

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОКРЕНУТ 1824. ГОДИНЕ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА:

Мирко Демић, Никола Вујчић,

Миленко Фржовић, Лаура Барна,

Јован Дунђин, Божидар Мандић, Славко

Стаменић, Раде Танасијевић, Кристоф Мекел

ОГЛЕДИ: Владеја Јерошић, епископ Јован Пурић

СВЕДОЧАЊСТВА: Јелена Гускова, Неђо Шиљовац,

Драгољуб Петровић, Василије Ђ. Кресић, Зоран Ковачевић,

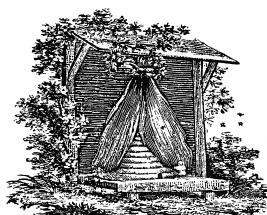
Обрад Станијевић, Иван Негришорач, Валеншин Распушин, Мир-

ко Демић, Желько Милановић **КРИТИКА:** Радош Љушић, Жељко

Милановић, Мила Медићовић Стефановић, Ненад Станијевић,

Александар Б. Лаковић, Златко Јурић, Ђорђе Десић, Маја Рогач,

Драгана Белеслијин, Бранислава Васић Ракочевић

ЈАНУАР–ФЕБРУАР

2011

НОВИ САД

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 187

Јануар–фебруар 2011

Књ. 487, св. 1–2

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Мирко Демић, <i>Сусједстанско-комиџијски ћамбији</i>	5
Никола Вујчић, <i>Повраћак</i>	20
Миленко Фржовић, <i>Златина низији</i>	23
Лаура Барна, <i>Срце живоћа је Ђерсјектива</i>	29
Јован Дунђин, <i>Својстви</i>	37
Божидар Мандић, <i>Паукове низији</i>	44
Славко Стаменић, <i>Диригенти</i>	47
Раде Танасијевић, <i>Ваздух џун љубави</i>	56
Кристоф Мекел, <i>Осам песама</i>	60

ОГЛЕДИ

Владета Јеротић, <i>Са Хераклијом у 21. веку – како шумачији даснас неке његове фрагменте</i>	65
Епископ Јован Пурић, <i>Православље и култура егоизма</i>	85

СВЕДОЧАНСТВА

Косовски божбури

Јелена Гускова, <i>Поводом књиџе Карле дел Понте: „Лов, ја и ратни злочинци”</i>	119
Неђо Шиповац, <i>Један човјек-једна књиџа и мали свјетски ратни прорицав Срба</i>	133
Драгољуб Петровић, <i>Арбанаси дошли – с Кавказа?</i>	154
Василије Ђ. Крестић, <i>О Српској енциклопедији</i>	168
Зоран Ковачевић, <i>Српска енциклопедија: подухват више генерација</i>	172
Обрад Станојевић, <i>Српска енциклопедија: свеоџији зборник знања</i>	176

Иван Негришорац, <i>Српска енциклопедија: од уђоштрећне до симболичке вредности</i>	179
Валентин Распутин, <i>Нови ковчег</i>	187
Жељко Милановић, <i>Трезвењаци у тијаној балканској историји</i> (Разговор са Мирком Демићем)	192

КРИТИКА

Радош Љушић, <i>Басарине историографске баханалије</i> (Светислав Басара, <i>Почетак буне првојив дахија. Сотија</i>)	200
Жељко Милановић, <i>Врлохладица парадокса као трајна ознака идентитета</i> (Мирко Демић, <i>Трезвењаци на тијаној лађи</i>)	225
Мила Медиговић Стефановић, <i>Ана на хоризонту патње</i> (Мирко Демић, <i>Трезвењаци на тијаној лађи</i>)	228
Ненад Станојевић, <i>Гледање у кућно небо</i> (Миро Вуксановић, <i>Чишћање паванице</i>)	236
Александар Б. Лаковић, <i>Повратак у завичај и у себе</i> (Никола Вујчић, <i>Докле појлед дојире</i>)	239
Златко Јурић, <i>Лексичко богословље у новом Анушчићевом роману</i> (Анђелко Анушчић, <i>Прозор отворен на висибабу и кукурек</i>)	243
Ђорђе Деспић, <i>Лирска тракторија</i> (Милош Петковић, <i>Три</i>)	246
Маја Рогач, <i>Ципашност и „сиваралачки пластијат“ или искушења пародије</i> (Драгана Белеслијин, <i>Стеријине пародије – искушења (последњих) модерних чишћања</i>)	256
Драгана Белеслијин, <i>Десабилизација родних матрица</i> (Викторија Кромбхолц, <i>Плес по жици; Чарна Поповић, Аутоканибализам; Јана Растворац, Исечак 8; Марија Цветковић, Алогаријатије</i>)	258
Бранислава Васић Ракочевић, <i>Појлед из ујла српанца</i> (Марија Ндије, <i>Врачара</i>)	263
Бранислав Караповић, <i>Аутори Лепотица</i>	266

МИРКО ДЕМИЋ

СУСЈЕДСТВАНСКО-КОМШИЛИЈСКИ ГАМБИТ

1.

– Мат! – узвикнуо је славодобитно поручник Југовић пошто се унео у лице свог ордонанса, чекајући да се на њему, као у огледалу, оцрта сва тежина и далекосежност изговорене речи. А кад на противниковом лицу није видео ништа до, можда, клице губитничког осмеха који поткресује крила сваком тријумфу, тек онда је подигао фигуру црне краљице (на чијем је врху лак био ољуштен, откривајући њену белу срчику) и спустио је на избледело црно поље, одакле је вејала промаја све до, у свој својој дрвености незаштићеног и немоћног белог краља (чија је белина, такође, била нарушена тамним слојем прљавштине нанесене додирима многих прстију).

Настао је онај добро познати тренутак, налик самој вечности, кад ни победник ни поражени нису до kraja свесни ситуације у којој су се затекли. Првог подилази стрепња није ли, можда, превидео нешто у својим комбинацијама, стварајући могућност противнику да се извуче из соса и, чак, запрети каквим противударом. Док другога још не напушта нада да противник прети из празних пушака, уперених из халапљивости и очаја са којима руку под руку иде сваки ризик и многе непромишљености.

То је онај час кад победник сеири, дискретно гладећи своје утањене брчиће, тобоже великовушно нудећи пораженом да размотри сваку комбинацију која би му нудила да се ископрца из ступице. Скоро да му је и самом жао што тај тренутак не може потрајати дуже. Из пораженог играча још исијава спокој, одајући утисак како размишља о нечем важнијем и пресуднијем од ове тричаве партије и још тричавијег противника.

– Разумем, господине поручниче! – покорно је примио пораз курир Јовица и, шеретски, хитрим покретом руке, склонио свог краља са шаховске табле и доделио му екстериторијални статус, на политури расклапајућег стола од шперплоче, незаобилазним инвентаром сваког командног места. У тој курирској покорности било је нечег надмоћног што победу подрива и баца трачак сумње у њену регуларност.

– Пружате ли ми реванш? – пита молећиво Јовица свог претпостављеног и већ зна одговор. Овај средовечни нежења и весељак брже-боље слаже фигуре за нову партију, избегавајући да свом надређеном старешини погледа у очи.

Поручник Југовић себе сматра фер играчем, јер мисли да слабијем противнику увек треба понудити нову партију и препустити му беле фигуре, односно предност првог потеза. Уосталом, он за себе много шта „сматра”. Поред тога што је уверен да представља оличење правог официра, он не дозвољава да га и међу шахистима држи за пацера. Некако му дође логично да добар официр не може бити лош шахиста.

Војска је оркестар која не може без свог диригента, а рат је симфонија коју треба ваљано одсвирати до салви аплауза, на крају. Тако мисле већина официра, па и он. А што је нижи официрски чин, то је његов ималац уверенији у своје тактичке и стратегијске таленте достојне највећих војсковођа.

Преко пута њега, Јовица је од малена у нескладу са својим именом. Са масом од стотину килограма, огромним ручердама и крупном гласином – требало је да се зове Јовандека, Јовеља или Јоветина. Глас коју поседује углавном употребљава за громогласни смех, пошто припада оној врсти људи којима је већина ствари и појава на овом свету смешна или бар достојна подсмеха.

Какав би Јовица био посилни кад би у шаху побеђивао свога претпостављеног? И како би се то одразило на морал јединице и Сусједстанске војске у целини? Он је овде постављен да увек буде на услуги свом команданту, пружајући му свакодневне порције победничког заноса и заливајући жедно стабаоце његове официрске сујете.

2.

Поручник Милан Југовић официр је четврте генерације. Његов прадеда Вукан службовао је, како породична легенда тврди, са чувеним заумљанским генералом и песником по гарнизонима Каканије. Деда Душан муштрао је ремце по вежбалиштима око данашње

комшилијске престонице и водио их на Галицију (а неки ражаловани унтерофицир из чисте пакости написао је новелу о њему и оцрнио га на пасји реп). Отац Петар био је официр Тирлиндијске краљевске војске (да би почетком Другог светског рата пао у немачко заробљеништво, у којем је провео све до ослобођења, односно капитулације Трећег рајха), док је њега, Милана, овај најновији рат за Заумље затекао у чину старијег водника првог реда, у неком граничном гарнизону на самом југу Тирлиндијске Федерације.

Напољу је глуво доба ноћи. Поручника Југовића мучи несаница, што у његову команду и јединицу уноси додатну нервозу и напетост, јер официрима којима се не спава знају на памет да падну чудне идеје чије последице најбоље осете они напред, на „линији фронта”.

Зато је важно да курир Јовица добро одрађује свој, поред војничког, и синдикални задатак и поручника Југовића „одржава” у добром расположењу. А Јовици, као правом посилном из романа, ништа није тешко и неизводљиво. Сваки задатак прима са лакоћом, пленећи својом упућеношћу у сложене официрско-унтерофицирске односе, као и у хирове обичних војника.

До батаљона је допрла прича (курир Јовица је однекуд до ње дошао) да је Југовић на почетку рата, кад је Комшилија тајно (али – да сви знају) формирала своје оружане формације, ухватио на легалу неколицину својих дојучерашњих колега, Комшилијанаца, из тада још постојеће Трилиндијске војске, како спремају заверу, односно пребег.

Тај јуначки подвиг помогао је да га промптно унапреде у толико жељени чин официра, па сад са чином поручника, иако већ у годинама које би пре одговарале потпуковничком, командује батаљоном ових несрћених Заумљана, својих земљака, којима је, опет, тај подвиг импоновао и доприносио да га при првом сусрету не исмеју и понизе, како су иначе чинили са сваким официром којег би им послали.

3.

Шахирају се, тако, командант и његов курир, а свако од њих двојице мисли на своју муку. Са врха њихових цигарета извија се по плавичаста нит дима, развејава се и меша у сивкастом облаку под плафоном. Све је око њих мирно; изгледа да је и везиста, у просторији до њих, придремао, пошто не даје гласа од себе. Тек понекад зачују кораке стражара испред команде, као и нечије испрекидано хркање из спаваонице.

Тако господин поручник Југовић из ове задимљене избе командује јединицом која слови за баталјон, иако по броју људства није равна ни једној пристојној чети, са задатком да, мимо сваког правила и логике, држи ширину фронта од преко десет километара. У својој команди има на списку неколико резервних официра (што обичних а што првокласних капетана), али од њих је мала вајда, јер су нашли начина да не буду ни у униформи ни у јединици.

Када би његов деда или прадеда видео каквом војском командује, одрекао би га се преко новина, без пардона и кајања. – То није војска, већ њена карикатура – рекли би, углас. А он, њихов потомак – официрска карикатура и потпред војске. Пре би помислили да су то машкаре, а не војска. Нити униформи, нити храбrosti, нити дисциплине. Пуста хорда и хајдучија, али без предводника и харамбаше.

То што је он поручник, па још бившиunterофцир, и што командује ни мање ни више него – баталјоном, у неким би војскама значило највећу могућу почаст и признање, као у славно доба Наполеона и његовог прадеде. Али, у његовом случају – та је околност, у ствари, понижење, јер њему, амбициозном и жељеном доказивања, дата је ова легија ленчуга, без воље и елементарног војничког знања, да са њом чека напад Комшилијанаца, којима је препуштено да повуку први потез.

На командно место га је довела школа, додушеunterофцирска, али ипак нека школа, и дугогодишње натезање са голуждравим регрутима. Он има искуства, па му је отуда и постављен задатак да устроји баталјон у распадању, постави га на ноге и обезбеди да профункционише, те омогући да кроз његове закречене вене проструји и прокључа војничка крв предака.

Југовићу, у ствари, не да мира она стара неизивљенаunterофцирска амбиција, док су официри безunterофцирског предживота одавно дигли руке од својих јединица, пловећи у благој алкохолној наркози и пословичној mrzovolji. Чула су им отупела а рефлекси успорили, па се кроз овај рат вуку као сенке, дижући слушалице преко воље и издирући се на телефонисте, остављајући управо њима, телефонистима, да командују читавом јединицом.

Међутим, Југовића још држи ничим подупрта вера да се од овакве војничке сировине може исковати нека легура која би, у одсудном часу, кад почне друго полувреме започетког боја, била кост у грлу и брана комшилијској војсци.

Најпре су се ови магарци којима командује латили оружја, похарали комшилијска села, а онда су довели њега да их војном полицијом приводи на фронт, како би сачували то што су опљачкали. За ту сврху су довели њих, школоване официре и

унтерофицире да заведу ред у сред овог нереда. Тим мулцима не помаже никаква дрека која би их подигла из летаргије у коју су запали..., а и не би ваљало претерати са виком, пошто свако од њих у својим пушкама има најмање по сто педесет метака, и није им претерано тешко да подигну цеви и у његовом смеру. Исто тако, није препоручљиво да се упушта у било какву препирку са њима, јер су они лаких руку и танких живаца; очас могу да подивљају, започну кавгу и стану истеривати неку своју правицу.

4.

Бројно стање батаљона посебна је мистификација која поручнику Југовићу никако не улази у главу. Залуд сва објашњења и папира батаљонског ћате са којима се покрива невероватан мањак више од трећине батаљона; болесни, ослобођени, поштеђени и привремено повучени ради потреба у позадини. Многи међу њима су платили да не иду на фронт. Не мали број је поткупило лекаре да им „препишу” боловање; неки треба да ору њиве, други да засеју жито, трећи да поберу усеве, четврти лече болесну децу, пети се не осећају понажање...

,„Све го забушант и дезертер”, мисли Југовић, док испод ока гледа у безбрежно лице свог посилног док слаже фигуре за нову партију. „Још се дисциплиновано одазива пуста сиротиња, јер још има редовних оброка, као и вијоглава млађарија која воли да се игра рата, те они који чувају своје положаје по позадинским јединицама.”

Из своје унтерофицирско-официрске преспективе читав му је свет помало симулантски; све се то извлачи, глуми и уобразава да јесте оно што, у ствари, није и не може бити. Џаба му официрски чин и командантски положај кад је рат у којем нема места оном запту и дициплини из уџбеника. Нема оног зорта и кврцкања петама потчињених, изнурујућих постројавања, а кад до тог и дође – боље да га није ни било: све то постаје карикатура оног што су га учили и што је он, даље, учио друге. Најрадије би све то послao до ђавола, али се увек, у последњем часу, присети да је сад официр и да много тога мора да прећути и отрпи. Да је остао у унтерофицирском чину, све би то баталио, али му официрски придев запева у ушима и он све трпи и подноси као мазга, прави се да не види и не чује, трудећи се да се понаша као да је управо то оно што он хоће и жељи.

Поставили су га да командује људима којима је, у ствари, немогуће командовати, јер они живе и раде по некој цивилној логици, као што по таквој логици тече и ова наказа од рата. Ни једна му научена лекција у овом рату не користи, јер се он води мимо

свих правила и обичаја. У овом рату понајбоље пролазе они који не траже логику ни ред, већ живе од случаја до случаја, не мислећи на оно што је било, а поготово не на оно што их чека.

Овој војсци пушке не служе за борбу. Носе их по некој не-појамној инерцији, како би упослили руке или се о њих одбачали. Пребацили би их преко рамена или „по ловачки”, па се не зна ко кога носи и ко са о шта одбача. Пре су налик шумарима и криволовцима него војницима са славном традицијом, како се већ назива то теглење пушака из рата у рат.

Ову багру поручник Југовић не може да натера да ископа обичан ров за лежећи став, како би му једног дана спасио луду тинтару – а камоли да ископа бункер и утврди се како спада. Њима се ништа не да, поготово им се не копа по овој иловачи; јер, за-бога – нису они кртице да живе под земљом. А и грехота је, кажу, копати свету заумљанску земљу уолико се у њу ништа не сеје.

Има поручник Југовић нерешив проблем. За свогunterофиривања мучио је муку како да начини дистанцу од војника из свог вода, јер су се његови официри понашали према њему скоро као према обичном регруту, а сад никако не уме да тој војничкој багри приђе, да са њом успостави какво-такво поверење и рес-пект. Чини разне уступке, али та удаљеност између обичног бор-ца и њега све се више повећава, а јаз продубљује.

Додуше, он ту својуunterофирску мрљу (тамну про-шлост) не открива без преке потребе, али му се чини да се она види из авиона, чак и оном најврљавијем несрећнику кога су на превару обукли и послали у јединицу, само зато јер му се допада у мушкиј гомили, попут изгубљеног говечета које је осуђено на пропаст – уколико није унутар крда.

Једино што поручник Југовић може са том својом „војском” – јесте да их плаши контролама претпостављених команди, смотрама, прекомандама и ноћним упадима крволовних Комшија-наца. Обилази их у свако доба дана и ноћи, „контролише” бројно стање, па што је у том науму ревноснији и истрајнији, то више наилази на већи јавашлук и неред, све више увиђа бесмисао свега што ради и предузима.

5.

Све се то ковитла у глави поручника Југовића између две пар-тије шаха коју игра са својим куриром. А само неколико стотина метара напред, према линији утихлог фронта, сасвим на десном крилу зоне одговорности његовог батаљона – игра се друга игра.

На самој ивици шуме, у на брзину склепаној бараки, одакле пуца видик на реку и њену супротну обалу на којој су комшијански ровови, група од десетак бораца заокупљена је играњем и гледањем карташке партије. То су они који се, кад им зазвони пољски телефон, одазивају са – „Тибар 005”.

На импровизованом столу седе два супротстављена пара играча. Картажу белот. Партија траје још од јутрос и не назире јој се крај. Играчи је прекидају само онолико колико неком од њих треба да изађе из бараке до најближег жбуна да се помокри, док се хране у току игре, ни не гледајући шта стављају у уста. Приближавају се магичном броју од стотину одиграних партија, а међусобан скор је још увек неизвестан, јер је незнатна разлика између оних који воде и оних који губе.

Њих четворица не иду на стражу, јер је пала опклада да након седам дана и ноћи, колико траје смена на положају, она двојица који однесу победу, имају од двојице поражених плаћени одлазак у мотел „Промаја”, где газда мотела међу особљем држи и две Украјинке (које већина посетилаца због нечег називају – Рускињама), те пребраним гостима продаје њихове услуге.

– Не знају језик, али зато знају да раде све са њим – хвали „послугу” један од играча са победничким искуством, већ видећи себе са карташком „премијом” у нарочју.

Играчима на ту констатацију полази водица на уста. Сваки од њих се пажљиво загледа у свог партнера, па у противнички пар, тражећи да са њихових лица прочитају какве карте поседују. Никад се не зна да ли противник блефира, ризикује, или доиста има добре карте.

– Мени је довољно и кад вриште. То добро разумем, на којем год језику то радиле! – добија одговор из противничког табора.

Падају заједљиви коментари кибицера, врцају масне досетке и подбадања, ори се смех, бруји колиба од надгласавања и кикота. Повремено са врата провири стражар и моли их да буду тиши, јер од њих ништа не може да чује. Али се од бујице псовки повлачи у мрак, одакле је и дошао.

6.

Друга група, односно јединица, по више година немењаном шифарнику, назива се „Тибар 007”, најистуренија је према противничкој страни, скоро на самој обали реке, удаљена оно-лико метара колико је предвиђено по последњем споразуму о примирју.

„Нула-нула-седмица” је састављена од младих варошана, старих пајтоса из цивилства, до којих ни једна команда ни наређење не допире. Заступају становиште да је сваки рат импроризација и да се свака одлука треба доносити сама по себи и од себе, те се у њему треба понашати онако како налаже тренутна инспирација и хир.

Она игра посве другачију игру од својих десних комшија, једну посве необичну врсту рулета. Свих седам дана колико су на положају, не стражари се ни један једини минут. Једино девиза до које држе своди се на крилатицу: „Нека стражари онај ко се плаши!”

Њихова девиза била је надалеко чувана, па су многи борци продефиловали кроз ту јединицу, али се управо због сувровости њихових начела нису успели задржати у њој дуже од једне ноћи. Чак и они који су се исказали по својој храбrosti у борби – нису могли да оком трену са свешћу да никог нема на стражи. Ова је јединица током времена добро исфилтрирана, тако да су се у њој задржали искључиво они који су себе қрштавали јунацима, а од других сматрани чистим и непатвореним лудацима.

Однос „нула-нула-седмице” и остатка јединице био је узјамно ниподаштавајући. Поготово је карактеристично одсуство било какве релације између њих и команданта Југовића. Они су њега називали „комуњаром” и „гузоњом”, а он њих „бандом” и „паравојском”, коју му је неко, одозго, утрапио, како би му још више отежао положај.

Узајамни презир успоставио је прећутни пакт о ненападању. Поручник је „нула-нула-седмицу” избегавао у својим редовним визитама, а они су своје захтеве према њему испостављали преко везисте и курира Јовице, који су, опет, све умекшавали и балансирали, како би поручникова наређења личила на молбе, а њихови ултиматуми на добронамерна упозорења.

У „нула-нула-седмици” точила су се само скупа пића, пуштила пробрана трава, а јела посебно спремљена храна. У свако доба дана и ноћи добар део бораца био је мртвосан; што од алкохола, а што од других опијата.

По њима, најбоља одбрана од упада Комшилијанаца је слатко хркање. Од њега се, кажу, сваком костреши коса на глави. А они који се тренутно одмарaju у вртоглавим дубинама сна – играју јамб, раздвајајући њиме растојање између два спавања. Котрљају коцке по војничком ћебету и после сваког бацања без речи уписују бројке у табеле.

7.

На два километра удаљености од „нула-нула-седмице” налази се рушевна кућа у којој је смештен „Тибар 009”. То је, опет, посебна врста братије, пошто се не уклапа и не улева ни у један други од помињаних „Тиброва”. Сачињава је конгломерат средовечних људи и голобрадих младића. Ова група одржава једнаку дистанцу и презир спрам команде, „Тибра”, као и спрам осталих „притока”. Споља гледано, ово је добро организована хајдучка дружина, у којој се зна ко иде у позадину у лов на срнећу дивљач, ко стражари, а ко у до-колици плете корпе од лескова прућа и метле од брезових грана. Покорно слушају све инструкције „Тибра”, али их одреда спроводе онако како сами мисле да треба. У том маневру су довољно вешти да сваки захтев „Тибра” учине мање битним и споредним од својих потраживања. Остављају утисак да увек нешто раде и предузимају, а да их неко у томе омета или недовољно разуме.

Кућа у којој бивакују уредна је и чиста. Извршена је подела послса, па се зна свачије место и улога у групи. Пуни су презира и пребацивања спрам друге половине јединице коју су сменили. Старији борци, углавном сељаци, дошли су на „положај” да одморе душу, па су окренути домаћинским пословима око прикупљања дрва за огрев, спрavlјању хране и уређењу куће и дворишта, док млађи и вијоглавији шпартажу по шумама иза прве линије и вијају преосталу дивљач.

Храну коју допремају позадинци на дриндавом камиону једва да и користе. Узимају је невољко, а користе само пробране комаде меса и хлеба; све друго проливају у коританце из којег једу два авлијанера, однекуд долутала и свикла на војску.

Овдашњи борци су навикли на срнеће гулаше и паприкаше, а кад је сезона, нађе се неко ко набере вргања и рудњача, те од тога спрavљају укусне оброке и приређују гозбе.

Међу њима, дабоме, има и оних које не држи место, па по читав дан базају наоколо, по сеоским рушевинама, од једног до другог „Тибра”. Они су доносиоци свакојаких вести, али и неких до тад непронађених предмета из рушевина или по дворишним зградама.

8.

„Тибар 005” је тајна ознака за минобацачку батерију, смештenu у једној голој ували окруженој шумом између „Тибра” и „Тиброва” на првој линији фронта. Њено место условљено је постојањем куће и помоћних зграда, у којима је било могуће сместити сва

оруђа и возила. Јединица је састављена од самих нежења, што додатно доприноси њеној компактности и затворености. Она себе сматра батаљонском аристократијом.

Ту, у тој ушљивој и мемљивој кући лежи двадесетак мушкараца и слини вечну причу о Жени, као таквој. Међутим, ова ноћ је по нечemu друкчија. Не прича се о Оној која се подаје без отпора, већ Оној од друге врсте – која се не да, неће и не жели. За том жењом, сваком је знатно, откад је света и века понајвише се уздиши; јер понижава, своди на мрављу меру и баца на колена, у блато и пропаст.

Ето, бива и то чудо да окореле војничине без зазора причају о својим поразима пред Женом. Тече прича од једног до другог војника, тешка, суморна, болна. Не надемећу се тих двадесеторица мушкараца ко се боље, више и јаче, ко дуже, бруталније или нежније односио према Жени. Ове вечери неко је предложио да саставе антологију својих бродолома, неуспелих удварања, понижења, самопонижења, гафова, бламова и неспретности.

,Књига“ се тешко отвара. Први листови као да су залепљени за корице, као да кâне да се врате на ону страну још „непрочитаног“ и неиспричаног. Иде тешко, тромо, са застајкивањем, уз посматрање и ослушкивање има ли у том кашљуцању из мрака какве потпреди и гримасе.

Док говорник извлачи нит своје срамоте из најскривенијих углова меморије, осталима једнако цуре слине на уста, а са њом се помаља нема клетва и молитва, да им се Та жена коначно смилије, да бар на трен умањи овај бесмисао света који их окружује.

Али, Она се не да, неће и не жели, већ зачикава па се измиче, обећава па не испуњава, грли па одгурује... А мушка луда глава баш њу хоће, о њој сањари, у њу блене.

Разгађена војска се уђутала, притајила, утонула у прљаве и смрдљиве душеке. Застао је и стражар напољу, па и он више ослушкије шта се прича у кући, а мање да ли кога има око ње.

Нема смеха, војничке руге, подбадања. После сваке приче настаје још већа тишина и још гушћи мрак. Тако је увек кад се прича о Жени, светој и проклетој, сласти и отрову, муци и весељу, испреда се прича о страху пред њом, о непознавању и мржњи, о беди људској и срамоти.

Један педесетогодишњак, проћелав и вечно замишљен, хтео је налепшу у свом селу, ону коју су сви хтели и за којом су уздижали. Био је уверен да је једна од оних жена које дођу ниоткуд, појаве се на трен, махну „репом“, омађијају и заљујају светом, а од те вртоглавице све постане другачије и мучније. Није смогао снаге ни да јој приђе и прослови било коју реч, да би му она,

након десет година, када се већ удала и израђала дјецу, признала да је то, само то чекала. Била би пошла за њега из истих стопа. Тако је остао нежења.

Други, онај са усуканим брцима и са сетним осмехом на лицу, имао је други проблем; јурцао је за многима, а нудила му се само она за коју се говоркало да је „дајка”. Нико за ту дискувалификацију није имао ваљана доказа, осим што су до свог закључка долазили на основу њене слободоумности, као и дуга и напрсита језика. На крају, испало је да је она завршила као искушеница у манастиру, а оне које је јурио – побегле су другима у наручја.

Нестале су и нутке и дајке, које су му некад копале очи. Сад је обрван тим отровним кајањем као огромним теретом кога не може подићи, али ни отрести. На крају, подастире своје наравоученије по коме постоји поглед који Жена само једном упути мушкарцу до кога јој је стало, а ако он то не види или се прави да не види – готово је, никад му се више неће указати друга прилика.

Трећи, песнички настројен и глаголив, возио се пре рата шинобусом у Град. На станици Блатиште ушла је – Она, чиста и сјајна као сунце. Кога Њезине очи нису погледале – тај као да се није ни родио. Током читавог путовања није дошао до даха. Нетремице је буљио у њу, без стида, као омађијан. Када су сишли на варошку станицу, успео је да савлада свој урођени кукавичлук и скупи храброст да је пристигне и обрати јој се као старој позаници. „Извините што сам онолико и онако буљио у вас!” Она се само насмешила. „Поред вас грех је и трепнути!”

Опет се насмешила, слегнула раменима, изговорила своје тихо „До виђења!” и изгубила се у станичној вреви. До тог „виђења” више није дошло, иако он већ десетину година чека да се огреје под погледом оних чудесних очију, због којих је вредило животи.

Мислио је да је то најоригиналније удварање, а она је само слегнула раменима и нестала, заувек нестала... Само кад бих знао кога сада греју оне очи, лакше би му било... Или још теже...

Иза сваке приче настаје тежак и дубок мук. Прекидају га само уздаси и убрзано дисање.

Следећи је нашироко описивао своју аванттуру крај потока, са Женом Свог Живота, тужан и несрћан, како, ваљда, сваки Ромео треба да буде. Њима, међутим, родитељи не стоје на путу. Сами су, као прародитељи. А она, Жена Његовог Живота, лежи поред њега, на трави, без отпора и стида, потпуно обнажена, стрпљиво чека. Тада се, каже, у њему све срушило, пожуда се преобразила

у гађење. Замолио је да устане са траве како се не би прехладила и да се обуче.

„Мушкарац ти је чудна живуљка”, закључује, „која никад не зна шта хоће а шта неће, већ је испреден управо од тих нити: *хоће и неће*. Неспокојан и несмирен и кад има и кад нема.”

Командир је једини ожењен. Па, вальда, да би претходнике утешио, јада се на сасвим другу врсту проблема. Кад увече деца позаспу, легну он и жена у кревет, а рука сама крене према њој. Он онда, по инерцији, легне на њу, као на какву кладу, и потоне, призивајући неке друге жене којима није могао ништа, које су га одбацивале као изношены одећу. Онда се у неко доба свали са ње, окрене јој леђа, она окрене њему. Јер – они су муж и жена.

Међутим, у последње време жена му се свако мало жали на „оне женске ствари”, јер кад год он дође са положаја, кад легну, а рука опет крене „својим путем”, и удари на – ватирани уложак. Сваких седам дана има вату. Пита је шта то би. А она преко волье каже: – Имам *ono*!

Опет мук.

Како и прилики свим артиљерцима овог света, који себе држе далеко вишими и значајнијим од обичних пешадинаца, упркос ономе што Аполинер тврди, да је артиљерија род за старце и евнухе. Чине све да продубе и повећају разлику између своје јединице и остатка батаљона. Штавише, никад се нису ни сматрали његовим саставним делом.

Свака јединица сваке војске у својим редовима има по неко размажено дериште, те се око њега сви бакћу и угађају му, не питајући за смисао и цену. Код таквих случајева бесмислено је било шта мењати, јер се они тако ускописте да свако коме падне на памет да уноси новине у устаљени ред ствари и понашања навлачи на себе бес и опструкцију.

Тако поручник Југовић са „ударном песницом свог батаљона” има односе узајамне нетрпељивости, презира и мржње.

9.

„Тибар 012” у строго војничком жаргону означава позадинску јединицу, а обичном војнику познатију као *кухинја*, са силецијом кувара, котлова, мањерки, кутлача, возача и помоћне послуге која их већ храни сплачинама. Ту се преко бројних веза и препорука слегао све сами инвалид и неспособњаковић, симулант са потврдама свог здравственог и менталног ограничења и, дакако, мамине и татине мазе.

Познато је да у једном казану кувaju храну за баталјон, а у другом за себе. Из предострежности – оно са дна оног првог казана одвајају за „Тибар”, како би код поручника Југовића одржавали лажну слику о квалитету хране, а они ладовали неколико километара од прве линије, као на каквом скаутском логоровању.

Досетили су се, па уместо да стражаре, хране неколико паса, који хистеричним лајањем упозоравају о наиласку сваког ко није из њихове куће, односно јединице. Они су им преко ноћи најпоузданији стражари и дојављивачи.

Поручнику Југовићу представљају нужно зло. Он их третира на начин како се то ради са мачкама и псима који се мотају испод стола; подвикне кад му досаде, а оне насртљивије и упорније ћушне каквом презривом досетком или поређењем.

Они се граде послушним и понизним, а у себи га проклињу, псујући грану по грану генеолошког стабаоца. Знају да је паметније бити покоран него се излагати поручниковом бесу и могућности да их прекомандује у неку од истурених јединица.

10.

Ето, са том и таквом дематеријализованом војничком „есенцијом” он треба да одбрани оволику (ту обавезно шири руке, као да ће полетети) линију фронта, кад дође до одлучног боја. То одавно није војска, већ њена негација, антисистем који одаје лажни утисак функционисања. А дубоко у својој сржи заправо је замро.

Поручнику Југовићу шаховска табла служи као исповедаоница. Пред њом се он повераја и над њом точи своју жуч. Некад гласно, а некад ћутке. Једино на њој постоји давно устројени поредак и правила меневрисања. Она му је утеша и преостали комад копна спрам апокалиптичног потопа, па га се држи грчевито, по пут дављеника.

Мислио је да официр постоји како би смањио дезорганизацију света, да се бори против вишке мишљења својих потчињених, јер свако мишљење тупи оштрицу субординације и беспоговорног деловања. Он је постављен да у потчињенима убије сваку мисао и слободну вољу. Међутим, овде нема ни трага оном о чему је маштао у својим унтерофицирским годинама службовања.

Све чешће има утисак да командује заумљанским филозофским друштвом, а не војском. Сваки смрдљиви кокошар нешто

сматра и предлаже, свако има издвојено мишљење и примедбу. Све око њега представља ругло свега оног чemu су га учили, а што је најгоре – то ругло функционише тако што обећава погубне резултате. Унтерофицирска логика још обитава у њему, упркос официрским чварцима на раменима.

Кроз шаховску партију Југовић разглаба свој бол једном једином човјеку у свом баталјону – куриру Јовици – који га наизглед беспоговорно слуша и разуме, обмотан у свој деминутатив као у панцир. Ни не слути да је поручников исповедник и духовник, његов јастучић за игле, канија за мач, раме за плакање.

Поручник је Југовић халапљив у шаху као и у свему другом, па немилице „једе“ сваку фигуру која му се понуди. Не воли, како каже, кад је на табли гужва. Зато већ након неколико почетних потеза хита да раскрчи ситуацију, верујући да играчи мање одувожлаче (под фирмом – размишљања) уколико на табли има мање фигура.

Често му се омакне да пита ове неме фигуре шта он овде ради. – Одужује се завичају тако што храни црва који ће поткопати његове зидине? Да тврдоглаво гони синове истог тог завичаја да чине радње које ће им спасити главе, да им досађује у свом бесмисленом надгледању и „командовању“, желећи да их постиди, да у њима пробуди затомљени осећај дужности и реда?

Породица му је далеко, смештена у кругу неке суседстанске касарне, чекајући сваког месеца да им стигне његова плата од које ће преживљавати. А он – чека да и рату једном дође крај, да се ова бесмислена комедија и натезање заврши, а он, обременио од чинова и одликовања, оде у заслужену пензију.

Тамо је његова жена, која је с годинама стекла ону горчину која је својствена женама унтерофицира на свим меридијанима. Завист и пакост спрам жена официра била је обавезна дисциплина, а потајна нада да ће једног дана и она бити официруша и њено испуњење олакшало јој је свакодневне муке, али јој је зауврат одузело стан и сместило је са двоје деце у касарну.

Да, чуо је Југовић да га они са прве линије оптужују да је заљубљен у шаховско поље, што је, опет, додатни материјал за сумњу, јер, побогу, шаховско поље реси барјак њихових љутих противника, Комшилијанаца.

Зна да је у њиховим разговорима најчешћи предмет изругивања.

Откад је, још као петнаестогодишњак, отишао у војну школу, тамо су га учили само о војном устројству света, па му све ово дође као деградација, спрдња, кошмар из кога нема излаза. Школа му у оваквом рату није предност, већ хендикеп.

Њему, дугогодишњем командиру вода, дат је пешадијски батаљон на командовање, а да нема представу шта са таквом моћном и огромном речју да уради – кад нити је ово прави батаљон, нити је он прави командант батаљона.

У овој се војсци официр не издире на војску, већ она урла на њега. У њој војска муштра своје претпостављене, а неки којима то још није јасно бивају шамарани, неретко и упуцани.

Зато, боље је да се шахира без краја и конца, него да стално повлачи изнуђене потезе, да се повлачи и одступа, заташкавајући и прикривајући немоћ.

Ево, лако се одриче својих пиона, жртвујући ону њихову драгоцену особину која их гони да стреме напред, до самог kraja шаховске табле, кад бивају подвргнути чудној метаморфози и постају краљице – као што је он од првокласног водника постао – поручником.

Наједном се Југовићу указује одлучујући потез! Он, у чуду, не може да верује да противника има у шаци, па час погледава у ту спасоносну фигуру коју треба повући, а час у очи свог курира, све у нади не би ли у њима видио – зна ли и његов противник за тај убитачни потез, навлачећи га у замку, како би лакше повукао потез од којег нема праве одбране.

Југовић на трен читавом телом прођу срси, чини му се и да се зноји од милине, а онда, попуштајући својој похлепи – маша се за своју краљицу и спушта је на таблу, као да испушта циглу. Одједном, схвата да је учинио непоправљиву грешку, те се дланом удара по већ проћелавом челу. Његовом противнику преостаје једино да га матира.

Не чекајући да се то деси, онако изнервиран, спушта шаку са чела и руши преостале фигуре и почиње да их слаже на њихове почетне позиције.

– Тражим реванш! – скоро да урла на унезвереног Јовицу.

Прича завршава, али на шаховској табли између поручника Југовића и курира Јовице почиње нова партија.

– Пион D4! – повлачи Јовица фигуру по табли, наслепо, јер му је поглед устремљен на поручника и његове руке док их овај, препун новог елана и слатког очекивања, нестрпљиво трља једну о другу. Игра Јовица и мисли једну те исту стидљиву мисао, коју ни у сну не сме да повери свом поручнику – како би било добро када би се за сваку почињену грешку у животу имало *право на реванш*.

НИКОЛА ВУЛЧИЋ

ПОВРАТАК

ЖАР РАЗГОВОРА

Кад ћовори, речи му свећле. Носе свећлосић, згасићу и заћаљиву, шеџку као ућаљ.

Одазивам се, из ствараха, а стварах се, бранећи, у црно увија.

Црне су му ноге, од троћињања, пуцају им танки снотови мицићића.

Изнуђира је врео. Час се уздиже, час пада, од умора.

И крв му је йоцрнела.

Сад ће у пећео да исйтуси и своје тело.

*Кажем ти,
тако заћаљено сећање
брзо изгори,
осуши ми усјма.
Жива жеравица претвори се у
прухући љећела.
Заћућимо, да ѳа
дах не разнесе.*

МЕРА

*Прошлосӣ не юресӣаје да долази. Тече
из буђуће. Нахруйљује! Ево,
йоғледај – дан се ужарио, па се
урушио. Јујро је смигао сумрак.
Смањио се размак до онога што гледам.
А шта он мери?
Тај милиметар,
у овом бескрају!*

МРТВА ПРИРОДА

*У соби, слабо осветљеној – наћнућа јабука на јабуку.
Држе сјај на жућкастим облинома
да им се не излије у посуду.
Одблесак ћада на стио, на црвену шару столњака,
на набуреле кончиће који хоће да се
извуку.
Дрицка ножса, искренућа, вири.
Да ли ће је неко зграбити, да њесече
ову шашину?
Бујим, и гледам.*

Као да нисам тију.

ПОВРАТАК

*Све је мање нежносии. Осипале су само
оштирице речи.
Нишића се више не лећи за њесиће,
додирају се шујљи и шуцијави.
Живот се, свакодневно, премара
јоказујући се.
Оно што чујем не може да добије своје тело
да ми узвраћи.
Као кад се убодеши на тирн, шако је сваки сусрећи болан.
Осећања њесићају равна
и хладна, ђойући жиџе.*

*Жељено измићољи као вода из снега.
Тако бих и ја да извучем
своју живу душу
кроз ово замађено јутро.*

СУСПЕТ

*Однеће ме тије очи. У судару йогледа,
надуће као мехурићи, кайци се брзо заклоће
и у тламу ока ме сгусће. Да ли ће ме распознати?
Односе ме у замаху руку,
у руковању.
Па, ми смо само ствари које се йомичу, йомислих,
сви смо без имена, осим ако некога
не препозна.
Али што љоницијава друге. Они ѕромичу.
Јуре некоме у сусрећу.*

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ

ЗЛАТНА НИТ

ОВДЕ ПРЕТОЧЕН У МУДРА СВОЈСТВА

У мировању и крећању свом
на ваздуху овог света и времена
одишеши наоружаношћу сунчаном и добром
са молитвом тихом
и иметком у облику великошћије срца
у тарћељивосћи што се кућа

Уз Божју помоћ
све је могуће
и као на леђа слоновска
сваљиваће се на леђа твоја и сваљују се
тарћељивосћи живоја
неизбеђени
и невоље одређене врсће изгледају у трену
само као део времена прошлог
а врхунци
нежносјајни и исјински
шту су (између осмалог и као плодови
осећајностима твоје
и тарћељивосћи и незаједљивосћи)
са којима у сунцу зајисан си

Има тренутака у којима бол и сузе нечије
штосијану твоју у извесној мери
кад некако те дирну

*из већих или мањих близина и даљина
што чине исток и запад
и север и југ љланете
али обично истунци се ведрином
и кроз кораке исујаваши је
поштуй неког знатца над знацима
или поштуй дешета што ћарчи
вихорно и безбрижно
И када лебди
а мало лебдења неће штештиши*

*И кад чујеш да ти неко каже
Трчи
немој да трахиши време
Ти ћеш знаћи
да је добро то што речено је
јер у ћарчанју се не губи време
To је једна филозофска истина*

*И чистом задивљеношћу нека ћева ширина
твоје душа
као са погледом у девет стотина метара високу
једну стену
јосемитску и граничну
И ваздух и корак
нека тројкани су златном нити лакоће
као сред главичасте леђите
једне ноћи веома свејле
у којој самоћа твоја цвећала је
на уском путу између раскиња
што имало је величину људску
а твој поглед
наједанпут беџе сав чаробно везан
за небо што кител је од вољених звезда
и магнетизма којим одисали су Влашићи*

*И треба још рећи
овде преточен у мудра својства
заокружен стварношћу обичном и сном лејим
у бескрај листаши струнице свој живота
што нема другог смисла осим љубави*

О ЗЛАТНОМ КРУГУ

*Сунчани снови су
извор корака бистрих
што у обичној сиварности нижу се
и воде до снова сунчаних
 па тако се направи један круг златан
и живот
на песму личи*

ЗЛАТНА НИТ

*Песме које ти читам
написао је мој друг који живи у Србији
Кад одемо тамо
упознаћу те са њим
Рекао је својој ћерки
Горан Приселац звани Прајс
што дице као адвокат у Хаифи
и којем јоклоних књиџу песама
за децу
„Чаробна лопта“
А данас 3. априла 2010. године
овде у Новом Саду
кад свраћих код стварог друга
што долећео је из Јоднеболь израелског
са два лепршава златна
што зову се Ноа и Миа
– Ово је тај песник
о коме сам ти причао
Рече Прајс
а седмогодишња девојчица Ноа
што седела је мирно на столици
заокућљена нечим на екрану комјутера
покренула се појутр брезе
којој ветар заныхао је крошњу
и погледала ме пажљиво
па свом очу рекла нешто на хебрејском језику
а рекла је
– Више личи на борца него на песника*

*И сад ево кажем
Код надахнућио гесника је све
и цвећи духа борбено г
и тело као из времена старозаветног
иа некоме може изгледати
како у мојој руци наћи ће се блисав мач*

*И шекло је дружење наше и одисало
јарком бојом веселости
и у сећање уклесах речи хебрејске
и небо и земљу
и сунце и ваздух и воду
и живот и цвећи и реч борац
и коњ и речи још много
На лаком ваздуху разговора
заливао сам своју ведрину шамноцрвеним вином
и чинио је искричавом и добродошлом
изгледах појућ неког
шићи провукао је кроз свој живот
златну нијану књиже
златну нијану којом одише Књига проповедника
и научих да кажем на хебрејском
Уздравље!*

САЊАХ НА ВИДОВДАН 2010. ГОДИНЕ

*Је ли то био део неке куће или цркве
где крећах се мирно у шишини шиткој
и дисах ваздух лак и угодно свејило
Поред мене стајао је неко
баци као и ја појући
блаженим сиокојством
и руке те особе држале су у мирноћи џуној
и показивале ми икону
сву некако белу и леђу
са ликом Богородице и мало г Исуса
у наручју њеном
И заједан силно у леђу ту те иконе
видех на њој како свејлуцају
каки прозрачне
или нечијио као сузе*

или нешто као роса

*Затим се крећах и стајах у светлом углу
одицући речима молитвеним
као величанственим цвастима шицине
и самоће*

О СЕБИ РЕКОХ У ИЗВЕСНОМ ТРЕНУТКУ

*Трезан могућу победити и шићра
а ијаноћ надјачаће ме орхиђеја*

О ПУТОВАЊУ У ИНОСТРАНСТВО

*1985. хтедох да ођујујем
у Сједињене Америчке Државе
да извадих йасош
али не одох
јер отпаде известан аранжман
Али у сну свом
корачао сам кроз чисте улице и
разредену шаму ноћи
у Сан Франциску
у којем био је мој деда Никола
и радио у руднику златна
и свирао џусле ћовремено
и дружио се ћешко са Италијанима
А једанут
у сну шакоће
крећах се лако
кроз зелену лејоту предела равног
према некој кући у Охаду*

*1995. извадих нов йасош
а сјајни ми вратиће љоницићен
и поћупуно чисти
Хтедох у Мађарској да кућим
неке материјале сликарске
али све се одиграло шако
да сам ос्�тио у Новом Саду*

*Али сањах етно
како ходам њо дану
кроз Будимпешту мноштвоју
и осећам пружајност*

*Сад је 1996-та година
а ја не осиљарих још ни једно
путовање у инострансство
Зашто не путујеш
зашто не оштуцијеш
на Тибет на пример
Утицај познаник у телефонском разговору
и рекох
Кад је неко песник
довољно му је
и путовање у крошињу дрвећа*

ЛАУРА БАРНА

СРЦЕ ЖИВОТА ЈЕ ПЕРСПЕКТИВА

Chiesa Santa Maria del Fiore
26. agosto, 1474.

Звуци оргуља мекотно су брујали базиликом Santa Maria del Fiore, иако је јутарња служба завршена пре пун сат, што су најавиле звоњаве свих фирентинских цркава. Зидови чувају упијене звукове, и још дugo после преносе их онима који умеју, али и желе слушати.

Паоло Учело је знао како. Али и желео.

„Какав бесмислен апсурд! Антонио, замислите да уз богатство наследите гихт. Чист малер. Кукаван Пјеро Медичи, ови подругљивци га већ јавно и зову Il Gottoso. Пјеро Костобољни! Чудан ли је медитерански накот, не преза ни од кога, а ни пред чим и не црвени.”

Паоло се придизао с тешком муком, истежући полууукочено тело од предугог чучаша. Колена су му пуцкетала и пуцкетај се мешао са заосталим брујем оргуља.

„А и тај гихт се баш наврзо на богатуне и аристократе... размажена нека бољка, бира мудрије, не дâ јој се наслепо, неће на вас ил' мене, која јој вајда од исушених костију... ни шугави кучак се не би имао рашта омрсити”, нагло је застao као да поново пребире по мислима важан рачун. Већ се био сасвим исправио, и подбочивши обема шакама крста, стаде разметљиво штеткati горе-доле, непрестано запињући сандалама о спојнице мермерног пода, што би сваки пут одјекнуло затупастим ударом. „Нарочито је проклетник Бардијеве, Бранкачијеве, Албицијеве, Перуције, али и Строцијеве, па и бахате Питијеве ојадио... Веле да је полуострвска подагра нека апартна сортa потхрањивана осольеном

влагом, рибљим уљем, и вечно подгревана сунцем, па се колеба, вазда би да хода по шпаги. Сунчана светлост је телу највећа сласт, као што је духу математика. Тортура је живети с опомињућим болом. На шта ли их опомиње?”

Надвио се за трен над Антонијево од болова склупчано тело.

„Чекајте, покојни Мазачо га је имао! Баш гихт!”, пос코чи Антонио некако раздрагано и животињски гипко, и пође за маестром који се већ запутио ка излазу.

„Si, già, али шта све тај ваганат и демонос није имао? Пазите, врашки таленат за суптилан сложај боја, као да је из Млетака... таленат за дивље страсан живот, као да је главом Наполитанац, Dio mio... таленат за сразмере, перспективу свих врста... Преду-хитрио ме, seduttore – ненадмашни мајстор дубине – газите капелом стопало за стопалом, изоколно, цикцак, па правац Христу за леђа. Ecce Deus! I → Cap!”, снажно отпуцну језиком. „Ако којим грешним случајем намерите у сликаре, прво вам ваља отворено чаркати душу, грепсти сопственим ноктима унутрашњост срца, буцати разум у потрази за тугом јер, ако се туга увукла у вас, сликар сместа излази, обома је тесно под истом кожом, једно мора ванка. Туга растаче намеру. А намера је први импулс којим се хвата замајац за покрет, јасноћу нацрта, боју или идеју будућег великог мајстора. И чувајте очи јер оне ће као кап росе на длани чувати сликара у вама.”

Спoљa сe изненадa чула грајa светинe, што јe сместa при-вuklo Паоловu старачку љубопитљивost. Очи му севнушe изненадним надалачким жаром, и брзим корацима пођe ка излazним вратимa.

„Досада је једино гора од навике”, промрси за себе. Кажипр-стom десne руке нервозно је уврtao дугачки перчин симетрично раздељене сребрнобеле браде.

„Чекајte! А на шта ли мене опомињe непрестални грч удно стомакa, mesere? Понекад ми светлaci играјu пред очима од болa, пресамитим сe тад и балавим земљu по којoj сам до малочас газио, утискујem зубe на утиснутa стопала не бих ли заварао зликовца.”

„Topле минералне купке би вам добро дошле. Свакa болест из главe потекne, у главi сe и скраси. Мислим да и она насту-pa од тугe a бол јoј јe претходница, мелемни весник ког неретко погрешно тумачимо, из незнaњa ал' и небриге за тело раздирано кривицом. Ако сe тугa увукla у вас, размислите да ли сe ту осећa сигурном”, понови с призвуком замора у гласу, али подстакнут гласном вриском, метежом, повицима и цичањем жена и дечуријe, који су допирали с главног тргa, знатижељно упитa:

„Каква ли је то граја ођедном напољу, драги Антонио? Ајдете да видимо!“

„Mesere Paolo, само још ово, niente... niente, si figuri...“

Антонио повуче Паола за крај тунике, па започе са суздржаном озбиљношћу.

„Били сте дружбеник мага оца, и ви најбоље знате – причају да је био напрасит иако колебљиве воље. *Од свих фиренцинских пријатеља, наклоњен сам једино Паолу Учелу, осималих вуцибаштина и непријатеља врлина, клони се синко*, управо то ми је оставио у завет на самрти. Убого ме право у срце; трун жаоке још трули у њему. А кад срце одано прими, не истисну га ни под Божјом заповешћу. Кад је несрећник страдао од срчане капи... гле, апсурда, усред куге он умире од срца! Ваљда нам је породична коб да нас срце издаје у одсудним тренуцима. И кад сте ме, упркос опасности од заразе, одвели до њега. А требало је у оном свеопштем метежу сазнати где је и што је с њим. Никад вам то нећу заборавити. Живу сам главу изнео, само вама и Донателу у хвалу. Одан сам вам, mesere Paolo, псеће одан, то знате, и није ме срам признати... Али ваше скице попришта су мртве и стерилно болесне као бели болнички зидови у којима је мој добри падре издахнуо. У њима нема поезије. Ипак, ваш утицај је чудесно моћан. Унапред вам је опроштен сваки хир, па и онај вербални коштац с Козимом Старијим о Микелоцовој архитектонској неумешности или можда колебљивости, па и несналажљивости, ко ће га знати: да ли Медичеју градити као господску палату или можда тврђаву, за тако угледну и племениту лозу која у шаци стеже слободарске грађане Фиренце, иако ови покорно нуде своје погане вратове? Нимало аристократски, је л' те? Филипо Брунелески је желео да то буде раскошно стечиште Тоскане, па и шире, али се промућурни Козимо није сложио; надвио је ухо као љиљан над Фиренцом, ослушкивао и ослушну дојаве ухода и пришипетљи који су рили и бургијали ко кртице – куд све нису стигли – све знали и у све се паћали, па и то колико су у народу Медичији били омражени као диктатори, и схватио да би утврда ипак било разумније и мудрије решење. Тако је и било. Саграђена је тврђава, а у ствари палата – Медичи, и у њу пренето накупљено богатство и уметничке драгоцености са све четири стране света. Библиотека! Али чему све то кад је вас занимала само перспектива. За вас не постоји ништа осим перспективе. За вас је и Бог – Перспектива!“

„Срце живота је перспектива!“, рече Паоло некако значајно као да у осами изговара *Ave Maria*. И већ је стајао пред широм раскриљеним вратима храма. „Млади пријатељу, изађимо на Трг – у срце правог живота – нешто се онамо опасно важно

комеша мимо наше радозналости”, довикну подругљиво Антонију у лице, замахнувши руком, и искоракну у јаку сунчеву светлост.

Једна жена, малаксало се тетурајући, посрну уз жалобан уздах и паде ничице пред Паолове ноге. Из крпене борше коју је привезала о конопљани појас поиспадаше лимунови и наранџе. Паоло подиже наранџу што се таман докотрљала до његових сандала. Кратко погледа жену са изразом и чуђења и гађења, али не рече ништа.

„Мртва је. Изгледа – срце. Јадница, негде је успела украсити воће за овај дан. Велике су врућине, али и велика беда”, рече Антонио, палцем прешавши преко жениног леденог чела, зауставивши се на утихлој куцавици посред слепоочнице.

„Знао сам да је он – Савонарола! Од тог младића ће бити нешто или ништа. Херој или губитник? Шта ви мислите, Антонио?”, упита, равнодушно прескочивши бежivotно женино тело и не погледавши га.

Антонио одиже поглед.

На импровизованој трибини од наслаганих камених блокова – носача, преко којих је било ужлебљено неколико букових балvana, једва одржавајући равнотежу, Ђироламо Савонарола је држао ватрену проповед. Изразито коштатог лица, с високо подигнутим јагодицама и великим повијеним носем наликовао је на злокобну орлушину која ужагреним погледом кибицује плен у усталасалој гомили. У трансу је замахивао невероватно дугим рукама, сваки час упирући прстом у правцу палате Медичи, што је светина испраћала гласним негодујућим повицима и псовкама. Тело му је било складно, иако мршаво, и тек би се ту и тамо назреле правилне његове контуре испод црне мантије с кукуљицом. Читава његова појава одавала је утисак сугестивно интелигентног бића. Из дубоких дупљи, овијених тамним колутовима од неиспаваности и грозничавог бдења, севале су угљене очи препуне меког лудила. „Стари смо онолико колико то желимо, а желимо ли, народе, да будемо старци? Желимо ли да гледамо своју децу како се повијених вратова као шепртље саплићу о сопствене сенке јер се и њих боје? Желимо ли гамизати као бескичмењаци, лелујати као бескрвници, мрмљати као муџавци – богохулници, ништарије?”, викао је прозуклим гласом, прекидан распомамљеним урлицима: „No! No! Abbasso il tiranno!”

„Приђимо мало гомили, Антонио, боље ћемо чути и њих а и њега.”

„А она?”, упита Антонио и даље придржавајући длановима женину бежivotно овешену главу.

„Од ње је и Бог дигао руке, зашто се инатите о његову величодушност? Зар не видите да јој је смрт послала у спас. Вечити мој дечаче, упамти: Није страшно умрети!”

Светина је заударала на кисео зној и сплачине. Паоло навуче рукав кошуље високо преко носница. Кретао се веома опрезно, настојећи никога да не додирне, чак ни случајно закачи. А када би се то и дододило, упљувцима је квасио место дотицаја, и хистерично размазивао и отирао пљувачку.

„Шпорка кучад и кучке! Satanesso!”, опсова мукло, и још више навуче рукав.

Видевши гадљив израз на месеровом лицу, Антонио га у неколико спретних скокова заобиђе и сопственим телом стаде крчиши пут до групе јеретика одевених у црне и беле доминиканске одеће потпасане црвеним врпцама, који су стајали постранице и, френетично узвикујући, одобравали сваку Савонаролину реч.

Метеж и жамор као да су се из часа у час појачавли, и већ се чинило да су до глежњева загазили у кључали котао неког другачијег, неискушаног Пакла.

„Драгуљи, уметнице, власт, тијаре, престо, моћ... стечено је оружјем поганих похлепника и проливеном крвљу невиних. Не треба нам слобода омеђена њиховим лицемерним добро-чинствима. Дошло је време да наплатимо невину крв, вратимо Медичејцима данајски поклон! Заменимо их Христом! Јесмо ли спремни, хоћемо ли, поданици?”

Гомила изненада, као по команди, стаде певати неку бесрамну песму у којој су Медичејеве упоређивали с развратним паствуима, а папу са сotoninом који бесрамно поскакује са сапи на сапи.

„Без Медичејевих, папа је нико и ништа!”, добаци онижи мушкарац у пола гласа. Био је одевен у сиво просто одело, какво су носили пиљари и продавци рибе. Из гужве се издвоји де贝尔ушкаста жена, масног сјајног лица, те меснатом ручердом запуши му уста и кратко одбруси: „Ућути!”

„Шта је римска курија? Кажимо гласно и слободно јер Бог је на нашој страни. Лажна, поносна курва – то је она! Касно је, нарде Фиренце! Мач Божји се спушта на грло Италије!”, Савонарола је претећи испружио руке ка небу.

Чули су се бесни удари дрвених кломпи о камење, надопуњавани одушевљеним поклицима, кроз разуздан смех, који су се метежно разбијали и умножавали ојецима о зидове околних зграда и палата.

Паоло извуче бележницу и свежањ наранџастих креда из стезника и стаде хистерично прецртавати затечени призор.

„Зло, Антонио, зло!”, мрмљао је бескрвним уснама; заустављеног даха грозничаво је отпраћао погледом сваки помак немирне гомиле, настојећи да га што верније пренесе на хартију.

„Грабите, ништа до тренутак глупости руље, mesere?”, примили Антонио љутито отпљунувши у страну.

„Си, гнусну страст какву још нисам видео нити упознао! На шта све човек није спреман!”, оповрну Паоло, кратко отклимувши главом. Руке су му подрхтавале, осећао је малаксалост и глад. Одавно није јео. Одавно ништа није пио.

*

Firenze, Palazzo Vechio, 1498.

Фирентинске тамнице биле су дупке пуне политичких побуњеника; одвођени су и мешани заједно са ситним крадљивцима, разбојницима и уличним преварантима. Тамницу у кули Палате Векио осветљавала је жута месечева светлост која се провлачила кроз густо постављене решетке узаног отвора; јединог за доток ваздуха.

Савонарола је лежао наузнак, снажно притиснутих дланова на ледени земљани набој. Из набреклих пригњечених јагодица прскала је крв. Босе ноге су му биле оковане тешким ланцима. Осећао је језу и притисак у грлу, кроз кости му је фијукала промаја, али зачудо срце му је пунила усхотна радост. Мрмљао је узбуђено молитву Свевишњем. Видео је Његово светло лице и мршаво голо тело, осуто црвеним пегама и гнојним крастама, како блештајима осветљава сваки делић тамне одаје. И Бог има кугу, биће из саучесништва, помисли с олакшањем. Склопио је поново очи. Његов видовит дух њухом трагача призывао је муњевито будуће догађаје. Видео је смак света! Распад човечности, пре-власт зла над добрым. Разврат цркве и неморал свештенства. Mammole Свете Републике. Ломачу чији се пламен и смрад издизаје унедоглед у крвавоцрној счастици која је обузела безмало цело небо. Коначно, и убиство папе Александра VI. Потом мукли мрак од којег га је сместа заболео мозак. И видео је смрт како га, безубо се кезећи, грли и притеже му мантију и вуче његово изгладнело тело кроз пламен, док му црвенокоса виленица нежно обгрљује рамена, пришивши своје врело обнажено тело уз његово. И осетио је мирис спаљеног пергамента и хартије, јак воњ истопљеног злата, сребра и драгог камења, несношљив смрад уљаних испарења и темпера, тискао му се дубоко у ноздрвама, од чега су га подизали мучнина и страх. И чуо је како анђели сметено греше док

свирају у тамбурине и лауте, а крилати зефири их ометају, пакосно им дувају смрадним задасима из покварених утроба – у струне. Таласање и метеж похлепне гомиле осећао је као паклени жиг на потиљку. И препознао је инатно струјање крви у стешњеном ниском собичку без прозора. Живот је тамничар и манипулант јер у шаци стеже сужња суженог ума, неспремног на другачије и ново. Свака запаљена књига или платно, због његових јавно изгворених речи, сад су му пржили језик. Свака разбијена скулптура парала је оштрицом утробу, срче стакла и крхотине разбијене мајолике забадале су се у живо месо и кости, а утрунци нагорелих тканина прљили су му очи. Онемео је и обневидео.

*

Народ се од зоре окупљао на Piazza della Signoria, збијали су се у концентричним круговима, штекћући једним гркљаном – гладни и жедни освете. Љубав неприметно склизне у мржњу, без икакве најаве или предзнака, а нити жеље за повратком – добро јој онамо. Искисли капути, огратчи и пелерине смрдели су на влагу и ужеглу животињску масти. Радост од новог и великог погубљења није се могла, нити желела сакрити. Притворно пригушивани жамор прекидан је покојим нестрпљивим гласним повиком: „Eccola!”

Снопови прућа, у које је била уденута слама за потпалу, поредани су укруг Савонаролиног обешеног трупла. Љуљало се ритмично, као да је из њега, изласком душе, исцурела и сва тежина, шибано јаком буrom, која је претила да разнесе пламен и град љиљана претвори у град – букињу.

Сињорита Калвинелија, несуђена Савонаролина љубавница, дотрчала је на трг као фурија. Била је потпуно гола, мокра, од суза, зноја и прашине умрљаног лица. Распуштена коса у тешким ватrenoцрвеним бичевима падала јој је преко путено облих рамена и малих али једрих груди. Убледела од страха и неверице, шаџицама обеју руку узалудно је настојала да покрије стидницу не би ли је заклонила од похотљивих мушких погледа, а и урокљивих женских, и понудила је ономе за ког се годинама чувала, бранила екстазу девичанства као најчистији залог. Засиђена гомила никад није доволно сита. И из љубопитљивости и љубоморе, не и саучесништва, крчили су јој пролаз до ломаче, не би ли још штогод уграбили за данашњег дана. Тетурала се већ тешка и мучена њиховим прљавим жељама и ишчекивањима, посртала и поново се с муком придизала. Пришавши разбукталој ломачи, пала је на израњављена колена, док су јој пламени језици прљили лице и

тело. Нетремице је гледала мушкарца своје судбине великим благим очима пуним нежности и саосећања, не осећајући врелину боли, и тек би покоја искра беса покуљала из њих, неконтролисано, инатно због неиживљене љубави, кукавичлуга и бескорисних обзира. А на њих се вечито обазирала – гомилу мрцина! Због њих се устезала, спутавала страст и сузбијала чежњу, прибојавајући се говоркања и трачева, њих који би је сад најрадије гледали како гори заједно са Савонаролом.

„Ево вам, таоци злобе, радујте се патњи божјих миљеника! А ми се радујемо небеском рају”, викну, начас се окренувши ка светини, и суманутим трком ускочи у пламен.

ЈОВАН ДУНЂИН

СВОЈСТВА

*Сва су својства
на свом месецу
од доласка
призора до речи
и није време
на смрт осудило
расположив простиор*

*Широко поље
косци и покощени
синоћ сишли
са малог екрана
јутрос се поћели
А на сходном
распојању
били су и сад су
равнодушни
и ојсењени*

*Узесмо у руке
последак земне културе
који нам даде
испражишељ искојина
У оносираном крају
уређено је
прибежишиће
само за
побожно братство*

*

*Понавља се изрека
што је дужи ћовор
што је већи
неспоразум с душом
Још се трајки
трајан облик
за пропусни знак
у дубоку наредну
шицину*

*Прво битно полетио
процено без рачуна
Ишла прича
од уста до уста
а одједном занемила
Онамоћње
олујина
није поштедела*

*Долазећи из суседства
лађано се примицао
облак црн
Пребројао све стубове
лампионе
и ратаре на њивама
Имао је и времена
за илинске
громове*

*

*Стиварност је
засијрацио сликовити
што је чишћива
и залонетка сна
За зло то задајку
и украс је нађен
име анђеоско
посао соптонски*

*йомоћ с неба бомба
ио глави стјановника
земљин дар
скамењено зрно
на дечји зуб*

*На једној је йолици
за стјално
тешка књига
оловне судбине
изнад бројки
на ваги времена
Њен писац је са онога свећа
или нечији дух
одметник од тела
али су јој читаоци знани
Отивара се
увек неком другом
или доспе
до пророка вајних*

*

*Чим се на њослећку
дошло до њочетка
време је
за сажетак
Ноћ се чини смерна
а знаш да је
незасића
Све што беће
светлозарно
затишила је и ставила
под гаврање
крило*

*Нищта је све
што њостиоји
као и нешто
јоникло из ничег
Пролаз молим*

*за токуће бивсјво
као и за свој
насањан иметак*

*Читај ме песмо
рећи ћу ти себе
на белини
крај сувициних речи
Разицла се
женска чељад стиха*

*

*Виђено је у пределу
виџиње угодносћи
а хилело се и на нижем месиру
Дељиво је недељиво
у крајњем случају
или у идили
мајке са првенцем*

*Једно од нас двоје
ко пре ко после пролази прелази
ништа да не зауставља
Не брза као некад
и није му циљ далеко
За њим је већи део пута
од мањег не може одустати
опрезно се пробија
кроз замалњен видик*

*Лепујно је
после ноћи несна
Нисмо сами
сенке су при светлу
а у мраку модели
и њине уметне фигуре
Разговор је могућ
простор то дођушића
али је у њему
дубоко усађена ћутња*

*

*Oseћaj присујива
као оно бићи
но не знајши где си
ни чему служи
слобода самоће
не мирује и ћлаши
све док се не реше
животни задаци*

*Нађено мимо светла
посудила песма
од својих сањара
и дала часну реч
да ником ниција
поручиши неће
Крај се тића
који су то људи
какав је то живот*

*Упознали смо се
у злом добу
и бринули једно о другом
као да смо у истом
телејском оделу
Век је пропадао
наочи глед уметносни
гракијале су вране
брекијали јуришници*

*

*Приређени су насртaji
на стоменике
изгони просвейе
из маћичних кућа
обрушаји културе
с њених узвисица*

*Ал како су мо̄ли
хିମେଟି
да смакну оне
који су духом веଳି
од свих ъњихових
знаменара
А нису смели ни да им
мачји Ьриଜ୍ୟ
шинули би их оком
и ъпослали
на кୁଳନୁ нେତ୍ୟ*

*Привикосмо
на Ьривиде и умисли
кроз надоଷ୍ଟେ
брзолетେ речи очуହେନା
Нейовезан несвସିଥାନ
и раздужен
од истିନା ଶା ସାରଦା
сам је себи
дух расିଥିକ ଦୋଵଳାନ*

*

*Коме није на ум юଳା
величајна
јавна сцена
није чуо борбен юକଲିଚ
ни видео
неми сିରୋବୋଦ*

*Из облака ново сунце
шିଖ ଶିଖ ନିଜେ ସିନୁଲୋ
ଯା ଚିନି
ଯାଇଲା ଭାଗସିଥ
ଏ ପ୍ରିସିଏବା
ମିର ନା ଦାର*

*Сабрали се Ьренуци
свадିଲିବି ଯମିରିଲିବି
օରେଚନୀ ଯ ପ୍ରମେତ୍ୟ*

*речнику мицљења
подељеном времену*

*Те се тако и писала
песница
сталиног најочинка
или игра речи
сигуран правац
опасно скретање
слични су нам
различни*

БОЖИДАР МАНДИЋ

ПАУКОВЕ НИТИ

ВРТ

*Несрећан је онај која цео свет разуме
Више има радости у лађицама
пољског цвећа плавичасте водойије
него у онима који лицемерјем зидају
љубазносћ
Додирују нас тела посвећеника просјачењу
ако их врећамо
Бол помодрео од смида
није одредио трајање судбине. Зачас онај
који је мogaо да дели
и сам пружса руку према милостијињи
У мушком делу неба
у коме мирис још нису сазнали
право значење увенућа
дечак и девојчица
држећи се за руке причају приче*

ПОВРАТАК

*Време намрдођено у каталозима
нудило је линију поштајних исхода
Сустилизали смо проплати*

*Причајући о писаним доđађајима
Нисам смео да погледам исједреће
себе
Понекад је било нужно објашњавати
Нико никог није разумео
али постојала је нада
да ћемо задржати осмех на уснама
Згрченоћ времена било је шолико
да је почело да нестaje
Умножено
умножавало је и свој нестанак
Прошlost је била леја
јер није припадала аистракцији
У сребрнастим књигама без корица
штедили су се наслагани акрили*

ЗАШТО НИСАМ КУПИО ПЕРТЛЕ

*Те ципеле
носио сам више од једне деценије
Биле су жуће
похабане од чишћења сирковом
чепком
У њима сам одлазио у биоскоп и
гледао филмове
Желео сам да ми што дуже трају
Кад је пукла прва пергла нисам био
збуњен
већ сам носио шуту због расстанка
мада нисам знао њено порекло, смисао
и разлоге привржености човеку*

ПАУКОВЕ НИТИ

*Када сам раздвојио кревет од
зида
напукла је паукова мрежа која се ту
укојила првле недеље
Подсећала је на мекану бубаџивабу*

*пред сан
Када сам раздвојио столицу од столице
пресећале су да разговарају
Нежносити посматрала је воду
и осмех
Када сам посматрао у тијесних
уочијао сам обле листове женских корака
и једначан најор метамре
Столала су била утишнућа
у шаренило утикане линије и боја
тако
да се могу уочи само предвече*

НЕУКУС

*Ни једна љисача машина није инфериорна
ни један пољубац безнадајан
Филмски студио:
Све се љонавља. Људи умиру беспоштребно*

ЈЕДНОСТАВНА ПЕСМА

*Подигао сам плетену корују
у подруму
и окачио је о посебљи, ковани ексер
Забоден у дрвену греду
изражавао је сарадњу са вековима
Далеко одавде
множио се свет
Улицама су јуриле амбиције
Зaborавило се на склоност ћесницију
и то
да пре него што власкрсне преходно
мора да иструли
Неки су почукали да имаширају Божа
а лиције је шукало по разбациој трави
Треба трај искунији кромијирима
укиселији кујус у каци
и подићи неупотребљене гајбије на полију
да се не би осетиле пониженим.*

СЛАВКО СТАМЕНИЋ

ДИРИГЕНТ

Мирну господственост друга Хлаче као да је нека тајанствена сила дана преображавала у зачудно биће пијанца фантасте, потпуно неразумљиво свету *официрске* ламеле новобеоградског блока, преображавала неприметно, онако како природа јутарњу и преподневну вреву смењује подневним и вечерњим миром. Ујутру, друг Хлача, беспрекорно и темельно, како би се рекло: *по војнички*, избријан, као да га чека смотра пред пуком, педантно штуцаних бркова који никад нису прелазили крајње тачке усана, без трага икакве длачице која би штрчала из ушне или носне школьке, долазио је у супермаркет испред зграде купујући само оне најосновније потрепштине. Достојанствено, стајао је над гондолама, пажљиво погледом бирао векне хлеба тражећи печеније, зурећи у флаше уља бирајући оне бар за нокат пуније или пажљиво погледом процењивао мање гњиле воћке, и само се њих машао. За касом би обавезно, уз наклон, пропуштао госпође својих година, труднице, па и суседе тек нешто старије од њега, а није било касирке којој не би пожелео добро јутро и говорио јој, помало патетично, како се нада да јој је здравље добро колико и изглед, „и то данас, госпо, некако нарочито“. У корпи би се обавезно нашла и флашица домаћег рума, са етикетом на којој су палма, једноки гусар, део пуног једра и катарке и немирни вали, а када би касирка провлачила бар-код флашице кроз сноп, зачула би увек исту реченицу о томе како он не може јутро замислити без рума, који га једини, *као маринера из какове йучке Јријовијески*, може *подсећати* на билу *јјену морских вала који обљубљују жало у остављеном му крају*, а где се више он, рођени Далмош, вратити не може, никада, јер су му поручили да у Каштелу четнику *мисића* нима, *ћа макар само иза цкура конфиниран сидио, ма ни носом*

ћух маине не шмркнуо. Онда би из маркета изашао пожелевши свима пријатан дан, одшетао до клупе иза зграде са које се видео прамен троме мутне Саве, неки балкански каљави водени остата-так пречистога Панонскога мора, отворио рум и испијао га крат-ким гутљајима. А ком то маринеру *једна бућељчица ка за мало дишће може бити мера*, говорио је вративши се у супермаркет по још једну меру рума, те поново седао на своју клупу, одакле се у даљи видео онај траг Панонскога мора. У тим тренуцима као да је започињала трансформација друга Хлаче, и тада би почињао да певуши неку стару песму, сетивши се само понеког такта или стиха, из којих би васкрсло цело дело, одсвирано и отпевано у мислима читаво и до танчина беспрекорно, као некад, када је самоуверено, сугестивно и моћно дириговао војним оркестром, *мојом глазбеном мањифико бандом*, како ју је од милоште звао, постројавајући је пред пристајање бојног брода са важним гости-ма. Другу Хлачи тада, на клупи одакле се видео онај прамен Саве, већ би се из панталона извукao један крај кошуље, под пазухом би се назирала мрља зноја, сва дугмад щлица не би више била закоп-чана ако би одлазио иза контејнера, једва би пребирао новчанице шаљући неко дете по флашицу рума увек говорећи *Хајд, йолети ка ћалеб морски, јеси л ми ти некакав мали од ћалубе или факин са шаце*. Касније би се одгегао до улаза у зграду, не поздрављајући се више са мимоходећим, и одлазио у стан.

Чекао је свој трен. Чекао је тренутак пркоса у ком га никак-ва бујица псовки уувреда не би поколебала у наступу *угледног диригента Свечаног војног оркестра Југославенске ратне морнарице, који је, уједно, и равнајељ свих оркестара Српске војно-морске обласији*. Тачно у 19.24 већ би, са диригентском палицом у руци, обучен у плаву испеглану и утегнуту морнар-ску официрску униформу, али и са шапком помало нахереном као да се под маском официра крије распусни ћалеб са јаце у ћакулању са туристкињом, уштимавао *оркестар* који је само он чуо и само он видео у четвороугаоном светларнику између зидо-ва зграде. Стјајао је на степенику који је водио у помоћни улаз, погледао на сат, ослушкујући најпомније гудачку секцију која се теже уклапала у трубачко-ударачки, како је говорио, *ћеџачки блех-вод*, наизменично само маркирајући дуваче и добошаре, нарочито када је требало улазити у громка крешенда маршева славних *солдата моћне Југославенске народне армије*. Беспре-корну концентрацију није могло нарушити никакво одзывање бесловесних урлика по полуумрачном холу (*Јебем ли ти майер комуњарску; Уснашо алкохоличарска; Четнички ћлаћениче; Душо ћрдана; Требало је џебе још чејресосме ликвидирај;*

Јебли ће и Ђинђић и Коштунци заједно; Дабољда одсушира само њивоме Тиши под земљом свиро; Што, издајниче, срамотиш наку ЈНА; Ко ће тлаћа да нас свађаш, шијунчино; Мало је за ћебе мешак, кама је за комуњарско ђубре...) урлика који су демонски крештаво јечали одбијани од бетонских кулиса дванаест спратова високог светларника. Тачно у 19.29 куцкао је палицом о рукохват гелендора, и у тренутку када би се на телевизијским екранима у Србији завртала земаљска кугла, када би се у првим кадровима појавио осмех председника Слободана Милошевића, и када би се блоковима зачула урнебесна граја бесних звијдука и псовки, мрзитељских клетви, али и једнако бучних усхићених узвика да нам живи *нац бранитељ* и клицања да се нећемо сагињати пред белосветском завером, друг Хлача би започињао свој полуусатни концепт мелодија који је мржњом располовљено насеље уједињавало у бес против наступа *равнитеља* Хлаче. „То ђубре ружи дивне наше патриотске песме овим циркусом”, говорили су бивши официри и подофицири, мада су им други противуречили да, ипак, док је све гракнуло на оно старо добро комунистичко време, он заправо пева песме тог времена и тог духа. Мржња оних који су за *ново доба* разјарила би се кадгод би Хлача помињао Партију, Тита, партизане, другове. Једино је ван сваке узрујаности и ван сваког беса био диригент, само би се понекад мало намрштио кад би зачуо или фалш тон, испадање из интонације или тек благо ритмичко несагласје, које би свакако промакло необразованом уху, а нарочито у несносној буци светларника. „Аман”, застао би понекад Хлача, као да се никад није разлучивало држи ли он то пробу или је то концепт, или све то заједно, „па не музицирате ви цитаделом на карневалу, нису ван ово каке машкаре, ово вам је, драги моји, гласба једног Никице Калођере, ејј, маестра Калођере, и има да се складно ори цилим свитом: *Ti-шовој земљи је-сма се ћласи и*, а сада форте да се народ охрабри, *шузи стварој ГУУУУБИ се ћраћ!*” Мимо диригентске замисли, мимо икаквог редитељског резона, о тло пред *оркесијром* пуче кеса вода испрскавши и диригента и практикабле и читаву сцену. „А сад, мили моји, громко, темпом марша”, дизао би руке, погледом прелебдео преко целог *оркесијра*, а онда би се снажно зачуло: У *Тишовој земљи корак је велик / и човјек јеве заносни зов! / Браће се овђе срце и челик / и срећан цвејета – живој нам нов!* Стоји непомично, као да очекује да умине и последњи тон, а онда се опусти, насмеје, подигне обе руке као да подиже *оркесијар* који би задобио сilan аплауз. Уместо тога, са спратова падају псовке јер бесловесним дертањем омета слушање ТВ-дневника, али и зато што непоколебиво повампирује умируће комуњарско зло. Друг

диригент Хлача се клања аудиторијуму, и гласно говори; „А сада, другарице и другови, поштована публико, за бис смо ван избрали диван марш, моју омиљену тему, а коју је написа наш велики друг Божа Тимотијевић, а складао геније у лицу Дарка Краљића.” Површним погледом прелетео би преко оркестра, и хитро започео громовити марш: *Xej, сви морнари, море сада зове, / и срце вуче валима да ћловим, / о, море моје, љубав ћовоју чувам / јер само с ћобом живој делим ја. / Далеко ћамо циљу своме ћловим, / ћесму ћорића брод сад ћева мооооо!* Диригенту Хлачи у ушима брује овације, он се клања и пружа руке ка *својој драгој глагбеној мањифико* банди која устаје, како би поделили заједнички успех, док се на телевизији чује одјавна шпица ТВ-дневника. Станари излазе на терасе, галаме толико да се речи не могу разабрати, а диригент, друг Хлача, свима се клања, затим достојанственим кораком силази са степеника и одлази из светларника. Жагор престаје. Тек тад забринута Мирна Хлача, *мој међу бесним морским олујним валима ћоуздан чун за сјасић се*, како би покатkad рекао њен супруг на клупи, са задахом рума, навлачи завесу и улази у собу, не скривајући олакшање што се ова *мрачна маџикарада* *можа сасма добра* или *многа несрићно* човика, како би покатkad рекла његова супруга за кафом са сусеткама, готово се извињавајући, и ове вечери скончала без већих невоља.

Једног јутра, седећи на клупи са које се видео онај прамен Саве, реликт вечитога мора панонскога, како је Хлача објашњавао знатиљницима зашто је увек баш на тој клупи, док је испирајо јутарње гутљаје рума, са леве и десне стране стране седоше његове комзије, бивши официри заједничке им Југословенске народне армије.

„Добро, друже Хлача, хтели смо нешто да те питамо, као ствари саборци и пријатељи. Надамо се да немаш ништа против?!“

„Сваком ван се разговору ја, другови, радујем. Него, само да пошаљем малог од палубе за још мало рума.“

„Видиш ти каква су ово времена, друже! Земља нам се растаче, све младо као да је све сам издајник и плаћеник, други народи, па и твој, цепају нам отаџбину, а ми смо у дефанзиви. Овај наш јадник Милошевић се бори, али цео свет је против нас.“

„И, видиш, хиљаде издајника кружи Београдом и другим градовима, а и ти као да им оним циркусом увече помажеш, и сви би да помогну западним злотворима да клекнемо, не дају нам буком ни Тврђава-дневник увече да гледамо, да знамо шта се збива и шта нам је чинити, тако да се све наше руши.“

„И то је оно о чему смо хтели да те питамо“, притешњују Хлачу, сећајући се метода када су били учинковита свемоћна

власт. „Зашто оно већ вечерима чиниш, зашто се бенавиш у време дневника, урлаш кад и издајници лупају у шерпе, звижде, добују по радијаторима, само да не чујемо најважније на Теве-дневнику?!“

„Другови”, устаје Хлача, „ја водим свој рат, а не знам против кога, а ни за кога, но за самога себе, изгледа. И радим оно ћа ти једино знам и чему ме армија моја и научила: пивам писме које су некад припадале цилој отаџбини нашој и радовале цили југословенски народ. Што би ја друго мога, и како би се ја данас бориа, ја ви ни сам сигуран нисан, но овако.“

„Слушај, нама све то изгледа као кака спрдња, па тако помажеш издајницима који се смеју нашим песмама, ако су то заиста и биле наше а да ти ниси понешто и смилио да нас исмејеш... Јер кака је то песма којом си се синоћ драо: *Исјед касарне ствоји сад / једна девојка коју имам рад,* пази ти ову глупост: *коју имам рад,* па онда *ал труба труби, глас њен груби...* и тако те и таке будаштине. То мора да си ти, Хлача, исконструисо!“

„*Једна девојка коју имам рад, / мене тражи и тичум ја, / руке шире или шад: Труба труби, / глас њен груби с очију ми тера сан!*“ Другови моји, баш тако је срочиа комуниста и домољуб већи од свију нас, Ђорђе Радишић, а углазбио лично – Никола Херцигоња. Ако вам и то име, другови комунисти, нешто значи. А само за вас, гледајући прамен Панонскога мора у даљини, отпеваћу кантителну срца мога каштелскога, мој омиљени по морскоме валу марш Силвија Бомбарделија”:

*Ко сунце у зору слобода се рађа,
Пјевају морнари са Титовох лађа.
Ко сунце у зору слобода се рађа,
Пјевају морнари са Титовох лађа!*

„Добро, Хлача, добро, не треба то! Збогом, Хлача!“

Са клупе устају саговорници, не кријући бес што се разговор расплинуо у бедастоћу и неприличност.

„Сачекајте, камаради, иде тек финале”, смеје се друг Хлача и потеже рум:

*Xej, најријед, најријед, Титови морнари,
Титови морнари, Титови морнари, Xeeeeeej!*

„Ипак је све то нама спрдња, и уразуми се, друже Хлача! Доста је свакојаких непријатеља око нас, и немој им ти помагати! Или ћеш имати посла са нама, правим родољубима, запамти то!“

„Другови, ја само пивам наше славне писме, писме слободе југославенскога компартизма, и нима ту ничег противнога!”

„Чуо си нас, Хлача!”

Ипак, те вечери равнатељ Хлача одлучио се за програм који ће помало разгалити и, можда, зближити публику, већ уморну од сталних уличних непријатељстава и туча по Београду и по целој Србији.

У трену кад се завртео тачкасти глобус вечерњег ТВ-дневника, Хлача је громко (a la marciale) запевао:

*Деклицам срце взирейчече,
Душа им захрећени,
Ишчејо љубавне срече
Мед јунаки младими.*

*Ене ле зре њо чећи,
В мене кар очи ућре,
Та, најлећца мед деклешћи
Драђо моје је декле!*

Одозго се сручи бокал вреле воде на диригента Хлачу, и на *оркестар* у светларнику, а затим се и расу стакло бокала, уз псовке да је диригент превршио сваку меру, да треба да иде или у Каштел и Сплит, Пиран и Порторож, па тамо да јодлује *мед деклешћи и мед јунаки младими*, или да се једном заувек носи у материну одакле је и дошао. Но Хлача ко Хлача, до крајности поштовао је написан текст, сваку убележену ноту, и није престајао док се читаво уметничко дело Макса Унгера није привело крају:

*Војни рок ћрав кмалу мине,
Ин адјо ексерцир!
Такрай, борци домовине
Вабим вас на свадбе йир.*

Ту диригент Хлача осети да се око распрскају капи мокраће, али то је једна од тешкоћа уметничког заната којем се посветио, те, као призван бисом, опет отпева:

*Такрай, борци домовине
Вабим вас на свадбе йир.*

„Другови, ми нисмо ни за каква непријатељства!”, подизао је поглед друг Хлача ка терасама светлника, „те, заједно са мојим

мањифико оркестром, отпевајмо дивну оптимистичку химну разумевања наше уважене поетесе Мире Алечковић, углазбљену даром Александра Обрадовића!”

Погледао је по *оркесијру*, он му се учинио приправним за поznato дело, и светларник је одзывао тенором Зденка Хлаче, који је сасвим добро чуо савршено увежбану музiku свога *оркесијра*:

*Са ћромком снаћом расте млад
И снажни нови род,
Шири зов ћорди јек,
Песму младих ћити ћраде бољи век.*

*Јер иде, земљо, шакав дан
Кад рат ће неситан клей,
Свих дана дан, свих снова сан:
Младосћ једна ћели свеј!*

Одјека није било. Концерт је окончан пре одјавне шпице ТВ-дневника. Само се чуло добовање шерпи, тигања, лончића, чиме се заглушио глас председника, али и *оркесијра* маестара Хлаче.

„Ти и даље тераш по свом, комшија!?” сутрадан опет седају са обе стране на клупу они пензионисани официри.

„Али шта коме на овоме свиту смета Краљић, Херцигоња, Унгер, Алечковићева, Обрадовић, шта ту има сумњиво?!”

„Једноставно – престани! Доста нам је свега, сваке буке.”

„Ја морам јест, морам дисат, но морам, мо-рам и свират и пиват! А ви, другови, радите што ви радит морате. Так је било и четрдесет осме, чуо сам ја измеђ два такта да је неки и то река, да ми се није требало дат ни изић са отока. А ја ћу ван се, на свој начин, борит до самога краја.”

Сутрадан, опет тачно у 19.24, изашао је диригент Хлача и увежбавао *оркесијар*. Стигле су непроверене вести да су на улицама Београда изгинули и демонстранти и полицајци, да се кренуло путем без повратка, али друг Хлача је имао свој позив и ревносно га обављао. Супротно страдањима по улицама, Хлача је за вече-рас припремио корачницу Пенчића и Андрића, корачницу која је била чиста лирика, ван ондашњег и, свакако, ван овдашњег времена. Нико није излазио на балконе, била је сабласна тишина, *оркесијар* као да се заиста чуо, као и Хлачин глас:

„Момци, немојте свират ово а ла марћијале, већ ка љубавну писму, сасвим лирично, алегро”. Затим је спустио палицу и песма је кренула:

*Лећиње вече, већрић њири,
Небом звезда рој,
мирис лийа благ се шири
А над реком Џој.*

*Свако вече око осам,
Ко да шера хир,
Једна цура црноока
Однесе ми мир.*

*Команданће, драги брате,
Шаљи ме у сирој.
Мођу лако, врло лако –
Да јој викнем „сирој”!*

Био је потпуни мир, сви бејаху под мучним утиском страдања на београдским улицама. Равнатељ Хлача се поклони, и не нађе за сходно да настави концерт. Тек пењући се ка своме спрату чу да су тешко рањени и неки демонстранти, али и мноштво полицијаца, да су све институције преузели демонстранти. Да су победили антикомунисти, и да овај лирични концерт као да би у славу промена. Друг Хлача уђе у стан и тихо затвори врата.

Мучна тишина је владала свуда и наредног јутра, нарочито у супермаркету где је одувек одисао жагор. Сви су ћутали о истом, да је на степеншту пронађен обешен музичар Хлача. Да ли се сам обесио или су га други обесили није се могло сазнати у времену потпуне смутње. Нити је то никога много интересовало. Дан је протицао у муклом миру, на ону клупу нико није хтео да седне. Али у 19.24 као да се зачуло добовање диригентске палице о рукохват степеништа у светларнику новобеоградске ламеле. Људи, ћутљиви, изађоше на терасе. А онда, удова Мирна Хлача изнесе стари касетофон на коме је маестро Хлача, са *оркесијром* у позадини, као да је слутио овакав дан, дан када би се поново ујединиле све силе зла, снимио свој опроштајни, свој заветни концерт, припремљен за овај трен:

*Овде је била и Инђербригада
И чекала мирно суштраћњи дан.
Овде су били борци Балкана
Кад су им џуџњи однели сан.*

*Свима је њихова заклећива знана
НО ПАСАРАН, НО ПАСАРАН!*

*Овде је бићка тутинјала српрацина,
А смрт је крвава косила тад.
Храбро је йала Интербригада
С ћесном у срију НО ПАСАРАН*

НО ПАСАРАН, НО ПАСАРАН!

У потпуној тишини, Мирна Хлача унела је стари магнетофон, помало умирена што је испунила завет, али као да јој је и помало непријатно што учествује у, за ову прилику, недостојној арлекинској машкаради фантасте Хлаче. Онда је некако природно, и са олакшањем, као да то није заветни магнетофон већ обичан празан лавор из ког је тек прострт веш, унела га у собу. И тек тад заплакала. Као да је осећала *сриђу* диригента оркестра Југославенске народне армије и равнатеља свих оркестара Сплитске поморске области, свечано обученог у парадну официрску униформу, са ипак мало смакнутом шапком, сасвим спокојно лежећег у капели бежанијског гробља. Чуло се само шуштање завеса оних који су улазили у своје собе. Доле су, око степеника у светларнику, као на напуштеном боишту, лежале кесе, опушци, чаше и флаше од јогурта, амбалажа од киселих вода, пива и сокова, срча разбијених чаша и флаша, арсенал којим је из вечери у вече гађан *оркестар* и диригент Свечаног војног оркестра Југославенске ратне морнарице, морнарице тек сад и тек овако коначно насукане на крезави бетон светларника новобеоградског блока, недалеко од мутног прамена давног али вечитог Панонског мора, које ће се и сутра јасно видети са „Хлачине клупе”, како је почеше у крају отад, као да је какав споменик, називати.

РАДЕ ТАНАСИЈЕВИЋ

ВАЗДУХ ПУН ЉУБАВИ

AIR FULL OF LOVE

*Ваздух који дишем,
љубав о којој слушам,
све саме познате ствари.
Ипак ова йоћ-балада
као да не налази
чврсте зидове у мени.*

*Ваздух пун љубави.
Сигурно је да би ово брдашице
изгледало другачије.
И овај свакодневни видик
био би другачији до непрепознавања.*

*Моја мајка – дивна старица
(памтим је још из детинства)
прошоворила би младим гласом.
Све би било другачије.
Моје име – два бесмислена слога
пунило би се шаф љубављу.*

КУЧЕНЦЕ

Замисли да ово нисам ја

*Замисли да сам неко леђо кученце
Па ме заđрли
Помази ме и йочеци баш тму
Хеј зацшто бацац шту лойтицују
Коју сам ти управо донео
И зацшто треба да се купам
То је као да кажеш
Рибе треба да се сунчaju
Нећу у воду Прекидам иđру Одустапајем*

Срећно време замишљам

*Тихи поноћни саћи
Док сам лежао пред својом кућицом
И буве ме слатко пењкале
А од свих речи
Познавао само две
Куцо моја*

ТРИ ЗВЕЗДИЦЕ

*Људи у овом селу
лађано се окрећу пропав мене.
Не праштају ми виџе ни најмањи пропуст.
Чујем саштавање иза леђа,
подсмех који пре притада подљудима,
а не мојим комицијама и притајељима.
Крив сам, признајем. И кајем се.
Поезију сам схватао озбиљно
а живот щањиво.
Надао сам се да ће ми
штолике нейроспаване ноћи
урачунаши у заслугу.
У неким песмама говорио сам
о сиварима које су се и њих
дубоко шицале.
Признајем. И кајем се.*

*Све сам чинио да будем као други.
Рођакао сам се са Богом и свецима.
Славио сам сиромаштво и безнађе.
Признајем. Не постоје услеђни песници.
Немоћуће је, дакле, свака зависност.
Чак и на овом месецу
Исти узроци производе
увек исти последице.
Знам да најљепше речи чуватије за крај.
Али не намеравам да ускоро одем.
И кајем се. А и куда бих?
Тамо где ме уважавају
нема никога од вас.
И смртно је досадно.*

ВЕРНОСТ СТАРИМ СЛИКАМА

*Верносити стварим сликама
у мимоходним огледалима.
Сијрах који окива ваздух у нећве.
Трајало је дуго.
Бљутиавости се увукла
у храну, у вино, у со.
Бљутиав је загрљај,
шолубац и сан.
Какав најгор је поштребан
да би се покренуло клатило
из мрштила.
Какво унутрашње буркање треба
да би се зањихао висак
над амбисом.
Боже, покрени ме.
Не дозволи да пропаднем.
Велика светлосна химна
којом се живи ка Теби је ју
није шакла моје срце.

Залуђај ме.*

БЕРБА

*Отворили смо флашу ораховачког вина из 93-ће.
Деведесет прећа! Беше, то, година заиста ћадна.
У какву беду ћадосмо. С муком зарађен новац
штоио се пред нашим очима, и претварао у безвредан
ситинци. Сеји се, каква смо, само, понижења
јодносили да бисмо најунили 1 канистер бензином.
Свуда су се оиварала крволовијву. Чудно!
Ништа од јада и чемера из те године није се
прелило у ово добро метохијско вино. Као што се
ништа од ове луѓецке године неће прелити у вино
рода 2010-е. И праведно је. Јер сунце излази над
добрима и злима и киша пада праведнима и
неправеднима.*
Шта бисмо да је друžачије?*

ЖИВЕЛИ!

* Матеј 5, 45.

КРИСТОФ МЕКЕЛ

ОСАМ ПЕСАМА

ХИМНА

*Живим у земљи која своје поддеране
и покртане гардеробе огледалима неба
показује без посебне кокетерије,
у земљи под сунчима ореолчићима славе,
чије су вјечне границе зидови плача.*

*Живим у земљи која је заљубљена у смрт,
што је намјештено безбројним мртвачким сандуцима
и украшено костијима које промућурно
крчмаре смрти за нове сајућнике моле,
небу ће земље сунце сија с наклоношћу,
ал њене фабрике смрти никад се не затварају.*

*Живим у миришу усталах уздисаја,
извјесности смрти, неизвјесности живота,
двоствруко нерадо повезан и обавезан
стражом и неизбјежним ојрезом,
што циркусом су мајмуну на леђима
слона постребни, да падао не би.*

*Живим у земљи која је заљубљена у смрт,
кручаг за сузе њен је грб и сувенир,
птијавица њена маскота, њене засташаве стражица за птице,
хиљадићи унук моје наде погинуо је.
Посљедњи штит могућа поуздана ћукао је.*

ПАУН

Видјех како се из њејела Њемачке никакав феникс не диже.
Разсрђући нодом по њејелу
ударих на уљенисана ћераја, на рогове и коже.
Ал видјех пауна који је, ковићлајући њејео
једним крилом од дрвейта и једним од звожаћа,
огромно нарастајући, паћуљиће са згарићима
шибао и своје ћерје шимарио.

Видјех како из њејела Њемачке стваре вране бауљају
и накостиријећене славује с тромуклим ћрлима
и кокотиће са сабљарским кљуновима и голим креситама
како у славу љишиће звијдућу и ћевеју.
Видјех како у њејелу сваке ватре њушикају
у који је вјетар дувао и хладан дим
ушири гонио, где само мало златна бјеше што сујаше.

Видјех како се из њејела Њемачке никакав феникс не диже;
ал видјех пауна у вријеме близићања његова ћерја,
видјех како близићава сића ошвара
у свјетлоситији сјрим сиједа неба и сијевања на сушу
и слушах клицање врана и врабаца и видјех
Јаша сврака на његово златнијо ћерје кидићу
Ваџке мрачно из његовог ћерја расију
Велики косови очи његове разједају.

МРТВАЧКИ САНДУЦИ

Ноћу чесито, оштакад на обали живим, видим иза прозора стоећи
мртвачке сандуке које сјоре одзоне воде, пуне и празне
и слушам лађаре што крај моје куће вуку
шешкве сандуке на шлеју, звонâ и оштупишених богоја пуном
и драго ми да знам, да ће се и надаље довољно сандука низ ријеку вући
који у океану ћробове траже и рајеве
шако да ћу једном, када ми косити очврсну
и кућу своју из тла могућем да ицичам и даље однесем,
један сандук одвући себи на којно (— и у ње
свиштам, и оштиснем, и — збогом, шијесна земљо).

НАПОЛНИЦА

*Провјериште тачно своју најојницу прије смрти!
Окрениште ћени прије но што вам у међове падне.
Шта стије учинили, да вам се најојница даје,
шта се од вас тражи,
да вам се најојница даје?*

*Коме користиши ваше ћутање и штетниши ваш глас –
шта има да се види, да вам се наочњаци поклањају –
шта стије примијетили, да вам се съећило нуди,
шта стије у сну учинили, да вам се гуске колуј
и рум на стио доноси?*

*Провјериште тачно своју најојницу, и припазиште на љубазнога,
који обећава да ће вас припазити.
Шта је стало сусједу до тоца, да вас пусти да живиши,
шта је стало чувару до тоца, да вас види да сиаваше?*

*Провјериште тачно своју најојницу прије смрти!
Окрениште ћени прије но што вам у међове падне.
Шта стије учинили, да вам се најојница даје,
шта се од вас тражи,
да вам се најојница даје?*

ВАСПИТАЊЕ ПРИНЦА

*Кад јавор је црвен на прозор пао,
слуге му пријавише једну златну јесен,
да су тишице јатимице побјегле,
не рече му нико.*

*Онај тон сирена за мајлу у мореузу
не објаснише му морнари, објаснише службе,
онај ударац сјекиром и дрхтање вјешала:
мелати, док робови су ћутали.*

*Свака вијест за њега бјеше изабрана.
Дobre би књигама принца давале за право,
лоше оца чиниле мрачним,*

*а хујање смијега у дворима,
и киџу – нико му не објасни.*

*Код тишина љубавима, слављима, људима
ћујање брњивих кловнова наложи му
да кући оноћ анђела донесе
коћ је пред прозором учио да лећи.*

БЕЗ ПРЕТЈЕРИВАЊА

*Ти свакако голуб никад не бјеше,
не донесе Ноју на прозор ни гране
ти ножевима melodiju тешеши
ио празним костиима аветиње.*

*Коћа Сатана обори главачке
у працини стапаје, гнијездо свије
дави месо, крв своју, у ићри мачке
и ствара пустош и ту ћде је није.*

*Ти можеш маљице, перје и кости
анђела палог да око себе бацаш
а кад, ко задњи, доћаднеш пройасни
прво ћеш Земаљски шар да згасаш.*

СОНЕТ

*Завјеса њаде, јунаци куд који.
Прориједили се редови богоја,
многи се вољно одрекао снова,
да на йодију своје славе смиоји.*

*„Шта слава овде! Дужносит је йодијум,
смиоји се и улода до краја издржи,
на вама је да се дућан неба држи,
затосленим буна нек не њада на ум;*

*смиоји се вјечно. Још нешто нејасно?
Главе се ноше и даље поносно...”
Шутња сфинги ћруба, богоја злурада;*

они у свјетлосћи ћодијумâ счиоје
не ризикују каријере своје,
нијеми у бијесу, чине као да.

ТУРОБАН ДАН

према Петеру Бројгелу

Мрак најрасијто суче ка небу, о црноћи новембра! Воловски урин ђени се и јуци пред кућом; коњи отворе свјетлуџаво око и у небо гледе; празно јаје дивље гуске сјаји се у трапави, вјетар завија, свира и дудуче у пећима, пијани ћитају иза сна и накресантосћи, гледајући укочено вани у мрачину кроз камије штојају; кроз осаку паун шешири реј вуче, морски вјетар и љубуштијање кише, о црноћи новембра! Који се ори од кричања шљука и мумлања вејра; у бунарској кућици пијејао кукуриче, велику шаму по здрављајући празним оком, и његов се јед смије и његова крила узмахују; роде лако лете, стари поизгравачи коња лове, океан се шешико уздиже, пење у дубину копна, шад расплеше се поглава, љенушење, шљунак, шумљење; појаве ватре у даљинама – ратови. То шутњи од рога и јуњаве са равнице, ћодијже дим на планине, лажна сунца; кући се враћају краљеви, свадбе, жетиве; затујшале појдјере лађу на ријекама, у надирању кроз башибе гомила дивљих дога; јабуково дрво обара се пред кућом, пече се хљеб, глава вода вади из бунара, али се од великој вјетра пећи и идиле затпресу.

Расмућа шама и ноћ, увис у црне небеске главеји, кад сазвијежђе Јарац шешико се на вјетру витла. Божји анђео чувар у појдрумској се руји церека; и вјетрови бескрајно појробним даном јече.

Избор и превод с немачког
Стефан Тонић

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ

СА ХЕРАКЛИТОМ У 21. ВЕКУ – КАКО ТУМАЧИТИ ДАНАС НЕКЕ ЊЕГОВЕ ФРАГМЕНТЕ

Размишљања једног хришћанског антрополога

УВОД

Од времена када је живео велики грчки философ Хераклит (540–470. пре Х.) до нашег доба (почетак 21. века) једнимма, који о Хераклиту размишљају може се чинити да је прошло много више од две и по хиљаде година; другима, као да је Хераклит живео јуче или и данас, са нама заједно, без обзира којој држави, континенту, раси или религији ми припадали. Ближи сам по уверењу, овој другој групи мислилаца различитих занимања.

Хераклит је морао да остане за сва будућа времена загонетан и „таман”, из једноставног разлога што његових 110 аутентичних фрагмената „једва да представља 10–20% Хераклитове оригиналне књижице” (Мирослав Марковић).¹

Када смо код загонетног Хераклита, користим прилику да из занимљивог Увода Мирослава Марковића издвојим две-три тезе које ми се чине значајним за наше даље бављење. Најпре, Марковићев чврст став да, пошто је Кратил (грчки философ с краја 5. века пре Х.) изопачено тумачио Хераклита („Све пролази и ништа не траје”), онда је такво учење пренео своме ученику Платону, потом и Аристотелу („Овај свет ... јесте једна вечита жива ватра, која се у одређеној мери пали и у одређеној мери гаси”).

¹ М. Марковић, *Филозофија Хераклића Мрачног*, Нолит, Београд 1983. Фрагменте које сам субјективно изабрао да тумачим, потичу из ове Марковићеве књиге.

„Једном речју”, пише Мирослав Марковић „Платоново по-
знавање Хераклита прилично је површно и ограничено”.²

Друга Марковићева оштроумна опаска чини ми се да је још
актуелнија. Наиме, иако је Хераклит „много дуговао својим учи-
тељима Питагори и Ксенофану³ ... он их је немилосрдно нападао,
поред осталих разлога зато што нису били кадри уздићи се до
сазнања да је бог, као апсолутна мудрост, један трансценденталан
принцип, фундамен^тално различит од сваке идеје коју смртни и
непросвећени људи о њему могу имати”.

Треба ли се подсећати на бурне расправе кроз векове
хришћанске теолошке мисли о тзв. доказима о постојању Бога,
односно немогућности доказивања (апофатичким и катапатич-
ким начином), расправе о могућности сазнајног или мистичког
начина поимања Божије егзистенције, све до савремених распра-
ва о односу човека према Богу у римокатоличкој и протестантској
теологији у 20. веку.⁴ Вредно је проучавати обимно дело светог
Василија Великог (4. век) и светог Григорија Паламе (14. век) јер
су и један и други хришћански философи, теолози и светитељи
говорили и писали једно: Божију Суштину човек не може никада
да схвати, Бог се открива људима својом Енергијом! Хераклит је
ову истину наслутио хиљаду и више година раније.

ХЕРАКЛИТОВИ ФРАГМЕНТИ (ПОКУШАЈ ЊИХОВОГ РАЗУМЕВАЊА)

*У ю^тп^тследу на овај ст^тварни ю^тринциј ю^токазују се људи ю^тодјед-
нако нес^тис^тособни да ћа схв^ти^те – како ю^тре не^то щ^ти^то су о њему чули,
тако и када су једном чули.*

Колико год напрезали свој ум (разум никако није довољан ни
за друга трансцендентална питања),⁵ а онда га и довели у складан
спој са „срцем” („Благо теби ако ти ум у српу почива”) Логос –
код Хераклита је „значење истинитог говора о свему што постоји
и о свему што се забива”, у Јовановом Јеванђељу Божија Реч од

² Ето још једном прилике да се позабавимо постмодернистима и њиховим
критичарима (Шушњић, Тубић) поводом нашег данашњег тумачења, не само ис-
торијских догађања, већ и тумачења поједињих великих мислилаца у прошлости.

³ Он је први од старијих грчких философа говорио о једном Богу.

⁴ Три су смера односа човека према Богу: минималистички (Барт, Булт-
ман, Молтман), максималистички (Ранер, Тјајар де Шарден) и средњи смер (Ма-
ритен, Гвардини) – из књиге *Антиро^тологија кр^ти^танског^т ю^тозива*, Luigi Rulla,
„Кршћанска садашњост”, Загреб 2001.

⁵ Исидора Секулић, расправљајући о Серену Кјеркегору пише да „разум
неће никада да страда”, питам се да ли онда ум, више или мање, зна да мора да
страда.

које је „све постало што је постало” – није човеку могуће схватити и у себе Га примити.

Човекова представа Логоса, од времена Хераклита, али и давно пре његовог доба, и све до данас, збуњујуће је различита. Ова невероватна разнобојност представа о богу може се једино објаснити по моме мишљењу, веома различитим степеном („разредом”) постигнуте зрелости, духовне, интелектуалне, емотивне појединог човека. Ако прихватимо Јунгову идеју о доживотној индивидуацији човека, логично је очекивати да ће са напредовањем „индивидуационог процеса” напредовати („иђи навише”) и наша представа о Богу, ако су и „када су једном (о Њему) чули” (Хераклит).

Сувишно је посвећивати већу пажњу различитим, а погрешним представљањем Логоса себи (а буде горе – и другима), када не знамо доволјно које је оно право представљање. Па ипак, од времена долaska у свет Исуса Христа, мислим да би требало човеку да буде Логос ближи и приступачнији, јер према хришћанском веровању „Логос постаде тело”, Бог се обукао у човека (Богочовека Христа). Неки, изабрани, и видеше Га и познаше, од времена апостолских до данас. Само неки, изабрани?

4

Људи окрећу леђа ономе са којим се налазе у свакодневном додиру.

Тумачење је могуће „одозго па до доле”, јер смо у свакодневном додиру са Логосом (Богом) а да то или уопште не примећујемо, или и када приметимо (тренутно или нешто трајније) „окрећемо леђа” Логосу. Каква туга и срамота! А када смо само „доле”, изједначени са „земаљским човеком”, онда повремено или трајно окрећемо леђа најближим људима – родитељима, браћи и сестрама, брачном партнеру, својој деци, пријатељима. Каква лудост и жалост! Мирослав Марковић у своме тумачењу овог фрагмента позива се на хеленског беседника Лисију у његовом спису *Против Алкибијада*: „Види будале! Свађа се са својом родбином!”.

А можда тако и треба да буде! Да бих нешто или некога могоа стварно, а онда и тачно да видим, морам се од њега мало да удаљим. То не мора да вреди за наш однос са Богом, али са људима има значаја. Сувишна или дуготрајна близина детета са родитељима, брачних партнера међусобно, пријатеља са пријатељем, народа са оним који њиме влада (нарочито у ауторитарним државама), спречиће неопходан индивидуални развој човека. Дugo трајање „сепарационог страха” спречиће човека да се стварно нађе у близини Логоса!

Право усћиројствво ствари воли да се крије.

У једној хасидској легенди прича се овако: „Раби Давид, унук Раби Баруха волео је још као дете да се игра ’скривалица’. Једног дана опет се овако играо са једним дечаком, сакрио се и чекао у радости да га његов друг открије. Узалуд га је чекао јер га његов друг није тражио. Када је ово схватио отрао је плачући деди и тужио се: Сакрио сам се а зли Хенох није ме тражио. Сузе потекоше и рabi Баруху и он рече: Погледај, Бог такође тако тужи. Он је уклонио своје лице од нас и сакрио се да бисмо га тражили и нашли – али га ми не тражимо.”

Хераклит је бар на две хиљаде година пре настанка ове хасидске легенде⁶ изрекао емпиријску истину: Логос – али не само Логос, већ и све што је од њега еманирано – „воли да се крије”. Зашто би се Бог крио од човека кога је Он створио да би га човек волео?

Једна индијска митска прича вели да је Бог створио свет из игре!⁷ Један од најстаријих, генетски и физиолошки уграђен архетип у сваком човеку (а изгледа и у сваком живом бићу) јесте, homo ludens. Али, ако је Бог створио космос, Земљу и човека, играјући се и без напора („Оно што је божанско, без напора је”, каже Есхил) овако чудо не може да понови ни генијални Моцарт, Леонардо или Гете. Игра стварања највећих међу људима није могла проћи без казне: Ван Гог је полудео и убио се, Достојевски је патио од епилепсије, Гоголь од меланхолије, Бах је ослепео, а Бетовен оглувео итд. Жаока је, али и сврха – тражење Бога. Ко Бога од људи не тражи, све друго што буде тражио: моћ, знање, лепоту, полну допуну – неће никад наћи. Зато једино ваља тражити: квинтесенцију (суштину, срж, језгро), а то је само Логос.

Човек слути Тајну, а воли тајанственост. Ствараоци је нарочито воле. Научник непрестано истражује атом и ћелију, небо и земљу; уметник⁸ се мучи да докучи шта га то гони да ствара, а и када предосети шта је, мучење се наставља да слутњу претвори у дело (сликарско, музичко, песничко). Философи су посебна врста самомучитеља, јер покушавају да умом докуче Тајну. А философ, Карл Јасперс, лепо их је упозорио: „Није могуће филозофирати са становишта Не (aus dem Nein)”.

⁶ Хасидизам је езотерна верска организација међу Јеврејима настала у Польској 18. века.

⁷ „Бог ме цени када радим, али ме воли кад певам” (Тагоре).

⁸ „Богови су сећања људи, а уметници су сећање богова” (Исидора Секулић).

Свако је могао да схвати да брзи успех, у било којој сфери живота, не доноси срећу. Лавиринт је „наша судбина”. Али из лавиринта се може да изађе (уз помоћ Некога), па и онда се човек пита: А куда сада?

11

Ако човек не очекује неочекивано, неће га наћи: тако је добро скривано и шецико приступајачно!

Могли бисмо само допунити овај фрагмент неким сличним размишљањима поводом оних претходних Хераклитових фрагмената – о скривању Логоса. Уместо тражења Логоса (или, заједно са тражењем), ми стално нешто очекујемо. Пођимо од обичних, разумљивих, свакодневних очекивања: болесник очекује да оздрави (очекивање је, дакле, друга кћер мајке Софије – Нада), сиромашан да се обогати, научник да открије оно што истражује (савремени физичари траже бозон кога сматрају да је сама срж атома), уметник да заврши никад завршено дело (слику, скулптуру, композицију, песму). Шта то човек стално очекује? Годоа који никад неће доћи? Сва очекивања очекива ног, узалудна су. Треба очекивати – неочекивано. Треба веровати у чуда! Али, и за чуда се ваља припремати, најпре верујући у чуда. Неко је давно рекао: „Сунце никад не изађе и никад не зађе, а да се не догоди неко чудо.“ Да бисмо ову истину могли да поновимо, потребно је да опет постанемо (али не и останемо) – дете.

14

Господ чије је пророчишиће у Делфима низи оtkriva низи сакрива, већ знаке даје.

Извињавајући се Хераклиту, ми бисмо данас, или већ одавно (од новоплатоничара) рекли да Господ симболе даје. Знак и симбол нису исто, мада грчка реч означава и једно и друго. Док је знак само нека врста документа, легитимације, симбол је нешто много дубље, јер преко њега познајемо „божански битак“. Ваља да човек учи и научи (за ово му је једва довољан читав живот!) како да препозна Божије „знаке“ – симbole, који су за ону врсту људи, отворених према трансцеденцији увек и свуда присутни. Можемо ли рећи онда: Бог се скрива (да бисмо Га тражили), Бог се оглашава у симболима (шта су друго митови, па и многе религије) и, Бог се открива (преко Мојсија и Христа).

За оног блаженог (не само у јудеохришћанству) коме се Бог открио, сваки тренутак осталог (преосталог) живота је за њега „отворена књига“.

*Улица штито води узбрдо и она штито води низбрдо, јесте једна
штие исаша.*

У једној Вуковој пословици казује се нешто слично: „Колико је низбрдица, толико је узбрдица.” Не зnam да ли постоји живот неког човека који је иоле дуже живео, у току кога се живота није човек уверио у исправност Хераклитове изреке или Вукове пословице. Одакле је наш народ могао да пронађе такву пословицу, ако не из свога (као и већина других народа света) архетипа колективно несвесног; али, да би се једном, у далекој прошлости човечанства могла урезати у колективно несвесно народа једна оваква и безброј других, њој сличних пословица, морало је човеку помоћи понављањо животно искуство.

Било да се један народ, или само велики број појединача у томе народу непрестано селио (као што је то био случај са српским народом), или је остајао вековима на једном месту (Кинези, на пример) његова улица (као појединцу или њихова улица као народу) – увек је једна те иста. А та улица – у Београду је то Балканска улица – увек је само узбрдица и низбрдица. Али морамо разумети једно: и у тој једној улици, и узбрдица и низбрдица су *несајгедиве дужине*. Зар нас не учи сам живот – а то нас исто уче и светске религије, али и наука – да до Врха улице (чак и када га из велике даљине сагледамо) не стижемо или, и то само када замислимо немогуће – да се целог живота само пењемо. А да ли има краја човековој (па и целог човечанства) низбрдици? Не мислим да има.

Узбрдицу и низбрдицу и човека и човечанства (његових цивилизација и култура) треба „хераклитовски” схватити као нужне, али и сврсисходне *супротності*. Старији мудраци од Хераклита треба да су рекли: Онако како је горе, тако је и доле, а доле је као и горе! Ваља *прихватаїти*, по могућности и *заволейти* своју улицу. Све узбрдице и низбрдице, у томе случају, биће осмишљене и лакше ће се поднети.

Људи не би знали за име правде да није таквих случајева.

Носим у себи много асоцијација (и амплификација) на овај кратак Хераклитов фрагмент, као на пример: Људи не би знали за Бога када Он не би постојао. Од свих тзв. доказа за Божије постојање, којима су били пуни теолошки и други мање стручни уџбеници по факултетима и школама – а „докази” су почели да се гомилају када је код хришћана ослабила вера у Христово васкрсење – овај онтолошки доказ задржао се до данас.

Људи не би знали за Љубав да се нису осведочили у „такве слушајеве” љубави према њима, није битно од кога: мајке, оца, брата, сестре, пријатеља, неког непознатог, или од самог Бога. Или: Људи не би знали за Добро да га нису, макар само неколико пута у животу опитно доживели (опет, свеједно од кога, често од некога од кога смо најмање очекивали).

Тако је и са Хераклитом – Правдом. Човекова вера и нада да богиња Правде постоји, вечна је Вера и Нада. Правда држи у руци мач и вагу, симболе, како се, према Аристотелу, човек суочава са самим собом (правда је и наша савест) и са Д(д)ругима. Вукове пословице које говоре о Правди, као и доста других народних пословица, изгледају противречне. Док једна од њих вели да „Правда држи земљу и градове”, друга каже да је „Правда давно погинула”, а трећа „Правда је у Бога; а да у кога?”

Данас се људима чини да је Правде мање него икада, јер и сами нису праведни. Правда се скрила као и Бог (*deus absconditus*) – јер је људи не траже. Ово не значи да Правде нема. Колико треба још времена да прође па да људи схвате да се револуцијама и ратовима Правда не може да оствари. Човечанству су потребни праведници који сведоче о истинитости постојања Правде. Они сведоче собом, својим делом и животом. Хасидска легенда (коју волим често да поменем) говори о тридесет шест праведника који држе свет; а у Талмуду пише: „Да на земљи постоји само један праведник, свет би имао ослонац.” Серен Кјеркегор је писао да је постојао и да постоји само један хришћанин, Исус Христос. Он је тај ослонац и јемац Правде.

51

Овај свети, исти за све, није у ред довој никакав божићни човек, него је од искона постојао, постоји и постојаће: једна вечито-живча ватра, која се у мери ћали и у мери ћаси.

На давнашње, а и увек савремено питање, да ли је космос и све у њему створио Бог или случај, овом Хераклитом јасно одређеном мисли, добија и трећи могући одговор: космос је одувек постојао и постојаће, није било почетка, а неће бити ни краја. Није ли то понављање давно нам познатог учења азијских философија и религија о цикличном повратку свих ствари, а онда и цивилизација и култура, учење раширеног код готово свих politeistичких народа света! Правилно обнављање годишњих доба, смене дана и ноћи, рано препознато од људи у далекој прошлости, ритмично одигравање физиолошких и психолошких процеса унутар човека, сличног онима у природи, логично је довело мудраце

старих народа (првенствено у Азији и Африци) до усталјеног веровања у ритмичку смену великих цивилизација, али и до веровања у карму и реинкарнацију. Тек од времена јудеохришћанског откривења, односно почетка и даљег развоја монотеистичких религија, наступило је, збила, ново доба у коме је радикално, ново мишљење и веровање утиснуто у срж јудеохришћанске цивилизације и културе. Зато је К. Г. Јунг, и после веома пажљивог и савесног бављења азијским религијама могао да каже да је две хиљаде година трајања хришћанства трајно обележило човека западноевропске културе и онда, када се тај човек Запада не осећа да је хришћанин. Шта је са данашњим образованим човеком Запада (а шта ћемо са све већим бројем необразованих или полуобразованих)? Да ли се тај човек враћа „природно” рђавом паганству, што ће рећи хедонизму и грубом прагматизму? Овај човек нема пред собом велики избор „погледа на свет”, без кога је једва могуће нормално живети. Због тога овај човек сматраће се хришћанином, али сада, много квалитетнијим него раније; може се одлучити за промену религијског уверења (управо према оваквим Европљанима Јунг је скептичан), а може сматрати да је и у атеизму или агностицизму дозвољено добро живети, под претпоставком да га атеизам и агностицизам не одведу у нихилизам и/или у депресију и суицид.

58

Сунце је свакога дана ново

За генијалне људе света, предводнике културе у своме времену – време око 500. године пре Христа, када су се појављивали овакви људи у историји, Карл Јасперс је назвао „осовинско време”, какво се време није касније више јављало, уколико време ренесансе не схватимо као могуће, слично понављање стварања великих уметника, философа, религиозних мислилаца – могли бисмо с правом претпоставити да су све четири психичке функције, и то: мишљење, осећање, чувствовање (перцепција) и интуиција (о којима пише К. Г. Јунг) биле код ових људи подједнако доминантне. Али када генијални Хераклит, у 58. фрагменту, најкраће могуће каже да је: „Сунце сваког дана ново”, остајемо задивљени управо данас, на почетку 21. века. Зашто? Зато што четири врхунске науке данас: физика, биологија, психологија и астрономија, казују исто: Све је заправо сваког дана ново и друкчије!

Додуше, већ одавно знамо (преко квантне физике) да се унутар атома дешавају необичне и неочекиване промене, што је изнедрило тезу да није све у атому нужност збивања, тј. да осим

детерминизма, влада истовремено и индетерминизам.⁹ До сличних или истоветних закључака стigli су и други научници из по-менутих области истраживања. Биолози и медицинари знају да ћелије у нашем телу непрекидно умиру („ген смрти“) и поново се рађају, и то не увек исте.¹⁰ Пренатална психологија и њена емпиријска истраживања говоре да генетски потенцијал који носе у себи женско јаје и мушки сперматозоид, после оплођења, није унапред одређен како ће се распоређивати у насталом ембриону, затим у фетусу. Повољно или неповољно распоређивање генетске клице од оба родитеља, зависно је и од мноштва, најчешће не-предвиђених збивања, повољних и неповољних у животу мајке.

Једном речи, увек даља и *нова открића*, у готово свим областима науке потврђују слутње великих научника из далеке и блиске прошлости развоја науке (углавном од 13. века у Европи) да је пред научницима још и даље пространство *terra incognita* огромно. Ако је наука и била неколико векова „слушниња теологије“, да би теологија постала „слушниња науке“, на обзору 21. века први пут се назиру стварне могућности да наука и религија нађу нешто битно заједничко што их може у будућности даље спајати, без обзира на давно познату, и у људском уму укорењену дихотомију између вере и знања. Зато радо наводим речи америчког философа Дејвида Чалмерса (1997. године, из књиге Д. Зохар и Ј. Маршал *Духовна интелигенција, крајња интелигенција* („Светови“, Нови Сад 2000) који сугерише да постоји нешто што је он назвао *прошоствест* (најранији, највиши) као фундаментално својство целокупне материје, па све што постоји: атоми, звезде, дрвеће – поседује протосвест.

Акоје све и дато човеку у клици (од зачећа, пренаталног живота и рођења) независно од могућности максималног (код генијалних људи) или минималног остварења те клице, протосвести: „Сунце је сваког дана ново“; ми смо људи, сваког дана нови, или, тачније, ми можемо бити сваког дана нови, као што су сигурно такви били Хераклит, Леонардо, Гете (Ото Вајнингер је у књизи *Пол и карактер* тврдио да је сваки човек потенцијално генијалан!).¹¹

⁹ Дејвид Бом, професор теоријске физике из Лондона пише: „Може се стећи утисак да је у универзуму све на неки начин повезано тако да шта год се деси, врши утицај на све остало; или, то може да значи да постоји нека врста информације која може да путује брже од светлости; или, може да указује на то да наши појмови о времену и простору морају да се модификују на начин који нам је још увек непознат или је неразумљив. Међутим, коју год интерпретацију изабрали, експеримент нам једном за свагда поручује да физика коју познајемо није завршена прича.“

¹⁰ Научници кажу да ми током *чијавој живота* развијамо нове неуронске везе, или бар располажемо способношћу да то чинимо.

¹¹ Савремени генетичари тврде да су у генетском коду записани: 1.

Хераклит нам тако пружа прилику, и после две и по хиљаде година да се истински замислим пред овим његовим фрагментом. Предвиђам да ће једни мислиоци одбити (одлучно или уплашено) могућност да је Сунце сваког дана ново – јер где су онда Закони, границе, моралност и одговорност, док ће други мислиоци (у којима је homo creator могао снажније да дође до изражаваја) закључити да је непрекидна шанса човеку да Божју creatio prima прошири у creatio nova.

67

*Души граница нећеш наћи, па макар обишао све пушеве:
тако је дубоко (скривена) њена мера!*

Шта је, заправо душа, да ли она постоји, а онда у каквом облику постоји? У Књизи Постања каже се: „А створи Господ Бог човјека од праха земаљскога, и дуну му у нос дух животни; и поста човјек душа жива” – али то казивање човеку, кроз еоне његовог трајања на Земљи као да није билоовољно нити убедљиво. Тзв. примитиван човек у свима нама данас, као и некада, хоће доказе за своју веру, па и за веру у постојање душе. Било му је ближе (а и остало до данас) да душу има не само човек, већ и свако живо биће на земљи (анимистички ступањ у развоју свести који као да никада није у човеку завршен), али где је та душа и шта са њоме бива када човек умре? Тај „првобитни човек” размишљао је „логично” овако: Ако имам душу у себи, а верујем да имам, она мора да заузима неко одређено место у моме телу. Тако се душа нашла најпре у трбуху, у „сунчаном сплету”, а онда се постепено пењала из трбуха у срце, да би на крају средњег века стигла до мозга, и то у некој жлезди у мозгу (епифизи?). Конкретно мишљење „старог човека”, лагано се преображавало у апстрактно, мада је још увек било човеку потребно да се душа налази негде у телу, па је тако човекова мисао стигла и до мозга. А онда, када је и то последње материјално упориште нестало, остала је само вера у постојање душе. Предложено је „средње решење”: душа не може да буде сасвим невидљива када већ постоји, те је онда најбоље сматрати да је она присутна у свакој ћелији нашег тела (овакво „решење” знала је већ стара индијска мудрост).

Враћамо се на Хераклита који нам тачно поручује да „души граница нећеш наћи”, без обзира да ли је ми (и данас) тражимо у хришћанској или некој другој религији света, код великих философа, па и данашњих великих научника (шта је друго тражење тражење новог, 2. избегавање опасности, и 3. тежња ка награђивању. Да, сунце је сваког дана ново али ми, људи, треба да тражимо ново!

бозона кога сматрају научници-физичари да је „срж атома”, него душа света, невидљиво језгро читавог нашег душевно-духовног живота!). Једном речи, и када „обиђемо све путеве” људске и надљудске, тражећи душу, наћи ћемо једино у себи самом, под условом да у њу *верујемо*.

74

Када једном умру, људе очекује оно чему се нису надали, нити су чак слујили.

Ово је по моме мишљењу један од најоригиналнијих сачуваних фрагмената из богатог дела „мрачног” Хераклита. Тешко ми је да се сетим да ли сам прочитao нешто слично код неког познатог ранијег и далеко ранијег философа или религиозног мислиоца, или у неком спису, у скорашиње време.

Већ је много пута наглашавано у религиозној литератури поznatih antropologa да је скоро немогуће открити неку стару цивилизацију и културу, све од оних најстаријих, у којој људи нису веровали у неког Творца „неба и земље”, или у бесмртност људске душе. Нагласак је, међутим, у свим сличним истраживањима на необично великој разуђености представа стarih народа, како о Творцу живота, тако и о стању људске душе после смрти. Споменимо само неке представе људи о „животу после живота”, све од времена орфичара у Грчкој или и много раније у Индији, и код тзв. примитивних народа на свим познатим континентима: 1. људи настављају да живе после смрти готово истим животом каквим су живели на земљи (мада без чврсте телесне грађе, у овакав исход душе веровали су многи тзв. примитивни народи, али и један угледан научник и философ, Емануел Сведенборг), 2. добра дела человека награђују се на небу (најчешће пријатним, угодним, задовољним животом), а рђава кажњавају (све од вечних адских мука до неког сеновитог живота, делимично освешћеног), 3. живот умрлих предака враћа се у потомцима у истом племену или народу, или на другим местима земљиног шара путем метемпсихозе (у коју су веровали многи стари народи у Индији, Египту и другде, али су у њу веровали и тако значајни философи као што су били Емпедокле, Платон, Плотин и други), 4. после смрти човекова душа излази пред „праведни суд”, остајући привремено у блаженом стању или у мучилишту до „коначног суда” који следи (према православном хришћанском уверењу) после Другог доласка Исуса Христа; или, ова човекова душа „спава” до Страшног суда, односно доласка Христовог (према протестантизму и његовим бројним деноминацијама); или људска се душа „чисти” у чистилишту (према питагорејцима, Платону и римокатоличкој

75

догми), 5. у списима раних црквених отаца, нарочито Клиmenta Римског, не говори се о бесмртности душе нити о вечном кажњавању. Климент Римски једноставно није веровао да зли по природи поседују бесмртност, према томе зли ће бити лишени сваког постојања, а само ће откупљени наследити бесмртност. Климент је, dakле, веровао да је бесмртност условна, а не урођена и да ће стога она бити дата само праведнима, 6. човек после смрти наставља да се даље усавршава у непрегледној духовности, и то не на земљи, као у случају људи који верују у карму и реинкарнацију, већ на непознатим „местима“ космоса, према речима Христовим: Много је станови у кући Оца мого! Наговештај оваквог веровања, мање или више наглашених, могу се наћи и код хришћанских светитеља (код светог Иринеја Лионског, светог Григорија из Нисе, светог Дионисија Ареопагита, светог Григорија Паламе и других, али и код великих философа и писаца, као код Канта, Гетеа, Достојевског), и 7. остаје спорно, мада је вероватно, да је било и таквих народа (или само појединача?) који нису веровали у бесмртност душе.

Изабрао сам за ову прилику само неколико (од безброј других, и фантастичних и ретких приказивања живота душе после смрти) најизразитијих и најчешћих предоцби. До атеистичког закључка да никаквог живота после телесне смрти нема, у последња два века у Европи долазе све чешће тзв. образовани људи.¹²

Иако не могу да тврдим да некаквих сличних идеја о овим Хераклитовим о животу после смрти никада није било у памети неких оштроумних људи у свету, и агностика али и теиста, ова споменута Хераклитова идеја може да привуче пажњу и данас, као што је, могуће, привукла наклоност у његово време.

Збила шта, ако је мудри Хераклит саопштио свету неку своју доживљену визију?!

77

Боѓ јесте: дан и ноћ; зима и леђо; рат и мир; ситосӣ и глад. Он узима разне облике, као ҳод вайра.

Ова Хераклитова, за хришћане веома изазивачка мисао, спада у „магацин“ (арсенал) бројних пантеистичких идеја, близских не само великим грчким философима (нарочито Елеаћанима),

¹² Једна добро урађена анкета у Немачкој од пре педесет година открива да је нешто више неверујућих људи у низним слојевима становништва, него код школованог; до оваквих резултата могло се доћи, између осталих разлога и због обиља веома различитих а и невероватних представа о животу душе после смрти, дуж свих меридијана света. Али како је данас?

већ исто тако неким великим средњовековним јудеохришћанским философима и научницима (Бруно, Спиноза, Гете), мада пантеиста међу значајним ствараоцима налазимо и у 20. веку (Ајнштајн, Јунг). Одавно сам закључио да су све јереси неминовно присутне у свим религијама света, а најближе најпознатије хришћанске јереси, све од гностицизма и сваке врсте пантеизма, до марксизма и глобализма – увек су савремене. Црквене осуде јеретика и јереси биле су неопходне ради учвршћивања, а онда и одржавања ауторитета (под којим се подразумева и политичка моћ) институционалне цркве, што никако не значи да су јеретичке идеје Арија, Пелагија, Несторија, богумила (Валдензера и Албигензера), Виклифа, Хуса, а нарочито Лутера, Цвинглија и Калвина, све до занимљивих пантеиста нововековних научника (нарочито физичара и астронома) – ишчезле било када у историјском времену.

Како покушати разумети данас, и то на хришћански начин пантеистичке идеје генијалног Хераклита? Може се учинити сувише једноставним моје размишљање које се креће овим правцем: ако постоје – а сигурно постоје – и дан и ноћ, и рат и мир, и ситост и глад, а додајем још, добро и зло, свесно и несвесно, мисао и осећање, живот и смрт, онда већег „избора” нема у нашем закључку, осим следећег: или је све што видимо и доживљавамо илузија, маја, привид, сан (који нас одваја од оне Једне стварности која нам је недоступна), или је у Богу *све* присутно и у равнотежи (*coincidentia oppositorum*), нашем уму такође несхватљиво или, најзад, постоји принцип Зла за себе, самосталан и моћан који води вечиту (?) борбу са Богом, као јединим принципом Добра (Заратустра, гностици, манихејци, философски и религиозни дуалисти).

Да ли је то, можда, наша свест, самосвест, предвођена Умом у нама и Логосом ван нас „еволуирала” у току бескрајно дугог времена постајања човека, да би коначно приспела у Христово пристаниште, једино могуће „Истине, Пута и Живота”, пристаниште у коме нам се Бог чини да је једино – апсолутна Љубав. Ово је сазнање правих мистичара (у свим великим религијама света) до кога се стиже Божијом милошћу и личним трудом, а праћено је неописивом радошћу, јединственим озарењем које доноси блаженом – смиреност и смерност и, такође, апсолутну љубав према сваком живом бићу на Земљи.

Дуг је, непрегледан и непредвидљив пут човека-путника (*homo viator*), јер и када је препознао крајњи циљ и сврху свога дугог путовања, остају му, до краја живота, несхватљива оба могућа пута: реинкарнацијама или, даље, непрекидним

усавршавањем после личне кончине, у еонима еона будућег времена.

Сви су људи, осим просветљених мистичара, и пагани и старозаветни и новозаветни људи. Пагани смо увек када смо само „природни људи”, окренути читавим бићем првенствено „принципу задовољства”; старозаветни смо људи када смо почели да поштујемо Закон који нас наизменично награђује и кажњава, као што то и данас чини Јахве у свакој старозаветној породици (и када таква породица мисли да је хришћанска), јер и даље не разумемо шта је хтео пророк Исаја да нам каже речима: „Ја сам Господ и нема другога, осим мене нема бога... који правим свјетлост и стварам мрак, градим мир и стварам зло; ја Господ чиним све то” (45: 5,7) или оном другом поруком: „И вук ће боравити с јагњетом, и рис ће лежати с јаретом, теле и лавић и угојено живинче биће заједно, и мало дијете водиће их”(11, 6).

Новозаветни смо хришћани ретко на моменте, јер нам је Христова порука стигла „тек пре две хиљаде година”. Веома је споро откривамо, а и тада ретко спроводимо у дело. И Хераклит је чекао Исуса Христа, јер је био logos spermaticos! Хришћани су Га дочекали, али не и примили, у њима се и даље води природна борба између „рата и мира”.

80

Свако се живинче изгони на њашу ударцем бича

Најпре важно питање: Да ли је, у основи религиозан филозоф Хераклит (религиозан у смислу „философске вере”, свакако не још хришћанин) хтео овим афоризмом да направи поређење са људима и народима? Тако закључује професор Универзитета Мирослав Марковић када овај фрагмент овако тумачи: Хераклитов бог Огањ као Гром управља овим универзумом; и исти тај бог Огањ као ударац грома води људски род ка добру. Хераклитова идеја да људски род није ништа бољи ни разумнији од једнога стада говеда или оваца, коме је потребан „бич Божији” да би се одржало, наишла је на топао пријем код Платона (*Критија*), па је преко Платона и стоичара стигла и до хришћанских светих отаца – у слици „доброг пастира” и његове „пастве” (крај Марковићевог цитата).

Шта све смећемо или и морамо да питамо (кога све?) и поводом Хераклитовог фрагмената, и на основу Марковићевог тумачења? Најпре, да ли се може направити поређење „живинчета” са људским родом? Мирослав Марковић овакво поређење потврђује, позивајући се на Хомера који у оба своја велика дела (*Илијада* и *Одисеја*) „живинче” пореди са „људским, смртним живим

бићима”; при свему, изгледа, да нико од ове тројице (Хомер, Хераклит и Марковић) не негира Б(б)ога, али држим, није свеједно на кога Б(б)ога мислимо. Да ли на љутитог бога грома Зевса, да ли на јудејског бога Јахвеа, само нешто блажег од Зевса (јер и праведнијег од њега) или – наравно само као хришћани – мислимо на Бога у лицу Свете Тројице. Да ли је то реч о истом Б(б)огу који је „еволуирао” у *људској свести*, да би пре две хиљаде година, у хришћанству, стигао до свога најсавршенијег ступња?

Вратимо се на „живинче” и на људски род, на народ, „светину” („пучина је стока једна грдна”, пева и наш Његош). Требало би најпре питати зоологе да ли стварно свако „живинче” треба терати на пашу бичем. Зар свако „живинче” не осећа глад, па само креће на пашу, без човековог бича? Зар није тако у природи, са дивљим животињама? А зашто не и са припитомљеним, домаћим животињама?

Када Мирослав Марковић тумачи Хераклитовог „бога Огња као Грома који управља овим универзумом”, и ипак „води људски род ка добру”, морамо се вратити на претходни 77. Хераклитов фрагмент и мој покушај тумачења, на основу давнашње (али и садашње) пантеистичке представе природе и Бога (*deus sive natura!*). Дакле, ако у Б(б)огу Огња и Грома не постоји неки други, Богу супротан принцип, и то независан од Бога, принцип Зла (као у старој персијској религији), онда су и Огањ и Гром као „бич Божији” намењени човеку и људском роду – на добро.¹³ Зашто човек мора да иде таквим путем према Добру, не треба питати, уколико се не желимо да враћамо на „прародитељски грех”.

Што се тиче стоичара и Платона (посебно када је „компоновао” своју *Државу*) знамо да су они били строги и према људима и према божанству, па су могли да прихвате за људски род неопходност, и Огња и Грома као „бич Божији”. Али зашто су и „хришћански свети оци” то прихватили, ако су прихватили? Да, прихватили су „бич” који је представљао *власт и моћ цркве*, и у Риму и у Византији (касније у Русији), јер ниједан народ света у коме се проповедало хришћанство није никада до kraја примио „свим срцем, свом мишљу, свом снагом” – Христову науку.

Треба да су неке римске папе говориле (и ранијих векова, наводно и у новом веку) да се људски род налази „на ступњу детета”, и да му је зато неопходан „владар”, световни и духовни; нешто смелије речено, неопходан му је „бич”, али чији: Божији и/или људски, владарски?

¹³ „А гора се Синајска сва димњаше, јер сиђе на њу Господ у огњу...” (Друга Књига Мојсијева, 19, 18).

Подсетимо се на крају овог *моћућег шумачења* Хераклитовог фрагмента, само две од бројних Христових порука које ће бити од значаја „до краја света и века”. Прва је порука Христово „виђење” Сатане како пада са неба на земљу, постајући тако „кнез овога света” (подвукao B. J.). И друга порука, *људска је слобода* која је човеку од Бога „од почетка” поверена, разуме се, само у заметку. Шта остаје за будућност човека и људски род као *моћућност*? Преобрађај само *појединоћу* човека који је доживео и умом схватио Божији дар људске слободе, док за остало „људско стадо”, зар „до краја света и века” – Огањ и Гром, бич рата, епидемија, глад и смрт?

Желим да верујем да Божије поруке човеку, најпре преко пророка Језекиља (33, 11): „Јер нећу смрти грешника него да се обрати и буде жив”, а онда и у Првој посланици апостола Павла Тимотеју (2, 4): „Који хоће да се сви људи спасу и да дођу у по-знање истине” – не могу бити или и остати узалудне.

104¹⁴

И то је закон – покораваши се вољи једноћа човека

Питамо се да ли овакав закон, о коме пре две и по хиљаде година Хераклит изгледа да није имао лоше мишљење – Мирослав Марковић позива се на Хомера који у *Илијади* каже: „Слушати многе господаре не води никаквом добру; нека господар буде један човек” – може да важи и данас у 21. веку? Стари грчки попис искусио је, кроз векове његовог постојања, готово све облике владавине (од тираније до демократије) које су касније упознале европске државе, такође у току дугих (и дужих од грчких) векова. У 20. веку, и сами смо доживели (на Балкану) и демократију и тиранију, нездовољни са оба облика владавине. Релативно дugo трајање большевизма, фашизма и нацизма у неким државама Европе и Азије у 20. веку, да ли је требало да сведоче истинитост Хераклитовог става да је „покоравање вољи једног човека – закон”? Хераклит истина каже „и то је закон”, дозвољавајући и могућност да постоје и неки други закони у држави осим оног који тражи покоравање народа једном закону.

Понављам питање са почетка магистралног коментара на ову Хераклитову, ипак двосмислену реченицу: да ли се нешто битно променило, или се само делимично променило, или се није ништа променило, у Хераклитовом ставу да „покоравање вољи једног човека” може (али не мора!) да представља закон? У случају да

¹⁴ Из педагошких разлога, које ће пажљиви читалац благонаклоно да прихвати, од овог 104. фрагмента нисам се држао досадашњег реда, мада реда са прескоцима, Хераклитових фрагмената.

се одредимо за ову последњу могућност – дакле, народи се нису променили од времена Хераклита (и времена пре њега) до данас – зар не остаје онда на снази закон покоравања – једном човеку (као што је то био случај са народима Немачке, Русије ил Кине у 20. веку)? Ако се, међутим, определимо за мишљење да је до промене карактера народа ипак постепено долазило у току протеклих векова, смемо ли бити оптимисти, па и поред горког искуства поменутих народа у 20. веку са суворим тиранима, надати се некој битној поруци историје, што би значило да истих или сличних тирана не треба више очекивати у 21. веку? Пошто ми се чини да се већина важних збивања у животу људи, па и целог човечанства, пре одиграва по принципу и–и, него или–или, најрадије бих остао на средње предложеном решењу, наиме, да као што имамо поједине људе који се налазе на *различитом стијену личне зрелости*, тако је исто или слично и са народима, зависно од старости народа и његове историје, досадашњих смена облика владања, али и од климе, од урођеног (!) менталитета народа (екстравертованог, интравертованог, претежно рационалног или осећајног итд.). Па, док неки народи и даље имају природну (?) потребу да њима влада „један човек“ (то је онда она „чврста рука“ о којој и наш народ понекад воли да говори) други народи (морамо ипак рећи зрелији), ако су некада у прошлости имали тиране–диктаторе (типа Кромвела у Енглеској, Наполеона у Француској, неке цареве у Русији), већ их доста дugo времена (не и предуго) немају, нити има изгледа да их могу у будућности очекивати (?).

Најзад и ипак, остаје старо сложено питање: Да ли се народи мењају кроз историју – донекле је слично питање, да ли се човек мења у току живота – па, ако се мењају, који се народи мењају, када и како – набоље, нагоре, наизменично и набоље и нагоре?

92

Бољ назива одрасла човека детињастим, бац као што одраслао човек то чини са детињом

Ми смо сви, најпре, деца наших родитеља, који нас некад сматрају (не мислим да је то добро), па и зову децом, још и онда када смо сами постали родитељи. Истина је да сваки човек, и када одрасте и сам добије децу, у неком делу своје, никад до краја сазреве личности, остаје дете. Таква недозрелост у човеку може да буде физичка, интелектуална, али је најчешће емотивна и духовна. Недозрели родитељи рађају и васпитавају децу која не сазревају. Детињасти родитељи, једном речи, одгаје децу која целог живота остану детињаста.

Сви смо ми, људи, у нечему детињасти. Најчешће такви остајемо емотивно зато што је емотивност део ирационалног дела наше сложене личности над којим немамо доволно увида, а онда ни контроле. Без сазреле емотивности („емотивне интелигенције”) не може постојати ни сазрела духовност. Духовним бићима не чини нас интелектуалност, ма колико она била богата – а таква је онда када ум надвиси разум – већ релативно сазрела емотивност која, када је таква, учини мало чудо, за кога су хришћански светитељи говорили: Благо теби ако ти ум у срцу почива!

Није битно да ли ми, с правом или без права називамо друге људе – детињаствим. Битно је и једино тачно, када нас Бог назива детињаствим, јер ми то за Њега јесмо и остајемо такви. И Миро-слав Марковић сматра овакав Хераклитов афоризам исправним, јер подвлачи да постоји „огромна разлика између Бога и човека, између неба и земље”. При свему томе, не заборавимо (бар када смо и ако смо хришћани) да нам је речено и у Старом и у Новом завету: *богови сте!* Доживотни процес индивидуације и/или обожења, састоји се управо у нашем могућем приближавању Богу. Све док му се приближавамо, ми остајемо, или подложни закону *покоравања* једном човеку (како нас упозорава 104. Хераклитов фрагмент), једном облику владавине, цезаропапизму или папоцезаризму (који, као да нису никада сасвим ишчезли ни у модерном добу) – који нас облик владавине враћа у детињство, јер су овакви владаоци убеђени да је цело човечанство на нивоу детета којим треба управљати – или се приближавамо Богу *послушношћу* (послушни смо из љубави, а покорни из страха!), послушношћу детета који воли свога Оца, плашећи се једино да га не ожалости (Христова), не и наљути (љутњи следује казна, а наш хришћански Бог је Љубав, не и осветник).

Не треба се бунити када нас Бог (према Хераклиту) назива детињаствим, када нас родитељи или и други људи називају детињаствим, све док смо *на њују*, на коме смо постепено све мање детињасти (инфантилни). Потражимо у Светим списима хришћанске религије (могуће и неких других религија) која су мерила нашег пута ка Богу, од „детињства“ целог живота, до Богданског Детета кога откривамо у себи.

исто време грех, а шта је грех? Ово су питања која постављају људи себи одавно, али од времена хришћанства одговори на ова питања били су јасни и одређени, дакле: сваки човек је због нечега крив, пред Богом, собом самим, другим људима (страх и кривица, онтичке су категорије, убедљиво пише Мартин Хайдегер, пре агностик него теиста); кривица је грех, а грех кривица, једногласни су хришћански Свети Оци и патролози; грех је морални прекршај Божијих закона, преступ верских норми („прадитељски грех”, седам хришћанских грехова); од греха (и кривице) ослобађамо се покајном исповешћу (мада појмови: кајање, покајање, раскајање нису синоними).

Већ неколико векова пре 21. века, најпре школовани људи, а онда и народ, почели су да сумњају у до тада устаљене појмове, као што су грех и кривица. Процес индивидуације човечанства (људске историје), првенствено у хришћанском свету, нездарживо је напредовао, нарочито од почетка новог века, напретцима науке и унутрашњим слабљењем институционалне хришћанске цркве, све три вероисповести. Парадоксална је била и остала чињеница да, док извorno Христово учење очекује од човека непрестано усавршавање („Будите савршени, као што је савршен Отац ваш небески“) очекује индивидуацију и/или обожење, да би човек од индивидуе *постајао* Л(личност – ово је део мистичног и есхатолошког хришћанског учења – институционална црква, кроз векове, тражила је да задржи *моћ и власт* над хришћанским народима (папоцезаризам и цезаропапизам). Упркос свих препрека сталном развоју човека према Сопству, Целини, кажимо јасно, према Богу, препреке које се у 21. веку чине, и теже и горе него у ранијим вековима, човек и даље покушава да стигне до Личности, а тада најчешће освешћене, како за своје порекло, тако и за смисао свога постојања. Ако такав лик човека – Човека није бројан ни данас, он је зато квалитетан (особен и врли) и остаје „до краја“ једина „со земље“ која неће никад обљутавити.

Вратимо се на Хераклита, на игру „скривалицу“ коју човек, несвесно и свесно, игра миленијумима. Од кога се и од чега човек стално скрива, понављамо питање. После учињеног преступа Божије заповести у рају, Адам (и Ева) крију се – од Бога. Где си, Адаме, пита Бог Адама. А Адам одговара: „Чух глас твој у врту, па се поплаших, јер сам го те се сакрих“. Грех и кривица чине да се човек осећа голим; голотиња човекова (најпре унутарња, па спољашња) учини да се човек почне плашити, а онда и скривати. Тако је остало до данашњег дана: дете се скрива од родитеља када их не послуша; млад човек се скрива када чини различите преступе криминалне природе; муж скрива прељубу у браку од

своје жене, а и она од њега; људи скривају своја зла дела да не би били кажњени (а онда, све чешће, кажњавају сами себе болестима и другим видовима несвесног самоубиства). Остаћемо доживотни скривени кривци (чак и када смо кажњени затвором, што не мора да значи да смо таквом једном опоменом престали да чинимо зло себи и другима) док не освестимо у себи једину могућност скидања или ублажавања своје кривице (греха): признањем и прихватањем кривице; сви су људи уосталом због нечега криви, а и Достојевски нам поручује: Сви су за све криви! Али онда нам је пружена и могућност кајања и/или покаяња које се не може доживљајно у себи одиграти без коначног откривања у себи „религиозног человека”, односно прихватања *са одговорношћу од тада* – сисла свога прошлог, садашњег и будућег живота.

Шта Хераклит друго каже у овом свом драгоценом фрагменту него, не само да човеку није могуће да се сакрије – од кога другог него од Бога који „никад не залази” (мада Хераклит мисли на вечну Ватру од које је све постало и која живи у сваком од нас) – већ да ће изаћи пред Бога-Ватру, или као кривац, или као очишћени (покаяни) кривац.¹⁵

¹⁵ Овакво моје размишљање, додато Хераклиту, можемо узети као условно хришћанско тумачење; не одустајем од њега, јер су неки грчки философи, за неке хришћанске Свете Оце, представљали logos spermaticos, дакле, припрему за долазак Иисуса Христа у свет.

ЕПИСКОП ЈОВАН ПУРИЋ

ПРАВОСЛАВЉЕ И КУЛТУРА ЕГОИЗМА

1. ПРАВОСЛАВНИ ОПИТ ЛИЧНОСТИ И „КУЛТУРА ЕГОИЗМА”

Епископи и свештеници Цркве на основу свога архијериског, пастирског и духовничког искуства, знају да је један од главних и најтежих изазова постхришћанске савремености – *култура егоизма* односно *егоцентричног индивидуализма*. И то је питање на које нарочито желимо да обратимо пажњу у нашем разматрању одговора које православље својим литургијским етосом треба да пружи на изазове савременог живота.

Сведоци смо чињенице великих и коренитих промена које су се у другој половини XX века додориле на плану личног и заједничког, породичног и друштвеног живота. До пре само тридесетак-четрдесетак година код нас је још увек владала култура традиционалног или, како га неки називају „патријархалног“ модела друштвеног понашања који је, у својим дубинама, био заснован на хришћанском *сисијему вредности*, на хришћанском разликовању врлине и греха, и, у крајњем исходу, на Јеванђељу и његовој етици спасења.

У том и таквом традиционалном друштвеном моделу човек као појединач, као личност, био је читавим устројством друштвенога живота и друштвеним поретком подстицан на скромност, то јест да своје дарове и квалитете не истиче сам, да се не самохвалише („рекламира“) пред другима, него да очекује постепено, током времена, препознавање, признање и потврду истих од

стране заједнице у којој је живео и којој је припадао, и то најпре у оквирима свог основног друштвеног окружења – породице, у фамилији, међу комшијама и пријатељима, а потом и на ширем плану: у заједници свог родног места, завичаја, села или града... Бити скроман и смеран, честит и трезвено свестан свога места и своје функције у заједници, у оквиру „заједничког дела” (литургије) заједнице, била је ствар *етичког интегритета личности*. Свако понашање које би било супротно овом етичком моделу (нескромност, гордост, бахатост, непоштење, нетрезвеност, самовоља, „нефункционалност” у заједници...) било је сматрано знаком нарушеног моралног интегритета личности, као и показатељем човекове својеврсне „испалости” из заједнице.

Данас ствари у погледу модела друштвеног понашања човека стоје потпуно другачије, зато што је систем вредности на коме је заснован тај модел понашања потпуно другачији од хришћанске система вредности. Антропологија савременог човека више није хришћанска, већ „постхришћанска” антропологија, о чему ћемо касније детаљније говорити.

„Вредност” савременог човека не мери се, као у „хришћанском свету” донедавне прошлости, по томе у којој мери он живи према јеванђелским етичким идеалима, заповестима Христовим, које се све могу сажето исказати управо заповешћу Христовом о човековом подвижничком уподобљењу Њему – *Археитију нашећа обожења*: „*Узми ја рап Мој на себе и угледај је се на Мене, јер сам кројак и смирен срцем. Јер је ја рап Мој благ и бреме Моје је лако*” (Мт. 11, 29–30). „Вредност” савременог човека мери се уподобљењем другачијем „археитију”, другачијом „уподобљеношћу” (некада се, у комунизаму, говорило о „морално-политичкој подобности”, а данас у глобализму – о „политичкој коректности”, која, пак, није ништа друго до „нова морално-политичка подобност”, само са различитим идеолошким предзнаком).

Авва Јустин Ђелијски је, са свог подвижничко-богословског сузарника у Манастиру Ђелије код Ваљева, шездесетих и седамдесетих година XX века, пророчки ламентирајући над трагичном судбином савременог европског човека, као типа „западног” односно „светског” човека данашњице, говорио о тој страшној, дубинској, превратничкој и апокалиптичкој промени која се додогодила у самим основама западне антропологије. Западни човек је, по својој ограховљеној „слободној вољи”, самовољно променио сами онтологички темељ свога човештва, тако што се определио да више свој идентитет не заснива и не изграђује на створености „по образу и подобију Божијем”, то јест

на идентитету Личности Богочовека Христа и на заједничењу са Њим, већ аутономно, на „самоме себи”, на своме безличном „Ја”, заснивајући сам себе, из себе „по образу (слици, икони) света”. Христолошка антропологија „по образу и подобију Богијем” и секуларна антропологија „по слици света” су радикално другачије, заправо потпуно супротне антропологије, са потпуно другачијим циљевима. Западна духовна историја – од времена Раскола 1054, преко хуманизма и ренесансе, реформације и контратреформације, просветитељства, модерне и постмодерне, све до данас – открива сву трагичност и погубност по самога човека и његов свет, таквога *мейтрафизичкоћа* *покушаја заснивања аутономног идентитета* *швари без, или мимо, или чак насујроћи њеног Творца и Силасијеља*.

Сву трагичност човековог опредељења уместо за Богочовека Христа Јединог Човекољупца¹ за радикални атеистички и антитеистички хуманизам-секуларизам, који је само у последња три века људске историје (XVIII–XX век), кроз све преврате, револуције, међународне, грађанске, регионалне и светске ратове однео стотине милиона људских живота. Да не говоримо о оном „невидљивом рату”, духовном рату против Божанског идентитета човека, против Домостроја Христовог, против Цркве Христове, о рату у коме су почињена безбројна духовна убиства и нанесене безбројне духовне ране и инвалидитети још многобројним милионима људских душа, о коме је као о рату „не *прошив крви и шела, него прошив кнеза шаме овога свећа и духова зла у поднебесју*” (Гал. 6, 12) говорио још Св. ап. Павле у I веку, као и велики руски хришћански философ Николај Берђајев у XX веку у својој чувеној књизи *Философија неједнакости*: „Ви пацифисти хуманости који се буните против рата и позивате на вечни мир, не верујете² у узвишиени смисао људскога живота, *не верујете у вечни живот*... Вас плаши физичко убиство тако како оно не плаши хришћане који знају за живот бесконачан, јер за вас се све *завршава физичком смрћу*. Ви не размишљате о томе да је духовно убиство хиљаду *шума страшније од убиства*, а наш живот је пун духовног убијања. Без икаквог рата *ми убијамо наше ближње нашим осећањима и мислима*, на све стране пуштамо смртоносне струје и страшним отровима трујемо душе људи. А у Јеванђељу је речено да се треба више бојати оних који *убијају душу* него оних који убијају тело. И тако у најмирнијим временима, када

¹ Епископ Николај Велимировић, *Једини Човекољубац*, „Свечаник”, Минхен 1953.

² Подвлачења су наша (*прим. аутора*).

нема рата, траје *рат који убија душу*. Зашто вас то мање плаши од убиства у рату? Свако убиство је, по својој суштини духовно, а не физичко убиство, јер убиство је чин волje усмерен на негацију и уништење људскога лика – личностii.”³

Овде Берђајев, на надахнут начин, указује на прави циљ тог свеобухватног духовног рата који се води у темељима нововековне и савремене историје: то је непрестани (зло) духовни *рат за уништење људскога лика – личностii* која је по образу и подобију Божијем, за преобликовање лика човековог по другачијем архетипу од Архетипа по коме је створен – Богочовека Христа. И овде хришћанска богословска свест и савест не може а да се не сети оног првог „преобликовања“ човековог идентитета, о преутемељењу антропологије, које се забило кроз чин изопачене слободе тварних бића – кроз змијин предлог: „Бићете као богови“ (1. Мојс. 3, 5) и Адамово, услед његове онтологије непослушности Богу, прихватање тог предлога, чиме је зло ушло у „веома добру“ твар Божију и променило (управо нихилистички „преобликовање“) њену онтологију структуру, тако да је твар постала подложна трулежности и смрти.⁴ Злодуховна суштина првог „предлога“ о човековом самообожењу без, мимо и наспрот Бога Живога, који је довео до прародитељског греха у Едену, и данашњег „предлога“ о новом самообожењу,⁵ такође, без Христа Богочовека, у хуманистичком свету који треба да постане „нови хиљадугодишњи рај на земљи“, иста је, само су моделитети „предлога“ различити.

Уместо достојевскијевског „Смири се, горди човече!“,⁶ које је Авва Јустин Ђелијски непрестано истицао као полазно начело духовног самоограничења и покајања човека сваке епохе, па и савременог човека, савремена цивилизација, цивилизација „по слици (овог) света“, цивилизација „*гордостii живљења, походије шелесне и походије очију*“ (1. Јн. 2, 16), позива свога човека супротно: „Уздигни се и самоуздигни се, горди човече, и ’бићеш као Бог‘ и цео свет ће бити твој!“ Сав проблем савременог, односно „глобално западног света“, запада који је постао једини свет, како

³ Николај Берђајев, *Философија неједнакости*, „Медитеран“–„Октоих“, Будва–Титоград 1990, 190–191.

⁴ Прот. Георгије Флоровски, *Тама ноћи, Црква је живот*, „Образ светачки“, Београд 2005.

⁵ У вези са темом истинског самообожења човека у Христу и лажног самообоговрења без и ван Христа, видети изванредно подстицајну студију: Еп. Атанасије Јевтић, *Човек у Богочовеку Христу и нихилизација човека у Сариром вом егзистенцијализму*, Трагање за Христом, „Храст“, Београд 1993, 106–133.

⁶ Архимандрит Јустин Поповић, *Светосавска философија живота*, „Свечаник“, Минхен 1958.

је то пророчки наслутио у XIX веку Ф. М. Достојевски,⁷ „зависи од односа према Христу, од односа према проблему прихватања или неприхватања Христа као јединог Спаситеља човека и човечанства и читавог света, но Христа са Његовим живим Телом које је Црква Његова у свим својим живоносним и спасеноносним димензијама. У томе је, међутим, био и остао главни недостатак Запада.”⁸ Разматрајући проблем односа православља и Запада, Достојевски је у свом *Дневнику йисци* 1877. године записао: „Православље садржи у себи Лик Исуса Христа ... Ништа нам друго није потребно, јер имајући Христа Православље има све.” Еп. Атанасије Јевтић, тумачећи овај запис Достојевског, у својој студији *Човек у Богочовеку Христу и нихилизација човека у Сарпировом егзистенцијализму*, наглашава да је Достојевски у „речима апостола Јована ‘Логос постаде тело’, видео сву суштину Православља и сав смисао људске историје уопште, која по њему није ништа друго до једна непрекидна борба за Христа, за Личност Његову, борба за истину о Богочовеку, а проплив демонских фатаморгана о ‘човекободу’ или ‘човекозвери’ Апокалипсе”⁹

Насупрот култури ношења „блажоћа јарма, кројости и смирења” по примеру Христа Богочовека – Архетипа нашег, хришћанској култури спасења и обожења, која је плод евхаристијског Култа свецелога Христа – Главе и Тела, од савременог човека се тражи да буде учесник и носилац културе гордости и егоизма, да се самоуздигне и самохвалише, да се саморекламира и да се намеће, да јача у вољи за моћ и у тежњи да освоји читав свет, да покори читаву твар под своје ноге као самообоготоврени лажни бог.

Дакле, овде, у проблему *културе егоизма или егоистичког индивидуализма* суочавамо се са крајњим последицама, у историји, погрешне и грешне антропологије, погрешног и грешног схватања и заснивања човековог ипостасног идентитета, погрешног и грешног опита и учења о личности човековој.

Ево како је о. Александар Шмеман дефинисао главни проблем те и такве „антропологије егоизма”: „Изгубивши Бога, одбацивши Бога,¹⁰ род људски – и у целини, и у „личности” – живи једном свеобухватном окренућошћу к себи: егоизмом у буквальном смислу те речи. А будући да је живети ‘собом’ немогуће и да стога

⁷ У вези са темом Достојевскијеве православне критике човекобожног Запада видети студију: Архимандрит Јустин Поповић, *Достојевски о словенству и Европи*, Београд 1940.

⁸ Еп. Атанасије Јевтић, *Човек у Богочовеку Христу и нихилизација човека у Сарпировом егзистенцијализму*, Трагање за Христом, Храст, Београд 1993, 114.

⁹ Еп. Атанасије Јевтић, *Ibid.*

¹⁰ Подвлачења су наша (*прим. аутор*).

долази до *reductio ad absurdum* самога живота који само по томе и јесте живот што живи другим, онда egoизам све време мора да измишља опасности по себе и за себе, и да то 'друго' поистовећује са непријатељем, а живот – са борбом”¹¹ против Другога, то јест против egoизма Другог, чији је egoизам граница мог egoизма и не-престана претња мом egoизму. Тако се човек, духовно оболео од духовног egoизма, односно од egoистичког индивидуализма, борећи се против Другога као личности, а за чију је ипостасну тајну потпуно слеп (јер је слеп и за своју тајну – створеност „по образу и подобију Божијем”) и кога доживљава само као непријатељску „јединку” (индивидуу), бори за уништење саме Божанске истиине човекове личности.

Индивидуалиста egoиста, на тај начин, није само пасивни учесник у колективној духовној оболелости, није само немоћна или невина „жртва” тог свеобухватног *духовног райса за уништење боžолике личности човекове*, који непрекидно траје у духовним темељима историје, већ нажалост постаје и активни учесник у том рату, онај који, посредно и непосредно, кроз видљива и невидљива дела и недела свога egoизма, врши духовна убиства Другога, који жели све људе да претвори у „слику себе”, свога безличног индивидуалистичког *Ја*, да их преобликује по слици свог подличносног индивидуализма. Зато је egoизам у историји увек агресиван, он никада Другог не пушта на миру, он Другоме увек намеће своју парадигму за коју тврди да је „без алтернативе”, он не ослобађа већ поробљује, он живи од агресије на Другог и жеље за уништењем Другог (било да се ради о индивидуалном, колективном, религијском, културном, етничком, интернационалистичком, етатистичком, идеолошком, цивилном, глобалистичком egoизму)…

Човек „културе egoизма”, то јест „цивилизације egoизма” израсле из те културе, човек постхришћанске „антропологије egoизма” – антропологије засноване на „аутономном и безличном човековом *Ја*”, јесте лажни човек, *egoистични „потичовек”*, пола „човекобог”, а пола „човекозвер”, човек отуђен од Божанске истине свога идентитета, човек отуђења од свога Архетипа – Богочовека Христа и тиме од циља сопственог живота – уподобљења том Архетипу. То је трагични човек који се отуђио од Бога Живога, свога Оца и Творца и Спаситеља, Источника живота и свакога добра, и који се, потом, у свом богоотуђењу отуђио од себе самог,

¹¹ Прот. Александар Шмеман, *Понедељак, 10. март 1980, Дневник, Свеска VI, (октобар 1979–јануар 1981). Нац. живот у Христу. Христов живот у нама* (прев. и прир. Матеј Арсенијевић), „Образ светачки”, Београд 2008, 650.

од истине свога битовања, а тиме и од других људи, запавши у самоотуђење и отуђење од свих и свега, свеколике Божје творевине, прогласивши то смртоносно отуђење за еманципацију своје слободе и свога хуманизма. То је горди и страсни човек, који је роб и идолопоклоник сопственога безличнога и ограховљенога Ја, свог богоотуђеног индивидуализма (који управо и јесте егоистичко изопачење истинске личности – „подличност“), својих ограховљених жеља и страсти, своје свепреждируће воље за моћ, свог неутольивог хедонизма, свог конзумерства – потрошачке похоте којој је мали и недовољан читав свет...

По Св. Максиму Исповеднику, управо су страсти, које су злоупотребљене и изопачене енергије личности, оно што „отуђује човека од Бога, себе самог и других људи“,¹² што мења онтолошки идентитет човека, што дубински преобликује његову антропологију, што га деградира из достојанства личности на ниво индивидуе (јединке), што нарушава његове односе са другима, чинећи га неспособним за истински однос са другим, за заједницу и живот у заједници. Поставши услед отуђености од Бога, од Истине неспособан да разликује добро од зла, истину од лажи, светлост од таме и живот од смрти, такав човек „преобликује“ читав свој унутрашњи свет и читав свој свет око себе, по „образу (слици) својој“, то јест по слици и парадигми свога богоотуђења, у један лажни свет који своје лажи проглашава за једине истине, своје неправде за једине правде, своја недела за једина добра дела, своје страсти за једине врлине, своје безвредности за једине вредности (називао он те вредности и системе вредности „индивидуализмом“, „рационализмом“, „просветитељством“, „хуманизмом“, „секуларизмом“, „атеизмом“, „револуционаризмом“ – буржоаским, комунистичким, сексуалним, информатичким..., марксизмом, фројдизмом,¹³ сцијентизмом, „модернизмом“, „постмодернизмом“, „цивилизмом“, „глобализмом“, „футуризмом“ – то јест свим оним по-модним и пролазним „измима“ сваке епохе, егоистичким идеологијама лажне антропологије, засноване на „аутономизацији“ и „еманципацији“ човека од свога Архетипа Христа).

Али, овакав човек и оваква антропологија нису нешто што је „ново“ и „ексклузивно“ у духовној историји света. Још је Свети апостол Павле говорио о оваквом духовно помраченом и изопаченом, лажном човеку, називајући га човеком „помраченога ума,

¹² Св. Максим Исповедник, *Схолије на Ареопагитија*, ПГ 4, 144–145.

¹³ Видети стручну анализу у Михаил Дронов, *Несвесно у психоанализици и Хришћанску*, „Православље“ 958, 2010, могуће наћи и на адреси <http://pravoslavlje.spc.rs/broj/957/tekst/nesvesno> и [psihoanalizi i hriscanstvu/](http://hriscanstvu/), којој је приступљено 23. јула 2010.

ошутјеним од живота Божијег због незнанња које је у њему, због окамењености срца његовог, који ошутјевши предаде себе разузданосћи, па чини сваку нечистошћу са похлелом” (Ефес. 4, 18–19). И овде као кључно место уочавамо везу у коју Св. ап. Павле дводи „отуђење од Бога” са унутарњим „незнанњем” човековим. Ово „унутарње незнанње” јесте у ствари одсуство Богопознања које је извор сваког сазнања и знања човековог о себи и другима, о свему што постоји. Немање Богопознања је узрок човековог отуђења од Бога, а отуђење од Бога човеку укида саму могућност Богопознања, тако да се ту човек врти у зачараном и беизлазном кругу „небогопознање – богоотуђење” и „богоотуђење – небогопознање”.

То је управо онај беизлаз палости у коме се човек „помраченога ума”, то јест у пасивизованости умних моћи своје личности, што управо и значи – „несспособност личности за Богопознање”,¹⁴ ипостасна неспособност за заједничење са Богом, неспособност за познање Истине, предаје „окамењености срца”, тј. равнодушности према Истини, према разликовању добра од зла, и у духовној отупелости”, то јест озверености, или, како говори Преп. Јустин Ђелијски, чак и ојавлености, демонизованости, предаје „разврату”, чињењу сваке „нечистоте”, сваког греха, и то са похлепом и похотом.

Последица човековог отуђења од свога Архетипа – Богочовка Христа јесте неминовна дегенерација самога човека, одређење и отуђење човека од самога себе и зато један трагичан пад у бесмислено и безлогосно стање против природе”,¹⁵ стање противприродног функционисања свих моћи (умних, вољних, жељних) личности,¹⁶ противприродног начина битовања, које се, у постхришћанском свету, назива „хуманизмом”. Да је таква лажна „хуманистичка антропологија” само понављање, једно од у свим епохама историје „модерних” понављања, оне лажне антропологије формиране у греху првобитног човека човековом, постаје нам јасно када схватимо да су три елемента који творе и карактеришу „антропологију егоизма” савременог хуманистичког човека:

¹⁴ Прот. Георгије Металинос, *Православна духовност – црквени живот у Духу Светом, „Црквени живот”* 5/2003, ВДС Архиепископије Београдско-Карловачке, Београд, 11.

¹⁵ Еп. Атанасије Јевтић, *Човек у Богочовку Христу и нихилизација човека у Сарпјевом егзистенцијализму*, Трагање за Христом, „Храст”, Београд 1993, 116.

¹⁶ Митр. Јеротеј Влахос, *Православна ђихотерија*, Православна психотерапија, „Образ светачки”, Београд 1998, 99; Митр. јеротеј Влахос, Православна духовност, „Светигора”, Цетиње 2003, 28.

- прво, *искварење функционисања ума* (који је „око душе”, средиште личности, орган заједничења са Богом и Богопознања, познања онога што је нестворено), будући да је ум престао да делује на правilan начин (у складу са природом);
- друго, *поистовећење ума са разумом* (односно обоготоврење разума (као органа који није кадар за Богопознање, већ за сазнавање онога што је створено);
- треће, на потчињење (пасивизованог, помраченог) ума страстима, страховима и утицајима окoline. А све ово троје заједно твори човекову духовну смрт”.¹⁷

Ово, у ствари, нису ништа друго него три елемента који су творили, по Светим Оцима Цркве, првородни греш и његове последице у битовању човека, у човековом идентитету, а онда и у идентитету и постојању света човековог, читаве творевине коју је човек повукао са собом у богоотуђеност, потчињеност трулежности и смртности. И то је оно стање које о. Александар Шмеман, говорећи о дубинским духовним узроцима кризе савременог човека и његовог света, назвао стање „неевхаристијског живљења (= живљења без заједничења са Богом, живљења богоотуђеног) у једном неевхаристијском свету (= свету који нема заједницу са Богом, свету богоотуђеном)”. То је свет једне космичке лажи човекове о себи и свом свету. А то је управо онај свет кога Св. ап. Јован Богослов назива „*свейтом који у злу лежи*” (1. Јн. 5, 19), „*обласи сени смриине*” (Мт. 4, 16).

То је сваки свет који се отуђио од Бога, који покушава сам себе да утемељи мимо свога Творца и Спаситеља, то је оно што у православном Предању називамо „*овим свейтом*” – збирним именом, по Преп. Исаку Сиријском, за *све сирасии које отуђују човека од Бога*, тј. за свеколику богоотуђеност човекову. Такав је и данас савремени постхришћански свет са свим својим цивилизацијско-технолошким развојем и напретком, гламуром и саморекламерством. Таквом је свету Спаситељ по Сопственим речима „*дошао да суди*” (Јн. 9, 39), и таквом свету Црква која је Тело Христа Богочовека, продужена кроз векове, суди у сваком поколењу до Другог доласка Христовог, не да би га осудила на пропаст, већ ради његовога спасења и истинскога живота. Јер суштина Домостроја спасења, суштина Хришћанства и јесте управо у томе да је „*Свейлости Христова засијала онима који седе у областима и сене смриине*” (Мт. 4, 16). Нико није одбачен и ништа није изгубљено за љубав Божију која Сина Свога Јединороднога даје за живот света (А. Шмеман).

¹⁷ Митр. Јеротеј Влахос, *Православна духовност, „Светигора”*, Цетиње 2003, 35.

*

Наличје егоизма и његовог „виталистичког“ хуманистичког „оптимизма“, како нас то учи саборно искуство подвижничких Отаца Цркве, опитних познавалаца дубина људске душе и тајни целовите психофизичке личности човекове, јесте оно што се у православној подвижничкој литератури назива стањем *униције* (која је директна последица онтолошког осећања богоостављености), тј. стањем *дубинскога очајања због бесмислености и бесциљности живота*. То и такво стање „помрачености“ и раслабљености личности, са своје стране, и на основу свога искуства савремена научна андрагошко-психијатријска и педагошка теорија и пракса називају „депресијом“ која се назива „болешћу савременог човека и друштва“¹⁸ само по идеолошком предзнаку или боји петокраке/пентаграма жутој, белој, црвеној). Осећајући немоћ да одговори на сталне изазове све суровијег и ригорознијег постављања, од стране друштва, „услове које треба да испуни“ и своди на ниво „друштвено корисне и употребљиве индивидуе (јединке), савремени човек запада у животни безизлаз, у душевни ћорсокак, испуњен осећајем самоће, празнине и бесмисла, јер му интензитет и темпо друштвених захтева не остављају простора за лични, ипостасни живот.

Наравно, не треба никада сметнути са ума да је ефикасност захтева ове и овакве „културе и цивилизације егоизма“ велика управо зато што је сам човек склон не само греху гордости, тј. да себи приписује моћи и способности које не поседује, него и вољи за моћ, побеђивање, освајање и подвлашћивање, која происходи из гордости. Та пријемчивост егоизма, на плану мотивације, за незајажљиве и тоталитарне захтеве савременог друштва, ипак, није у стању да човека, у крајњем исходу, избави од неминовних животних разочарања и очајања, са којима се сваки, па и најталентованији и најспособнији човек мора суочити у животу, а која су узрокована његовом онтолошком немоћи да у реалном животу заснује, образложи и оствари лажну „слику“ коју је створио о себи, то јест *маску свог индивидуалистичког идентитета*¹⁹

¹⁸ О депресивном понашању као најчешћој болести савремених развијених друштава писано је много. Бројке о томе колико људи заправо болује од депресије су врло различите, у зависности од критеријума које одређена статистичка агенција користи, али генерално гледано узима се да од тешких облика депресије данас у САД болује бар нешто више од 5% становништва (T. Glove, *Psychology. An Overview*. New York 1991, 49). Оно што је приметно у скорије време јесте апологија депресивног понашања, нарочито у популарној психолошкој литератури – Скот Пек, *Пут којим се ређе иде*, „Народна књига“/„Алфа“, Београд 1998, 42–44.

¹⁹ О теми индивидуалистичке „маске“ и боголике „личности“ видети:

и коју је, као такву, непрестано представљао другима као своју „личност”.

Како човек да избегне ову погубну замку индивидуалистичког егоизма који човека доводи до животнога безизлаза, до осећања апсурдности егзистенције? Богоносно и живоносно искуство Светих Отаца, а пре свега Св. Јована Златоуста, учитеља Цркве за кога се везује Божанска Литургија као средишња служба Цркве, даје нам истинити, делотворни и лековити одговор на ово болно питање које мучи савременога човека и његово друштво.

Најпре, морамо истаћи познату чињеницу да је друштвена ситуација у Златоустово доба умногоме сличила данашњој, са тим што је тадашњи *пағански* хуманизам био кудикамо духовно *отворенији* за Хришћанство од данашњег постхришћанског атеистично-радикалног хуманизма. Ипак, треба рећи да је антрополошки егоизам и у паганској култури био, такође, изузетно изражен, али, за разлику од данашњега, на религијски начин, јер је паганин Златоустовог времена могао и да не верује у бога или богове, али је чак и најнижа друштвена побожност била окренута ка веровању у бесмртност душе сваког човека као појединца.²⁰ То ће рећи да је паганин, чак и онда када није веровао у богове, веровао у сопствену бесмртност, изражавајући тај фундаментални антрополошки егоизам макар на том нивоу – жеље за индивидуалном бесмртношћу.

Наравно, хришћанско богословље није заузело *a priori* негативан став према целокупном старојелинском наслеђу,²¹ а један од најбољих представника ове преобразитељске синтезе хришћанскога богословља и најбољих елемената старојелинске философске традиције јесте сам Св. Јован Златоуст.²² Ипак, ни њему самом није било лако да онтолошки затворени антропоцентрични менталитет класичног старојелинског „хуманизма“ интегрише у хришћански богочовечански реализам, односно у једну отворену и динамичну христолошку антропологију, засновану на слободној и љубавној сарадњи (синергији) Бога са човеком и човека са Богом, у којој су и Бог и човек важни, антропологију коју превладава и трансцендентизам Платонов, по коме је само Бог мера свих ствари и иманентизам Протагоре, за кога је само човек мера свих ствари. Такав задатак – задатак

Јован Д. Зизулас, *Од маске до личности*, Београд 1987.

²⁰ О томе да је у античко доба појам „душе“ одговарао каснијем философском појму „субјекта“ в.: Клаус Елер, *Самосвесиј и субјективијет у антици*, Београд 2003.

²¹ Ср. студију о. Георгија Флоровског, *О бесмртности душе, Црква је Живот*, Београд 2005.

²² Еп. Јован Пурић, *Философија васпитања*, 44.

богословског интегрисања моћног античког хуманизма у свеобухватни хришћански теохуманизам заиста је надилазио пуке људске снаге и само су, Духом Светим просветљени и надахнути Свети Оци, могли да, у саборном напору црквенога ума, изврше такво дело на коме у векове векова почива свеколико здање теологије (богословља) и антропологије (човекословља) Цркве.

Хуманистички егоизам нас подстиче да све око себе, све људе, читав свет и сву творевину посматрамо као *позив и прилику за стицање, појлошију и уживање*. Св. Јован Златоусти нас, заједно са читавом Црквом, на свакој Божанској Литургији опомиње и позива да „*сами себе и сва животија свој Христу Богу предамо*“²³. Човек који је у својим мислима, речима и делима заробљен егоизмом, није у стању да изгради прави однос ни према Богу ни према другим људима, или како вели велики руски богословски аутор XIX века, Св. Теофан Затворник – понављајући горепоменуту истозначну поуку Св. Максима Исповедника о страстима као извору богоотуђења и самоотуђења – „*када у човеку постоји осећај више вредности, он не квари само однос према другим људима, него помућује и човеков однос према Богу ... егоизам подрива читав живот и зато се вреди потрудити око његовог уништења*“.²⁴

Управо због тога је цела Божанска Литургија једно велико подсећање на потребу да надијемо своје огреховљено и безлично „*Ја*“ како бисмо могли да заједничаримо у животу Нове Твари, у животу будућега Царства, који је у Божанској литургији Цркве већ започео. Тајна приношења на жртву сопственог безличног „*Ја*“, своје индивидуе – лажне „личности“, то јест своје „*маске*“ у Светој Евхаристији није, dakле, последица неког изненадног и екстравагантног „*алтруизма*“, већ плод *евхаристијског открића о истиинитету* човека сазданог „*по образу и подобију Божијем*“, откривање *евхаристијске онтологије личности*: јединка (индивидуа) задобија свој ипостасни идентитет, постаје личност тек и само у евхаристијском заједништву са другим личностима,²⁵ у Телу Христовом обновитељским и осабрањујућим дејством Духа Светога.

Св. Јован Златоусти сјајно објашњава ову тајну *литургијског односа личности и заједнице* као светотајинске основе догађаја Цркве преко односа личне и литургијске молитве: „*Можеш се, наравно, молити и у својој кући, али се код куће не можеш молити*

²³ В. Божанска литургија Св. оца наше Јована Златоуста, Божанске не литургије, Београд 1978.

²⁴ Св. Теофан Затворник, Речник хришћанског отићиног живота, „Образ светачки”, Београд 2005, 156.

²⁵ Митр. Јован Зизјулас, *Јединство Цркве...*, 38.

онако како се молиш у храму, где је толико мноштво отаца, где се једнодушно произноси молитва Богу. Када се сам молиш Господу, твоја молитва не бива услышана исто онако исто онако као када се молиш са својом браћом. Јер овде у Цркви има још *нешићо штићо* је изнад свега: *слога и сагласје верних, чврстна свеза љубави и молитве свештеника*.²⁶ Дакле, чак ни овај лично саборни принцип црквеног живота („ја“ у односу према „ти“ Дух Свети преображава у наше црквено „ми“) није проста „теорија идентитета“ личности и заједнице, већ се у етосу инхеретном Златоустовој Литургији појављује као подсећање да је „предавање Христу“ заправо само наше уздарје – узвратни наш дар за Богочовеково Дело искуплења и спасења. „Ми у Цркву не долазимо ради себе и не да бисмо тражили своје у њој, него ради служења делу Христовом у свету. Јер нема другог пута за сопствено спасење изузев предавања свога живота Христу *Који нас је заволео и умio нас крвљу Својом од грехова нацих, учинивши нас царевима и свештеницима Богу и Оцу Своме.*“²⁷

Литургијски етос личности представља идење путем целикупног Домостроја Сина – Оваплоћења, Крсне Смрти и погребења, Вакрсења и Вазнесења. Учествовање верних у Божанској Литургији јесте зато њихово активно укључивање у тај Домострој Христов, у тајну смрти Христове²⁸ и Вакрсења Христовог, па стога свака Божанска Литургија јесте истинска Трпеза Тајне Вечере,²⁹ учешће у Вакрсењу Христовом, улазак у Царство Божије. Божанска Евхаристија нас двоструким подсећањем – на Крст и Вакрсење, на голготско страдање и вакрсно свепобедно славље, подсећа и поучава да треба да се свим силама свога бића (јеванђелско – „свим срцем својим, свом душом својом, свим умом својим“) одрекнемо свог индивидуалистичког egoизма, који јесте духовна смрт, да би Духом Светим наше разорено биће било изнова исцељено и уцелостњено, светодуховски реинтегрисано у личност „по образу и подобију Божијем“, личност која, у Телу Христовом, светотајински заједничари са другим боголиковим личностима и у том заједничењу стиче свој истински и пуни идентитет.

Литургија је, као што је добро познато, par excellence, *историјски догађај* (Св. Јован Златоуст веома често упоређује Божанску Литургију са старозаветним Преласком преко Црвеног мора),³⁰ али и догађај наглашено *есхатолошки* карактера,

²⁶ Св. Јован Златоуст, *О недокучивости Божијој*, 3, 6, ПГ 55, 668В.

²⁷ Прот. Александар Шлеман, *Евхаристија*, Манастир Хиландар, 2002, 73.

²⁸ Св. Јован Златоуст, *Беседа на Дела Светих Апостола*, 21, 5-6, ПГ 60, 170.

²⁹ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље йо Матијеју*, 82, 5, ПГ 58, 744.

³⁰ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље йо Матијеју*, 82, 1, ПГ 58, 739.

узлазак у Царство Божије већ овде и сада. По том свом карактеру, Литургија је сасвим различита од секуларне динамике друштвеног индивидуално-колективног egoизма, ограниченог искључиво на „овај свет”. Наиме, док нас постхришћанска секуларно-хуманистичка савременост стимулише да живимо у сталној фрустрацији између суштински недостижних социјалних циљева који нам се увек изнова постављају у задатак овладавања новим социјалним „вештинама и способностима”, Света Евхаристија као светотајинско предзбијање и предокушење Есхатона јесте, већ овде и сада учествовање у Другом доласку Христовом, антиципација Царства Божијег. Али, Литургија нас својим светотајинским етосом опомиње да постоји обавезни предуслов за то учествовање у Гозби Царства, а то је предуслов личне слободе и истинске љубави која се, по угледу на љубав Христову, пројављује као *саможртвовање за друге*.

Савремени човек никада неће бити у стању да одговори свим захтевима које друштво пред њега ставља, као ни да дОСТИГНЕ И УЖИВА У СВИМ БЛАГОДЕТИМА које му оно омогућава. Он је увек у расцепу између неумољиве радне етике либерал-капиталистичке цивилизације, мноштва утилитарних информација, и сталних понуда и медијско-рекламних позива да себи живот учини „лакшим” и „пријатнијим”, и зато је непрестано у опасности од губљења ипостасног идентитета који се лако „раствара” у том безличном мноштву. Иако од стране друштва непрестано подстицан да створи илузију о томе како је, наводно, сам „господар свога живота”, он, постепено и неприметно, постаје слуга и роб сопствених жеља и страсти, било да се ради о жељи за телесним уживањем, било да се ради о жељи за коришћењем „предности” информационо-компјутерских технологија (чијом злоупотребом се чак и природна потреба за међуличносном комуникацијом може изопачити у стварање непостојеће „виртуелне стварности”).

Све то је, пак, потпуно страно Божанској Литургији, њеној непосредности и позиву да „*сваку животину бригу оставимо*”, то јест предамо у руке милостивога Господа Који ће по Свом Промислу допустити да се са нама, наравно уз сарадњу наше слободе, збуде оно што је за нас и за наше спасење најбоље и „једино потребно”. Јер „ако све своје бриге управите ка Царству Небеском, говори Господ, нећу вас лишити ни онога што задовољава потребе видљиве природе и све ће вам се дати са осталим, јер вас нећу оставити да се бринете о самима себи”.³¹

³¹ Преп. Исак Сиријски, *Подвижничка слова*, Образ светачки, Београд

Дакле, да би човек могао да одговори на проблеме које пред њега поставља постхришћанска савременост, он најпре треба да ојкирије ову *терситетиву Царства Божијег*, коју је могуће задобити искључиво у Божанској Литургији Духом Светим. Зато Света Евхаристија није пуки „религијски обичај”, нити обредна радња, него „сабрање Царства”.³² Њена „сврха” није да напросто попуни „духовну празнину” коју савремени човек осећа у себи и око себе – иако Евхаристија заиста и даје светотајинску пуноту нашем постојању, тј. исцелује и оцеловљује нашу онтологију и антропологију. Напротив, Божанска Евхаристија, као Тајна Цркве и Тајна Царства Божијег, не служи да се само на душевном плану, психолошки „осећамо лакше”, већ она представља саму онтологију могућности да се целокупно наше биће „у Духу Светом” преобрази и буде узнесено у есхатолошки начин битовања. Божанска Литургија јесте и „циљ коме стремимо”, „ослобађање од духовне парализованости у које нас доводе житејске бриге”,³³ али не само на психолошком, него пре свега на онтологском плану, јер је Света Евхаристија наш стварни улазак у „Осми невечерњи дан Царства”, у бескрајно заједничење и сарадњу Бога и људи у Духу Светоме.

Савремени човек је, у својој сведености искључиво на „овај свет”, навикао на привремена „решења”, најчешће пролазног психолошког карактера, на психијатријска „залечења” унутарњих рана, која, ипак, нису у стању да његово биће избаве од дубинског корена свих његових проблема, који се увек налази на плану самог постојања,³⁴ на плану самих основа егзистенције, односно антропологије. Зато је човек модерног и постмодерног доба навикао да, чак, и о Литургији размишља као о једном од „инстант решења”, да и Литургији приступа на један утилитарни начин, да је сматра и схвата као извор тренутног психолошко-религијског „олакшања”, као место за задовољење својих „интимних религијских потреба”, те да, зато, о њој размишља у сасвим погрешним култним и психолошким категоријама.³⁵

Терапијски (исцелитељски) карактер Божанске Литургије, дакле, *није* *психолошког, него онтологијског карактера*,³⁶ она не лечи човека психолошки, већ онтологшки, уцеловљујући га у личност „по

2005, 133 (уп. Мт. 6, 33).

³² Прот. Александар Шмеман, *За живој света – светотајинска философија живота*, Београд 1983, 12.

³³ Св. Јован Златоусти, *О недокучивости Божанске природе*, ПГ 48, 734.

³⁴ Митр. Јован Зизјулас, *До мајске теме*, „Беседа”, Нови Сад 2003, 74.

³⁵ А. Шмеман, *За живој света – светотајинска философија живота*, Београд 1983, 38.

³⁶ Ср. Јеротеј Влахос, *Литургија као излечење и уцелосњење*, *О литургији*, Београд 1998, 111–112.

образу и подобију Божијем”, мењајући му огреховљени и (по)хреџни начин битовања. Да би човек уопште могао да пође литургијским путем спасења, наглашава Св. Јован Златоуст, потребно је да свесно и одговорно пође подвижничким путем *покрајања и очишћења*. Ту светоотачко искуство благодатне педагогије још једном даје лековит одговор на изазове постхришћанске савремености.

Наиме, данашњи човек је васпитан да не разликује страсти и врлине, будући да је и једно и друго подведено под безличне категорије „психолошког мотива” или „афекта”. Наравно, и отаčка психологија је врло добро знала да су исти пориви у човеку ти који правилном употребом могу бити добри, а злоупотребом – лоши,³⁷ али то није значило да се против негативних аспеката психолошких мотива не би требало уопште борити, већ се са њима „саживети”, „навићи се на њих”, прихватити их као нешто нормално”, како то често сугерише савремена популарна психологија.³⁸ Напротив, литургијски етос Златоустов подразумева *активно подвижничко очишћење од страсти*: „Немој допустити ниједној од ропских и змијских страсти”, говори Златоуст, „да се заједно са тобом нађе на месту Светог Узношења... нека ти ништа не стоји на путу у том часу.”³⁹ Пут Литургије јесте пут духовног ослобођења и очишћења личности, а човек није истински слободан све док се не ослободи од страсти⁴⁰ којима робује, тј. док кроз истрајну подвижничко-светотајинску борбу не стекне плодове Божанских врлина.

Тачније речено: духовно очишћење личности није ствар „терапијског третмана негативних афеката”, него један целосан поступак, светотајинско-световрлински процес задобијања врлине, о коме славни пастир Антиохије из Цариграда често говори: „Онај ко се стара да хита путем врлине и жели да се уздигне са земље на Небо, запоставља све видљиво и свим својим силама се труди да савлада све што му стоји на том путу, не застаје и ништа му не одвлачи пажњу, све док се не устреми до самог врха Неба.”⁴¹

Наравно, и сам појам „врлине” је данас подложен релативизовању од стране човека и друштва, и будући релативизован у складу са антрополошко-социјалним потребама, није више у средишту интересовања савременог човека, за шта је делимично одговорна управо „моралистичка свест” посветовињачених форми

³⁷ Позната је мисао Св. Максима Исповедника да је „порок злоупотреба ствари и погрешна употреба појмова”.

³⁸ Скот Пек, *Op. cit.*, 84.

³⁹ Св. Јован Златоуст, *Тумачења на 2. Коринћанима 5, 4*, ПГ 61, 432–433.

⁴⁰ Св. Григорије Ниски, *О циљу живота по Богу и о истинском подвижништву*, 1, 3 у Дела древних Отаца подвижника, Београд 2006, 162.

⁴¹ Св. Јован Златоуст, *На Књигу Посета*, 28, 6 ПГ 53, 259.

Хришћанства, која је врлину поистоветила са пуким „испуњавањем правила” и „достицањем норми”, а не са остваривањем нашег коначног назначења – задобијања Царства Божијег.⁴² Овде, дакле, опет морамо да поновимо да само *литургијски обичај, виђење и поимање* врлине као плода човековог очишћења и просветљења кроз заједниччење са Богом, даје прави одговор на све савремене проблеме који долазе од тога што савремени човек нема јасни онтолошко етички ослонац и систем вредности.

Желимо да истакнемо још два битна аспекта благодатног остварења литургијске свести код човека: *уцелосњење човековој бића и налажење духовног мира*. Наиме, иако је традиционална дихотомична (и трихотомична) антропологија одавно престала да буде актуелна, савремена научна и популарна схватања ништа мање не доводе у питање целовитост човековог бића.

Човек је данас углавном суочен са два култа: *култом тела и култом интелектуално-психолошке забаве*, који се нужно не исключују, али који доминирају својим наметнутим прототиповима. Подвојеност ова два доминантна друштвена модела, која представља истински изазов за савремену педагогију, заснована је на једном плитком инсистирању и једностраним унификовашају само једног аспекта двоједног људског бића. Опет је литургијски етос у ствари могућност надилажења ове поделе, тј. Света Литургија као „тајна јединства” васпоставља и целовитост људског бића.⁴³ Најпре, Литургија је догађај у коме учествује целокупан човек, са својом душом и телом, са свим оним што он јесте и што он треба и може да буде, са свим својим чулима, преображеним, свакако, дејством Духа Светога.

Како каже Св. Јован Златоусти, „мисли, драги мој, на то што додирујеш руком и стога, никада да је ниси подигао да удариш некога... Буди свестан да не додирујеш Христа само руком, него Mu се приближаваш и својим устима, па одржавај свој језик чистим, не изговарај бестидне и ружне речи, клевете и клетве... А кад се опет сетиш да твоје срце прима ону страшну тајну, не смеш никада у њему ковати лукавства против ближњега, већ срце своје чувај чистим од сваке злонамерности. Тако ћеш бити кадар да очуваш безбедним и своје речи и уши... позван си у сватове, драги мој!”⁴⁴

⁴² Ср. Јован Зизјулас, *Обожење светих као икона Царства Божијег*, „Видослов“ 23/2001.

⁴³ Ср. Еп. Јован Пурић, *Богослужење и васићашање по Св. Јовану Златоусом*, Манастир Острог, 2009, 95–96.

⁴⁴ Св. Јован Златоусти, *Онима који желе да се просвете*, 2, 2 ПГ 49, 233–234. Почетне речи се односе на дневнохришћанску праксу да се и верни причешћују као данас свештеници, примањем у руку Светог Тела и испијањем Свете Чаше Крви Христове.

Човек заиста може бити оно што једе, али, како је богословски убедљиво пртумачио и пртумачио Фојербахову ироничну опаску о. Александар Шмеман,⁴⁵ то не мора да значи да је човек осуђен да, на један баналан начин, буде роб својих природних порива. Човек је и оно што слуша и оно што види, али то не значи да је он неминовно роб онога што му се сервира као храна телесна, душевна, умна. Јер човек увек има Божанску Литургију као могућност да онтолошки исцели и уцелосни своје биће кроз заједниччење са Богом и ближњима у Духу Светом, и то тако што ће се, учествовањем у радости Царства Божијег, ослободити страха од смрти и самог робовања смрти која је највећи непријатељ целовитости и постојања нашег бића.

Божанска Литургија најпре нуди мир и то Христов мир, који, како Сам Господ каже, *није истио што и мир овога света*. Св. Јован Златоуст је самим својим животним путем и духовним опитом често био у прилици да осети узнемиреност због пакости злих духова злих људи.⁴⁶ Па, ипак, његове последње речи биле су: „Слава Богу за све!“ Није у питању некаква сточичка скромност, нити апатија пред неумитношћу живота, која се данас врло често пропагира као и једино решење за излазак из животних безизлаза, него Златоустова *ућемељност у богослужењу Цркве*, његово сазнање да је само Христос и Његово Царство будућег века „једино ново под сунцем“, да је једино у Христу – живот вечни. Човекова узнемиреност, знао је то Св. Јован Златоуст на основу личног подвигничког и духовничког опита, произлази из његовог ума и јесте „болест нашег ума; јер када бисмо се узнемиравали због онога што се дешава (тј. када би дешавања, а не ми била узрок нашег узнемиравања) онда би требало да сви људи буду узнемирени, будући да сви пловимо по истом мору (живота).⁴⁷ Па ипак, Свети Златоуст непрестано говори о „спокојству у уму и души“,⁴⁸ наравно, „ако припремимо свој ум да са лакоћом трпи све невоље“.⁴⁹

Ипак, овде није реч о простој *исихичкој акомодацији*, попут оне у данашњој психијатријској пракси, нити занемаривање реалних размера људске изгубљености у овом свету. Напротив, Златоуст је свестан да „сви имамо болест“,⁵⁰ али управо зато треба да приступамо Светој Чаши, јер „ако су били излечени они који су се

⁴⁵ Прот. Александар Шмеман, *За живој света - светојајинска философија живота*, Београд 1993, 21.

⁴⁶ В. одличну монографију И. В. Попова, *Св. Јован Златоуст и његови непријатељи*, Врњачка Бања 2007.

⁴⁷ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље до Јовану*, 3, 2 PG 59, 38.

⁴⁸ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље до Јовану*, 1, 2 PG 59, 27.

⁴⁹ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље до Јовану*, 1, 2 PG 59, 27.

⁵⁰ Св. Јован Златоуст, *На Јеванђеље до Матију*, 50, 2 PG 58, 507.

дотакли само рубова Његове одеће, како ли ће бити излечени они који Га целог примају у себе?⁵¹

Дакле, мир који добијамо од Христа у Светој Евхаристији у потпуности одговара онтолошком исцељењу који од Њега у Литургији задобијамо, то је *целосни*, онтолошки мир, мир као *нови начин бићтовања – у Христу, Духом Светим*: „Јер ништа друго не доноси мир нашој души као познање Бога и стицање врлине”.⁵² Свакако, овај пут врлине се данас чини терминолошки и концепцијски застарелим, јер смо навикли на пут лаких и тренутних, психолошких „злечења” наших „комплекса” и „потешкоћа”.

У Божанској Литургији, у њеној онтологији и етосу, имамо кључ, предањски кључ за решење једног од основних проблема савремене цивилизације: проблем правилног *односа човека и друштва*, личности и заједнице, индивидуе и колектива, без обзира на то да ли се ради о новом колективизму потрошачке (конзумерске) идеологије или новом индивидуализму аутоеротског нихилизма, који се преклапају у безличности „виртуелне реалности” (вештачке, лажне стварности) интернета, интернетског псеудокосмоса, или, у једнако безличној, метафизици „шопинг молова”, тржних центара, „ТВ-куповине из кућне фотеле”...

Само једно свеобухватно погружавање у тајну литургијског, евхаристијског очишћења, уцелосњења и мира, коју примамо и имамо у Божанској Литургији као *Тајни свецелођа Христова – Главе и Тела*, у онтологији и етосу Литургије, може да пружи један делотворан, лековит и трајан одговор на проблеме човека као богољиковог и богочежњивог бића – човека као личности створене „по образу и подобију Божијем”, по свом Архетипу Богочовеку Христу.

2. О ПРОБЛЕМУ ДУХОВНЕ НЕОСЕТЉИВОСТИ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ И МЕЂУ ДАНАШЊИМ ХРИШЋАНИМА

У вези са питањем „културе егоизма”, односно „антропологије егоизма” или индивидуалистичког егоцентризма стоји и један врло важан проблем са којим се суочава Црква данас, а то је проблем *духовне осетљивости и неосетљивости* међу самим Хришћанима, удовима Тела Христовог.

Питање духовне осетљивости – ма како спрам осталих драматичних питања и проблема делује некако „бенигно” или у

⁵¹ Св. Јован Златоусти, *На Јеванђеље йо Матију*, 50, 2 PG 58, 507.

⁵² Св. Јован Златоусти, *На Псалам 4*, PG 55, 57.

најмању руку „другостепено” – једно је од *кључних духовних јићања савремености* и то, посматрано из две различите, али узјамно зависне перспективе. Најпре, из перспективе Цркве, то јест перспективе богословско-антрополошког и пастирско-духовничког искуства, учења и сведочења Цркве, а потом, истовремено, из перспективе савременога човека који још није упознао Цркву и налази се изван њене ризнице спасења, за кога је то питање, у самој животној свакодневици једно од основних, најважнијих и најсложенијих проблема од кога много страда и он и његово друштво.

У ствари, ове две перспективе, перспектива Цркве и перспектива света – ма колико теоријски и практички деловале различите, па чак у многим својим елементима и супротне – уско су међусобно повезане и то на наглашено сотириолошки начин. Црква је позвана да својим искуством обновљеног и уцеловљеног начина живота, „новога живота у Христу” (Римљ. 6, 11), дакле не само својим „учењем”, већ, пре свега, својим *бићем у Христу*, јер је она Тело Христово, као светотајински источник *нове јивари*, обнавља, очишћује, просветљује и преображава човека и читав род људски, свет и историју, чак и онда – у ствари управо онда – када се тај човек и тај свет противе Јеванђељу Христовом и Домостроју Христа Богочовека, јер је такво противљење показатељ најдубље духовне оболелости и кризе човека и света, којој је потребно литургијско-светотајинско лечење и благодатна педагогија Цркве. Заправо, ако се дубље загледамо у тајну историје спасења видимо да не постоји *подела* на оно што је „црквено” као „сакрално” и оно што је „световно” као „профано” и недостојно спасења: Црква *обухвата све*, јер је Тело Христово које свеобухватном Тајном Оваплоћења грли све што постоји – ништа није остало изузето из Оваплоћења и Домостроја спасења, тако да ништа не остаје ни изван домашаја Цркве као Тела Христа. Ништа, осим слободне воље створених бића, то јест човека створеног као боголико словесно биће, тачније осим злоупотребе слободе која то Оваплоћење Логоса и спасење Његово, Домострој Његов може да одбаци, и тиме да и себе, и своју заједницу са другим људима, и свој свет одвуче поново у „секуларизам” – отуђеност од Бога и Богом назначеног циља његовог постојања, у сведеност на самог себе (у „посветовњаченост”), а то је да се укључи у *Тело Христово*, да постане Црква, што и јесте суштина секуларизма као „највеће јереси нашега времена”.⁵³ Та антрополошка свејереј

⁵³ Прот. Александар Шмеман, *Суштинско јићање, Православље на Задају – Црква, Свети, Мисија, „Светигора”*, Цетиње 1997, 13, 19, 23.

хуманистичког секуларизма или секуларистичког хуманизма,⁵⁴ по речима о. Александра Шмемана, чини саму суштину савремене западне антропоцентричне цивилизације.⁵⁵ „Секуларизам је негација богослужења. Он није негација Божије егзистенције, а тиме и неке религије. Ако је секуларизам у богословском смислу јерес, он је првенствено *јерес о човеку*. Он је негација човека као бића које поштује Бога, који је *homo adorans*: човек за кога је богослужење суштински чин, који је и претпоставка његове човечности и осмишљења њега самог.”⁵⁶ Хуманистички секуларизам је *негација човека као богослужбеног, литурђијског, евхаристијског бића*, а тиме и негација човековог света као потенцијалне свете тајне, као твари светотајинског општења Бога и човека.

Западни хуманитарни секуларизам је „прогутао западно хришћанство”⁵⁷ и „интегрисао” га у свој свеобухватни поглед на свет, при чему је та „интеграција” значила управо радикалну секуларизацију западног Хришћанства, која је била у тој мери радикална да се та цивилизација убрзо самодефинисала у историји као „постхришћанска”. Та иста западна цивилизација, која је данас, почетком XXI века, постала глобална цивилизација, одневши (ако не трајну онда макар привремену) историјску победу у „сукобу цивилизација”,⁵⁸ кроз наметање, организовање и потпомагање процеса транзиције постокомунистичких друштава Источне Европе у западни културно-цивилизацијски модел и идентитет, такође, механизмима и методима *агресивне секуларизације* убрзано *гула и исຫוּרִיָּסְכִּיְּסְמִינְגְּהַנְּמֵנְדְּשָׁבָעָהָה*. Утолико се и питање хуманистичког секуларизма са својим искључивим антропоцентризмом намеће Православној Цркви као горуће питање не само у погледу њеног односа „*према стиљу*”, тј. према „спољашњем” секуларном свету, већ и њено *унутрашње* *типитање*, јер су њени чланови (и као личности и као заједница) и она сама (и као организам и као институција) изложени секуларизацији (која је у овом случају истозначна са „позападњачењем”) без преседана у њеној досадашњој историји.

Већ смо говорили о томе да је „антропологија егоизма” – антропологија отуђења од Бога Живога и Архетипа по коме смо

⁵⁴ Архимандрит Јустин Поповић, *Светосавље као философија живота*, „Свечаник”, Диселдорф 1957.

⁵⁵ Прот. Александар Шмеман, нав. дело, 19, 23.

⁵⁶ Прот. Александар Шмеман, *Богослужење посветовњаченом веку*, За живота – светотајинска философија живота, „Православље”, Београд 1979, 105.

⁵⁷ Прот. Александар Шмеман, нав. дело, 65.

⁵⁸ Семјуел Хантингтон, *Мултиполарни, мултивиализацијски свет*, Сукоб цивилизација, ЦИД–„Романов”, Подгорица–Бања Лука, 2000, 50.

створени, тј. од саме Божанске тајне човештва, антропологије чији смо корен видели још у Адамовом паду, онај прави извор „погрешне” екологије, тј. затровања читаве твари трулежношћу и смртношћу, и погрешног човековог односа према твари. Ако је то тако, а богословско Предање Цркве управо у овом смислу говори о првородном греху човека као греху против свецеле творевине – и себе и свог света, онда је сасвим јасно да једино *йоновно откривање истините христијанске антирополоџије и еклесијалоџије екологије*, каква је сачувана у Живом Предању Православне Цркве, може да пружи истинити одговор на проблем о коме је овде реч: проблем *духовне неосетљивости према „свему другом”, тј. према твари Божијој, свету који га окружује.*

Као што смо то већ истакли, проблематика духовне осетљивости и неосетљивости за Другог и према Другоме, веома је сложена у оба ова своја аспекта – и црквеном, и „световном”. Било да је, са једне стране, већ члан Цркве Христове, словесни уд Тела Христовог или да је, са друге, на овај или онај начин изван Цркве – васионске Корабље Спасења, човек је у свакодневици савремене постхришћанске цивилизације изложен непрестаном, систематском и агресивном затупљивању духовних, моралних и емоционалних способности. Многи су нивои, методи и средства вршења овог духовног злочина над савременим човеком, али по својој „ефикасности” и „убројитости” предњаче *медији* који су како по својим *кваништаптивним* (24-часово глобално и универзално „покривање”, то јест дејствовање на живот свих људи свуде) тако и по својим *квалиштаптивним прећензијама* (обликовање и преобликовање човековог духовног, етичког и емоционалног, као и религијског, традицијског, културолошког и политичког идентитета), тоталног, тачније тоталитарног карактера – они захтевају за себе *целоћа човека и његов цели живот*.

Радијски, телевизијски и интернет-програми – руководећи се искључиво критеријумима профита односно идолопоклонства новцу (које је, по експлицитним речима Св. ап. Павла, „извор сваког зла”, – 1. Тим. 6, 10) – активно и агресивно пропагирају псевдокултуру похоте и похлепе, насиља и грубости, ружноће и прљавштине, моралног релативизма и „допуштености свега”, одбацивања сваког традиционалног система вредности и погледа на свет, афирмишући зло као привлачније од добра и лаж као узбудљивију од истине, и разврат као „нормалнији” од целомудрости, противприродни блуд истополних личности као „природнији” од Богом дароване благословене брачне љубави мушкарца и жене, и грех као „својственији” човеку од врлине, и нечастивост као „модернију” од честитости, и мржњу као „ефикаснију” од

љубави, и разуздани хедонизам као „здравији” од подвижничког уздржања и самоограничавања, и окрутни егоизам као „човечнији” од саможртвености и милостивости...

Будући да је деловање тих медија, као што смо рекли, *нейпрекидно* (24-часово) и *универзално* (у смислу медијске и мултимедијалне покривености читаве планете, на локалном, регионалном, континенталном и планетарном нивоу), *обрасци* размишљања, осећања, личног моралног и социјалног живљења и деловања који се намећу, по својим ефектима, као *униформизујући* и *уједначавајући*: они све своје „конзумере”, потрошаче тих програма преобликују управо по тим униформизујућим духовним и моралним, психолошким и социолошким обрасцима, претварајући их у објекте свог психо-социјалног инжењеринга. Тако се формира једно друштво у коме је и сфера приватног и сфера јавног живота (премда се тежи тоталитарном укидању границе између приватног и јавног) дубински и снажно *обликована од старане медија*, односно од стране оних политичко-економских елита које су власници и уредници тих медија.

„Слика света” и „слика човека” која се активно усађује, „имплантира” кроз психо-социјални инжењеринг медија јесте увек сасвим дефинисаног карактера: то није нека „случајна” или „неутрална” или пуко „забавна” слика света и човека коју (стварни, не номинални) политичко-економски власници и уредници медија желе – у својој вољи за моћ, овладавање, поседовање и експлоатацију – да наметну гледаоцима, слушаоцима, корисницима медија. Како нам, уосталом, и сама етимологија њиховога имена казује, „медији” су увек у ствари – „медијум”, „посредници” и „преносници” сасвим одређене визије свећа и човека, живота и историје, то јест идеологије и, у крајњем исходу, религије – макар то била религија „конзумерства” – конзумеризам (која је, пак, саставни део свеобухватне религије хуманистичког секуларизма/ секуларистичког хуманизма). Према томе, главна борба медија постхришћанске цивилизације јесте у ствари *духовног карактера*: за „умове” и „душе” људске, за њихово преобликовање по „постхришћанском моделу” и производњу морално-политички пожељног или „политички коректног” профила личности, тачније – индивидуе, јединке, јер се истината личност уобличава *једино* кроз животворно заједничарење са Богом – Архетипом човека и, у Богу, са другим боголиким личностима, што је, разуме се, могуће само у Цркви, у Телу Христовом Духом Светим.

У том смислу информативни и забавни, и научно-образовни програм којим медији преобликују свест и савест човека односно људи, јесте, у својој дубини један *духовни рат* за господарење над

(историјском, политичком, моралном) „свешћу” и „подсвешћу” друштвене заједнице, над историјском стварношћу друштва, у свим њеним распонима (и прошлости и садашњости и будућности), а све са циљем и у функцији духовно-политичког *управљања друштвом* и његовог усмеравања у жељеном духовно-политичком смеру. Значи, да се овде, у идеологији постхришћанског секуларистичког хуманизма, на којој је заснована теорија „цивилног друштва”, збива управо сједињавање „псевдорелигијског” и „политичког” у једном тотално-тоталитарном захтеву за универзално обухватање, регулисање и униформизацију свих аспеката човештва – духовних, политичких, економских, приватних, друштвених... Православна Црква у свом суочавању са проблемима савременог друштва, а нарочито у погледу деловања медија на живот друштва мора да буде изоштрено свесна ове духовне димензије саме природе медија, метода и циљева њиховог деловања, а не само да се, на пример, некритички „радује” томе што је, после полуековне скрајнотости на маргине друштвено-га живота (у комунизму-социјализму), сада „поново присутна у медијима” и, путем медија, у јавном животу. Ова критичка свест, заснована на предањском „разликовању духова”, мора да буде праћено и одговарајућом опрезношћу у комуникацији са медијима, поготово с обзиром на могућност медијских манипулација, искривљавања и злоупотреба сваке чињенице и информације, као и комуникације са самим медијима. Бити „медијски присустан”, није нешто што је по себи неупитно добро, то може да значи и бити изложен експлицитној или имплицитној манипулацији од стране медија.

У сваком случају, ако се зна да управо та и таква постхришћанска секуларно-хуманистичка „популарна култура”, такозвана „култура по мери человека” (која, по својој духовној суштини, у ствари није ништа друго до човекоборна и човекомрзачка псеудо-култура, или још тачније, анти-култура, „култура егоизма” и као таква „култура духовне смрти”), намеће духовне, моралне и емоционалне, али и социјалне обрасце понашања, онда нимало није чудно да су егоизам и хедонизам, насиље и неморал, окорелост срца и равнодушност, све врсте психо-социјалних патологија, па чак и отворених изопачености (које Библија и Свето Предање Цркве не-пролазно жигошу као такве у очима Божијим и људским, без допуштања могућности икакве „еволуције” у тим богооткривеним оценама, односно релативизујуће „рееволуције” или „реинтерпретације” у другачијем историјском и цивилизацијском контексту, јер Откривење Божије је једно и исто, *и јуче и данас и супра – Јевр. 13, 8*) постали свугде присутни у животу савременог човека

и друштва, задобијаћи – услед непрестаног дејствовања у душама и умовима људи – статус не само „прихватљивости” и „неморалности”, већ и обавезујуће психосоцијалне „норме” мишљења и делања, понашања и живота уопште узеши.

Али, нису медији једини извор и механизам промене идентитета односно, у контексту нашег разматрања и са православног становишта гледано, духовног преобликовања или, конкретно говорећи, кварења човека и друштва. Овом проблему се може приступити и из другачије, педагошке перспективе, која је, такође, важна и, у ствари, незаобилазна у црквеном приступу проблемима савременог живота, у овом случају проблему духовне неосетљивости, духовне огрубелости, духовне отупелости, духовне унилости и равнодушности према себи и своме назначењу, према Другоме и другима, према животу друштва и света у целини.

Савремени човек још као дете – у оном најосетљивијем периоду када органски, „свим чулима” учи и усваја основне етичке принципе, када се формира као морална личност, пре свега, преко гледања и слушања примера моралног (односно неморалног) понашања у свом најближем окружењу (породици, обданишту, школи), када се у њему формирају прагови емоционалне „издржљивости” или осетљивости – бива непрестано, а првенствено преко телевизије и интернета (који су ушли у сваки дом, чак и у сваку просторију тог дома, нажалост и у дечије собе), бомбардован сценама насиља и грубости (свађа, туча, мучења, силовања, рањавања, проливања крви, убијстава...) које га, постепено али сигурно, временом чине душевно *неосетљивим* за насиље у свакидашњем животу. Деца одрастају у савременом свету, навикавајући се од најмлађег узраста (преко агресивних „цртаних филмова” и, потом, нешто касније преко неприличних „дечијих” и опсцених „тинејџерских филмова”, или „породичних програма”) на сваку врсту психичког и физичког насиља. Та навикнутост на свеприсутно насиље обликује њихову психу на двострук начин: с једне стране развија се равнодушност према свим облицима пројаве насиља у свакодневици (која иде дотле да се, гледајући насиљне сцене, у филмовима или, пак, „живим преносима” несрећа или трагедија, деца „смеју” јер им је то јако „забавно”), док се, са друге, на подсвесном нивоу обликује једна агресивна психа коју насиље привлачи, која насиље сматра „нормалним” и легитимним средством у дефинисању свог односа са другима, у животу уопште, од породице до школске клупе, и шире.

Нема потребе да овде таксативно наводимо све оне многочарне конкретне трагичне примере деце или младих који су,

подстакнути филмским и телевизијским насиљем или насиљем из видео-игрица или са интернета, починили разне врсте насиљних чинова па чак и злочина над својим ближњима (члановима породице, друговима из школе...). Чак и када се не изражава на овако екстреман и трагичан начин „култура насиља”, која је природни плод оне „културе egoизма” о чијим смо антрополошким коренима већ говорили, исмејава и ниподаштава сваку емоционалну осетљивост, проглашавајући је „слабићком” и непожељном за савременог человека, слабошћу која га чини неспособним за вучији живот у немилосрдној утакмици на „слободном тржишту” савремености, у којој опстају само најегоистичнији и најокрутнији у одбрани сопственога egoизма и његових апетита. Непотребно је рећи да овакво одбацување основних и формативних хришћанских врлина као што су кротост, смирење, опроштање, трпељивост, милостивост, благост – осим што представља директно кршење заповести самога Богочовека Христа, упућене људима свих епоха, „Научиће се од Мене, јер сам Ја кройак и смирен срцем” – Mt. 11, 29 – духовно затупљује и осиромашује человека, јер га чини затвореним, глувим и слепим, непријемчивим за саосећање са Другим. Ова лична неосетљивост за Другог – која није одлика наводне „снаге” карактера већ напротив духовне слабости, тачније духовне оболелости и немоћи личности! – преноси се, сасвим природно, кроз комуникацију и интеракацију личности на читав друштвени живот. Тиме се духовна болест и немоћ личности преноси на читаво друштво које, такође, оболева и онда говоримо о духовно болесном друштву, „друштву у кризи”.

Архипастри и пастири Цркве и Христове, на основу свог пастирског и духовничког, али и свакодневног искуства, знају у којој мери су људске душе и читаво друштво оболели од ове тешке духовне болести – *духовне неосетљивости за Другога*. Много је људи данас, и у граду и на селу (јер у цивилизацији „глобалнога села” и „интернетске заједнице света” нема више класичне поделе на „урбано” и „рурално”) који су емоционално потпуно неосетљиви на страдање и патњу других, који потпуно равнодушно пролазе поред сцена насиља, неправде, сиромаштва, људске беде и јада сваке врсте. Да ли су такви, духовно неосетљиви и равнодушни људи, заиста „јаки”, они који „грабе кроз живот крупним корацима”, „који постављају стандарде” или су, пак, они слаби, огrehовљени, робови сопственог egoизма, тешко духовно болесни и тиме, заправо, потпуно немоћни у историји? Када у овакву лажну етику „антропологије egoизма” укључимо и друштвену перспективу, видимо да се развија и „социјална

неосетљивост”, не само као пожељна, већ и као нормативна особина у постхришћанском секуларно-хуманистичком друштву чији се друштвени живот, у складу са обавезујућом неолибералном метафизиком „слободног тржишта”, схвата, пре свега, као „слободно тржиште”, тачније као борилиште, аrena, колосеум бескрајног такмичења („идеја”, „пројеката”, амбиција, каријери-зама, воље за моћ...) које све више поприма форму гладијаторства. „Такмичарски дух”, „проактивна конкурентност”, „позитивна компетитивност”, „креативно надметање” су, сагледани из перспективе хришћанске антропологије и етике обожења, по својој духовној суштини, мање-више, лажне и лажљиве синтагме које својом „политички коректном” звучношћу (сагласном са идеолошким принципима неолиберализма) треба да прикрију духовну неосетљивост за Другог, нељубав према ближњем, вољу за моћ индивидуалистичког егоизма који не зна за самилост према Другом, који је слеп за Другог као Ближњег.

Нажалост, мора се рећи и то, да смо, у наше време, сведоци да се овај дух неосетљивости често, и све чешће, јавља, и унутар Цркве, на свим нивоима црквеног живота, од парохијског до епархијског, *Духовна осетљивост за Другог* – она врлина која се кроз сву историју хришћанског подвигништва сматрала не само пожељном, него и обавезното, то јест самим предусловом спасења – данас се, међу многим Хришћанима, како у клиру тако и у лаикату, који су духовно потпали под утицаје „овога света”, поима као „хендикеп”, као „духовна слабост”, као „сентименатност” или „психологизовање, једном речју као недостатак што оне црквене посленике који се налазе, свако по мери свог благодатног дара и призывања, на одговорним службама у Цркви чини неспособним за обављање тих служби за које, наводно, треба „бити снажан” па и „неосетљив” када треба да се доносе одређене „тешке одлуке” које се, то никада не треба испустити из вида и никада се не сме престати наглашавати, увек тичу не неких „апстрактних догађаја” или „пројеката” или „виших циљева”, већ конкретних боголиких личности и њихове земаљске и вечне судбине, оних људи Божијих за које је и ради којих је Христос Богочовек био разапет на Крсту, умро, био положен у гроб, сишао у ад и васкрсао у трећи дан!

Проблем о коме говоримо је озбиљан проблем црквеног живота, јер показује да се дух „овога света” увикао у Цркву и дејствује у црквеним људима, у Хришћанима, мењајући њихов систем и јерархију духовних и моралних вредности, њихове критеријуме, њихов начин размишљања. Наравно, тај проблем није нов у животу Цркве, јер је Црква у свакој епохи своје историје

свагда била изложена ударима „посветовњачења”. Говорећи о многобројним проблемима са којима се Црква, на свом историјском путовању ка Царству, суочава не само због непрестаног суочења са „спољашњим” светом и трпљења његових посветовњачујућих утицаја, већ због дејствовања духа тог света изнутра у њој самој. Чувени литургичар Николај Афанасјев у „Цркви Духа Светога”, у духу истинске хришћанске самокритичности и одговорности, пре нешто више од пола века (шездесетих година XX века), пише и поставља забрињавајући дијагнозу: „*Да, криви смо*”. Историја зна за раздобља у којима степен неустројености црквеног живота није био мањи него данас. Било је увек борби, разједињености, узајамних оптужби, клевета, насиља, па ипак има разлике између онога што је било некада и онога што постоји данас. Али, у позадини некадашње неустројености била су догматска размимоилажења, док у наше доба на видело избијају искључиво људске страдања у свом крајњем оболењеном виду, које чак ни овлаш нису више прикривене догматским расправама. Наш црквени живот запао је у ћорсокак... Црква се третира као организација почињена људским законима, она се ангажује на служењу задатцима људског друштва. У њој самој доминира људска воља, као што људска воља изван њених оквира настоји да Цркву Божију претвори у средство за осимирање властите циљеве. Сви су изгледи да ни сами верници никада нису толико излагали порузи Невесту Христову”.⁵⁹ Речи тешке, али истините и изговорене са великим духовним болом и забринутошћу, речи које су заправо позив самим Хришћанима, и верницима и клирицима, да борбу против посветовњачења црквеног живота започну одмах и то у своме срцу против тих „људских страдања у њиховом оболењеном виду”, а пре свега против страсти egoизма и себичнос-ти, самовоље и неосетљивости за оног Другог који, у ствари, јесте сами Христос, да се у своме срцу врате љубави према Христу и љубави према ближњем, оној љубави без које је хришћански живот апсолутно немогућ.

Проблем духовне неосећљивости за Другог, о коме говоримо у склопу проблематике „антропологије egoизма”, а који представља само један од оних комплексних проблема о којима је говорио о. Николај Афанасјев, нарочито се болно осећа у Цркви поготово због тога што је опште позната чињеница да црквено богословље у сами центар свога интересовања и ангажмана ставља боголикога човека, личност створену „по

⁵⁹ О. Николај Афанасјев, *Црква Духа Светога*, Преподобни Рафаило Банатски, Вршац 2003, 30–31.

образу и подобију Божијем”, по Архетипу Христу Богочовеку. Црква и свеколико њено богопознањско искуство, преточено у њено живо богословље, у средиште свега ставља боголику личности човекову, боголикост као основно достојанство човека, као Богом даровану могућност човековог остварења образа подобија, саображавања и уподобљавања Христу Архетипу наше га спасења и обожења.

Ако је човекова боголика личност нешто најсветије и највредније у читавој творевини Божијој, оно ради чега се Логос оваплотио, био разапет и вакрсао, онда ниједан човек на овој земљи, а поготово не Хришћанин, а још мање члан црквенога клира, не сме бити духовно неосетљив за Другог као боголику личност, уколико желимо да, на аутентичан начин, сведочимо истину Домостроја и Јеванђеља Христовог. Све што се забило и што ће се забити – „*Крст, Гроб, тридневно Вакрсење, Узлазак на Небеса, Седење са десне стране и Други и славни долазак*” Христов забило се, како кажемо у Божанској Литургији у Светом Узношенију, „*ради нас*”, а то значи – „*ради човека*”, ради свакога човека, јер је сваки човек, у очима Божијим вредан тога, вредан свега. И такво Божанско поштовање Другога, свакога човека треба да задобијамо као Хришћани у своме срцу. Преп. Јустин Ђелијски је, понављајући искуство Светих Отаца Цркве о највишој вредности човека у свеколикој твари, свагда говорио: „Изнад свега Бог, а пре свега – човек!” Према томе, управо духовна осетљивост за Другога, за тајну његове боголике личности, као и Божанско поштовање слободе и различитости Другога, као и особености његових благодатних дарова у Цркви, има своје библијско и светотачко утемељење, а не духовна неосетљивост за Другог и према другима, која се издаје за наводну „*снагу карактера*”, „*одлучност воље*” или неопходно „*лидерско својство*”, неопходно за сваког лидера у свим областима друштвеног живота, па онда и у црквеном животу.

Бог је, у Старом Завету, приказан управо као „осетљив” за човека и његове невоље и потребе. Бога „*боли*” када га старозаветни Израиль (= Працрква) заборавља и одступа од Њега, а „*радује се*” када Му се Изабрани народ враћа се покајањем и сузама. Бог „*показује осећања*”, што ни у ком случају не треба схватити антропоморфно, али не треба умањити ни тај „*људски*” аспект и значај речи богона да хнутутих Писаца Свештених Књига Старога Завета. Тако, на пример, Бог, Светац Израильев, непосредно говори Израиљу „*од како си ми љосишао драћ, прославио си се и Ja ће љубих*” (Иса. 43, 3), а управо те љубави ради, Господ се разгневљује на Израиљ, мада обећава „*да се неће гневити до века*” (Јерем. 3, 12).

Господ, дакле, кроз сву историју спасења не показује неосетљивост, него управо Божанску *осећљивост* за страдања људског рода (како нас често, у својим богонадахнутим омилијама опомиње и теши Св. Јован Златоуст). Како другачије схватити чувене речи Љубљеног ученика Христовог, Св. ап. Јована Богослова, да „Бог толико заволе свеј да је и Сина Своја Јединороднога дао за спасење свеја” (Јн. 3, 16) него управо као врхунац Божанског саосећања са људским родом, саосећања које је ишло толико далеко да се Сам оваплоћени Бог, Христос Богочовек пење на Крст да умре „за живот свеја”?

Свети Оци су, нарочито, наглашавали неопходност духовног саосећања (*симпатије*) и осећљивости у духовном животу Хришћанина. Често се може чути да су Оци Цркви учили о подвигничкој „апатији” („бестрадалности”, то јест „бестрасности”) и да управо та чињеница говори о томе да је свака духовна осећљивост у ствари „сентиментализам” и „психологизирање”. Наравно, ту се ради о суштинском неразумевању ове отачке мисли, јер подвигнички Оци говорећи о стицању „бестрасности” говоре о ослобођењу ума и срца, душа и тела од страсти и робовању страстима, чиме човек стиче подвигничку неосетљивост, тј. „имуност” на страсти и грешне жеље. Дакле, ту се говори о ослобођењу од страдањи, а не о неосетљивости према другим људима.

Узело би много времена и простора да наведемо само неке од безбројних светоотачких мисли о потреби да у нашим ближњима видимо самоћа Христу и да саосећамо са њима као са Христом страдалним, али биће довољно да наведемо вечно важећу и непролазну поуку самога Богочовека Христа:

„А када дође Син Човјечији у слави својој и сви свеји анђели са њим, тада ће сјести на пријестој славе своје. И сабраће се пред њим сви народи, и разлучиће их једне од других као пасцир што разлучује овце од јаради. И поставиће овце са десне стране себи, а јарад са лијеве.

Тада ће рећи Цар онима што му стоје са десне стране: Ходиши благословени Оца мојега; примиши Царство које вам је праштремљено од посташа свијета. Јер огладићех, и дадосиће ми да једем; ожедићех, и најојисиће ме; странац бијах, и примишиће ме; Наг бијах, и одјенушиће ме; болесан бијах, и посјетишиће ме; у шамници бијах, и дођосиће ми.

Тада ће му одговориши праведници говорећи: Господе, када ти видјесмо гладна, и нахранисмо? Или жедна, и најојисмо? Кад ли ти видјесмо странца, и примишмо? Или нага, и одјенујсмо? Кад ли ти видјесмо болесна или у шамници, и дођосмо ти? И

одговарајући Цар рећи ће им: Заиста вам кажем: кад учинисће једноме од ове моје најмање браће, мени учинисће.

*Тада ће рећи и онима што му симоје са лијеве сјране: Иди-
ше од мене, проклећи, у осањ вјечни који је припремљен ћаво-
лу и анђелима његовим. Јер охладњех, и не дадосће ми да једем;
ожедињех, и не напојисће ме; Сјранац бијах, и не примишће ме;
наћ бијах, и не одјенусће ме; болесан и у шамници бијах, и не
посјетиши ме.*

*Тад ће му одговорити и они говорећи: Господе, када ти
видјесмо хладна или жедна, или сјранца или наћа, или болесна
или у шамници, и не послужисмо ти? Тада ће им одговорити го-
ворећи: Заиста вам кажем: кад не учинисће једноме од ових нај-
мањих, ни мени не учинисће.*

И ови ће ошићи у муку вјечну, а праведници у живој вјечни”
(Мт. 25, 31–46).

Св. Јован Златоусти, кога је црквена историја због њего-
вог неуморног пастирско-социјалног ангажмана препознала као
„пророка милосрђа”⁶⁰ и „социјалног Јеванђеља”, није престајао
да опомиње своје савременике на ову основну христолошку ис-
тину човека – да у сваком човеку треба видети Христа, Архе-
тићија човека, да свакога човека треба поштовати и волети Божан-
ским поштовањем, и љубављу, да је немогуће проповедати Хри-
ста и Његово Јеванђеље, а не бити духовно осетљив за Другога
и самилостив према својим ближњима у њиховим невољама и
потребама.

Св. Златоусти, говорећи о тој сведочанској саможртвености
Цркве и Хришћана „за живот других”, не престаје да опомиње,
упозорава, саветује, убеђује, умољава, заповеда:

„Онога који не чини милостију чека неизбежна погибија.
Када у пословима овог света нико не живи ради самог себе, него
се сваки, и уметник, и бојник, и земљорадник, и трговац предаје
послу ради другите користи и добити”⁶¹ – колико више ово
мора бити испуњено у духовним делима! Управо се у томе сас-
тоји (истински) живот.

Напротив, ко живи искључиво за самога себе, а ни о коме
другом не води бригу, тај је сувишан, тај није човек нега изрод
рода људскоћ. „А шта ће бити”, кажеш, „ако своје оставим, а о
туђем водим бригу о другима у истим мах, а не водим бригу о
себи. Онај који води бригу о благостању других, никога неће

⁶⁰ В. Прот. Георгије Флоровски, *Свепи Јован Златоусти – пророк ми-
лосрђа*, „Теолошки погледи”, 1/2, 1982.

⁶¹ Подвлачења су наша (прим. аутора).

ожалостити, са свима ће састрадавати, свима ће помагати онолико колико може, ни од ког ништа неће одузимати, неће присвајати себи туђе, ни красти, ни лажно сведочити, уздржаваће се сваког порока, чуваће сваку врлину, молиће се за непријатеље, добро ће чинити онима који му раде о глави, ни са ким се неће свађати, ни о коме неће злу реч изговорити макар сам слушао небројена хуљења, него ће рећи заједно са Апостолом: *Ко ослаби, а да и ја не ослабим? Ко се саблажњава, а ја да не горим?* (2. Кор. 11, 29). Ако, пак, будеш само *тражио своје*, онда се уопште *нећеш бринути о шућем*. Убедивши се, тако, да нам *нема спасења* ако не будемо водили бригу о *општој користи*, и гледајући онога слугу који је закопао свој талант, изаберимо онај бољи пут да бисмо добили вечни живот, којег сви да будемо удостојени по благодати и човекољубљу Господа нашег Исуса Христа, Кому слава у векове векова.”⁶²

Св. Јован Златоусти закључује ову своју беседу упозоравајућим речима: „*Нема нам спасења* ако не будемо водили рачуна о општој користи.” Нема нам спасења ако будемо водили рачуна само о себи, тј. ако се не ослободимо фундаменталне страсти егоизма, индивидуалистичког егоцентризма, себичности. Нема нам спасења ако, у своме дубински укорењеном егоизму, будемо духовно неосетљиви за Другог, духовно равнодушни према Другоме, према његовим невољама, страдањима, сиромаштву, потребама и вапајима за помоћ. Нема нам спасења без активне, *делатне самилости* према Другоме, без активне помоћи Другоме (и духовне – молитвама, поуком, утешком, укрепљењем, али и телесне – храном, одећом, смештајем, новцем...), јер таква делатна самилост јесте пројава саме суштине Христове љубави, оне љубави на коју је позван сваки Хришћанин. Св. Јован Златоусти, dakле, иде тако далеко да тврди да за онога Хришћанина који у свакодневном животу не показује такву делатну Христову љубав према свакоме човеку – нема спасења, тј. да је уподобљење Христу по таквој љубави и по таквој духовној осетљивости за Другога – сами *предуслов спасења* човековог.

Свети Оци, такође, наглашавају да је духовна умртвљеност осећања, то јест немогућност да се човек активно саосећа са близњима у њиховим невољама и потребама један од првих знакова *смрти душе*, тј. запалости душе у духовну смрт која се

⁶² Св. Јован Златоусти, *Беседа 77. На Јеванђеље по Матеју, Светооћачке поуке на Дане Страсне Седмице*, Задужбина Св. Манастира Хиландара, Београд 2006, 125.

састоји у отуђењу душе од Бога и Божије љубави према свима и свему. О томе је, у новије време, говорио и писао Преп. Симеон Дајбабски (в. његову прелепу духовну песму *Болесна душа издрави разум*).

Наравно, ове отачке савете не треба схватити као заговарање било какве врсте хришћанског „сентиментализма“. Хришћанин није неко ко би, према светоотачкој мисли, требало да дозволи да духовно непреображене емоције управљају њиме, него би требало да умносрдачним подвигничким напором, живећи у Цркви, кроз Свет Тайне и Свете Врлине Цркве, у склад доводи свој ум и разум, вольу и осећања, тело и душу, и целосно своје битовање.

„Сентиментализам”, макар он био и хришћански по своме предзнаку, није способан да ово чини, да доприноси регенерацији и интеграцији човекове личности: он даје предност пуким осећањима, сводећи целосно људско постојање на осећања и човекову обузетост или поробљеност осећањима. Хришћански подвигнички приступ је потпуно другачији, јер је *онтолошки карактера*, јер извире из наше онтолошке упућености на друге људе, из благодатног заједничарења са другим људима у Христу, из наше боголикости „по образу и подобију Божијем”. Јер, како апофтематски сажето кажу подвигнички Оци Цркве, „*видео си браћа своја, видео си Христа*”, које значи да Христа треба видети у *сваком човеку*, а не само у оним изабраним људима које ми или други људи изаберемо, по својој вольи или наклоности, да им указујемо поштовање као „угледним”, „поштовања достојним”, „духовним” или „светим”.

Истински пастир и духовник Цркве никада не сме сметнути са ума ове речи. То је онај пастирско-духовнички дар о коме је Старац Софроније из Есекса писао о. Борису Старку: „У мојим годинама ја још настављам не само да служим Литургију, већ и да примам доста људи, да *проживљавам са њима* њихове патње, њихове проблеме: да *делим са њима* искуства другог, људским језиком говорећи, живота. Осећање дубоке одговорности у сваком случају, према свакоме човеку, посебно према деци и младима, захтева напрегнутост пажње, саосећања и стрпљења.”

Истински пастир – архијереј, свештеник, клирик, вероучитељ, али и министар, и службеник, и научник, и инжењер, и уметник, и земљорадник позван је да осећа и да се саосећа, уколико одиста жели да уцркови и охристови своју службу. Зато је пред нама, у сваком тренутку, велики али и сваке муке достојан циљ – да овај свет духовне неосетљивости, безосећајности,

равнодушности и окамењености преображавамо христоликим саосећањем и милостивошћу према свима и свему, како бисмо свакога и све привели његовом богоназначењу – Царству Божијем.

КОСОВСКИ БОЖУРИ

ЈЕЛЕНА ГУСКОВА

ПОВОДОМ КЊИГЕ КАРЛЕ ДЕЛ ПОНТЕ „ЛОВ: ЈА И РАТНИ ЗЛОЧИНЦИ”

Трећега априла 2008. г. требало је да се обави промоција мемоара Карле дел Понте, у моменту када тек што јој је била престала служба на дужности главнога тужиоца Међународног трибунала за бившу Југославију (МТБЈ) и Међународног трибунала за Руанду. Књига је изашла под претенциозним насловом *Лов: ја и ратни злочинци*. Она је посвећена доста дугом периоду рада Карле дел Понте на дужности тужиоца – од августа 1999. г. до децембра 2007. г. У њој је доста места посвећено баш „лову” – проналажењу и организовању судског гоњења осумњичених лица, процесу преговора с руководствима низа земаља и међународних организација о изручивању оних, које је Трибунал проглашавао ратним злочинцима, о препрекама, које су јој постављали чиновници различитог ранга у томе нимало лаком послу.

Књига је изазвала сензацију још и пре изласка из штампе, јер је рукопис допао новинарских шака. Светску јавност је узне-мирило то што је Карла дел Понте у својим мемоарима изнела чињенице које су читаво то време биле прећуткивани и скриване – чињенице о зверствима Албанца над цивилним српским становништвом као и над Албанцима који су одбијали да учествују у војним акцијама против државе на Косову и Метохији, о трговини телесним унутрашњим органима, који су вађени отиманим Србима, у шта је све било уплатено руководство Ослободилачке војске Косова (ОВК).

Карла дел Понте пише да је још 1999. г. добила податке од новинара да је на Косову и Метохији било отето, а затим транспортовано у Албанију, око 300 Срба. Сужње су испрва држали у логорима у градовима Кукас и Тропоја на северу Албаније, потом

су од косовских Албанаца унајмљени хирурзи стали у пољским условима да отетим Србима ваде животно важне органе. Спомињало се и мало место Бурел у Албанији, где су у некаквој „жутој кући“ извођене операције одакле су извађени органи слати у Италију, а затим даље разаштиљани најчувенијим клиникама читавог низа земаља Западне Европе.

Сагласно сећањима Карле дел Понте, „тек после неколико месеци истражници Трибунала и УНМИК-а (Мисија ОУН на Косову – Ј. Г.) стижу у Централну Албанију и одлазе у ту жуту кућу, коју су новинарски извори идентификовали као место где су заточене убијали ради вађења њихових органа. До те куће истражнице и албанског тужиоца воде новинари. Кућа је сада бела; власник пориче да је кућа кад било префарбавана и прекречавана, мада су истражници нашли трагове жуте боје дуж темеља зидова. Унутра налазе и комаде газе. Тамо се ваља и један бачен употребљавани шприц, две пластичне ампуле за инјекције... и празне флашице од лекова, од којих једна – од миорелаксанта, који се обично користи при хируршким захватима. Примена специјалних хемијских средстава омогућила је да се открију трагови крви на зидовима у кући, а такође и на очишћеном делу патоса димензија 1,8 м са 60 см.“¹

Таква открића главнога тужиоца МТБЈ сада, када је Косово прогласило своју независност, а терористи, који су учествовали у свим тим акцијама, ударили у политику, стварно преокрећу уврежене стереотипе о свему што се забивало у томе немирном крају. А заправо све те изнете чињенице – нису ама баш никаква новост, просто напротив о њима нико ништа нити је хтео да чује нити да слуша. Дел Понтеова пише да су јој породице на Косову несталих Срба још раније постављале много „у потпуности оправданих“ питања: Зашто им Трибунал не даје никаквих информација о њиховој несталој родбини? Како то да Трибунал није могао да пронађе колективне гробнице страдалих Срба? Како нису пронађени логори за отете? Зашто се не хапсе Албанци, пошто је Удружење породица несталих предало канцеларији Трибунала списак лица за које се основано могло сумњати да су саучесници злочина? На та питања дел Понтеова је тада одговарала доста увијено и неискрено: те Трибунал бајаги не располаже документима о структури ОВК, те не може да се договори с КФОР-ом² ни УНМИК-ом о сарадњи, те нема могућности да изврши ислеђење свих злочина, пошто је прикупљање доказа за оптужницу јако отежано, јер је тешко наћи сведоке о убиствима Срба, они који би објективно

¹ Карла дел Понте, Трудимо се колико год можемо. – Политика, Београд, 3. V 2008, стр. 19.

² Међународне снаге безбедности на Косову.

могли посведочити – неће о томе да говоре.³ Ти одговори су најблаже речено наивни. Документе о структури ОВК имамо чак и ми у нашем Центру за изучавање савремене балканске кризе Института за славистику РАН, да Београд и не спомињемо! Београд располаже огромном количином доказног материјала о зверствима почињеним над цивилним српским становништвом на Косову, а српске власти су одавно предале Трибуналу документацију која оптужује албанску страну.

Карла дел Понте пише да је Небојша Човић, у то време председник Координационог центра за Косово и Метохију владе СРЈ, дао УНМИК-у податке о 196 места у покрајини, где су били почињени зверски злочини над српским становништвом⁴ Године 2001. списак отетих лица предали су дел Понтеовој представници Удружења породица несталих косовских Срба. Председник те друштвене организације Симо Спасић тврди да „сви рођаци отетих знају ко је починио те злочине. Они имају доказе. Много тога им се дешавало пред очима. Људи су гледали лешеве спржене деце, трудница распорених stomaka, из чијих су утроба ишчупане нерођене бебе... С таквим болом у срцима – наставља он – ми треба да живимо, а нашу муку нико неће да види. Имамо фотографије, зnamо места где су затрпани лешеви измучених Срба, и где су их убијали. Али ни о једном случају истрага није ни започета. Сви се подаци темељно прикривају. А ево зашто: Да су подаци о албанским злочинима изашли у ширу јавност, нико никад не би ни помислио да призна независност Косова”. Осим тога, напомиње Спасић, „инострane телевизије – ’Би-Би-Си’, ’Дојче Веле’, ’Скай Нјуз’ – приказивале су колоне људи које се под стражом терориста ОВК крећу према Албанији. То баш и јесутих триста људи”.⁵

Београдска штампа наводи на десетине примера да су се многе српске организације трудали да утичу на МТБЈ да покрене истражне радње о албанским злочинима на Косову, да су предавале детаљне мапе места масовних гробница и концентрационих логора на територији покрајине и северне Албаније, те сведочења очевидаца о ужасним мучењима и убијању цивилног становништва. Али оптужница против албанских лидера због масовног убијања људи, ради добијања органа за трансплантију, није

³ *Карла дел Понте*, Трудимо се колико год можемо, стр. 19.

⁴ *Карла дел Понте*, Неправда је семе будућих ратова – Политика, Београд, 1–2. V 2008, стр. 33.

⁵ *Фокина К., Начаров С.* Председник Друштва несталих Срба на Косову, Симо Спасић: Тужићемо Карлу дел Понте. Она је знала за концентрационе логоре за Србе. – Известија, 4. IV 2008.

никада ни подигнута. А само у списковима Удружења породица несталих, има више од две хиљаде имена.

Што се тиче сведока, Трибунал располаже великим арсеналом средстава за заштиту сведока, а требало их је тражити не само међу Албанцима (тужитељка је тражила сведоке-Албанце чак и у Београду, они су стварно бивали застрашивани од стране терориста,⁶ него и међу Србима. Међутим, за Трибунал реч „Србин”, како изгледа, садржи у себи толико негативних призива, да је он може користити само у својству кратке ознаке за злочинца. Бивша тужитељка МТБЈ признаје да је и сама знала за постојање колективних гробница на три места у северној Албанији. И хуманитарна организација *Human Right Watch* (HRW) давала је изјаве да су им били доступни документи које је сакупио МТБЈ, међу којима је било и сведочење седморице терориста ОВК, који су тврдили да су били очевици пребацивања отетих Срба у Албанију.

Стручњаци HRW су одлучили да самостално провере податке наведене у књизи Дел Понтеове, јер су им се испрва учинили сумњивим. Приликом провере они не само да су се уверили у њихову истинитост, него су успели да дођу и до нових података о злочинима.⁷

Из свега овога излази да су и Трибунал и његов главни тужилац лично, имали на располагању податке о злочинима почињеним над Србима. Због чега је онда Дел Понтеова толико дugo ћутала – готово десет година? Она је и сама, делимично, одговорила на то питање.

По мишљењу бивше тужитељке, расположивих доказа било је мало, и због тога је било немогуће установити тачне датуме отмица људи, време кад су жртве пребачене преко албанске границе као и где су злочини извршени. Осим тога, пише Дел Понтеова, ни албански тужиоци ни истражници нису били вољни да сарађују. Они су говорили да ако су Албанци и убијали Србе – правилно су поступали и тако су и требали да чине. Дел Понтеова је имала храбrosti да публикује речи команданта КФОР-а, италијанског генерала Фабија Минија (октобра 2002. год.), како би хапшења Албанца на Косову јако компликовале „блiske везе неких чланова УНМИК-а и бивших лидера ОВК”. При првим хапшењима, уверен је Мини, „видећемо како многи локални лидери одлазе на одмор уз пратњу званичника САД”.⁸ Због тога је, закључује Дел Понтеова, истрага запала у ђорсокак. Поставља се питање, ако је већ све то

⁶ Види *Карла дел Понте*, Неправда је сeme будућих ратова.

⁷ HRW: istraga o trgovini organima – BBC SERBIAN.com., 6. V 2008. – <http://www.bbc-co.uk-serbian/news/2008/05/08050>

⁸ *Карла дел Понте*, Трудимо се колико год можемо.

било тако, због чега онда према Албанији нису примењене исте мере, које су међународне организације, а посебно ОУН, НАТО и ЕУ, примениле према Србији, а то су – укидање кредита, бојкот преговора о ступању у НАТО и ЕУ, увођење санкција итд.⁹

Али, са наше тачке гледишта, главно откриће екстужиоца састоји се у следећем: Она нам је јасно ставила до знања да је гоњење ратних злочинаца у савременом свету ствар искључиво политичке природе – због тога је и постојала, јавно неизречена, забрана да се оптужују Албанци. Да није било тако – практично би било и немогуће поставити питање о независности Косова.¹⁰ Осим тога, из текста мемоара произлази закључак, да су се и миротворци и њихове газде бојали Албанаца. Они „нису били спремни да издају никакво наређење о хапшењу Албанаца”, јер су знали да Агим Чеку и Хашим Тачи „могу да подстакну ланчане нереде и насиља у Македонији и јужној Србији, а и у другим крајевима, ако само на то позову албанску мањину”.¹¹ Развијмо и наставимо ту мисао: требало је још и свим силама подржавати представу о кривици Срба за све што се дешавало на Балкану десетих година, како се не би срушила представа о оправданости војне интервенције НАТО на Балкану ради заштите Албанаца на Косову 1999. год., и како се не би довела под сумњу политика (двојних стандарда), коју су спроводиле међународне организације на постјугословенском простору.

Открића тужиоца постала су сензацијом само за оне који нису имали уши да чују. Јер, Срби су на сав глас, одавно, говорили о злочинима који се врше над Србима на Косову. Бивши судија Окружног суда у Приштини, храбра жена Даница Маринковић, лично је истражила многе чињенице, међу њима и раније слушајеве отмица људи у покрајини, догађаје у селу Рачак где је извршена инсценација као да су тамо побијени албански цивили, после чега је почело бомбардовање Југославије, те чињенице о логорима смрти ОВК. Она је знала и да руководиоци албанских терориста организују отмице људи, и да имају добро уходане канале, везе са клиникама по Европи куда, својим наручиоцима, шаљу свеже извађене органе, зарађујући на таквим операцијама баснословне суме новца.

Кроз читаву југословенску кризу, почевши од 1991. год., демонстративно је дошла до изражaja необјективност међународних

⁹ *Карла дел Понте*, Истрага се нашла у ћорсокаку – Политика, Београд, 4. V 2008, стр. 29.

¹⁰ *Исцјо*.

¹¹ *Карла дел Понте*, Кажем Ђинђићу да се чува.– Политика, Београд, 23. IV 2008, стр. 29.

организација, која се изражавала у јасној антисрпској тенденцији, и нарастању и јачању закона силе. Све је то проистекло отуд што је главну улогу у регулисању међународних односа задобила једна велика сила.

Дуги низ година изучавајући Балканску кризу, истражујући и објављујући документе,¹² анализирајући многобројне чињенице, одавно смо дошли до закључка да је криза на постјугословенском простору – у много чему изрежиран процес. Можемо са увереношћу тврдити да је спољни фактор одиграо одлучујућу негативну улогу у распаду многонационалне федерације. То потврђује необјективан и неједнак однос међународних организација према учесницима у конфликту, њихове предрасуде у разматрању многих појава, и политика двојних стандарда у односу на стране у конфликту, као и директно гажење међународног права. Могу се навести небројени примери такве политике: фалсификовање и искривљавање чињеница и дезинформације у медијима, снабдевање муслиманске и хрватске стране оружјем упркос ембаргу на достављање оружја свим зараћеним странама, искривљавање чињеница и представа о узроцима и току сукоба на Балкану, прећуткивање злочина које су чинили Муслимани, Хрвати и Албанци, ко-ришћење добро испланираних провокација као повода за увођење санкција или наношења ваздушних удара по српским положајима и многе друге чињенице.

На Балкану, управо у Југославији, била је разрађена методика (узгряд, веома опасна и по Русију), како да се отцепи од било које државе неки њен део. У њеном арсеналу су уз остало – принуда дипломатским и војним средствима, ултиматумима, увођењем дуготрајних санкција, ваздушним ударима по територији државе, – која се не слаже са решењима која јој се намећу. Србија, која је заступала и бранила концепцију очувања Југославије, поштовања међународног права и закона државе која је још постојала, стално је била изложена притиску, и била и осећала се као неравноправан партнери у процесу преговора. У југословенској кризи међународна заједница први пут је почела да појачава своју позицију и аргументацију, претњама и сировим мерама утицаја на само једну страну у конфликту. А тим процесом гажења сваког права и правде, руковођено је из Вашингтона.

Али није све ишло баш сасвим глатко. Мада је почетком деведесетих Русија била успешно одстрањена од међународног решавања балканских питања, Србија је настављала да се упорно

¹² Центар за изучавање савремене балканске кризе Института за славистику РАН објавио је 10 томова докумената о различитим проблемима кризе.

позива на међународно право и неповредивост граница тако да ЕУ није могла да стане на чело мировне мисије. Међународној заједници није увек успевало да своје активности бар наизглед усагласи са прокламованим правним принципима. У том циљу била је разрађена посебна методика формирања специјално за Балкан нових организација и органа, са краткорочним специјалним задацима – да спроведу унапред задата решења, а да томе дају такав вид као да је све засновано на праву и закону. Наведимо као примере таквих организација Арбитражну комисију, Контакт групу, МТБЈ. При том, једне од тих организација су по извршеном задатку ишчезавале са историјске сцене, другима је мењан мандат, треће настављају своју активност до дана данашњег. Ради чега је све то тако рађено? Јер, могло се поступати и друкчије. Постојале су давнашање, „класичне“ организације, које су имале и могућности и мандате за рад у кризним подручјима, а пре свих ОУН. Постаје очевидно да је то било неопходно ради тога да се цео процес учини подложним спољашњој регулацији и вођењу ка решењима, која одговарају интересима уске групе људи или држава.

Да би се схватила делатност многих „регулаторних“ организација у условима „регулисане“ кризе, сетимо се какву је улогу у разарању Југославије одиграла Арбитражна комисија, формирана 27. августа 1991. г. – на ванредној седници министара земаља – чланица ЕУ. Та комисија требало је да наступи као арбитар у полемици између република, тако што би разматрала спорна питања која настану у процесу разрешавања југословенске кризе. Одлука о формирању Арбитражне комисије била је потврђена на конференцији ЕУ о Југославији одржаној у Хагу 7. септембра 1991. г., на којој су присуствовали представници свих југословенских република. Арбитражну комисију сачињавало је пет представника уставних судова земаља – чланица ЕУ. За председника Арбитражне комисије изабран је председник уставног суда Француске Р. Бадентер.

Позиција међународних организација само је делимично забрињавала југословенско руководство. Тада је још изгледало, да треба и може да постоји такво тело, које ће заузети објективан став о ономе што се дешава на Балкану. На дан 21. октобра 1991. г. министар спољних послова СФРЈ В. Јовановић, поднео је Арбитражној комисији на разматрање три кључна питања, чије је разрешење могло да процес преговора помакне са мртве тачке:

1. Ко са тачке гледишта међународног права има право на самоопредељење – нација или чланица федерације? Да ли је право народа на самоопредељење субјективно колективно право народа или је то право територије?

2. Да ли је са тачке гледишта повеље ОУН и других норми међународног права, сепсисаја правно допустив чин?

3. Да ли су границе између административних конститутивних делова федералне државе (између провинција, кантоне, држава, покрајина, република) границе по међународном праву?

Питања су комисији предавана преко лорда Карингтона. Њему је било добро познато да је међународна пракса дала не-двоисмислене одговоре на питања која је Југославија поставила, па да би се могао избегти директан одговор на њих, он је питања преформулисао. Његово тумачење првог питања изгледало је овако: „Србија сматра да су републике, које су прогласиле или буду прогласиле своју независност и суверенитет, изашле или ће изаћи из СФРЈ, која независно од тога продужава своје постојање. Остале републике, напротив, сматрају, да није реч о одвајању, него о дезинтеграцији и престанку постојања СФРЈ што је резултат једновремене намере више република да из ње изађу. Оне сматрају да свих шест република треба да буду равноправни наследници СФРЈ, без права било које од њих, или групе република, да се сматрају њеним наследником. Желео бих да Арбитражна комисија размотри то питање и формулише закључак или упутство, које би могло бити од користи.”

Два друга питања сад су гласила овако: „Има ли српско становништво из Хрватске и Босне и Херцеговине као конститутивни народ право на самоопредељење? Могу ли се по међународном праву унитрашње линије разграничења између Хрватске и Србије, с једне стране, и Србије и Босне и Херцеговине, с друге стране, сматрати границама?”

Арбитражна комисија је 7. децембра 1991. г. дала своје „мишљење бр. 1”, по коме је „постојање или непостојање једне државе – питање фактичког стања”. А пошто су Словенија, Хрватска, Македонија, Босна и Херцеговина „изразиле вољу за независност”, а састав и рад основних органа федерације „више не одговара критеријумима заједничког учешћа и делегирања својственим федералној држави”, то „Арбитражна комисија сматра, да се СФРЈ налази у процесу распада” и „републике треба да реше проблеме државног наслеђа”.¹³ Како видимо, Арбитражна комисија била је формирана специјално ради тога, да нађе правну основу за дезинтеграцију СФРЈ, што је и остварила. После тога потреба за њеним постојањем је отпала, и она је престала да функционише. Слична пракса примењивана је за све године кризе.

¹³ Детаљније види Гускова, Е. Ју. Историја југословенске кризе (1990–2000), Москва 2001, с. 340–341.

С циљем да се омогући да САД остваре директну контролу процеса решавања кризе на Балкану, била је формирана и такозвана Контакт група, у којој су САД, наравно, играле главну улогу.

Стварање Контакт групе може се објаснити тежњом да се појача утицај САД на процес регулисања у Босни и Херцеговини, те да се упрости механизам наметања решења. Вашингтон је био незадовољан својим учешћем у званичним структурима, које су се бавиле процесом преговора. При постојећој хијерархији у ОУН последња реч припадала је Генералном секретару. У процесу доношења одлука учествовало је много субјеката, што је чинило ризичним покушаје да се реализацију не увек баш објективна решења, мада су САД успеле да остваре јединство у Савету Безбедности, неутрализовавши Русију. Због тога се, изгледа, и родила идеја да се створи политички орган за регулисање кризе из ужег круга земаља (САД, Немачка, Енглеска, Француска и Русија), где би се лакше постизао консензус. Није било никакве посебне одлуке ОУН о стварању Контакт групе нити о њеним овлашћењима. Формирање те групе било је обавијено велом тајне, пошто, како је претпостављао Д. Овен, ЕУ не би дала сагласност за формирање органа, који искључује ЕУ из процеса решавања кризе. Било је одлучено да се ЕУ стави пред свршен чин. На место координатора Контакт групе постављен је Д. Овен.

С тим у вези изнећу и нека лична сећања. О Контакт групи није се ништа знало чак ни у штабу мировних снага у Загребу, где сам тада радила. Јасуши Акаши нам је дао задатак да дознамо шта је та Контакт група која се формира и каква јој је функција. Из амбасаде Русије, којој сам телефонирала, одговорили су ми да је Контакт група замишљена као помоћно тело које ће чинити дипломати нижег ранга са задатком да припремају претходне напрте докумената за министре пет земаља, које се баве решавањем балканског проблема.

Политички директори ЕУ разматрали су 10. маја питање легитимности састава Контакт групе, али је питање заташкано. С временом, опуномоћења Контакт групе су расла, и она је постала дублер у улози у преговарачком процесу коју је до тада имао само Јасуши Акаши као лични изасланик Генералног секретара ОУН за бившу Југославију. Први пут се Контакт група званично спомиње тек у септембру 1994. године у резолуцији 947 Савета Безбедности а – њен рад и „њена улога у свеобухватном мировном процесу у региону” били су оцењени као изузетно значајни. Од тог времена, скоро све резолуције СБ биле су засноване на предлозима Контакт групе.

Због тога никад не смео заборавити методику коју су САД примењивале на Балкану деведесетих. У Вашингтону и данас траже заобилазне путеве, да би ствар довеле до краја и оствариле признање независности Косова, мимо Савета Безбедности. Зашто да се не понове исте процедуре које су раније успешно одрадиле шта је требало, и које су омогућиле да се прихвати као законито разарање СФРЈ, да се оправдају ваздушни удари НАТО по српским положајима, а касније – по Југославији (СРЈ) итд.?

У марта 2008. г. одржано је оснивачко заседање такозване Међународне управљачке групе за Косово (МУГ). Група заступа интересе само оних земаља које су признале независност Косова или су исказале спремност да то учине, и због тога не изражава ставове и мишљење целе међународне заједнице. Као циљ делатности МУГ декларисано је пружање помоћи Приштини у успостављању једнострдан проглашене независности у складу са такозваним „Ахтизаријевим планом”. Тај план, као што је познато, није прихваћен од СБ ОУН и не може се прихватити као легитимна основа разрешавања кризе. Очигледно је присутно самовољно стварање квазидржавне конструкције, која, без икаквог права на то, претендује на прерогативе ОУН и његовог Савета Безбедности. И то се све тако ради, уместо да се траже путеви повратка решавања косовског проблема на међународно – правно поље. Противправне радње могу само још више искомпликовати косовску ситуацију и створити експлозивне ситуације са несагледивим последицама.

У извесном смислу књига Дел Понтеове, истраживачи-ма који су сакупили доказе о необјективности и пристрасности приступа међународних организација, које су деловале и делују на територији бивше Југославије, пружа аргументе који ту не-објективност објашњавају. Видимо да подршка Албанцима на Косову од стране међународних организација – није случајност, као што није случајност ни пређуткивање чињеница које доказују учешће садашњег руководства покрајине у злочинима, о којима пише Дел Понтеова. А њих је много.

Како је „Известијама” испричала Даница Маринковић, лого-ром за српске затворенике у Клечки командовао је Фатмир Љимај. „Кад сам ја била судија у Приштини, посетила сам Клечку – сећа се Даница. – Тамо су раније држали заточене око сто српских жена, деце и стараца. Поубијали су их. Видели смо њихове разбације лешеве.”¹⁴ Фатмиру Љимају суђено је у Хагу 2005. године. И изречена му је ... ослобађајућа пресуда.

¹⁴ Фокина К., Начаров С., Наведено дело.

Хашки трибунал ослободио је још двојицу косовских злочинаца, чију кривицу у извршењу страшних злочина нико ни једног тренутка није доводио у сумњу – Рамуша Харадинаја и суђеног у истом поступку бившег командира подформације ОВК – „Црни орлови” Идриза Баљаја. Други оперативни командант, Лахи Брахимај проглашен је кривим због мучења затвореника и осуђен на шест година затвора.

Судски процес Рамушу Харадинају (у то време премијеру Косова) и већ поменутим терористима почeo је у Хагу у марту 2007. г. Харадинаја, који је 1998. г. био један од командира ОВК, оптужница је теретила по 37 тачака, од чега су 17 биле злочини против човечности, а 20 – ратни злочини. Осим тога, сва тројица су била оптужена за прогон косовских Срба, Цигана и Албанаца лојалних Србима, за саучесништво у убиствима, силовањима, незаконитим хапшењима, уништавању имовине. Па ипак, судије нису нашле доказа за кривицу Рамуша Харадинаја и Идриза Баљаја. Могуће је да је у овом случају своју улогу одиграло и седам милиона евра, колико је било скупљено за Харадинајеву одбрану пред Хашким Трибуналом. Како су писале *Берлинер цајтунг*, немачка обавештајна служба сматра Харадинаја кумом мафијашког клана уплетеног у шверц цигаретама и трговину наркотицима, оружјем и људима.¹⁵

Харадинај је увек остајао „ексклузивни” оптужени. По речима Дел Понтеове, у Хаг је довожен немачким авионом, који је једном приликом полетео из Немачке, где је лидеру албанских сепаратиста, осумњиченом за тешке злочине, уприличено да изврши смотру почасне чете. Харадинајева породица одржава присне односе са руководством мисије ОУН на Косову. У мемоарима Дел Понтеове налази се и опис доласка Ларија Росина (садашњег заменика шефа мисије ОУН на Косову) на свадбу близског Харадинајевог рођака. И баш је Росин у име мисије ОУН на Косову пружио гаранције Хашком трибуналу да Харадинај „може да се брани са слободе”, јер је бајаги то доказао својим понашањем. И Сорен Јесен-Петерсен, претходни шеф мисије ОУН на Косову, обраћајући се Хашком трибуналу, молио је да Харадинај буде пуштен, јер „његово присуство на Косову представља гаранцију мира и безбедности”. Опраштајући се са Харадинајем који је одлетао у Хаг, шеф мисије ОУН на Косову, јавно му се обратио речима: „Друже мој, желим ти да се што пре вратиш!”¹⁶

¹⁵ Цит. по: <http://www.koreni.net/modules.php?name=News&file=article&id=1054>; Бавирин Д. Албанска солидарност. – Взглјад. 22. III. 2008. – <http://www.vz.ru/politics/2008/3/22/154104.html>.

¹⁶ Цит. по: Шта је оправдио Хашки тирбунал албанском терористи и

Тријумфални повратак се и десио. Тужилаштво није могло да доведе пред Трибунал ни десетак сведока, јер су они један за другим били поубијани још пре почетка суђења. Кујтим Бериша, коме је Баљај лично одрезао уво, погинуо је у аутомобилском саобраћајном удесу у Црној Гори у фебруару 2008. г. То се десило дан после његовог сусрета с представницима МТБЈ, на коме су разматрани детаљи предстојећег заседања суда. Илир Сельман је заклан у испровоцираној тучи. Беким Мустафа и Ауни Елезај били су убијени из ватреног оружја. Сабахета Тава и Исук Хакљај, сарадници косовске полиције, који су пристали да сведоче против Харадинаја, такође су били убијени, а аутомобил са њиховим телима спаљен. Три сведока – Џејдин Муста, Садрик Мурићи и Весел Мурићи – представљали су „заштићене сведоке“ Хашког Трибунала, а сви су страдали као жртве наручених убиства. Тахир Земај, један од руководилаца ОВК, који је пристао да сарађује с правосудним органима, био је устрељен заједно са сином. Међу живима је остао Рамир Мурићи, али је после рањавања одбио да сведочи. Укупно је било убијено око четрдесет потенцијалних сведока зверских злочина ОВК на Косову и Метохији.¹⁷ Због свега тога се бивши терористи ОВК ни не боје да ће доћи пред лице правде, и настављају своју криминалну делатност, уздајући се у своје покровитеље и снагу новца и оружја.

Хашки трибунал показао је отворену пристрастност, бавећи се све ове године изналажењем и доказивањем кривице искључиво Срба. Баш Срби чине две трећине затвореника у хашком затвору Шевенинген. На одговорност су позвани или су под истрагом само руководиоци Србије, а Хрватске и Босне и Херцеговине – не. Деловања Срба, Хрвата и Муслимана суд сасвим различито квалификује. Срби за нехумано поступање према заробљеницима бивају оптуживани за геноцид, Хрвати – за злочине против човечности, а Муслимани – за озбиљно кршење Женевске конвенције. За етничко чишћење, такође, оптужују се само Срби. Тако се, примерише, карактерише одлазак албанског живља са Косова 1998. г. А акција Хрвата 1995. г., када је за време ратних операција „Бљесак“ и „Олуја“ више од 250.000 Срба постало избеглицама, – не квалификују се тако. „Кад су у питању Срби, њихови преступи се третирају као резултат систематски спровођене и унапред пажљиво испланиране политике. У случају Хрвата и Муслимана – то су колатералне штете ратних дејстава, које

перспективном косовском политичару Рамушу Харадинају? // REGNUM, 6. IV 2008. – <http://www.regnum.ru/news/982380.html>

¹⁷ Tribunal vise nema razloga da postoji – Blic, Beograd, 4-IV-2008.

учине несвесни појединачни елементи”,¹⁸ – уочено је на међународном форуму посвећеном постјугословенским проблемима. Примењујући овакав селективан приступ при третирању преступа, Трибунал у самом корену подрива идеју међународног суда за кривична дела. И књига Карле дел Понте, само је још један у низу доказа за то.

Имала сам прилике да видим и рад Трибунала изнутра, када сам тамо иступала као научни експерт, бранећи српског генерала Станислава Галића, оптуженог за блокаду Сарајева, снајперску пальбу по граду и друге преступе. Ту, на лицу места, уверила сам се да је и сама почетна позиција Трибунала, са тачке гледишта објективности, суштински погрешна јер је субјективна и шематизована. Трибунал полази од априорног става да су агресори у свим потоњим балканским ратовима били искључиво Срби или бар да су у највећем броју случајева баш они чинили ратне злочине, док су једновремено сви остали војевали, строго се држећи норми међународног права, а бранећи се од агресора. Мит о српској кривици био је пуштен у оптицај већ 1991. год. На његовом стварању дugo и упорно радили су како учесници у конфликту тако и многе међународне организације. Захваљујући раду Трибунала, печат који је тамо Србима ударен да су злочинци и разбојници, дugo ће остати на читавом српском народу, док ће међународне организације и НАТО добити још једну званичну потврду како су били у праву кад су кажњавали Србију – и санкцијама, и блокадом, и бомбардовањем.

До промоције књиге главног тужиоца Трибунала није ни дошло – због забране министарства спољних послова Швајцарске. Ауторки је било наређено да сместа одлети у Буенос-Аирес, где од јануара 2008. г. Дел Понтеова заузима положај амбасadora Швајцарске у Аргентини. У Европи и САД књига је темељно прећутана. Србија је, природно, захтевала да се испитају чињенице наведене у књизи. Косовари, који нису у најбољем светлу приказани у књизи главног тужиоца, такође су се узбунили. Скупштина Косова разматрала је питање да се Дел Понтеова тужи међународном суду због смишљеног наношења штете позитивном имиџу Косова, које је недавно прогласило независност.¹⁹

¹⁸ Клименко З. В. Основни параметри рада Међународног трибунала. Излагање у оквиру међународне научне конференције „Савремени проблеми на просторима бивше Југославије и став Русије”, Москва, 13. нов. 2002. г. Рукопис.

¹⁹ *Карла дел Понте: Косовски Албанци продавали органе Срба.* – BBC Russian.com., 6. V 2008. <http://news.bbc.co.uk/>.

На књигу је одреаговала и Русија. Министарство иностраних послова РФ упутило је у МТБЈ службени захтев да се провере изјаве екстужиоца, као и да се саопшти о предузетим мерама да се наводи истраже. У захтеву је писало: „Чињенице које су изашле у јавност, о зверским злочинима почињеним над српским цивилним становништвом, а које су починили терористи ОВК све под паролама о борби за независност су шокирајуће... Није за чуђење да се слична открића Карле дел Понте не уклапају у сценарио који разиграва низ држава, по коме се од косовских Албанаца стварају великомученици па се на тој основи легитимизује косовска „независност”... Дозирање слободе говора на тему злочина извршених над цивилним становништвом, треба изгледа схватити, има за циљ да се смањи резонанција у међународним политичким и друштвеним круговима на чињенице које раскривају злочиначку предисторију противправне суверенизације Косова.”²⁰ Делегација Русије на заседању парламентарне скупштине Савета Европе (14–18. април 2008. г.) иступила је са иницијативом да ЕУ испита податке које наводи Дел Понтеова.

Књига Карле дел Понте малко раскрива завесу над закулисним играма око остваривања интереса, свакаквим средствима, појединих земаља и уских група људи. Многи сматрају да су се мемоари појавили сувише касно и да је сад већ јако тешко зауставити процес, коме је замајац дао Хашки трибунал. Међутим, важност књиге састоји се у томе, што она доводи у сумњу делатност међународних организација у бившој Југославији, а такође доводи у питање правну заснованост рада МТБЈ, баца сенку на представнике контингента КФОР-а и представнике мировне мисије ОУН. Осим тога, та књига омогућава да се на одговорност позове и сама Карла дел Понте, зато што је знала, а сакрила од правосуђа, вапијуће чињенице о чудо-вишним злочинима.*

Превео с руског
Драгомир М. Давидовић

²⁰ Цит по: Карла дел Понте запалила фитиль. // http://www.strateger.net/Carla_Del_Ponte_vs_Haag_Tribunal.

* Овај рад објављен је у руском часопису *Новаја и новејшаја историја*, бр. 5, стр. 123–131, 2008. год., у рубрици *Размишљања историчара*.

ЈЕДАН ЧОВЈЕК – ЈЕДНА КЊИГА И МАЛИ СВЈЕТСКИ РАТ ПРОТИВ СРБА

Није лако бити мали народ. Мали смо и сами смо. Страни свет и страна Јулијчари обично немају никакво, или имају слабо знање и искуство балканско. А ако ћа имају приказују Балкан као разбијен брод, који још даље луља неслободу и непрелејивост, и који неко неминовно мора да држи стопља, да не погоне...

Исидора Секулић

I

Излагање почињемо, као што се види, цитатом из дјела Српкиње која је додирнула небо наших дама од времена Мине Карадић и Милице Стојадиновић Српкиње, преко Анице Савић Ребац до Десанке Максимовић и повеликог јата списатељица из најновијег времена. Исидора Секулић (1877–1958) је првата persona Српске краљевске академије (1939), као Маргерит Јурсенар, дабоме – оне чувене куће француских генија. Писала је и о црквама и звонарима (*Бакон Богородичне цркве у Паризу*) и о гробљанским тишинама (*Кроника паланачког гробља*) и о усједилишту, мушким и женском, коме је остала вјерна до краја живота, права дама по укупном хабитусу.

Преко њене дубокумне сентенце о Балкану и Србији прикрили смо се госпођи Ребеки Вест, чија је књига *Црно јађње и сиви соко, Путовање по Југославији*, била култни вадемекум западних дипломата који су походили наше крајеве. Њену књигу је превео и зналачки протумачио наш чувени шекспиролог Никола Колјевић, пријатељ аутора ових редакта нарочито у грађанском рату 1992–1995, аuthor мање познате студије – визије о младој српској држави на тлу бивше БиХ карактеристичног наслова *Од Платона до Дејтона* у којој је утврдио „да је држава примарна ствар за свако друштво, као кућа за породицу...”¹

¹ Ребека Вест, *Црно јађње и сиви соко, Путовање кроз Југославију*, превео са енглеског, приредио и написао предговор Никола Колјевић, Београд 2000.

Овај рад, међутим, биће посвећен једном мушкарцу и једној његовој књизи. Подвргнућемо објективној психоанализи по Фројду, Фрому, Лакану etc. и аутора и његово дјело — стрпљив читалац ће оправдати, уздати се, и једно и друго. Главни јунак овог текста, ето, добро је познат на Балкану, највише због сувог кажњавања Срба у рату и миру. Он није ни Хавијер Солана, ни нашироко уважавани француски генерал Моријон (који се опасивао са два револврера), ни упађени гроф Овен, чији је ултра бијели шал на тамном огратчу говорио о његовом аристократском укусу у општим неприлицима, ни лукави официр, специјалист за интервенционистичке ратове САД Весли Кларк, који је размјенио шапку са генералом Младићем, ни ратоборни, безосјећајни енглески адмирал Шмит без бродовља. Не...

Његовим именом укороћене српске мајке у Босни плашиле су своју непослушну дјецу, упозоравајући их на опасност коју тај Амер носи у свом пријеком погледу. А како и не би кад се тај надувени, острашћени „балкански булдожер“ зове

РИЧАРД ХОЛБРУК!

Колико наговјештене турбулентне драматургије у том номенку који није посуђен из америчких трилера што се ишчитају на један душак.

Његова мемоарска књига *Завршили рай*, поред тога што нас враћа у времена страшна којима је господарио његов дух, раскопчава га и разоткрива у неслућено милитантној величини пре-коокеанског глумца који не скрива своју огромну мржњу према Србима о којима је понио мишљење као о људима-звијерима и држао се, и држи се, тога увјерења као пијан плота, и након што је у сласт појео стотину и један српски ручак и попио још више српских клековача и препечених ракија шљивовица.

Прихватамо га као препоручено опасног „преговарача“ који неће бирати средства да успјешно анулира српски проблем на Балкану и тако добије препоруку за даље напредовање у администрацији САД, можда све до државног секретара – тако су писала нека америчка утицајна гласила.

Ми г. Холброка прихватамо као људи који служе књизи, због његове мемоарске књиге, која је цијела енциклопедија карактерологије осиљеног америчког Омер-паше Латаса са неограниченом овлашћењима за смиривање несмирених Срба, укључујући и употребу „томахавк“-ракета са осиромашеним уранијумом и касетних бомби од чијих зрачења умиру покољења од разних врста карцинома. Дакле, прихватамо га и као писца, али и са свих других страна, јер је директно, као госпођа Мадлен Олбрајт, рат употребио у приватне сврхе против вјечних криваца Срба и у корист

исламско-католичког света, које треба подржати свим што подразумијева дипломатија, чак и за некажњено освајање српских територија при самом крају рата. Тако је г. Холбрук, дабоме – не он сам – на крају крајева утицао и на стварање неких нових, немогућих држава и на неизмјерне патње неких старих, домицилних народа, који своју муку стоички сносе по порушеним градовима и на гробљима што се шире до у недоглед.

Холбркукова књига *Завршили рај* је преведена у граду његове студентске љубави, када је погрешно прочитао плочу на Музеју Младе Босне и схватио да су Срби повели оба свјетска и овај грађански рат на Балкану. У томе граду, можда баш поред себиља на Баш-баш чаршији, чека га неко спомен обиљежје, не као оно Клинтону у Приштини, али свакако га чека, по за слугама за бошњачку ствар...

Савремени филозоф Петер Слотердајк упозорио је, врло разложно, да права опасност ширих размјера настаје тек онда када се бијес сакупи и окамени у озлојеђеност. Посве једноставно речено, и сваком разумљиво, велики и мали гњев углавном потичу, од кога би другог, од Амера, јер једино они имају бомбе за све народе које прогласе штетним по њихове стратешке интересе. Слотердајк с тим у вези каже: „Они су највише склони да вјерују да други могу да опонашају њихово неустручавање. Сулуди непријатељ јесте властити лик у огледалу.”²

Амерички „мировњак” у закрвављеној Босни и Херцеговини 1992–1995. Ричард Холбрук био је препун гњева према Србима. Он то не крије. Напротив! Из студентских дана вуче баласт мржње, неизљечиве попут лепре – према Србима, колико оним у Босни, ништа мање према онима у Хрватској и Србији. Он mrзи српску – расу. Кривотвори историјске чињенице, наговара неупућене моћнике, све до предсједника САД, да су Срби „реметилачки фактор на Балкану” и хушка их, најпогрдијим ријечима, да је једини лијек против њих – бомбе, оне са „осиромашеним уранијумом”, од чијег зрачења страдају поколења, као и крстареће ракете „томахавк”, које погађају сваки циљ, чак и склоништа дубоко у утроби земље... Јарко жели да Србе унизи, осиромаши за вијеке вјекова, уназади и оцрни пред цијелим свијетом, да их прикаже узрочницима локалних и свјетских ратова. То чини у својој књизи у којој злурадо понавља апостолски циљ своје мисије: *Завршили рај!*

Амерички дипломата крупног кремена у Клинтоновој администрацији све потчињава неутаженој потреби да сумануту

² Петер Слотердајк, *Гњев и вријеме* – политичко-психолошки есеј (2006).

мржњу оствари над смрћу многих хиљада невиних жртава. Подстицао је рат против Срба, наводио хрватске генерале и политичаре да искористе „Олују” за што веће освајање српских територија, утицао на „свршетак рата” и убрзање мировних преговора. Иронија, која у неподношљиво провидном саркастичном свјетлу засипа читаоца неизрецивом осветољубивошћу, каква се рјетко среће и код америчких дипломата задужених за рјешење проблема српске јужне покрајине Косова и Метохије, овдје нема мјере.

Његова мржња је дебелим ујетом везана за другу обалу у односу на ону на коју се он искрцао и увијек пребива у супротном смјеру. Фрустрационо-агресивни облик мржње био би најближи дефиницији његовог укупног односа према Србима, с тим што његов егзистенцијални Его нараста у складу са угроженошћу и страдањем оних које мрзи. Можда је у праву бесмртни Ниче кад ускликну побједничким криком:

Im Has ist Furcht! (У мржњи је страх!)

Но, имајући цијелога Холбрука пред собом, и с оном његовом и само његовом књигом, ближи нам је Честерфилд (Chesterfield):

People hate those who make them feel their own inferiority! (Људи мрзе оне који побуђују у њима осјећај мање вриједности!)

Господин Холбрук је цијелу своју, врло опсежну и амбициозну мемоарску књигу *Завршили рай* ослонио на младалачку мржњу којом се у раним годинама задојио у властитој породици, у којој је било и блиских сродника који су – ратовали против Срба. Он то, као невјешт писац текстова за које се тражи списатељска рука и стилско искуство, саопштава онако како се болесник од акутне ПТСР³ понаша у часу откровења дотле смутних начела болести порођене међу америчким војницима у земљама Далеког Истока. О томе, рекосмо, збори већ на самом почетку књиге.

„Када сам први пут видио Сарајево за тренутак сам стао на стопе утиснуте на плочнику, на мјесту где је стајао Гаврило Принцип када је испалио хице који су убили надвојводу Франца Фердинанда. Било је љето 1960. Као 19-годишњак, са једним пријатељем сам аутостопом обилазио југозападну Европу. Неочекивано, појавио се водич и понудио да нам преведе ријечи на српском уклесане на зиду изнад отисака: ‘На овом мјесту, 28. јуна 1914.’ – писало је на плочи (или то тако памтим) ’Гаврило Принцип извео је први

³ ПТСР – *Посттрауматички синдром*, раније познат као вијетнамски синдром. Склоп психијатријских тегоба великог броја учесника у грађанским ратовима 1991–1995. Могу га проузроковати разне врсте насиља, природне несреће и сл., као и непосредно учешће у катастрофалним догађајима – condition sine qua non, настанка овог поремећаја.

ударац за слободу Србије! Још се сјећам мог запрепашћења: 'Слободу Србије!' Сваки студент зна да је Принципов чин гурну Европу у два свјетска рата и придонио појави и комунизма и фашизма. Како је ико могао то поздравити као херојски чин? 'Србија' није постојала као независна земља: била је дио комунистичке Југославије у којој је врвјело или се тако чинило 19-годишњаку који је први пут био у Источној Европи. Никада нисам заборавио тај сусрет са екстремним национализмом који ми се вратио у сјећање када се Југославија распала."

Крупне неистине и још крупнији закључци у *Пролођу* књиге у коме аутор упозорава читаоца са каквим ће се дивљачким народом носити несрећни амерички миротворац. Јао и по сто пута јао! Тај народ је, преко малодобног атентатора-гимназијалца „скри-вио два свјетска рата и допринео успостављању и владавини и фашизма и комунизма“. Одмах је, дакле, Холбрук устолично „језик мржње“, с њим је оживјела та кованица, коју је у српско-хрватски/хрватско-српски језик увео Анте Старчевић, пријетњама утврђивао његов имењак Анте Павелић, а дефинитивно осамосталио и утврдио творац РХ Фрањо Туђман.⁴ Но, те гнусне неистине не сметају његовим идолопоклоницима да му књигу хвале до неукуса! Артур Шлезингер, на примјер (отиснут на корицама ове књиге) сматра да је „брилјантна и јединствена, књига која садржи казивања из прве руке о балканском сукобу и представља непрочињив допринос историји нашег доба...“

Господин Ричард Холбрук, уз многе опаке и опасне предрасуде, кривотвори историју. На зиду Музеја „Младе Босне“ у Сарајеву не пише оно што нам он преноси, а што је погрешно прочитao човјек „који се сам понудио“ да буде преводилац 19-годишњем аутостоперу из Америке. Холбрук је у Сарајеву боравио много пута „када се Југославија распала“, могао је да нађе поузданijeg преводиоца.

Човјек који себи даје за право да пише савремену историју, Ричард Холбрук није разумио како су започињали свјетски ратови и тоталитарни режими у сијету, па је младим србо-југословенским завјереницима приписао улогу инспиратора планетарних војни и „екстремни национализам“ који су му оживјели у сјећању у зао час његове босанске мисије. Ребека Вест је читала

⁴ Тројица српских интелектуалаца из Бања Луке бавила су се екстремним „хрватским“ језиком: Драган Давидовић језиком Независне Државе Хрватске, лингвист Милорад Телебак „новоријеком бојнице“ и књижевник Тихомир Левајац у својим романсијерским радовима проплетеним Туђмановим „домољубљем у Хрватском Подунављу и Присављу“.

„сарајевски запис”,⁵ или је Холбрку у сјећању остало, изгледа, верзија конзервативног енглеског лорда Черчиле.⁶ У *Прологу* своје „босанске књиге” Холбрук је у зараћеном Сарајеву „плочу на сарајевско Музеју” пожелио да види када је наишао на Џона Бернса, „великог ратног дописника *Њујорк Таймса*” и упитао да ли би га могао одвести до Принципових стопа: „Немогуће, уништили су их босански Мусимани. Али је дух иза њиховог натписа био — тако крваво оживљен.”

„Оживљени дух” прогонио је као авет свјетског „мировњака” који је у улози мисионара неограниченih овлаштења, требало да зна за славног оца психоанализе Сигмунда Фројда, који у чувеном писму Алберту Ајнштајну подсећа да је узрок рата „у стварним сукобима међу етничким групама, а ти сукоби су увијек били рјешавани – насиљем”. Фројд је видио врло једноставну и целовиту слику очигледне истине.⁷

Холбрук је усамљеник без покрића у окривљавању Срба. Ми бисмо били бар малчице утјешени да је овај фабрикант крилатица за тиражну жуту штампу остао само на оптужбама за Прву велику војну и жигосање Срба за настајање фашизма и комунизма као тоталитарних режима. Не, он Србе упоређује са вампирима и у овим грађанским ратовима на крају кужног XX вијека. Слабо начитан, као и већина „оперативаца” у америчким „милосрдним” трупама у свијету, није прочитао како ваља ни Р. Вест, која озбиљно упозорава да странци не могу учинити ништа у земљи „која је толико прожета древном мржњом”. Бедекер Ребеке Вест (изашао први пут 1941) Холбрук индискретно коментарише због „нескривених ставова” да су „Мусимани расно инфиериорни”, што је утицало „на двије генерације политичара у САД”. Додуше, Холбрук је прочитao књигу Роберта Каплана *Балкански духови, йутиовање кроз историју*, сматрајући да је „извршила дубок утисак на Клинтона и друге чланове Администрације, и то врло брзо најавио њиховог доласка на власт!” Сенатор Вилијам Кохен

⁵ У помињаној књизи Ребеке Вест *Црно јађе и сиви соко*, на „натпису уклесаном на веома скромној плочи писало је: „Овдје, на овом историјском мјесту, Гаврило Принцип био је зачетник борбе за слободу, на Видовдан 28. јуна 1914.”

⁶ У *Непознатом рату* Винстон Черчил помиње овај натпис као „споменик који су подигли његови сународњаци, који биљежи његову и њихову срамоту...” Вестова, која је по Холбрку, стално просрпски оријентисана у својој књизи, замјерила је Черчилу на опису плоче, сматрајући ријечи на њој исписане као „значајне у својој суздржаности и оправдане њиховом правом истином”.

⁷ Писмо Сигмунда Фројда Алберту Ајнштајну *Why War?* (Чему рат?) објављено је 13 година након Андрићевог *Писма из 1920*. Дакле — 1933. Просто речено, њихова суштина је до те мјере подударна као да их је писала једна рука, а овјериле двије мудре главе...

је потврдио да је још 1993. „предсједнику дата ова књига, након чега је промијенио мишљење о ’котлу историје’ у који смо могли упасти” – каже Холбрук у својој књизи.

Вођен тамним нагонима према Србима, Холбрук прибавља и литературу која ће задовољити такве страсти. Нешто од своје похлепе нашао је и у књизи Ноела Малкома *Босна, країка исіторија* (1994) у којој је и ова охрабрујућа тврдња: „Пошто сам увек путовао Босном преко петнаест година и боравио у муслиманским, српским и хрватским селима, не могу вјеровати у тврдњу да је ова земља одвијек кипјела етничком мржњом.” Пригриљивши ту књигу као дуго жељено откриће узвикује у усхићењу: „То је прва озбиљна историја Босне на енглеском која тврди да Босна има свој идентитет и поткопава увријежено вјеровање да је рат неизbjежан!”

У таквој, пасторалној земљи, dakле, само су Срби „реметилачки фактор!” То између редова, а и децидно хоће да каже, и каже Холбрук!

Успијевајући у упорним инсинуацијама србофобијског садржаја да убиједи претпостављене у администрацији, војсци и дипломатији САД да се рат на Балкану може завршити једино „интензивном зрачном кампањом” Републике Српске у два наврата, а потом и Србије над којом је извршена дивљачка агресија свјетских сила удружених у НАТО алијансу, Холбрук је, доиста, израдио кључ не само за „босански лонац”, него и за „несмирене Србе као реметилачки фактор у цјелини, без чијег пораза неће бити мира у Европи новог доба.” И сам предсједник Клинтон, дуго неповјерљив према опетованим изјештајима о Србима свога изасланика на Балкану, повјеровао је у лажи које су овладале свијетом и Србе прооказале као лоше момке за сва зла овога свијета...

Из данашњег временског ретроспекта посматрано, Ричард Холбрук је разгранатим утицајима и тврдоглавим упирањем у једног кривца за распад СФРЈ и „рат на Балкану” крајем минулог вијека, успио у зличиначкој намјери да Србе казни најстрашнијим оружјем које је видио савремени свијет – агресијом կrstareћim ракетама из невидљивих даљина и висина, против којих је непримјeren сваки отпор унесрећеног народа и његове скромне „народне армије”. И не само то, Холбрук у својој књизи не крије своје многобројне милитантне антисрпске активности након завршетка рата и уништења привредних и људских потенцијала Срба на свим дијеловима распаднуте југословенске државе.

Колики је његов утицај био, види се по томе што га амерички председник „најмање једном седмично пита: ’Реците ми још

једном о чему се ту ради’. Тако је америчка влада почетком лета 1992. закључила да су Срби починили близу 90% злочина у Босни и Хрватској...” (стр. 23). Цинизам овог човјека кулминира у цитату Хермана Мелвилеа (из романа *Моби Дик*) како „воли пловити забрањеним морима и искрцати се на барбарским обалама...”

О поријеклу „етничке мржње” написао је сљедеће:

„У пролеће 1992. на ТВ сам видио босанског амбасадора при УН Мухамеда Шаћирбеја како позива свијет да спаси његов народ. Импресиониран његовом страшћу и елоквенцијом, телефонирао сам му представљајући се као неко ко се диви његовој борби и понудио своју подршку. Тако је Шаћирбеј постао мој први босански пријатељ, иако ни један од нас није помишљао да ћемо једног дана заједно преговарати о будућности његове земље...”⁸

У контакту са муслиманским пропагатором у Холбрку су оживјеле оне почетне слике из студенских дана и сјећање на дједа, витеза Двојне царевине на српским ратиштима у Првој великој војни. Психолошким језиком речено, навјештена рана мржња код њега се тада трансформисала, из *ида* прешла у дио *еџа* и завршила у *супер еђу* са обиљежјима Тантоса. Магловито осјећање пријетње цијелим народима и њиховим творевинама са руком замахнутом према људима у даљини – то је слика која прати речени доживљај.

Као и госпођа Карла дел Понте, и господин Холбрук, попут једнооког Џека, увијек види замрачену страну свијета. У шуми густо засађеној разноврсним дрвећем прати – Србе и види само њих „у дворишту Европе”, проломљену вриском зарађених народа. Врло вјешто скрива он детаље биографије који ће га потпуније освијетлити са овлашћењима каква је у историји Босне имао само турски сераскер Омер-паша Латас, чија је неизмерна лукавства у џелатском „смиривању” босанског беговата половином XIX вијека могао прочитати и сам Холбрук у посљедњем, грандиозном дјелу нобеловца Иве Андрића.

⁸ Холбрук је морао знати, јер је требало да зна с ким ступа у пријатељство, да је Мухамед Шаћирбеј био приватни амбасадор Алије Џизетбеговића, а не „мултиетничке, мултинационалне, мултикултурне, мултирелигијске, међународно признате суверене Босне и Херцеговине”, који је нанио неизмјерне штете српском народу, пропагирајући само – муслиманске интересе, проневјерио је огромне новице ове несрећне државе, започињући сатанизацију Срба кроз „масовна силовања и остale бруталности”. Видјети: *Књига мртвих Срба пострадалих 1992–1995* (Београд 2006) где је поименице побројано 5.515 српских жртава у главном граду Босне и Херцеговине. Списак није потпуни...

II

Тек на 54. страници мемоарске књиге *Завршили рат* њен аутор саопштава детаљ врло битан у дијагностирању његове србофобије, толико поразне за Републику Српску, али и за Србе у Хрватској и Србији: „Мој дјед је одликован Жељезним крстом за службу у Србији. Било је то у Првом свјетском рату!”

То је, dakле, онај рат који су произвели српски ђаци у Сарајеву на Видовдан 1914. године. Није рекао ни ријечи више – ни зашто је одликован тако крупним одличјем у империјалној војсци против мале Србије прије 93 године, када је пола становништва слободне и самосталне балканске краљевине страдало од аустро-угарских јединица, или тамо „гђе цвјета лимун жут”. А с обзиром да се послије тог изгубљеног рата велика K. und K. царевина и краљевина распала, дједов „жељезни криж” добијен на дринском фронту постао је симбол мржње према Србима и у овом прљавом рату у Босни и ступидном кажњавању РС и Србије 1994, односно 1999. године...

У *Филозофском ријечнику*, који је једно вријеме објављиван под насловом *Разум по азбучном реду*, Волтер духовито примећује: „Морал није садржан у сујеверју, он нема ничег заједничког са учењима. Али, морал долази од Бога, као свјетлост. Наша сујеверја су само тмине...” (Волтер, *Филозофски ријечник*, Матица српска, Нови Сад 1973, стр. 254).

Од те тегобе, уз онај помињани ПТСП, колико се да закључити, трпи Ричард Холбрук?! Страсно је описао, под насловом *Августовске бомбе*, злочиначке „воздушне ударе” од чијих посљедица и данас пате и умиру небројани невини људи: „Операција Deliberate Force (Промишљена снага) почела је 30. августа 1994. године у 2.00 ујутро по локалном времену. Преко шездесет авиона који су узлетјели из база у Италији и са носача авиона ’Теодор Рузвелт’ на Јадрану, засули су положаје босанских Срба око Сарајева. Била је то најопсежнија војна акција у историји НАТО-а. Томе се придружила француска и британска артиљерија из Rapid Reactin Force, циљајући касарне у Лукавици, југозападно од Сарајева. За разлику од ранијих зрачних удара, када су се УН и НАТО ограничили због појединачних српских ратних положаја земља-ваздух, или појединачних тенкова, ови удари су били масовни. Како су испланирали адмирал Смит и његов заповједник ваздухопловства генерал-пуковник Михаел Е. Рајан, циљеви су мјесецима раније били одређени. Генерал Рајан је припремио своје снаге за могуће бомбардовање за неколико година. Годину раније, прегледао сам дебели свежањ обавештајних снимака за

вријеме посјете Смитовом штабу, високо у брдима изнад Напуља, и знао сам да НАТО има снимке хиљада мета, од малих бункера до новог софистицираног српског система земља-ваздух, што је посљедњих мјесеци значајно повећало опасност за пилоте НАТО. Кад је куцнуо час за задатак, он и Смит извели су акцију са великом вјештином и запаљујчим успјехом...”

То је свједочење стратешког сца бомбардовања незапамћеног у времену након Другог свјетског рата, а овај је био – трећи, додуше, не свјетски, рат „удружених сила Запада”. И у овом случају најпозванији је коментар једног од чланица психоанализе Ериха Фрома о мотивацији: „Постоје суптилни, емотивни мотиви који омогућавају рат, који је узбудљив чак и кад намеће лични ризик. С обзиром да је живот просјечне особе досадан, рутинизиран и лишен авантуре, спремност да се иде у рат мора се схватити као жеља да се оконча с досадом свакодневног живота и да се упусти у авантуру, заправо – једину авантуру коју просјечна особа може очекивати у свом животу.”

Има и других мотива за ратовање – алtruизам и солидарност, самолубље, родолубље и човјеколубље према туђем родолубљу и човјеколубљу, као што је Холбркукова приврженост Шађирбејовом бошњачко-муслиманском патриотизму на уштрб два народа, али и садизам и масохизам, осветничке деструкције, итд. (Упореди Е. Фром, Д. Сузуки и Р. де Мартино, 1960. Е. Фром, оп. цит. стр. 38.)

Много је (не)професионалних ратника-племића, грофова и лордова на крвавим разбојиштима свијета. Фром износи један од њихових мотива – досаду као покретачку и мотивску основицу да пресуђују у локалним и регионалним ратовима, навика је то понесена из донедавне владавине колонијализма. У ратним огњем упаљеној Босни, осим Амера, по службеној и добро плаћеној функцији свјетских миротвораца било је и лордова са угlaђеним манирима, далекоисточних генерала са породичним педигреом, француских официра из Легије странаца, британских адмирала пројверених у непогрешивој употреби тешке артиљерије и авијације на Фолкландима у Аргентини и на брдовитом Балкану. Овде нам, у босанском случају, нимало не помаже ни Аристотеловска *Никомахова етика*, ни Хегелова *Естетика*. Код Холброка, поред непознавања политичке и културне историје, ријеч је о патолошкој мржњи. У сржи је фундаментално питање – деструктивност о којој, како вели Фром, постоји „најужаснија и најобимнија документација у записима „цивилизиране повијести”.⁹

⁹ Видјети у првом тому Фромове студије *Anatomija људске деструктивности*, Загреб 1989, стр. 34.

Захваљујући г. Холбрку и његовим напорима за рјешење босанске кризе употребом тешке авијације, касетних бомби и „томахавк” крстарећих ракета, Американци његово искуство преносе у – Ирак, ширећи као ендемску инфекцију „тероризам” локалног становништва и самоубилачке, бомбашке акције рођаљуба. Због пораза на изборима за Конгрес, бивши амерички министар одбране Рамсфелд, упутио је Бијелој кући приједлог да се Ирак по угледу на рјешење кризе у „дворишту Европе”, дакле – у Босни, подјели на три државе – за шиите, суните и Курде. Један познати колумниста, Вилијам Пфаф, на кога се повзива Холбрук, одмах након „воздушних удара” по „босанским Србима”, констатовао је како је то бомбардовање „означило историјски тренутак у односима Европе и Америке”. Тако је босанско искуство преко мајке Европе погодовало Америци да се боље оријентише у Азији и у Ираку припреми ентитетску подјелу на три дијела, колико би требало да буде аутономних ћелина и у обешчашћеној Босни...

Надмени американизам сматра да је Дејтонски мировни споразум и разрешење кризе у Босни производ „далековиде и неустрашиве” дипломатије и војне силе САД те још једно понижење Европе. Преко Холбруковог усхићења тим „историјским приносима” поносе се и Клинтон и Буш. То Холбрука мотивише на даље, активности око (не)функционисања „јединствене, недјељиве, међународно признате” Босне и Херцеговине у којој му смета „геноцидни ентитет” Република Српска. Проклињући час кад му је уопште пала на памет помисао такве награде за српску непослушност (то се догодило када је војска „побуњених босанских Срба” контролисала преко 70% територије Босне и Херцеговине), Холбрук у низу јавних иступа стимулише разградњу и укидање РС. Поред предузимања „малог свјетског рата” против Срба,¹⁰ високи амерички функционер (који је био дугурао и до „доглавника” државног секретара САД) и даље ровари по ранама Босне и Херцеговине и наврће воду на млин који никад није произвео мрву живодајне хране за њене народе.

Холбрук је у тој само његовој књизи изнио толико ружног о себи као човјеку и земљи коју је представљао у мисији мирнодопског дипломате да можемо само замислити колико је оног још горег што није изнио. Гистав ле Бон је духовито приметио да „дипломате, као и жене, често дају најзначајнија објашњења – ћутањем!” („Pour les diplomates comme pour les femmes, le silence

¹⁰ Термин „мали свјетски рат против Срба” први је употребио Добрица Ђосић поводом „Милосрданог анђела”, бомбардовања Србије 1999. године.

est souvent la plus claire des explications!”) Но, духовитији Карел Чапек био је директнији: „Хвала Богу, уговор је склопљен, сада морамо пронаћи начин како ћемо га кршити!” У случају Дејтонског мировног споразума ствар је посве примјерена Чапековој слутњи...

С Холбруком је савремено ратовање окренуло нови лист – све што је тај високи амерички изасланик на Балкану видио својим очима, забиљежио је као непријатељ Срба. С обзиром да је мржњу према Србима понио из породичног дома, утврдио као студент, када је стао у Принципове стопе пред Музејом Младој Босни у Сарајеву, „миротврђаку” се дододило психоаналитичко разрешење његове неурозе условљене досадном америчком свакодневницом, а Принцип и српски омладинци из Младе Босне постали су „означитељ” његове мржње која му је донијела напредовање у струци и свјетска признања, дакле – срећу. Видио је, рецимо, најстрашнију слику пред којом је остао запањен и нијем, мислећи да се понавља холокауст из Другог свјетског рата – колону од триста хиљада српских избеглица из Хрватске, као што је видио и егзодус Срба из Сарајева након потписивања Дејтонског мировног уговора. Али, Холбрук је то доживио као успјех своје политике који стоји у наслову књиге *Завршили рај* по сваку цијену, а најприје убијањем људи „воздушним ударима” где се војна премоћ агресора огледа у нецивилизацијској размјери некакњеног злочина.¹¹

Све је видио амерички миротворац. Али његови записи и даље потврђују нашу основну мисао – авантуррист се наслажује патњама. У 14. поглављу своје књиге, посвећеном припремама Дејтона, бестидно констатује:

„Довољно дugo смо држали у тајности обуставу ватре како би предсједник Клинтон могао објавити драгоцену вијест. Петог октобра у 11.00 ујутро најавио је ’важан моменат у болној историји’ бивше Југославије. У тренутку док је предсједник говорио, наш тим је био у Загребу, пожурујући Туђмана да узме још територије прије но што дође до обуставе ватре... Хрвати су практично зауставили напредовање, а Сански Мост и Приједор још су лежали унутар српских линија. ’Остало вам је још пет дана, ништа више!’ – рекао сам. ’Оно што не задобијете на бојном пољу тешко ћете добити у мировним преговорима. Не трађите ове посљедње дане...’”
(стр. 202)

¹¹ Михајло Вучинић, *Војни аспекти раја у Босни и Херцеговини*, у књизи *Почетак раја у БиХ*, узроци и последице, Београд 2001. 255.

Холбрук на многим страницама у овој мемоарској књизи свједочи о лицу анђела, увјeren да је као Американац ослобођен одговорности пред европским судовима. На 194. страници налази се флагрантан материјал за катедру Хашког трибунала за ратне злочине почињене у Босни у вријеме грађанског рата:

„Уз притисак за обуставу ватре тражили смо од Туђмана да у слједећој седмици више војно одради. Поново смо се усмјерили на три кључна града – Сански Мост, Приједор и Босански Нови. Ово би могла бити посљедња прилика за Федерацију да их освоји прије него што започнемо са преговорима. Тражио сам од њега да у операцију креће заједно са Босанцима. Босанци не могу сами узимати територије – рекао је Туђман, као што је то често чинио. Наравно, био је у праву, али један од разлога за ово је што су током цијelog рата Хрвати ускраћивали Босанцима приступ тешкој артиљерији...”

Танатос који је означитељ инстинкта смрти, син ноћи и брат сна већ тада је овладао г. Холбруком. Цјелокупна динамика његове личности приказује нам се дуж поларизоване скале на чијем видљивијем дијелу се налази Танатос – смрт невољеног, коме стално тежи као широко отвореној могућности. Тај инстинкт се не прерушава, зачудо, у своју природну супротност – Ерос, јер је у свему овладао њиме, тако да се жене у овој књизи, апстрахујући беззначајна помињања, уопште не срећу као фактор од значаја и утицаја.

III

Тако смо се, ето, примакли неизbjежном закључку да је г. Холбрук у босанским ратним збивањима испољио расне предрасуде. Тешко је логички прихватити његову ирационалну самоувјerenost да Србе треба прогањати свим средствима, дакле, и ратним чишћењем. Његове најновије колумне у *Вашингтон посту*, и оне које се тичу рјешења косметског чвора, илуструју непромјењивост његових ранијих ставова о Србима. Из Холбруковог расизма проистекла је бошњачка теза о српској агресији, која је прерасла у тужбу муслиманског дијела Предсједништва БиХ против СЦГ за геноцид над бошњачким народом, одбачену пред Међународним судом правде у Хагу 26. фебруара 2007. године. „Приватни рат” г. Холбрука против Срба, прераставши у америчку осуду „српског геноцида” бомбардовањем Србије 1999.

године,¹² доживио је посредну, катастрофалну негацију пресудом овог Суда. Аутор књиге *Суђење Слободану Милошевићу* Џон Лафланд у *Гардијану* од 28. фебруара 2007. износи и ову оптужујућу интерпретацију: „За време рата у Босни високе личности са Запада одлично су се братимиле са лидерима босанских Срба који су у Хагу осуђени за геноцид, укључујући америчког генерала Веслија Кларка и нашег Џона Рида. Да ли и они треба да буду осуђени зато што нису искористили свој утицај. (Међународни суд правде је 26. фебруара 2007. укорио Србију због тога што није дјеловала да спречи догађаје у Сребреници, да Београд није искористио свој утицај...“) Али, не лежи враже, Београд ће, ипак, и заиста, платити свој дуг милостивој УЕ доношењем декларације о Сребреници, чији Нацрт управо држимо у рукама, 25. марта 2010. године.

Холбрук је упорним инсистирањем на епохалној кривици Срба и Србије за све невоље Балкана и шире европске заједнице, па и свјетских ратова, створио огроман антисрпски набој који је директно утицао на предсједника САД Клинтона и његове одлуке о рату против Србије, као и оне раније о бомбардовању РС. Стивен Мејер, као да слиједи нашу мисао, врло разложно констатује:

„Западни лидери су, нарочито у Вашингтону, били претјерано и отворено антисрпски настројени. Посебно је за Клинтонову администрацију антисрпско расположење постало емоционално и лично – две болести фаталне за државотворство. Оваква политичка клима снажно је утицала на стварање друштвених уређења и граница, као и на стабилност региона и будуће патње. Изгледа да су западне силе следиле модел „послератне кривице“, установљен по завршетку Првог светског рата, уместо много продуктивнијег модела из 1945. Запад је, а нарочито Вашингтон, „званично протествовао“ после насиљног претеривања Срба 1995, али је у стварности Клинтонова администрација аплаудирала операцији ’Олуја‘ и хрватским снагама.“¹³

¹² Бомбардовање Србије 1999. измијенило је слику демократског Запада у очима милиона грађана дојакашњих комунистичких земаља. Солжељицин с тим у вези говори о својој земљи Русији: „Када сам се вратио 1984. затекао сам обожавање западног свијета. Ситуацију је измијенило жестоко НАТО-вско бомбардовање Србије. Оно је подвукло неизбрисиву црну црту, и то у свим слојевима руског друштва...“ (Интервју њемачком магазину *Шпилер* крајем 2007, према руском сајту Православље, Ру).

¹³ Стивен Е. Мејер, „Етничка граница на Балкану“, НИН, Београд, 24. 2. 2005.

Чувени професор и поразни критичар америчке политike на Балкану дотакао се и Републике Српске, о чијој глави и даље интензивно раде људи у Федерацији БиХ. Стивен Е. Мејер је, као гост Српско-америчког центра у Београду, одржао предавање „Српска дилема и Дејтонски споразум – десет година касније”. Тада је рекао:

„Од почетка је грешка Клинтонове администрације била у томе што се сматрало да мора да постоји држава Босна, а ствари су се после Дејтона још више искомпликовале, јер је тај споразум гарантовао ентитет, што је по дефиницији отежавајућа околност за уједињење и опстанак државе. Нека људи у Републици Српској гласају и кажу желе ли да буду део Србије или Босне, желе ли да буду независни – нека то исто кажу и у Херцег Босни. Никада нико није то питао – како ти људи виде себе, а то је суштина демократије и демократске процедуре – питати људе шта желе. Оно што у америчкој администрацији никада нису разумели јесте питање ентитета...”

Холбрук је морално лабилног и несташног шефа Бијеле куће до те мјере приволио за свој антисрпски став у рату и мировним преговорима у Дејтону, да Клинтон није уопште видио ни оно што је видио цијели свијет. Мејер каже да је Клинтон правдао акције хрватске војске, подржао их финансијски и материјално, „учврстивши савремену хрватску државу ’испражњену’ од великог броја Срба чији су се преци насеили у Крајини пре много генерација и тиме створили хуманитарни проблем који остаје нерешен...”

Ричард Холбрук се вјенчао за Дејтон! Крштени је кум постдјтонске Босне и трајни непријатељ Републике Српске. Био је извршни супервизор операције „Милосрдни анђeo”, егзодуса Срба из Крајине и бомбардовање Србије 1999. године. Његова дјеца су оне хиљаде међународних чиновника које је на Балкану допремио његов мировни експеримент, скupљи и компликованији од свих које је произвео неки споразум међу људима на планети земљи.

У страсном ангажовању на припремама Дејтонског мировног уговора, амерички дипломата је задржао осјећање Танатоса из ратних окршаја – циљ је остао исти, само су се измјенила средства. Дакле, умјесто насиљем потребно је мрским Србима што је могуће више отети територија него што је то успјело да се у мутној води општег грабежа могло добити неслућено много. Мир је, ерго, био преиначени облик рата и у томе значењу пратићемо и даље развој догађаја у његовој књизи мемоара...

О улози и личности у историји и о стварању историје од стране ауторитета писано је много. Ричард Холбрук је написао

сам-самцијат студију о својим недјелима у вишегодишњој мисији међу Балканцима, а против Срба. Можда је по томе у Хрватској и на Косову слављен. У Приштини га очекује његова улица, одмах поред споменика Скендербеју, као и у Сарајеву, недалеко од шедрвана Шаћирбеју. Борци ОВК држе га за политичког, етичког и војног инспиратора и подстrekача њихових терористичких акција против регуларне српске полиције и војске, награђених нечуvenом агресијом на Србију и најсвиредијом акцијом НАТО пакта у историји. И док у Загребу почиње суђење хрватским генералима Рахиму Адемију и Мирку Норцу (а не и његовом помоћнику Адему Чекуу?!?) за ратне злочине над српским цивилима у Медацком цепу 1993, Хрватска још не приhvата чињеницу да је над Србима извршено етничко чишћење које је подстицао г. Ричард Холбрук, а тај деликт спада, како знамо, у тешке злочине против човјечности. У најмању руку, сам Холбрук не таји да је подстицао освајање српских крајева, а то значи и – прогоне српског становништва, што је саставни дио хашке квалификације „заједнички злочиначки подухват...” Отуда, истичмо суму приноса политици Ричарда Холброка: „У акцији *Олуја* у Хрватској убијено је или нестало 1.960 Срба (према подацима Информативно-документационог центра Веритас). Око 200.000 је протjerано, а спаљено је око 20.000 српских кућа, претходно опљачканих и посве уништених. На Косову (до 2000. године) је убијено или нестало 3.276 људи, међу њима 1.953 цивила. Након бомбардовања РС 1994. „ваздушним кампањама” 1999. је погођена цијела административна територија Републике Србије мимо воље УН.”

Николас Бернс, државни подсекретар САД, изнио је 3. марта 2007. нову америчку доктрину о Србима као савременим иредентистима, при чему је опака алзузија дисперзирана и на Републику Српску: „Мораћемо смирити снаге иредентизма и насиља, који су, нажалост, ткива политичког живота Балкана. Још има неких Срба који вјерују да треба да се уједине – Срби у Србији, на Косову и у Босни,¹⁴ па се не смије дозволити да поново постану политичка снага на Балкану!”

По процјенама научних института у САД скоро трећина америчких војника који су се вратили из „интервенционистичких“ ратова добили су дијагнозу менталне или психо-социјалне болести, најчешће са – како смо рекли – посттрауматским стресом. За њивово лијечење, по процјени Л. Бејмлис са Харварда и нобеловца

¹⁴ Опширијије информације у: Жан-Арно Дерен и Лорен Желсен *Од Црне Горе до Косова, Србија на раскршћу и Оћасни снови о великој Албанији*, Le Mond diplomatique, 2006.

Џозефа Стиглица са Колумбија универзитета, потребна је сума од 536 милијарди долара. Српско-југословенски научењак Јован Цвијић вјероватно би овакав тип Американца поставио у језгриту синтезу између Катона, Леониде, Перикла и Дон Кихота...

О, зnamо да су лажи, фаталне за Републику Српску, почеле много прије ратних дејstava у БиХ. Од застрашујуће улоге личности у страдању нашег народа 1991–1995. и употребе „метала бешчашћа” (бомби са осиромашеним уранијумом) и злоупотребе међународног хуманитарног права – заиста и није дуг пут.¹⁵

IV

Главном јунаку нашег есеја Босна и Херцеговина се причињавала као – „Еврабија”, односно – мусиманска оаза у срцу Европе, коју је требало, на уштрб „шизматика” сачувати због мусимана са нафтама као стратешким интересом САД. На сеанси – „панел-расправи” у знаменитом Центру „Вудро Вилсон” у Вашингтону, у којој је учествовао и Серен-Јесен Петерсон, проф. Мајер је изнио тврђњу да је „од почетка кристално јасно шта је циљ специјалног изасланика УН за Космет Мартија Ахтисарија, као и Контакт групе и главних играча у Европи и САД”. Овај професор Универзитета за националну одбрану оцјенио је да би „у случају независности Космета Срби сјеверно од Ибра могли да се одвоје, а премијер Милорад Додиг да распише референдум о отцепљењу Републике Српске”. (Према извештају Танјуга од 15. марта 2007.)

Само четири дана касније, међутим, огласио се Ричард Холбрук у знаку „повратка булдожера”, запамћен као метафора сile и насиља, човјек грубље верзије „летеће дипломатије”. Извјештавају дневни листови да су његова путовања имала смисла у производњи рата, а „због свог особеног стила и набуситости”, прозван је „булдожером”, човјек „гусјеничар” који ће само тако „почупати зло сјеме mrжње и коријен опасних атавизама. Али, такав Ричард је био отворено пристрасан, до нивоа улагивачког неукуса...”

Шта је то, најзад, хтио озлоглашени Американац, познат по пријетњама, санкцијама, одмаздама, односно ратовима потхрањиваним горућом србофобијом најширих размјера? Огласио се поводом косовске драме, а поучен искуством стицаним пола столећа

¹⁵ Видјети: *Путеви дипломатске активности Републике Српске*, у књизи Алексе Бухе *Архиве за Републику Српску*, Матица српска, Нови Сад 1996, 56.

од Вијетнама до Босне, тражећи и на Косову исти бој, како би, на крају свих крајева, била свршена његова мемоарска књига.

Са становишта психоанализе цио случај можемо видјети, заправо, кроз призму – смрти, под знатним и неизbjежним утицајем индивидуално-психолошких и културних ознака, што модификује или не мијења суштину односа. Осјећање близкости са једном страном у мировним преговорима, као што је трансцендентни, древни мотив у митологији нашег средњег вијека приказан и на надгробним мраморима – стећцима.

Апстрахујући окрутност над Србима иницирану у минулим „грађанским” ратовима у последњем десетљећу ХХ вијека, Холбрук уздиже вјенчање за некажњена злодјела са очитим предумишљајем још од давних студентских дана, када је први пут стао у стопе, најпознатије на свијету, оне поред Музеја Младе Босне и Принциповог моста у Сарајеву; прориче рат на Косову, с тим што ће хаос изазвати незадовољни Албанци и порушили све српско не само на Косову, него и на југу Србије, па и у Македонији.

И 20. марта 2007. опет и опет запријетио је Републици Српској, чак и њеном дејтонском имену, па би „Републику” требало прецртати... Из данашњег ретроспекта, пророковао је једну чињеницу која је отрила временску дистанцу – на самом крају мемоара пресељава престоницу РС са Пала у Бања Луку. Холбрук види потврду Дејтона кроз рађање нових вођа у Босни, земљи за коју је Хенри Кисинџер сматрао да никада није постојала као независна држава и да ни Дејтон није требало да то од ње прави. Наш неуморни заговарач пропasti Срба ипак види бар неке усамљене личности као наговештај нове вјере у будућност Босне: „У све три етничке групе, они који су 1991–1992. започели рат још су били на власти крајем пролећа 1998. Они морају нестати да направе пут новој генерацији лидера вољних да сарађују, као што је премијер РС Милорад Додиг...” То је ваљда једини Србин из Босне и Херцеговине о коме је у својој књизи овај дипломата изрекао ријеч-двије политичке афирмације и признања.

Недugo потом, међутим, и Додиг је смјестио у галерију „бос. Срба”.

Холбрук је давно отишао из наших живота, али нам и даље ради о достојанству. Не тако ријетко, сазнајемо за његово хињење српског ентитета у БиХ, односно за самокажњавање које трпи због свог одакног пристајања да се призна Република Српска под тим именом. Последња афера је била поводом његовог тобожњег уговора са Радованом Карадићем, у што су медији на велика врата уводили и саму госпођу Дел Понте. Но, то и много

шта друго¹⁶ из његових мемоара, које смо посматрали само из угла моралног дигнитета аутора ове нахваљене и некритички прехваљене књиге, нека буде тема истраживача објективнијих од рецензента Холбруковог менталног кода. Ово је прилог расправи о 15-годишњици постојања РС, њеним мирнодопским и ратним искушењима који не стају, кроз патолошки ангажовану личност, страсно прожету мржњом, на катализацији, разноликом и дуговјечном страдању и трпљењу српског народа у најширем смислу његове егзистенцијалне муке.

Његова деструктивна мисија на прелому хришћанских миленијума нека буде у знаку борбе нашег памћења против заборава који нам је толико пута радио о главама и колективном опстанку на овим нељубазним, а нама непојамно драгим просторима.

Homo de humo – дабоме! Али, такође: *Homo unius libri!* је Холбрук!

Према ономе што смо – ad totum – запазили у духовном профилу мемоарске књиге *Завршили рат* Ричарда Холброка, износимо увјерење да се ради о дјелу и – мачу, двјема непомирљивим противурјечностима. Јер, мач подлијеже старењу и рђању, а писмена – опстају. Зато ниједна књига, ипак, није незаслужено дуговјечна, а нека ова буде заслужено незапамћена. У *Краљу Лиру*, а пргорос овог исказа, Шекспир као да пропраћа духовну слику нашеј главног јунака:

*Часӣ ѹо ѹако уском ѹуѹје ѹјеснаџу
да само један може ѹроћи!
Часӣ је мој живоӣ, обоеје су у једно срасли –
Ако ми узмейте часӣ, мој живоӣ нисће сіасли!*

Холбрукова књига била је у нашим рукама због „блиставе дипломатске каријере” њеног аутора, безмalo сличне игроказу Аустријанца Курта Валдхajma, који је отишао са овога свијета (15. 6. 2007) без извињења за причинјена зла управо на овом парчету српских земаља. Човјек који је у три мандата био генерални секретар ОУН, и онда када су га сустизале сјенке официра Абвера „са посебним овлаштењима” на нашој мученичкој Козари, није налазио за сходно да се бар – извини, иако се његов наследник г. Враницки изјаснио за стид због његовог прљавог образа.

¹⁶ Говорећи „О разбијању једне државе” (*Политика* 18. јуна 2007), Александар Симић, савјетник председника Владе Србије за Космет, вели да ће требати „пар деценија” да се отворе многи архиви, али да „постоје многе назнаке које упућују да су Мадлен Олбрајт, Ричард Холбрук, Весли Кларк ’косметским Албанцима’ обећали независност од Србије пре и током рата 1999. године...”

И Ричард Холбрук је мирно посматрао десетине хиљада српских избјеглица, подстичући снаге хрватске „Олује” на нова освајања српских градова, па и саме Бање Луке...

У књизи *Завршили рат* Ричард Холбрук се представио као балкански – не, него – касапин Срба, незапамћен у ваздугој страдалничкој повјести овог народа којег, ипак и опет ипак, ни овај „мали свјетски рат” није упропастио у оној мјери коју су очекивали пројектанти неизрецивих неправди нанесених Србима. Болест од које пати овај неуротик испуњен србофобијом зацијелиће вријеме...

P. S.

У сјени чињеница о Сребреници и истини о њој ових дана (крај марта 2010), Народна скупштина Републике Србије донијела је декларацију о злочину у овом несрћном босанском градићу у коме су српски краљеви ковали сребрни новац и сребрним накитом украшавали своје задужбине и токе. И тим поводом, који искаче из наше теме о Холбруку и његовој књизи мемоара, појавио се – он, Холбрук, у знаку своје стандардне неискрености и неугасле потребе да науди Србима и њиховим ратним и мирнодопским интересима. У једном тексту ауторитативног војног аналитичара, коме вјерује свако и на свим странама, изнесени су аргументи које ћемо цитирати, јер нису досадни, јер су језгровити и јер, најзад, склапају слику о аутору књиге *Завршили рат* о којој смо говорили више с брда него с дола, али и с брда и са дола: За мир и помирење потребна је истина. Историју не можете тек тако мењати, а и памћење може понекад да има различиту геометрију. Холанђанин Кес Вибес је шест година радио у Холандском институту за ратну документацију и написао је до сада најопширију студију о Сребреници са 900 свједока на 3496 страница. Објављена у априлу 2002, у студији је и дио о испорукама наоружања демилитаризованој зони Сребреница. У почетку авиона „уран ера” у Тузлу, а касније америчким Ц-130 „херкулесима”. Фини рад западних тајних служби у Босни и Херцеговини. Директно оптуживање Пентагона за наоружавање 28. дивизије Армије БиХ у демилитаризованој зони Сребреница. Када је Кес Вибес затражио разговор са Ричардом Холбруком, тада специјалним изасланником председника САД за БиХ, Холбрук је одбио састанак.

Ратови на простору некадашње Југославије вођени су због прошлости. Њу треба свестрано истражити. Злочин се догодио у Сребреници, злочини су се догодили широм бивше СФРЈ.

Престолонаследник холандске круне Вилхелм Александер дочекао је у Загребу у лето 1995. војнике холандског батальона који су управо стигли из Сребренице овим речима: „И у име своје мајке желим да вам изразим дивљење за све што сте урадили у Сребреници.”

Чија и каква истина?¹⁷

Са овим фрагментом некако смо потпуније одређени и пре-ма нашој теми – књизи ратних и дејтонских мемоара „балканског булдожера” у улози специјалног изасланика САД на Балкану г. Ричарда Холбрука, као и о његовим посредним и индиректним чедима, међу које спада и ово закашњело, које су посланици владајуће коалиције Србије усвојили у Народној скупштини са не-великим бројем гласова „за” у односу на све друге, разочаране и у бојкоту ојађене. То Холбруково чедо зове се Декларација о злочину у Сребреници искључиво 1995. године, при чему нису поменути злочини над Србима претходних ратних година на истом том подручју.

O tempora! O mores!

¹⁷ Мирослав Лазански, „Чија и каква истина”, *Политика*, Ускршњи број, 3. и 4. април 2010, 14.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ

АРБАНАСИ ДОШЛИ — С КАВКАЗА?

Прећходна најомена. Овај текст био је припремљен као саопштење на Међународном научном скупу *Косово и Метохија у цивилизацијским шоковима* у Косовској Митровици 8–11. октобра 2009; резиме саопштења објављен је неколико месеци раније,¹ аутор је био спречен да на скупу учествује, а рад није укључен у зборник реферата јер његово уредништво није могло обезбедити две квалификоване рецензије ни међу лингвистима ни међу историчарима. Измеђен у покојој појединости, и под другим насловаром, текст се овде нуди широј читалачкој публици „као предлог за размишљање“ о томе како се неке чињенице које се у *кавказологији* помињу већ скоро два века могу ускладити с оним што се у *балканологији* и данас „чита“ као – *албанологија*?

*

Главне језичке чињенице о којима овде расправљам изложио сам први пут у предавању на Коларчевом народном универзитету 20. марта 1992. и том приликом формулисао више недоумица,² а овде од њих издвајам неколико најкрупнијих:

1) Ако арбанашки припада породици индоевропских језика, како је могуће да се још не зна да ли је он сатемски или кентумски? Такве се појединості макар лако утврђују за све индоевропске језике, али не и за арбанашки [Њерознак 1978: 159–160].

2) Ако арбанашки припада кругу старобалканских језика, како је могуће да се још не зна да ли је он илирски (на чему су доследно инсистирали шиптарски албанолози) или трачки (који се многим истакнутим научницима чинио као прихватљивија

¹ Драгољуб Петровић, *Језичке и историјске чињенице о Арбанасима*. – Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, XXXVIII (2008): Међународни научни скуп *Косово и Метохија у цивилизацијским шоковима : Айсіпракти*. Косовска Митровица, 8–11. октобар 2009, Косовска Митровица 2009, 17–18.

² С обзиром на свој научни профил, тада се нисам желео упуштати у доношење било каквих далекосежнијих закључака и тај сам део посла остављао онима које сам за те проблеме сматрао много квалификованијима од себе. Ни данас о томе немам битно друкчији став, али на питања која овде постављам као одговор нећу моћи разумети – ћућање српске науке.

солуција)? Разлоге таквим недоумицама треба, опет, тражити у чињеници да се ни о илирском ни о трачком језику не зна скоро ништа и њима се приписују само појединачни језички реликти које наука никако не успева уверљиво објаснити.³

3) Ако се Арбанаси сматрају балканским староседеоцима, како је могуће да у античким изворима о њима нема никаквих помена и да се у српским историјским списима с њима срећемо тек од првих деценија XIV века, а и то само у малим оазама по косовско-црногорско-арбанашком пограничју [Пешикан 1984: 48–49 – карта]⁴

4) Ако су Арбанаси на својим садашњим просторима ста-роседеоци, како се може објаснити чињеница да је сва њихова тамошња (макро)топонимија доминантно словенска, као и да се у свим арбанашким лексичко-семантичким системима налази мноштво најбитнијих (да не кажемо – најбранлијих) словенских позајмљеница?

И тако даље.

Те сам недоумице засновао, пре свега, на истраживањима Селишчева [1931] и Пешикана [1984], али и на сопственим увидима у природу језичких односа на српско-арбанашком пограничју у Кучима и суседним зонама [Петровић 1988].

Своја разматрања почињем од последње тачке са списка недоумица будући да ће се већ тиме показати да су на својим садашњим просторима Арбанаси историјски неутемељен народ и да се то најбоље потврђује бројношћу позајмљеница из словенских језика (најчешће из српског), и то у најразличитијим лексичко-семантичким системима. Прегледаћемо неке од њих полазећи од спискова које је приредио Селишчев:

1) *Шерминологија куће и ђокућишта*: *strehe -a, strehe ~ стіреха; postré -ja ~ њодстіреха; pode, pod ~ њод; trem -i, treme -ja ~ Ѣрем; zid -i ~ зид; prak, pragu (тоск.), praku (гег.) ~ Ѣраџ; dére ~ двери 'врата', gražd -i буг. ғражд 'ограда; кошара' ~ Ѣрађа; pol'itse, polits -a ~ Ѣолица; ponitse буг. поница 'изба под кућом, рус. погреб'; izbë ~ изба; gl'anik, glanik ~ ғлавња 'велики камен на огњишту'; tsarq, tsaro, seren[i] ~ чер(j)ен; kovtšek, koltšek ~ ковчез; krevet -i ~ кревет; stol ~ сто(л); brave ~ брава; k'itš, kl'itš ~ къуч; verig[e] ~ вериге; obór ~ обор; koš ~ кош; pl'evitse, pl'eme ~ Ѣлевн(иј)а 'просторија за смештај плеве'; kotéts -i ~ коштац; presék -u ~ Ѣресек; gradine,*

³ То се на уверљив начин показује у Њерознаковој књизи: илирском језику у њој је посвећено тек десетак страница, трачком 45, а фригијском чак 90 [Њерознак 1978: 156–167; 21–65; 66–155].

⁴ Сада се тој појединости могу додати и неке друге релевантне референце [Станишић 2007: 19–24; Деретић 2007: 38–43].

gardine ~ градина 'врт'; *selište* f ~ селишће; *stene* -a ~ стена; *turišt*, *torište* ~ торишиће; *kolibe* ~ колиба; *stane* ~ сан 'колиба на катуну'; *druhna* ~ дрво 'брвно'; *pl'eh* ~ ћлева; *trup* ~ труп(aу); *ulica* ~ улица; *ponítse* ~ паница 'глинена посуда за печење'; *vešnik*, *feršnik* = *ponitse* ~ вршник; *tserép* ~ череј; *kertšák*, *gertšák*, *girtšák* ~ крчај; *vorbe* буг. варидба 'кувано јело'; *garáts*, *geráts*, *gerets* ~ ћрн(aу)'; *kove* ~ кова, кофа; *kotel'* ~ коћао; *védre*, *vedr*, *vedre* ~ ведро, ведрица; *kobél* ~ кабао; *kade*, *kats* ~ када, каџа'; *kerbé* буг. кръбла 'kadka (для соленья, для гроздья)'; *mesník* 'посуда за месо'; *kalenitse* ~ каленица; *bl'ude*, *blude* -ja ~ бљудо 'здела'; *plotske*, *plosk* -a ~ плоска (за вино, ракију)'; *tšatške*, *tšatske* ~ чаш(к)а; *koš* ~ кош; *košarik*'e -ja ~ кошарица; *korite* ~ корито; *skrin*'e ~ скриња, шкриња; *síte* ~ сито; *tsep* ~ чети; *sop* буг. соп 'дрвени жлеб кроз који тече вода с извора'; *katenitse*, *katnitse* ~ кадионица; *tšetke* ~ чешка; *kuláts*, *kul'átš* ~ колач; *karavel'e*, *karvél'e*, *kravel'e* ~ кравај 'обредни хлебчић'; *pogáts*, *pugáts* ~ погатша ~ погатша; *peržis* (гег.) ~ пержисти;

2) **рашарска шерминологија:** *lópar* ~ лопар; *oště*, *oištěje*, *štije* -a ~ ојишиће; *jarm* ~ јарам; *pluge* -a, *pluk*-u, *plužice* ~ плуž, плужица; *brane* ~ брана; *leše*, *lese* ~ леса; *vlač[i]* ~ влача, влечеј; *matuke* ~ маћика, моћика'; *kopatš* ~ коћач; *lopate*, *l'opate* ~ лопата; *kose*, *kosere*, *košere*, *kosís*, *kosatš* ~ коса, косир, косићи, косач; *ostén*, *hostén* ~ осићан, осићањ; *bodets*, *mbodets* ~ бодац, бодило; *kertšú*, *kertšuri*, *kertš* ~ крчевина; *ugár* ~ угар; *brazde* -a, *brazè* -a, *brazdë* -a ~ бразда; *zagen* ~ заћон; *prašíš* ~ прашаши 'окопавати'; *ograje*, *ugraje* ~ ограђа '(камена) ограда', грађа 'камени зид око куће, дворишта'; *zabél* ~ заб(j)ел, забио; *vadís*, *vadít* ~ вада 'канал за наводњавање, наводњавати'; *sane*, *san* ~ сено; *kapitse* ~ коћиција;

3) **географска шерминологија:** *rafš*, *rafšaj* ~ раван 'гладак', *raš*, *rapš* 'долина'; *log(e)* ~ јубун, *log*, *logu* 'мала равнина покривена травом' (на северу Арбаније) *lug* < стсл. лјгъ, *lugine* 'долина, кланац'; *rudine* ~ рудина 'планинска долина, рудина'; *lendine*, *ledine* ~ ледина 'долина обрасла травом'; *gamul*, *gamule*, *mogile*, *magule* ~ моћила, гомила; *grude* ~ груда; *gerbe* ~ греба; *stranitse* ~ сићаница; *rospoje* ~ расиоље; *trap* ~ трап; *jérug* ~ јаруга; *borlók* 'удубљење; прљавштина' ~ брлог; *rotok* 'пролаз, увала, јаруга кроз коју тече поток' ~ йоток; *brek* -gu 'хум; речна обала' ~ бр(у)еџ; *reke*, *reké* -ja 'извор; поток' ~ ри(j)ка; *motšali*, *maišál* 'блато, бара' ~ мочалина; *mochar*, *mocharina*, *mochvara*; *galige* 'блато' ~ каљуга, *barište* 'шипраг' ~ баришиће 'бара'; *łom*, *łomitsé* 'прљавштина; блато', ~ лом, ломина 'шикар', буг. лом 'грязь', *vrelle* 'вртлог, вир' ~ врело; *vlag* ~ влаг 'влажност'; *tšuk(e)* 'врх' ~ чука; *kerš* 'стена' ~ крши; *stervín* ~ сијрмина;

4) **бильни и живоштињски свеши:** *rogós, rokóz ~ роžоз, rozge ~ розга; rakíte ~ ракића; žabine 'Ranunculus acris, барски чичак' ~ жабњак; krastavéts, karstavéts ~ красавац, répe ~ рећа; lubnitse, lubenitse ~ лубеница; kopor ~ коноља; boronitse ~ боровница; žab(e) ~ жаба; vider ~ видра; piavítse, piavetse ~ пижавица [Селишчев 186–190]; skopéc ~ шкотац 'кастрирани ован'; kokoš ~ кокош(ка); pate, patok ~ патика, патик; gulap ~ гулуб; matše, matše, matšók, matšór ~ маче, мачак, мачор; musitse ~ мушица; morovítse ~ мравица, мрав; golás ~ голаћ 'пуж'; ligavets ~ љигавац 'пуж'; stenitse ~ сићеница; mol, molítse ~ мол(ау); sokol' ~ соко(л); vrabéts ~ врабац; ster'ók ~ штирк 'рода'; kutš, kute ~ куче; méške ~ мечка; eš, es ~ јеж.*

5) **рибарска шерминологија:** *lopate 'весло'; vozít 'веслати', vozitár 'веслач'; korite 'чамац од издубеног дрвета'; pestrove ~ њасијрва, њасијрмка; krap ~ крај 'шаран'; mreze, merezejé ~ мрежа; vllak ~ влак; kosh ~ кош; peshk, pishk лат. *piscis* 'риба' [Селишчев 1931:167–170].*

6) **лексика занатâ:** *berdilat[ε] ~ брдила; drug[ε] ~ дрјуга, дрјжица; motovil'č ~ мотолово; katš ~ тикач; kerpe ~ крија; rub ~ руб(ау) 'марам(иц)а'; lóžnik 'покривач на кревету' ~ ложник 'лежање, одмор'; opinge, opange ~ ојанак; orute ~ ојујма;*

struk, struch, zdruk -gu ~ сијуђ; teslitse ~ тесл(иц)а; vitle ~ витло, витло; kovatš ~ ковач; gožde ~ гвожђе; tšekan, tšekitš, kora-tš ~ чекић, кораћ; puške ~ пушка; sable ~ сабља; gline ~ глина; plotše ~ плоча; dalte ~ длећо; orendí ~ опрхе;

korite ~ корито; koš ~ кош; valanítse, vajanítse ~ ваљавица, ваљаница;

voštine ~ воштина; matke ~ маћка, маћица; rojis ~ ројићи се;

7) **лексика друштвеног живошта** обележена је такође мноштвом словенских речи, а овде преносимо њихову главнину:

zakón 'обычай' ~ закон; porote, parote, parotník ~ пороћник;

knez ~ кнез; zapana ~ жућан; voj[e]vod'e ~ војвода; tšelnik ~ челник; sundój, sunnój; sundúes „повелитель”, sundatár „Befehlshaber” ~ судији, судија; gjob'e, g'ob'e, gjobar, djobar ~ глоба, глобар; straz'e, strez'e ~ стражја;

rop, robi, robin'e ~ роб 'укућанин', робиња; rotár ~ ратар; r'embúem, r'embüem „грабить, уводить” ~ (с)рубиши, стел. ржбити; plátšk'e ~ љубачка ; grabís, grabí, grabítš, grabitsár 'разбойник' ~ грабиши; dobít 'победитель', dobís 'побеждать' ~ добиши 'победити', poter'e, potére ~ љошера; razbitís, razbís ~ разбиши се 'предомислити се'; sil'e „власть”, „насилие” ~ сила;

nevoj'e, n'evoj'e ~ невоља ; vol'e ~ волја;

krahine ~ крајина;

tsarin'e ~ царина; *porez* ~ порез; *dim* „подать натурою” ~ дим 'кућа, домаћинство'; *voišt*, *voištin*'e ~ војштина 'војни порез', војштиши; *tit*'e ~ мито;

strazník, *trazník* ~ стражар; *pendár*, *podár* ~ пудар 'чувар винограда'; *polák*, *poják* ~ пољак, пољар 'пољски чувар'; *kolár* ~ колар; *kováš* ~ ковач; *dervár* ~ дрвар; *kopáš* ~ копач; *kertšmár* ~ крчмар; *staján*, *stajanitse* ~ стајаја; *radít* ~ радиши;

padís, *padít* ~ (оū)иадиши (ce); *rešít* ~ решиши; *porosít*, *porsít*, *porsís* ~ иоручишши; *rend* ~ ред; *tsarde* ~ ч(e)реда; *ždrivej*, *zdrebi* ~ жребаши;

mére ~ мера; *tšepirók* ~ чеперак 'мера за дужину једнака распону између размакнутих врхова палца и кажипрста'; *karitsé* ~ кориш(aи)це; *pótke* ~ поштка 'међаш'; *provodíje*, *provodíne* ~ буг. проводия; *važdój* „проводжать”, *važde* „след”, *važdúes* „проводжатый” ~ водиши, водич; *vozís*, *vozít* ~ возиши; *totšís*, *totští* ~ почиши; *darís*, *darít*, *darovís*, *darovít* ~ дароваши; *gostís*, *gostít* ~ гостиши; *gostí*; *darove* ~ гошћење; *dap*(ов)и;

opštine ~ ошишина; *baštine* ~ башишина; *domak'in* ~ домаћин; *stopán* ~ стопан(ин), стопаница; *moté* ~ мома 'девојка'; *tšupe* ~ чупе 'девојче', 'чуперак'; *babe* ~ баба; *pobratim*, *probatim*, *probatin*, *probotim* ~ иобратим; *rod*, *rodnár* ~ род, сродник;

tšete ~ чеша; *staje* 'група људи' ~ стаја; *skote* ~ скоти; *pjanéts* ~ пијанац;

starisfát ~ стари сваши; *kumár*, *kumbár*, *kumé* ~ кум, кўма; *dever* ~ девер;

tsare ~ (за)чар(аши); *kobe* ~ коћ; *kobec* ~ кобаџ; *vurvolak* ~ вукодлак.

Међу речима за означавање „емоционалне експресије” у арбанашком језику нашло се такође и мноштво, опет најчешће – српских, позајмљеница:

tšudíš, *tšudí*; *tšude*, *tšudíj*-a ~ чудиши ce, чудо; *koríš*, *korít* „стыд” ~ кориши; *mersíš*, *merzí*, *merzít* ~ мрзешши; *gerdít* ~ ћрдешши; *habitun*, *habitem* (тег.) ~ хабиши ce; *štravis* ~ стравах, (пре)стравиши ce; *gris* ~ ћрисиши; *tšuk* ~ чукаши; *kertsís ne dére* „стучать в дверь” ~ крук(ка)ши; *klukás* ~ кљукаши, къуцаши; *rešít* ~ решиши; *veselít* ~ веселиши (ce); *l'ubís* ~ љубиши; *tšenít* ~ цениши; *prevarít* ~ превариши; *neverít*, *nevrit* ~ невера, изневериши; *turr*, *turrem* ~ штурши; *šetít* ~ ћешиши; *godís*, *godít* ~ (у)годиши; *avís* ~ јавиши (ce); *trázoj* ~ штрајши; *kertšén* ~ кричашши; *vikás* ~ викаши; *besedíem* 'болтати', 'сообщать', *bišetim*, *bisedím* 'разговор', *bisede* 'речь' ~ беседа, беседиши;

fál'e, *i fálem* *Zótít* ~ хвала, хвала Богу;

bol'be ~ бол, болка; *bedá -ja* ~ беда; *vojna* ~ воњ(a); *piske* ~ ѹиска; *tug* ~ туга; *kupitse* ~ кутица; *mbratzíne* ~ бразнина; *plotní* 'полнота' ~ плошнъи-; *flad, fl'ad* ~ хлад;

bugát, mbugát, embugát, bogát с више изведенцица ~ бохай; *vóbeke, vobék, váreke* ~ убох; *g'ore* ~ горе;

И анатомска лексика у арбанашком језику у знатној мери преузета је из словенског корпуса, а у њеним оквирима налази се чак и онај сегмент који се тиче тзв. „интимне анатомије”:

trup, turp ~ труп; *kots* (гег.), *kotske, kotske* ~ коси, коска; *gerl'ats* ~ грло, грлаи; *tšupe, tšupe -ja* ~ чуна, чуперак; *k'erpa* буг, клепало 'обрве'; *grušt* ~ прегршти, грсти; *gerbe* ~ грба; *duf* ~ дух; *verst, versník, versník* ~ врстна, врсник; *neméts, nements, meméts* ~ немац 'немак'; *lakomíts[ε], lokomítse* ~ лакомица; *kotš* 'penis' ~ кочањ 'стабљика купуса; „в старое время у славян засвидетельствован кочанъ („кочерьжка”) и в значении „membrum virile””; *pitš* 'vulva' ~ тичка; *perléš* 'vulva' ~ „срав. серб. прљање 'сованье’”; *kúrve, kurvjár, kurvár* ~ курва, курвар; *kutške* „простиругта” („сука”) ~ кучка; *sise* „женская грудь” ~ сиса, сисе; *šurt[ε]* ~ буг. шуркам 'мокрити, уринирати', срп. шорати;

opet, apét ~ оиети; *okól, okol, akóle* ~ око, около;

tšas ~ час; *taq pasdáj* ~ тозно, тозније; *rok* ~ рок; *skań, skaj, skę* ~ иско;

jug[ε] -a ~ јуѓ 'јужни ветар'; *zagorén* 'северный ветер' ~ изв. од *загорје* 'ветер из загорья'; *žek, žegu* ~ жега; *žar* ~ жар; *vrané, vránete* ~ вран 'црн', вранац;

Мноштво словенске лексике у арбанашком језику (чији сам део овде навео), уз доминантну словенску топонимију у Арбанији (коју испуштам из ових разматрања), основа су на којој се све недоумице поменуте на почетку овога прилога почињу разјашњавати: на својим садашњим западнобалканским просторима Арбанаси не могу бити староседеоци, све је извесније да се њихова прапостојбина налази(ла) на источним падинама Кавказа уз Каспијско језеро, да су се на Балкану први пут појавили са Сицилије 1043. године у саставу побуњеничких трупа Георгиоса Маниакоса против византијског цара, да се (после Маниакосове погибије и заплене његових лађа) више нису могли вратити на Сицилију и да су били насељени у залеђу Драча, између Кроје и Рабана (Арбанон).

Основне чињенице о томе одавно су познате: о Агванији или Кавкаској Албанији и њиховом језику прва сведочанства потичу с почетка XX века (удински језик, аїванско ѹисмо [ЕСЛ 1990:16 531; ЕСЈФ 1984:13–15 130–131]), при чему се сматра неспорним да је удински / удијски језик огранак лезгијске језичке групе, да њиме (према попису од 1979) говори тек неколико хиљада људи и

да он представља остатак агванског језика, чији се носиоци у Кавкаској Албанији помињу од III века ст. ере. Највише података о томе доноси Алексидзе и овде помињем тек неколико његових навода, пре свега оних које се тичу постојања албанске писмености.

Сведочанства о албанској писмености до нас су допрла у јерменским изворима, а међу њима и подatak да је „почетком V века Месроп Mashtoц „створио азбуку за грлени, неблагозвучни, варварски и груби језика Гаргара”. Уз његову помоћ на албански језик биле су преведене Пророчке Књиге, Апостол и Јеванђеље. Најтачнија документарна сведочанства о постојању албанског писма и писмености налазе се у материјалима Двинског уједињеног сабора цркава закавкаских земаља (506. године). У писму јерменског патријарха Бабгена иранским хришћанима о вероисповедним питањима каже се: „Наша је вера... у сагласју с Грузинима и Албанцима [да] свако на свом језику [пише] (букв. писменошћу сваке државе).”

Албански историчар из VII века Mojсеj Kаланкатујски, чије је дело сачувано на јерменском језику у редакцији из X века на браја народа који су у његово време имали писменост и међу њима помиње такође и Албанце.

Сведочанства о постојању светих књига на албанском језику налазе се и код јерменског историчара VIII века Гевонда. Он помиње језике на којима постоји текст Јеванђеља и међу њима на дванаестом mestу налази се и албански.

Трагање за чињеницама о ишчезлој албанској писмености почела су тридесетих година XIX века, али је тек цео век касније Иља Абуладзе „открио уџбеник јерменског језика у коме је, уз јерменску, грчку, јеврејску, грузинску, сиријску и арапску азбуку, била наведена и албанска”. То се дододило 28. септембра 1937, Абуладзе је о свом открићу објавио само кратко саопштење, а азбуку уступио А. Шанидзеу, који је, годину дана касније, у својој расправи потврдио налазе Абуладзеа да је „азбука стварно албанска... и да гласовни систем који она представља мора одговарати гласовном систему удинског језика – представника лезгинске групе дагестанских језика”.

Касније је откривено и више других потврда о постојању те писмености, а међу њима најзначајније је оно до којега је дошао сам Алексидзе са својим сарадницима утврдивши да се међу рукописима, „случајно пронађеним 1975. године” у Манастиру Св. Катарине на Синају, налазе и два на која се, као на „споменике староалбанске писмености”, може гледати као на „веома важан догађај у кавказологији”, при чему, уз друге чињенице из албанске историје, наводи мишљења јерменских научника да је „становништво Албаније... антрополошки слично становништву данашњег

Карађаха у Азербејџану” и да је почетком 5. века „створена албанска писменост и убрзо за њом – богата оригинална преводна књижевност скоро свих жанрова”. Итд.⁵

Главне чињенице о томе шта се касније дешавало с Албанцима с Кавказа доноси Јован Деретић: „Пре доласка у Србију, Арбанаси су променили три боравишта. Пореклом су са Кавказа из кавкаске Албаније. Овој земљи, из које они потичу, странци су дали име Албанија, по имену града Албане, на Каспијском језеру, у чијем залеђу се она простирала. То је била планинска земља која се протезала делом у данашњем Азербејџану, а делом у Дагестану. У тој брдовитој и планинској земљи на источним падинама Кавказа, живело је 26 племена, која су говорила 12 наречја или језика. То доказује да је у земљи, коју су називали Албанијом, живело више различитих народа, а не само албанска племена. Главни град те земље звао се Ардебиљ.

У 8. веку вођени су велики ратови између Хазара и Арапа у пределу Албаније. Арапи су били носиоци ислама, а Хазари турско племе, које је било примило Мојсијеву веру, па је њихов сукоб имао и верски карактер. Арапи су показали више наклоности према домаћем становништву, па је један део народа примио ислам. Када је хазарски принц Баруил ушао у Албанију 730. г. наредио је својим ратницима да побију све становништво које је примило ислам. У Ардебиљу су побијени сви муслимани и град је опустошен. Један део Албанца муслимана је успео да побегне код Арапа, који су ове избеглице сврстали у две скупине и једну послали у Сирију, а другу у Арабију. Они који су отишли у Сирију сједињили су се са тамошњим становништвом и губи им се траг. Они који су дошли у Арабију били су насељени у пустињском пределу покрај Црвеног мора. Ово место није одговарало кавкаским сточарима. Не зна се тачно колико су се ту задржали док нису били пресељени на Сицилију. Сицилија је тада била подељена између Арапа и Византије па су пресељени тамо да појачају муслимански живљање, а и земља им је више одговарала”.

На истом месту, Деретић даље помиње и навод Атанасија Урошевића из 1929. године о томе да је у арбанашкој традицији сачувано памћење о боравку у Арабији, као и навод Јохана Георга фон Хана да „код Арабљана постоји памћење да су Арбанаси

⁵ На чињенице које овде помињем напомену сам (морам признати – случајно) у једној напомени у Лурјеовој књизи о историји византијске филозофије и од ње сам „кренуо у потрагу” за другим подацима [Лурје 2006: 206]. (Уп. и српско издање те књиге: В. М. Лурје, уз сарадњу В. А. Баранова, *Историја византијске философије. Формативни период*, превела с руског Јелена Капустина, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2010, 198).

живели у Арабији поред Црвеног мора... и да су се одатле иселили”, при чему цитира и Лапинског, „који каже да Абази, черкеско племе са Кавказа, држе да су с Арбанасима један исти народ, а и Арбанаси држе да су браћа са Абазима”. На истој линији налази се и схватање Џемса Бекера „да постоји велика сличност између Тоска из Албаније и Черкеза са Кавказа”.

О разлозима за пресељење Арбанаса на Сицилију Деретић исписује и ове редове: „На Средоземном мору вођене су честе борбе између Арапа, као представника ислама, и Ромеја (Византије), као представника хришћанства. Арапи, који су отели од Ромеја већи део Сицилије и део Јужне Италије, да би ојачали исламско становништво у тим земљама, преселили су тамо избеглице са Кавказа. Борбе између Ромеја и Арапа на Сицилији трајале су дugo времена и у време од 827. до 878. године. Сицилија је била подељена на два дела, па отуда и назив Две Сицилије. Ромеји су успели 980. године да освоје део арапске Сицилије и на том делу нашли су Арбанасе. За пола века власти над њима један део тог народа превели су у хришћанство,” а „догађај који је претходио и проузроковао долазак Арбанаса у Србију, био је рат између Византије и Србије у јесен 1042. године. Ромеји су са великим војском напали Србију и борбе су вођене у пределу Новог Епира, данашња територија Албаније. У две велике битке Срби су страшно поразили Ромеје и то је проузроковало немире у Византији. Један од побуњеника био је војсковођа Ђорђе Манијак, који је командовао византијском војском на Сицилији и Јужној Италији. Пошто су га без разлога сменили, одлучио се на побуну и кренуо да узме власт у Цариграду. Повео је своју византијску војску коју је имао под командом и један део кавкаских Арбанаса, односно Албанаца како су их тада звали, као помоћне чете. Са Арбанасима су ишли и њихове породице како је то био обичај у том времену. Манијак се са својом војском искрцао у Драчу, почетком марта 1043. године. На путу за Цариград сукобио се код Острова са ромејском војском верном Цариграду и ту погинуо.⁶ После погибије њеног вође, његова се војска предала. Ове догађаје описао је савременик, византијски историчар Михаило Аталиота” [Деретић 2007: 36–37, 41–42].

С тим чињеницама у потпуном је сагласу и разматрање Михаила Станишића, при чему као занимљивост вреди поменути његов навод да се први пут „срео с проблемом” као заточеник на вулканском острву Устика у Тиренском мору када му се један

⁶ О улози Георгија Манијакиса у тим догађајима говори и Острогорски [1959: 315–316] истичући да су његови „подвизи на Сицилији били последња светла тачка на византијском хоризонту”, али не помиње чињеницу да су се у саставу његових трупа налазили и Арбанаси.

логораш представио као Пијетро Марку, професор књижевности из Елбасана, и рекао му да „ми, Албанци, нисмо никакви потомци Илира, нити су наши први преци били на Балкану. Ми смо са Кавказа. Тамо смо имали своју државу, док нас Арапи нису пребацили на Сицилију и у Јужну Италију. Ето, у овим крајевима – око Месине и Ређо Калабрије – и дан-данас има мојих рођака, остатака тих Албанаца са Кавказа” [Станишић 2007:17].

Уз мноштво драгоценних података којима српска историја или не оперише или то чини прилично стидљиво, у Станишићевим и Деретићевим разматрањима налазим основу и за једну општију опсервацију и с тим у вези цитирам још један извод из Станишићевог текста: „Саопштимо... шта се то догађа у праскозорје албанског искрцања (од стране Арапа) на Сицилију. Између 827. и 878. године вођене су на Сицилији огорчене борбе између Арапа и Ромеја (Византинаца). У том периоду, кад још ни једног Албанца нема у Европи (па ни на Балкану), одржава се Свенародни сабор у Дувну, где су присутни представници Срба из свих њихових кнежевина од Епира до Истре. Цар Константин Порфирогенит у свом делу „*De administrando imperio*” наводи да уважава све те српске кнежевине: Дукљу-Зету, Травунију (Херцеговину), Захумље (око Неретве) и Паганију, као и сва њихова острва у Јадрану, за која каже да су насељена Србима, истичући њихову радиност и свестрано развијену поморску и агрикультурну привреду; цар са жаљењем констатује да није могао да посети велику „покрштену Србију” иза Динарида на северу (коју др Јован Деретић назива „Западна Србија”).

Сабор у Дувну (877. године, док се на Сицилији приводе крају жестоке борбе Ромеја [Византинаца] и Арапа), био је под папским покровитељством. Окупљо је представнике свих тадашњих српских кнежевина, са простора некадашњег српског Илирикума (Илирије). Нема тада ни помена о било каквом трагу постојања некаквих „Албанаца–Илира”... На сабору у Дувну је одређено да... буде организована мрежа српских епископија. Њихово руковођење поверено је „Главном сабору у Дукљи”. Назначени су називи тих удружених епископија: „Антибарум, Будијам (Будујам?), Ецатерам, Дулцигнум, Суациум, Сцодрум, Дривастус, Поллетум, Сорбијум, Босонијум, Трибунијум, Зац(хумлијум)⁷”. Ова црквена организација у савезу српских кнежевина дешава се у јеку кампање организоване по наредби цара Василија I, да Срби примају хришћанство (од 867–886. године)...

⁷ Претпостављам да је то у рукопису било написано латиницом: „Antibarum, Budiam (Buduam? – ДП), Ecateram, Dulcignum, Suacium, Scodrum, Drivastus, Polletum, Sorbijum, Bosonium, Tribunium, Zac(humlium).”

Порфирогенит је забележио да су „архонти Травуније (Херцеговине) увек били под влашћу архоната Србије”... Та Србија се протезала од Дрине на истоку до Истре на западу и од Јадранских планина до Драве. Србофоби и историчари знају, такође, за булу папе Александра II (1061–1073) да је „међу девет бискупија реорганизоване Дукљанско-барске Метрополије” и једна „за стару Србију, а друга за Пилот, која се на истоку граничи са малом реком Валбоном” [Станишић 2007:19–21].

Станишићеви наводи које помињем, удруженi с онима Деретићевим [2007: 38–41], рекосмо, намећу основу за неке шире опсервације не више о Арбанасима као Илирима него о Илирима као палеобалканском становништву уопште. Видели смо да се, према репрезентативној Њерознаковој књизи, о Илирима не зна скоро ништа, оно мало гласа које се сматрају „илирским” сведено је тамо тек на десетак страница, а никде нема објашњења ни како је тај народ нестао ни како се могло догодити да иза себе не остави макар неки неспоран траг више; у античким изворима не помињу се никакве велике катализме, велике сеобе народâ тешко се могу замислiti у било којем времену и оне се могу свести тек на померање делова становништва које траје деценијама и вековима и зато се и „теорије” о сеобама Словена у VI и VII веку „иза Карпата према Балкану” морају свести на неутемељене конструкције, тј. на „научну фантастику”, јер то претпоставља да је Балкан био „ненасељен” или, у бољем случају, „слабо насељен”, па су се многе стотине хиљада (ако не и – милиони) досељеника брзо по њему могле раширити и стићи и до Пелопонеза и до Истре. Против таквих могућности војују многе историјске и друге чињенице, а овде се могу поменути тек две најизразитије.

1) Од античких времена до почетка XX века илирско име односило се на Србе и о томе сведоче бројни Деретићеви наводи [2007: 38–41]⁸ али се над том чињеницом српска „владајућа наука” никад није озбиљно замислила. Треба се надати да ће коначно

⁸ Деретићевом списку помена илирских племена као српских додајем овде и оне у којима се, током више последњих векова, термини *Илири* и *илирски* односе на *Србе* и *српски* језик, па је чак остао и запис Игњата Алојзија Брлића да је Вук „classicissimus Ilirus”. Отуда се и на хрватски „илирски покрет” може гледати као на покрет за прелазак на српски језик [Петровић 2007: 227–230, 264–266]. Занимљиво је, уз то, напоменути да су се, у наше дане, и Словеници, због територијалног спора са Хрватима, сетили Наполеонових „Илирских провинција” као важне етапе у свом националном узрастању, али и они превиђају чињеницу да се илирско име односило, како рекосмо, једино на Србе и тек се касније почело ширити и на *кајкавце*, тј. на Словенце и „Хрвате-кајкавце”, при чему су све касније политичке и административне поделе могле бити или условне или, напрости, произвољне; уп. НИН, 23. јул 2009, 27–29.)

и то учинити⁹ јер ако се покаже да се словенска прадомовина налазила у средњем Подунављу [Трубачов 2002], „теорије о сеобама” поставиће се у сасвим новом светлу: Срби су се налазили по обема странама Дунава и Балкан је био њихова колевка једнако као и Панонија. За два (или три) века „српски досељеници” нису се могли толико „раширити” по Балкану, примити хришћанство, организовати државни и црквени живот са мрежом епархија, оставити о себи толико трагова у топонимији Балкана и у записима античких хроничара... И, узгред, изнедрити један од најлепших споменика Ћирилске писмености – *Мирослављево јеванђеље*. Помињем те појединости да бих нагласио неке чудне чињенице: Срби су то „успели постићи” за пет века „боравка” на Балкану, а Арбанаси ни за цео миленијум нису успели да о себи оставе друкчија сведочанства мимо оних о затирању српских трагова по просторима које су запосе(да)ли.

2) Одавно су антрополози утврдили да источни штокавци (рецимо – Поморавље) и западни чакавци (рецимо – Сусак) припадају истом антрополошком типу и да се њихова граница подудара с границом према кајкавцима, а сада археогенетичари показују „да највећи део данашњих Срба има хаплогрупу *Hb** – 29,2%, која је условно названа „динарска хаплогрупа” (Dinaric Modal Haplogroup), која је карактеристична за Балкан. Ова хаплогрупа је најзаступљенија у Херцеговини, а присутна је у значајном проценту код свих балканских народа, без обзира на границе данашњих држава. Претпоставља се да се ова хаплогрупа ширила са Балкана на подручја централне, источне и јужне Европе пре разног неолита...¹⁰ Појединци доводе у везу ову хаплогрупу са Илијима, с обзиром на простор у ком је заступљена.” Занимљиво је у вези са свим о чему говоримо „смањено присуство ове хаплогрупе код косовских Албанаца (2,7%)”, али је, на другој страни, код

⁹ Први знак да се и ту нешто дешава било је организовање Округлог стола „Методолошки проблеми истраживања порекла Албанаца” у САНУ 21. јуна 2007. године. Занимљиво је, међутим, да је тај скуп припремило Одељење друштвених наука САНУ (председавао је акад. Михаило Марковић) и да из њеног Одељења историјских наука нико није учествовао. С друге стране, САНУ није публиковала саопштења са скупа, већ је то препустила Издавачкој кући „Пештић и синови” (Албани – лажни Илири, Београд, 2007) и тиме признала да о чињеницама које се под њеним кровом саопштене – нема рационалног става.

¹⁰ Ако се може веровати истраживањима Трубачова, такву би могућност имало смисла осмотрити и из „обрнутог угла”: у трећем и другом миленијуму ст. ере „Илиро-Венети” су се налазили на простору од данашње северне Италије до Балтика, а у првом миленијуму ст. ере они су се „спустили” у Панонију и западне области Балканског полуострва (на истоку су се налазили Трачани) [Трубачов 2002: 23–30] и вероватнијом сматрам претпоставку да су ту хаплогрупу на Балкан донели Илири него да се она одатле ширила „на подручја централне, источне и јужне Европе”.

њих хаплогрупа *E3b1* „присутна са рекордних 44%”, при чему је „значајан проценат ове хаплогрупе пронађен и на Блиском истоку и северној Африци” [Димитријевић 2007:115].

И тим се појединостима потврђују закључци до којих смо дошли: *Срби јесу могли бити* староседеоци Балкана, а *Арбани и су нови досељеници*, при чему се о оном првом мишљења и даље могу разилазити (питање је само – докле?), а о оном другом такав закључак моћи ће се много лакше *потврђивати* него *оспоравати*. Арбанашке сроднике данас налазимо на Блиском истоку и у северној Африци, при чему за оне прве знамо одакле су дошли, а за оне друге можемо претпоставити да су се некад одвојили од оних првих и сачували једино заједнички генетски код.

Н. Сад, 9. IV 2009.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексидзе 2009: Заза Алексидзе, *Обнаружена письменность Кавказской Албании* [интернет пројекат Грузинске академије наука „Digitalization of the Albanian palimpsest manuscript from Mt. Sinai” (<http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/armazi/framee.htm>), од 9. фебруара 2009].
- Деретић 2007: Јован И. Деретић, *Арбанаси од Кавказа до Србије*. У: *Албани – лажни Илири*. Београд, 35–47.
- Димитријевић 2007: Никола Димитријевић, *Археолегенетика и изучавање юношевица становништва на Балкану*. У: *Албани – лажни Илири*. Београд, 113–118.
- ЕСЈФ 1984: [Составитель] М. В. Панов, *Энциклопедический словарь юного филолога (языкознание)*. Москва.
- Лурје 2006: В. М. Лурье, *История византийской философии : формативный период*. Санкт-Петербург.
- ЛЕС 1990: [Ред.] В. Н. Ярцева, *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва.
- Њерознак 1978: В. П. Нерознак, *Палеобалканские языки*. Москва.
- Острогорски 1959: Георгије Острогорски, *Историја Византије*. Београд.
- Петровић 1988: Драгољуб Петровић, *Тојонимија Куча*. – Ономатолошки прилоги, Београд, IX, 1–163.
- Петровић 2007: Драгољуб Петровић, „*Три стиле хрватскога стандардног језика*” – на српској основи. Слово, Никшић, 15/16, 222–269.
- Пешикан 1984: Митар Пешикан, *Зетско-хумско-рацка имена на јочејку штурмској доба*. Београд (САНУ – сабрани чланци из *Ономатолошких прилога* III, IV, V).
- Селишчев 1931: Проф. А. М. Селишчев, *Славянское население в Албании*. София.

Станишић 2007: Михаило Станишић, *Последице митоманије о илирсству Албанаца*. У: *Албанци – лажни Илири*. Београд, 15–34.

Трубачов 2002: О. Н. Трубачев, *Этногенез и культура древнейших славян*. Москва.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЧКИ И СРОДНИ ПОСЛОВИ

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

О СРПСКОЈ ЕНЦИКЛОПЕДИЈИ

Неоспорна је чињеница да српски народ, у односу на друге, економски богатије и културније народе Европе, веома касни у изради своје националне енциклопедије. Са разлогом се може поставити питање услед чега је дошло до тог видљивог закашњења. Уверен сам да ту није реч само о финансијским проблемима и да они досад нису били највећа и једина препека за припремање и објављивање једне националне енциклопедије. Кад то кажем уопште нисам спреман ни да потценим финансијски проблем као један од разлога што све до данас нисмо добили националну енциклопедију. Нимало није случајно да се и ових дана, када се појавио први том енциклопедије, од оних којима није стало до ње, који воде непрестану битку против САНУ и Матице српске, потеже питање њене цене. Истина је да цена није мала, али такви пројекти чији резултати су волуминозне енциклопедије нигде у свету нису ниске. Те чињенице су свесни задужени критичари *Српске енциклопедије*, *Академијиног речника* и *Српског биографског речника*, али како њима није ни стало до тих и сличних издања којима се обогаћује српска култура, потежу питање високе цене и успореног рада на тим пословима, с намером да га осујете. Надајмо се да у тим опаким намерама неће успети.

Мислим да је до видног закашњења у изради националне енциклопедије дошло пре свега због тога што у стручном и научном погледу нису били сазрели услови за њено писање. Многе области које у националној енциклопедији општег типа треба да буду заступљене нису код нас биле доволно истражене, па нису постојале најнужније претпоставке за отпочињање посла на састављању енциклопедије, које, по правилу, садрже готове и у сажетој форми

представљене резултате. Уз то, чини ми се да у друштвенополитичким и културним условима у којима смо живели нисмо много ни осећали потребу за добијањем националне енциклопедије. Задовољавали смо се енциклопедијама које су издаване у разним земљама света а нисмо имали потребу да сами приступимо том послу. Штавише, све до недавно, и међу истакнутим члановима САНУ било је оних који су дизали глас против тога да се Академија укључи у пројекат израде националне енциклопедије.

У испитивању разлога због којих касније с појавом националне енциклопедије не верујем да ћу погрешити ако утврдим да ми Срби нисмо много склони колективним пословима у којима се губи индивидуалност. Ми нисмо спремни у довољној мери да се повинујемо општим потребама и задацима. Радије радимо самостално него у групи, а добре енциклопедије, при данашњем стању наука, не могу стварати појединци ма колико били вредни, учени и образовани.

Упркос томе што са видним закашњењем добијамо *Српску енциклопедију* елитни представници наше науке и културе, који су били окупљени у Друштву српске словесности, још 1863. године покушали су да организују посао на изради *Енциклопедије наука*, неке врсте опште енциклопедије. Нажалост, тај покушај је пропао јер је Друштво српске словесности већ следеће 1864. године из политичких разлога било распуштено.

Српско учено друштво није покушало да оствари идеје Друштва српске словесности. Међутим, његов угледни члан, Владимир Јовановић, написао је *Политички речник*, који је остао недовршен, али га је једним делом објавила Уједињена омладина српска 1870–1872. године. Јовановићев *Политички речник* је нека врста енциклопедије начела демократије, излагање идеја француских револуционара XVIII века, француских републиканаца из револуционарне 1848. године, енглеских либерала и величање српског патријархалног живота.

После Јовановићевог *Политичког речника* Срби су добили *Поменик знаменићих људи српског народа новијега доба*. Он се појавио 1888. године из пера Милана Ђ. Милићевића и можемо га сматрати неком врстом претече нашег *Српског биографског речника*. У исту категорију можемо уврстити и *Знамениће Србе XIX века* који су се појавили у размаку од 1898. до 1900. године у редакцији Андре Гавrilovića.

Више година уочи Првог светског рата дошло је до једне иницијативе да се напише нека врста јужнословенске енциклопедије. Према првобитној замисли њу су имали да припреме Југославенска академија, Српска краљевска академија, Бугарска

академија и Матица словенска. Бугарска академија је на самом почетку одустала од тог посла а остале три установе почеле су да припремају алфабетар и упутства за израду енциклопедије. Одштампано је и неколико библиографских јединица, које су имале да послуже као узор за писање одредница. Међутим, испоставило се да у том тренутку није било могуће обезбедити дољан број компетентних сарадника па се од читаве замисли о изради енциклопедије морало одустати. Занимљиво је поменути случај који се десио у вези са овом енциклопедијом с познатим филологом Ватрославом Јагићем. Када су га представници Српске краљевске академије позвали на сарадњу на тој енциклопедији он је одговорио да позив прихвате под условом да једна његова одредница, коју буде написао, буде штампана ћирилицом а друга латиницом. Био је то одраз ондашњег времена и пројугословенског расположења којим би, по свему судећи, била проткана и неостварена енциклопедија.

Културна и научна потреба за једном српском националном енциклопедијом деценијама је висила у ваздуху па није случајно да су водећи људи наше науке чак и у време Првог светског рата, када су топови грмели на све стране и када је исход рата још увек био неизвестан, помишљали на то да се прихвате посла на стварању једне свеобухватне југословенске енциклопедије. После рата тог посла прихватио се у новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца професор Станоје Станојевић. Под његовим руководством настала је четворотомна *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, штампана у Загребу и ћирилицом и латиницом. И поред неких слабости она је и данас незаобилазна и веома корисна па је послужила као добра основа за рад на нашој *Српској енциклопедији*.

Значајну претходницу *Српској енциклопедији* представља *Свезнање. Ођиши енциклопедијски лексикон*, који је објављен 1937. године у издању Народног дела из Београда. Уредник *Свезнања* био је Петар Петровић, а у његовом настајању учествовала је екипа од 122 сарадника. Велик корак даље од *Свезнања* учињен је појавом *Мале енциклопедије Просвећа*, чији уредник је био Ото Бихаљи-Мерин. По садржају она је општег карактера. Има око 40.000 одредница а на њој је радило 170 сарадника. Сама чињеница да је досад доживела три издања казује да је наша средина за оваква дела заинтересована и да је потреба за њима знатна. Поред многих пропуста, некоректности и тенденциозности не може се рећи да осмотромна *Енциклопедија Југославије* Лексикографског завода из Загреба у неким случајевима није и да неће послужити као један од приручника у настајању *Српске енциклопедије*.

Овде сам поменуо само нека најважнија и најпознатија енциклопедијска издања свесно изостављајући многа друга локалног значаја и ужег стручног карактера, премда су и она незаобилазна грађа која мора бити коришћена при настајању *Српске енциклопедије*.

Будући да сам један од тројице још живих најстаријих учесника у пословима који су радили, па још и данас раде, на изради *Српске енциклопедије*, могу да кажем да је од тренутка када се дошло на идеју да треба приступити изради националне енциклопедије решено је да тај посао треба да раде Српска академија наука и уметности и Матица српска. О свему осталом брзо је постигнута сагласност а посао на изради енциклопедије означен је као хитан па је наглашено да он не трпи никакво одлагање. Једино питање о којем су вођене озбиљне расправе било је то да ли је за израду енциклопедије потребно оснивати неко стручно и оперативно тело, неки лексикографски завод, или и без њега Матица српска и САНУ, саме, расположивим капацитетима, могу обављати све послове. У превеликој жељи да посао што пре започне, да не дозволимо да нам се замери да је пројекат скуп и да га држава не може финансирати, па да све пропадне, одлучили смо да и без стручне административне логистике започнемо рад на изради азбучника.

После искуства које смо стекли у досадашњем раду јасно је да је веома добро што је у посао око израде *Српске енциклопедије*, поред Матице српске и САНУ укључен и Завод за уџбенике и наставна средства. Међутим, постало је више него очигледно да без стручне логистике, која не мора да буде велика, али мора да буде добро обучена за лексикографске послове, рад на енциклопедији није могућ.

Немам илузија да је први том *Српске енциклопедије* савршен и да у њему нема одређених пропуста. Као активни учесник у њеном настајању мислим да не би било укусно да је хвалим, јер би испало да хвалим и себе. Очекујем основане добронамерне стручне критике чврсто уверен да ће оне од Уређивачког одбора бити усвојене и да ће већ наредни том бити бољи и са мање могућих недостатака. Појаву првог тома *Српске енциклопедије*, оваква каква је, доживљавам као прворазредни догађај у нашој култури. Уверен сам да су савладане све препреке које су доста дugo искрсавале у пословима око њене израде. Те препреке ретметиле су ритам рада и одужиле су посао на изради првог тома енциклопедије. Чини се да су у овом тренутку постављени здрави темељи за продужетак посла на *Српској енциклопедији*. То што су се неки новинари већ огласили у појединим листовима

и што су показали да су спремни да подмећу клипове под ноге не би ли осујетили послове на *Српској енциклопедији* за наше прилике није ништа ново. То не би требало да нас узбуђује нити изненађује. Увек је било оних који нису у стању ништа добро да створе, али су у стању све добро да руше. Надам се да ће код оних који одлучују о судбини *Српске енциклопедије* бити довољно разумевања, мудrosti и добре воље да у пружању подршке овом за националну културу значајном послу истрају до његовог окончања.*

* Реч на представљању *Српске енциклопедије* у Матици српској, 23. новембра 2010. године.

ЗОРАН КОВАЧЕВИЋ

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА: ПОДУХВАТ ВИШЕ ГЕНЕРАЦИЈА

Рад на националној енциклопедији увек је био један од највећих послова у култури једног народа, а у данашње време то је и велики изазов. Јер, иако се често каже да су сва времена иста и да су и раније епохе биле пуне турбуленција и промена, наше време је у нечemu, несумњиво, суштински друкчије од свих претходних епоха. Та суштинска разлика је у брзини промена јер се налазимо пред правом лавином информација и техничких иновација. Ово време карактерише и појава глобализације која се огледа у израженој међузависности када свака нова идеја, технички прогрес, научно откриће па и терористички акт могу преоријентисати правац кретања света. Зато над нашим временом лебди дух неизвесности. Брзина промена диктира веома интензиван рад на енциклопедији, без дисконтинуитета и застоја. Сем тога, српски народ се, због свега што се десило последњих деценија, налази у изузетно деликатном положају јер му и даље прете многе опасности, поред осталог и опасност потирања његовог идентитета. Енциклопедија која се пише имаће кључну улогу у утемељењу и очувању тог идентитета. Она ће бити својеврсна историја српског народа, али каква историја? Када се говори о историји обично се мисли на историју политичке моћи, ратова и освајања и то се узима као историја народа и света. Али постоје многе историје

свих аспектата људског живота, историје које су далеко важније за прогрес људског рода него непрекидна борба и калеидоскоп промена политичке и војне превласти. Таква ће бити и *Српска енциклопедија*. Поред осталог она ће бити и историја српске науке. И, наравно, *Прва књиџа I тома* представља само мали сегмент те историје јер се ради о капиталном пројекту у чијој реализацији ће учествовати и више генерација.

Дати осврт или приказ области природних наука једне енциклопедије, иако само прве књиге, првог тома која садржи око 2.000 одредница је приличан изазов. Зато сам се определио да се концентришем на најважније научне институције и највећа научна имена као илustrацију садржаја прве књиге *Енциклопедије*.

Под словом А и Б ове књиге налази се неколико одредница научних области и наших научних институција. Једна од највећих се односи на агрономију. Ова иста кућа у којој се налазимо, Матица српска, штампала је већ у другој половини 19. века преко 30 књига за народ о воћарству, виноградарству, повртарству и ратарству, а 1850. у Банату је почела селекција биљака. Први пољопривредно-шумарски факултет у Србији основан је 1920. у Земуну. Убрзо почиње издавање *Пољопривредног гласника*. Оснивају се научни институти од којих је свакако један од најважнијих Завод за пољопривредна истраживања у Новом Саду (1946), данас Институт за ратарство и повртарство. Интензиван истраживачки рад одвија се у области генетике и оплемењивања биљака са стварањем сорти високог генетичког потенцијала. Створено је близу 2.000 врста хибрида, а преко 300 хибрида створених у српским институцијама и факултетима признато је у свету и успешно се гаји на преко 3 милиона хектара од Кине до Аргентине. У овој *Енциклопедији* биће приказано још много српских научних институција али сумњам да ће по резултатима истраживања, а посебно њиховог преноса у праксу, неке надмашити институте за пољопривредна истраживања. Упоредо са овим развија се агрохемија тако да је 1906. у Суботици отворена прва фабрика суперфосфата у југоисточној Европи.

У *Енциклопедији* можемо читати да се 20-их година прошлог века у Србији развија аеродинамика, авијатика и аеродромско инжењерство.

Посебно добро обрађене су одреднице астрономија, астрономска друштва и астрономске опсерваторије чији је аутор наш познати астроном и популаризатор ове науке Милан Димитријевић. Астрономска и метеоролошка опсерваторија основане су у Београду 1887. У другој половини 19. века појављују се први научни радови из астрономије Ђорђа Станојевића у којима се

саопштавају истраживања из физике Сунца и спектроскопије у часопису Француске академије наука. Године 1888. написан је први уџбеник *Космографије*, а касније на новоосновани Универзитет уводи се настава из астрономије коју предају Милан Недељковић и Милутин Миланковић. У Деспотовој кули на Калемегдану 1964. отворена је Народна опсерваторија, а 1981. г. оснива се Друштво астронома Србије.

Са астрономијом развија се астрофизика која се бави физичком универзума. Први радови из ове области везују се за Руђера Бошковића који је писао о природи Сунца да би највећи научни допринос, данас признат у целом свету, дао Милутин Миланковић који је објаснио појаву ледених доба астрономским узроцима. 1955. у Београду је израђен пријемник за мерење радио зрачења Сунца и Млечног пута.

Вредно је поменути још једну област из прве књиге *Енциклопедије*, а то је атомска физика. Одмах после фундаменталних радова Радерфорда, Нилса Бора, Шредингера, Хајзенберга и Паулија појављују се значајни радови наших експерименталних и теоријских физичара.

Милан Курепа оснива светски познату школу за изучавање судара електрона са атомима. Помиње се да су атомски судари изучавани у Институту „Винча“ и да су значајне резултате у атомској физици остварили претежно сарадници Института за физику. Међутим, међу поменутих десетак имена не појављује се име Павла Савића, несумњиво нашег највећег истраживача у области атомске и нуклеарне физике. То име свакако ће се појавити под одредницом нуклеарна физика или с обзиром на то да велики број читалаца не прави разлику између атомске и нуклеарне физике било би добро да се и овде бар помену Павле Савић.

У одредницама антропогеографија и антропологија наглашен је допринос Јована Цвијића који је ове области подигао на светски научни ниво.

У вези са бактериологијом говори се о карактеру и развоју ове дисциплине уопште али је скоро сасвим изостављен њен развој код нас и допринос напшх бактериолога.

Више одредница дају исцрпне информације о научним часописима који носе назив *Актива* или *Архив*.

Од бројних научника који се помињу у првој књизи *Енциклопедије* издвојио сам само неколико најеминентнијих који су оставили трајан траг у нашој и у светској науци.

На првом месту то је одредница о Војиславу Авакумовићу коју је писао његов ученик академик Војислав Марић. Ради се о математичару светског гласа који је нажалост већ као афирмисан

научник због својих слободоумних идеја морао да напусти нашу земљу. Прихваћен је оберучке на најзначајнијим светским центрима математике као предавач. Био је инспирисан делима Јована Карамате. Посебно је запажен његов допринос из области Тауберових теорема и теорије бројева.

Друго велико име је Татомир Анђелић који се бавио механиком, математиком, физиком и астрономијом и у своме развоју био под утицајем Михајла Петровића Аласа и Милутина Миланковића. Његово интересовање кретало се углавном у области рационалне и небеске механике, диференцијалне геометрије, тензорског и матричног рачуна. Био је врсни предавач. Сматра се да је то био професор који је најбоље знао да објасни тензорски рачун. Основач је наше школе за механику и значајан је популаризатор науке, посебно астронаутике и истраживања космоса.

Још бих се задржао на животу и делу биолога и физиолога Радослава Анђуса. Његови најзначајнији радови су из области термофизиологије, неуробиологије, ендокринологије и теоријске биологије. Резултати његових експеримената у области дубоке хипотермије (0-1 C) уз привремени губитак животних функција и потом реанимације публиковани су у водећим светским физиолошким часописима и часопису *Nature*. Анђус је радио и развијао се под руководством великог физиолога Ивана Ђаје.

Из примера ова три научника које сам навео пада у очи један значајан податак а то је да су сва тројица били инспирисани делом или непосредни сарадници великане српске науке – Карамате, Миланковић и Ђаје. Овај момент указује на значај континуитета у истраживањима која су већ трасирали велики умови, даљег развоја већ фундираних истраживачких лабораторија и института што је данас, нажалост, редак случај. Јер са нестанком основача лабораторије често нестаје и сама лабораторија.

Пасионирани читалац наћи ће још много интересантних података о српској науци и српским научницима у одредницама које су писане на бази проверених сазнања и извора, а од стране компетентних аутора.

Иако је прва књига *Енциклопедије* тек први корак ка тешком и дугом путу до завршетка овог капиталног пројекта она је од посебног значаја јер ће уређивачки одбор моћи да провери колико је био успешан у реализацији концепције и основних начела којима се руководио, да сагледа грешке и пропусте и да их у даљем раду исправља. У *Предговору* је наглашен је рационални и критички приступ целокупном културном наслеђу, достигнућу свих наука и уметности, економије. Истиче се да је једно од основних начела научна објективност и чињенични опис, а не вредносни суд о

појавама и догађајима. Ово свакако важи за писање одредница, али сачињавање азбучника којим је енциклопедијска грађа одабрана и распоређена, који представља фундаменталну основу самог пројекта, представља у суштини деликатно вредновање појава, догађаја и личности. И ово је, опет због специфичности нашег времена, велики изазов за Уредништво. Јер број научника расте експоненцијалном прогресијом, појављују се нове научне дисциплине и све већа рамификација постојећих. Критеријуми за нова имена морају бити свакако строжији, засновани на показатељима који су данас прихваћени у валоризацији научног доприноса у природним и техничким наукама. У противном случају број одредница ће се веома повећати.

Ту може бити, а и има пропуста, међутим, критика тих пропуста мора бити добронамерна, да претставља помоћ уредништву а не само промоцију сопствене памети и знања.

Овај пројекат на систематизован и критички начин обрађује огромну грађу, целокупну културно-историјску баштину српског народа, његов допринос европској и светској култури и цивилизацији. Рад на њему ће трајати десетину година и зато он заслужује пуну подршку и помоћ свих научних и културних посленика, целокупног српског друштва и српске државе. А ова прва књига, првог тома, ако је по оној народној да се по јутру дан познаје, обећава даљи успешан рад на овом грандиозном делу.*

* Реч на представљању *Српске енциклопедије* у Матици српској, 23. новембра 2010. године.

ОБРАД СТАНОЈЕВИЋ

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА: СВЕОПШТИ ЗБОРНИК ЗНАЊА

За овај Универзитет и његов Правни факултет везују ме многа сећања. Од оснивања сам предавао на њему током 19 година. Једино сам на београдском Правном провео више времена. Први почасни доктор овог Универзитета је Аристид Теодоридес, светски стручњак за древно египатско право и велики пријатељ нашег народа, иначе професор на Слободном универзитету у Бриселу. Ја сам га предложио за ту титулу.

Намера да се целокупно знање сакупи на једном месту није нова. Грчки *енциклос* значи заокружен, свеобухватан. Још у античко време било је покушаја да се направе такве књиге, међу Римљанима први је Варон покушао да пружи целокупно познато знање у девет томова. Најпознатија је била књига Плинија Старијег, *Naturalis historiae* у 37 књига која је у средњем веку доживела преко четрдесет издања. А чувена француска енциклопедија је била не само грандиозан научни подухват, него и поклич на револуцију. И ту је, како је неко закључио, „реч претходила делу, као што севање муње претходи удару грома”.

Ми смо у неким стварима предњачили у односу на друге народе. Српски грађански закон је донет 1844. и то је био трећи модерни законик у Европи, после Француског и Аустријског. Поређења ради, Грци су позвали немачког професора да им у томе помогне, па им је требало сто година да заврше свој грађански кодекс.

Али се са енциклопедијом каснило. Као што сте чули, први такав покушај скромног обима је дело мог презимењака, Станоја Станојевића.

После Другог светског рата, објављено је више енциклопедија, са Крлежом као руководиоцем, између осталог Опћа и Југославенска. Она, као и свака уосталом, носи печат времена у коме је настала. Тако је одредница о светом Сави пет пута краћа од оне о СКОЈ-у. Песме о Краљевићу Марку су углавном оне које су кружиле по Далмацији.

И ова наша носи тај печат. Јер, како рече Бродел, „историја је одговор на питања које изнова поставља свака нова генерација”. Ни питања нису иста, а ни одговори.

Било је полемика већ у току израде овог тома. Међу члановима нашег Одбора било је оних који су, како се каже, свесно или несвесно, саботирали рад на енциклопедији.

Можда сте пратили расправе у НИН-у. Један анонимус је наводио велике трошкове око рада. То вам је она врста података која код неупућених оставља утисак. Недавно смо читали како се у Србији сваки четврти брак разводи. Застрашујући податак на први поглед. А како је у другим земљама? У Француској сваки други се разводи, а у САД још и више. Значи стојимо двоструко боље у том погледу. У листу *Политика* један професор је тврдио да су Њујорк и Вашингтон далеко сигурнији градови од Београда. Без икаквих података. А како по статистичким подацима стоје ствари? Тачно је да је Америка уложила велики новац и напор да смањи криминал у ова два града који су излог САД. Раније, деведестих година прошлог века, број убиства у Њујорку био је 32

недељно, док је у исто време Москва имала 2 убиства недељно. И то захваљујући повећању криминала после пада Берлинског зида. Сада Њујорк има знатно мање убистава него раније, али тај број је, сразмерно броју становника, још увек двоструко већи него број убистава у Београду. А шта је са другим градовима? После урагана „Катрина”, Њу Орлиенс, у коме сам провео готово три године, има 340.000 становника. И има већи број убистава и сирања него читава Србија.

Како трошкови око *Српске енциклопедије* стоје када се упореде са сличним издацима у околним земљама?

Загребачки Енциклопедијски завод има готово 250 сарадника. Ми имамо шест сарадника са скромним платама, од којих је један Саша Трифуновић, иначе Крагујевчанин. Ми смо, као чланови Редакције који припремају азбучник, када нас је било само седам, једно време добијали накнаду од 800 динара месечно.

Откуд та потреба да се напада оно што је од значаја? Пре извесног времена један осредњи писац је оптужио Вука да је упропастио наш језик. То је херостратски нагон да се неко истакне, да искочи из своје осредњости и да се о њему говори.

Када је сазидана „Београђанка” неки анонимуси су оштро замерали што није бела. Зато што, по њима, вальда, у Белом граду све зграде треба да буду беле.

Постоји изрека на Сицилији: „Није важно да ли добро радиш или лоше, важно је да ништа не радиш.” Вальда је то објашњење.

Наравно да је сваки почетак тежак. Требало је направити азбучник, рангирати појмове и имена по значају, изабрати илустрације. То није био лак задатак. Дугујемо захвалност декану Правног факултета у Крагујевцу Предрагу Стојановићу што нам је пре више година омогућио боравак у Матарушкој бањи, где смо били у могућности да размотримо неке проблеме и уклонимо недоумице.

Наравно да се могу наћи грешке.

Један од наших најплоднијих научника, који је узорao дубоке бразде у многим областима, почев од историје, па до права, лингвистике, чак се огледао у поезији, који је рођен као Коста, али му име није доволно српски звучало па је узео ново име, уствари првео старо, у Стојан, а то је Стојан Новаковић, рекао је: „Ко ради тај и греши. А ја сам много радио па сам много и грешио.”

И ја сам открио једну малу грешку, и то у свом имену. Уместо Обрад С. Станојевић, стоји: Обрад О. Станојевић. Наравно греш већим делом иде на моју душу, јер сам имао прилике да читам текст и да га исправим. Али аутор је обично најгори коректор будући да чита очима меморије.

Досад су осврти на овај том били углавном похвални. Била је једна замерка – зашто није општа, већ само национална.

Стварно би било добро да имамо свеопшти зборник знања. Неке такве енциклопедије садрже пропусте или накарадна објашњења када је реч о нама. Колумбијина енциклопедија, и то не она скраћена (*Columbia-Viking Desk Encyclopedia*), већ обимна, за све научнике наводи каквог су порекла, осим за Теслу. Вебстерова енциклопедија појам националног чишћења објашњава приближно овако: „То је када Срби из Србије дођу у Босну, отерају Босанце и Хрвате и населе се.“ То они свој начин ширења према Западу приписују нама. А у ствари је обрнуто. Последњих сто педесет година Срби се селе из Босне у Србију. А у Босни су, од времена за које постоје подаци, дugo чинили већину. Што би Аустријанци, који нису били наклоњени Србима, на босански парламент примењивали национални кључ: три Србина, два муслимана и један Хрват?

Када бисмо имали такву енциклопедију, а није искључено да ћемо је имати, јер имамо снаге и способности за то, могли бисмо бар нашим читаоцима да дамо истинита објашњења.

Мислим да нема сумње да је ово, чији први плод стоји пред нама, представља најзначајнији издавачки подухват нашег народа. Само да га не погоди судбина Скадра на Бојани или храма Светог Саве. Надајмо се да неће.*

* Реч на представљању *Српске енциклопедије* у Крагујевцу, у Ректорату универзитета, 24. децембра 2010. године.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

СРПСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА: ОД УПОТРЕБНЕ ДО СИМБОЛИЧКЕ ВРЕДНОСТИ

Појава *Српске енциклопедије* познаваоце енциклопедистичке литературе тешко може оставити равнодушним. Природно је да ће самосвесни припадник српске културе у томе наћи разлоге за велико задовољство, јер Срби, најзад, почињу да граде оно што до сада нису имали: свеобухватан корпус енциклопедијског знања који српска научна заједница, о сопственом народу, гради по највишим научним стандардима. Има, међутим, и оних који се

овој појави неће радовати, јер њима није ни стало до тога да Срби као народ изграде разумну и критички утемељену културолошку самосвест. Њима би, вероватно, више одговарало да се и не пише енциклопедија чији је предмет цео српски народ него би задовољнији били да се та целина раздроби и искаже само фрагментарно. *Српска енциклопедија* ће, дакле, пружити јаке разлоге за исказивање различитости читалачких приступа овом делу у настањању, али се у свим овим приступима јасно може препознати не само природа дела о којем се мисли него и природа оних који о том делу мисле.

1

Српска енциклопедија, по својој дефиницији, треба да буде књига велике употребне вредности. Замишљена као национална енциклопедија општег типа, она обухвата све врсте знања неопходне да се разуме шта српски народ јесте био и на какав начин је испољавао своје креативне потенцијале. Када овај пројекат буде завршен и када буде изашло свих десет томова, пажљиви читалац би требало да у овој публикацији пронађе поуздане, тачне и довољно обухватне информације о свеколиким појавама важним за историју српскога народа. Рађена према врхунским критеријима модерног научног сазнања и одговарајуће енциклопедистичке обраде, ова књига може и треба да послужи као уводна расправа неопходна за разумевање многих појава и личности, језика и обичаја, верског живота и практичне делатности, уметничког стваралаштва и разних научних области, те за сагледавање њиховог значаја за српски народ.

Описујући простор и време, прилике и догађаје, те стваралачке резултате српскога народа, *Српска енциклопедија* не-посредно показује и доказује како су Срби стари европски народ са респектабилном историјом, са својим погледом на свет и схватањем основних вредности. У том смислу то је књига која, утврђивањем културолошке самосвести, несумњиво омогућује плодотворан дијалог са представницима других европских народа и култура, дијалог који Срби не би никако смели да воде са притајеним или нескривеним осећањем инфериорности. Ти никако не! Српска историја и култура у најширем смислу пружа све разлоге да се Срби осећају као достојанствени припадници европске заједнице народа. Они су то постали пре више векова, а такво осећање културолошке припадности европском поретку вредности не треба ничим условљавати, поготово не уласком у актуелну политичку целину коју називамо Европском унијом.

Својом културом Срби су одавно показали да су део ширег европског поретка.

Српска енциклопедија је концептуално веома чист пример националне енциклопедије као посебног жанра. Биће прилике да српска енциклопедистика понуди и неке друге жанрове, али је од највеће могуће важности да у жанру националне енциклопедије управо српска научна заједница понуди сва сазнања до којих је дошла. Разлоге ове неопходности не треба сагледавати само у патриотизму, доживљају и ставу којег се ни у времену глобализма не треба стидети и који, исто тако, нема разлога да буде стран припадницима научне заједнице. Чисто научне разлоге, пак, треба препознати пре свега у чињеници да је управо научно сазнање о српском народу најразвијеније у Србији и у српским универзитетским центрима. Да то не мора бити тако, довољно нам је упоређење о тома каква је ситуација била у 19. веку (да не помињемо раније епохе), када је било неопходно отићи у Беч, код Копитара, Миклошича, Јагића, Јиречека и других, да би се стекла врхунска славистичка, па и србистичка знања. Данас у свет треба да идемо из других разлога и потреба а не због стицања врхунског знања о српском народу: то знање превасходно се налази у нашим научним и културним центрима. Обавеза српске научне заједнице јесте да обезбеди целовит корпус енциклопедистичког знања о сопственом народу.

Окупивши научнике најразличитијих стручних профиле, *Српска енциклопедија* је настојала да изгради што потпунију и обухватнију слику о свеколикој сложености постојања српскога народа. Такав концепт је, у име Матице српске и Српске академије наука и уметности, аргументовано образложила и изградила група наших водећих научника. У том првом саставу Уређивачког одбора из 1992. године били су: Берислав Берић, Милорад Васовић, епископ Сава (Вуковић), Војислав Ј. Ђурић, Павле Ивић, Миодраг Јовичић, Божидар Ковачек, Василије Ђ. Крестић, Војислав Марић, Дејан Медаковић, Милјан Мојашевић, Милорад Павић, Мирослав Пантић, Никола Пантић, Властимир Перичић, Светозар Петровић, Чедомир Попов, Момчило Ристић, Љубомир Симовић и Драгослав Срејовић. Већина ових покретача *Српске енциклопедије* није више међу живима, али неки од оних који су још активни и даље представљају гарант концептуалне чистоте и научне утемељености ове публикације.

Данашњи Уређивачки одбор, који је на оваквом концептуалном темељу изградио прву књигу првог тома *Српске енциклопедије*, радио је у саставу: Чедомир Попов (председник до 1. 7. 2008) и Драган Станић/Иван Негришорац (председник);

Данило Баста (Филозофија, психологија); Миро Вуксановић (Архиви, библиотеке, музеји, научне и културне установе); Владан Ђорђевић (потпредседник, до 31. 12. 2008) и Теодор Атанацковић (Индустрија, занатство, рударство, технологија, металургија, саобраћај, машинство); Момчило Зечевић (Исељеништво, научни секретар, до 28. 2. 2009); Ђорђе Злоковић (Грађевинарство, геодезија; потпредседник); Борислав Јовановић (Археологија, рана историја); Владимир Кањух (Медицина, ветеринарска медицина, фармација, стоматологија); Василије Ђ. Крестић (Историја, помоћне историјске науке, војска); Милан Лојаница (Историја културе, ликовне уметности, архитектура); Радош Љушић (Школство, педагогија, просветне установе); Драгослав Маринковић (до 31.12.2009) и Владимир Стевановић (Биологија, геологија, хемија, шумарство); Александар Маринчић (Енергетика, електротехника, информатика); Војислав Марић (Математика, механика, физика, астрономија); Радомир Милошевић (Религија, теологија, црквена историја); Нада Милошевић Ђорђевић (Народна књижевност); Милован Митровић (Етнологија, социологија, пољопривреда); Ненад Остојић (Позориште, филм, балет, музика); Часлав Оцић (Економија); Новица Петковић (до 7. 9. 2008) и Душан Иванић (Књижевност), Предраг Пипер (Лингвистика, филологија); Душан Попов (Спорт, физичка култура, медији, новинарство, публицистика); Обрад Станојевић (Државно уређење, право, политикологија); Слободан Ђурчић (Географија, демографија, туризам).

Уређивачки одбор је преузео све обавезе Централне редакције, а тиме и потпуну одговорност за целокупан изглед *Српске енциклопедије*, почев од основног концепта, укупног обима азбучника, преко самих текстова, њихове садржине и начина излагања, па све до коначног прелома и визуелног изгледа књиге. У самој изradi учествовало је укупно 114 чланова Стручних редакција, а текстове 1.929 одредница написало је 511 аутора. О ликовно-графичком изгледу *Српске енциклопедије* бринуо је Александар Прибићевић, о илустративном фонду Александра Новаков и Драган Тубић, а о картама Милован Миливојевић. Лексикографски редактори били су: Бранислава Балаж, Драгана Белеслијин, Александар Деветак, Мијана Ерић, Милена Микић Враголић, Саша Трифуновић и Емилија Џамбарски Завишић. Лектор је била Милена Микић Враголић, а лектор и коректор Вера Василић. Енциклопедија је штампана у Ротографици у Суботици, а технички уредник је била Вукица Туцаков.

Посебан је значај сарадње са Заводом за уџбенике из Београда. Ова установа је, по Закону о Српској енциклопедији, одређена за обављање свих финансијских операција, као и за послове

извршног издавача. Иако је у почетку, од 2006. године та сарадња обављана са доста потешкоћа, са променом директора пре две године и са доласком на ту функцију Милољуба Албијанића све је кренуло набоље, тако да се данас послови одвијају на најбољи могући начин. Штавише, Завод је само својим средствима одштампао прву књигу првог тома *Српске енциклопедије*, и то у 5.000 примерака.

По Закону о Српској енциклопедији, овај пројекат је финансиран средствима из буџета. Финансијска подршка је пристизала из Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, а искрено се надамо да убудуће неће бити онаквих проблема и застоја какви су се јавили пред сам довршетак посла, током 2009. године. Само успешном хармонизацијом строго научних послова и финансијске подршке, проистекле из стратешког опредељења српске државе, можемо одржати повољан радни амбијент и ентузијазам који су верни сарадници овог пројекта исказали протеклих година.

2

Српска енциклопедија није тек обична књига међу другим, исто тако обичним књигама. Као чин разумевања самога себе и као својеврсна легитимација пред светом, она је књига над књигама, најважнија коју један народ о себи може да изнедри. Истовремено, она је и својеврсни тест српске саборности. Сама чињеница да српски народ до сада није успео да сачини своју националну енциклопедију представља изразито упозорење на то да са самом слогом која нас све спасава нешто није у реду. Заокупљени многим разликама и споровима, наши научници и политичари у прошлости нису успевали да нађу најмањи заједнички садржаца слоге и заједничког делања како би остварили националну енциклопедију као књигу над књигама. Та књига, наиме, може да настане само уколико се сваки од могућих учесника одазове позиву на – метафорички речено – мобу, па заједничком делу допринесе најбоље што може.

Да би се то десило, мора се знати ко зове на мобу и зашто, шта ће се радити и са каквим циљем. До сада су, у историји српске културе, више пута упућивани такви позиви, али одзив никада није био онакав какав би требало да буде. Српска научна, културна и политичка заједница је такве позиве или прећуткивала, или отворено ниподаштавала, или стварала алтернативне пројекте, или све то чинила у исти мањ. Када је, примера ради, Станоје Станојевић 1924. године изложио своју идеју о заснивању *Народне*

енциклопедије српско-хрватско-словеначке, тада готово нико није веровао да ће се тако нешто и остварити. И зато је у Београду, у којем је Станоје Станојевић живео и на чијем универзитету је радио, ова идеја прихваћена врло хладно, па је иницијатор нешто више разумевања и организационог прегнућа нашао у Загребу, који је од тада почeo постепено да израста у најјачи јужнословенски енциклопедистички центар. Ово је очигледан пример српског прећуткивања онога што је, као драгоцену иницијативу, понудио један српски интелектуалац.

Чешћи одговор на овакве иницијативе је онај који подразумева стварање алтернативног пројекта. Када је једна група српских интелектуалаца (Богдан и Павле Поповић, Тихомир Ђорђевић и други) у Лондону 1917. године засновала концепт националне, југословенске енциклопедије, одмах је потом једна друга група (Александар Белић, Јован Радонић, Станоје Станојевић и други) у Паризу прегнула да заснује нешто другачији пројекат, са другачијим устројством. А онда се у судару два решења и у ратним неприликама испоставило да ни од једног ни од другог није било баш ништа.

Данашња *Српска енциклопедија*, за две деценије свога истрајавања, пролазила је кроз сва поменута искушења. Прво је била изложена више или мање отвореном сумњичењу и неверици, због чега све до децембра 2005. није ни дошло до обезбеђења законских оквира за ову делатност. Напоредо са тим прећуткивањем и оспоравањем било је и покушаја да се заснују алтернативни пројекти. Раних 90-их година прошлог века је приватно предузеће DBR Publishing покушало да сасвим мимо Матице и САНУ, каналисањем приватног капитала организује израду енциклопедије, али је тај покушај појео драгоцену интелектуалну и материјалну енергију, па и сасвим пропао. Последњих неколико година јавно предузеће „Службени гласник”, класичним поступком експропријације интелектуалног капитала, настоји да се домогне свих енциклопедистичких и лексикографских ресурса, како оних из Матице српске тако и оних уз САНУ. Било би добро да такви, узалудни и штетни покушаји сада буду заувек заборављени.

Са почетком излажења *Српске енциклопедије* јасно је да на енциклопедистичку мобу позивају, и треба да позивају, пре свега Матица српска и Српска академија наука и уметности, те да је то једини позив који има истинску тежину и поштовање свих учесника; да је циљ да се у десет томова, тј. двадесет књига, направи национална енциклопедија општег типа, са преко 40.000 одредница и око 15.000 страница енциклопедистичког текста; да

се обухвате све врсте знања од значаја за опстанак и историјску судбину српског народа; и да све то треба да буде организовано таквим темпом рада да се сваке године обезбеди по једна књига, односно да један читав том од десет планираних буде завршаван за по две године. У садашњим околностима то је оно оптимално решење, а ако неко жели експедитивнији рад, можемо и о томе да поразговарамо, али би то прилично изменило финансијску подлогу читавог пројекта. У сваком случају, од наших најзначајнијих научних установа, од Матице српске и Српске академије наука и уметности нема бољег гаранта да ће послови ићи жељеном циљу, на предвиђени начин и уз неопходну меру квалитета.

Само ове велике институције могу обезбедити да се, без обзира на све индивидуалне разлике, окупи група људи способна да на својим плећима изнесе овај сложени пројекат. Исто тако, само ауторитет ових установа може омогућити да се, постепено, уводе млађе генерације истраживача спремне да наставе дело старијих угледника. Појава *Српске енциклопедије* означава пуну победу колективног духа српске науке. У тој победи се исказало не само најмодерније научно сазнање него и традиционална српска саборна свест, спремност да се око једне идеје окупи заједница појединача способних да – искажимо то архаичном метафориком и патетиком – најбољи део себе изнесу на жртвеник општег добра. Са таквим приступом, са очуваном организацијом рада какву имамо, као и са њеним непрестаним унапређењем на сигурном смо путу да остваримо постављени циљ. А то значи: да српска научна заједница, најзад, заокружи енциклопедијски систем знања о народу којем припадамо и на чијем просперитету настојимо да делујемо.

Сада, кад је *Српска енциклопедија* започела да излази, у прилици смо да искажемо не само задовољство због те чињенице него и спремност да и даље унапређујемо српске енциклопедистичке послове. Отуда ваља отворено рећи да уколико постоје планови да се оснује преко потребни Српски енциклопедијски завод, онда је Уређивачки одбор *Српске енциклопедије* најозбиљнија адреса којој се ваља обратити за такве подухвате. Но, пре таквог разговора о дугорочној стратегији српске енциклопедистике, треба истаћи да се Уређивачки одбор унапред захваљује свим пажљивим читаоцима који би били вољни да укажу на слабости и пропусте којих у овој публикацији, вероватно, има. Све те слабости и пропусте настојаћемо да у даљем току наших послова некако исправимо и елиминишемо. С вером да ће нам снага неба и земље, надахнућа и упорног рада помоћи у овом подухвату, настављамо овај капитални пројекат у нади да

ћемо већ следеће јесени имати разлоге за нове радости и сусрете поводом *Српске енциклопедије*.*

* Реч на представљању *Српске енциклопедије* у Матици српској, 23. новембра 2010. године.

КЊИЖЕВНЕ НАГРАДЕ

ВАЛЕНТИН РАСПУТИН

НОВИ КОВЧЕГ

...Шта тражимо, чега се докопавамо, чему ли се надамо? Ми – које називају те конзервативцима, те патријархалним, те моралистима, преводећи те појмове у ранг преживелих и одумрлих а наше књиге сврставајући међу сведочанства минулих сентименталистичких времена. Ми који смо налик, изгледа, на гомилицу јогунаца која се укочила на санти леда, ко зна како нанесену случајним ветровима у топла мора. Пролазе мимо, у блеску, огромни конформни прекоокеански пароброди, разлеже се весела музика, опуштено друштво сунча се под зрацима океанског сунца и ужива у свим плодовима ослобађања од моралних стега, а ти чангризацији гњаватори тапкају у месту на санти леда која им се топи под ногама, и не престају да дробе о некаквим бедемима и темељима морала. Где су они, ти бедеми и ти темељи, чија су имена исписана на њиховим, тј. на нашим, ритама од застава, је ли се бар нешто у њима сачувало што би се какогод могло искористити? Све је нестало, све се претворило у развалине на које се чак ни за ситну пару не могу довести ни туристи да их гледају – толико то више никога нимало не занима. А на вапаје и стењања тих чудака, који би да врате јучерашњи дан, нико више ни не обраћа никакву пажњу. Они ће на природан начин да замукну, чим им се оспе под налетом здравог зрака њихов јадни ослонац који нестаје, а крици њиховог најдубљег очајања утопе у равнодушном шуму вечно живих морских таласа.

Па да, и сами смо спремни да се сложимо да ће баш тако и бити. Победници – нисмо ми. Част, савест, све оно „не убиј”, „не кради”, „не чини прелубе”, па љубав у лицу рајске птице дивног гласа, која не разара своје гнездо, а ни дубље венце његовог

темеља – традицију и обичаје, језик и митове, па ни најдубље – сећање на своје мртве и историју – све то на наше очи престаје да буде темељем живота. Темељ престаје да буде темељем? А чиме ће бити замењен? Победнике то питање не занима. Замениће се већ нечим, зато и постоји сутрашњица и будућност. Они уопште не сумњају, да ће она иста неизбежност која листа и ниже дан за даном, подићи за њих, за те нове дане, и некакву укрепљујућу метафизику од нових материјала – уместо оног што се данас назива предањем. И нема се ко опоменути да схвати, да човеков ослонац не може изградити нико други него човек сам, и не може га изградити а да буде вальан ни на чем другом него на принципима Божјих заповести. Нема се ко опоменути – јер ни нема никаквог спора нити дијалога, него само нападна револуционарна непомирљивост.

Тамо, у Новом свету и његовој младој држави, која се сада поштује као божанство моћно да замени све религије и традиције, све национално и народно-породично сродство, све искуство минулих цивилизација од најдревнијих времена – тамо, у тој земљи под кипом Слободе, и тамо је некад постојала велика литература. Можда нека њена непотопљена острвца живе и данас, али ми за њих не знамо. Као што не знамо ни да ли је литература у Русији јединствен архипелаг – јер читалац који је на видику, тражи у књизи пре свега наркотичко дејство. После Октобра 1917. то је највећи преврат, сродан револуционарном, који је потресао човечанство – та наркотизација човечанства, слабљење и губљење способности и жеље да се живи у реалном свету, и отварање широких путева за одлазак у свет иреални или, што се данас дешава чешће – у виртуелни свет.

После „открављивања” 60-их и до средине 80-их, док није рукнула гадна бујица, зачитавали смо се и заносили књигама Фокнера и Хемингвеја, Томаса Вулфа и Фиццералда, Ворена, Штајнбека и других. Зар није чудо да су сви они, који су вајали, рекло би се, најпрогресивнијег човека на Земљи који није под бременом окова традиције, били солидарни са нама кад су у питању опасне, да не кажемо страшне могућности које прете човеку изменом његове суштине. Тачније: то смо ми, који смо дошли после, били солидарни са њима. Ја сам се баш нарочито позвао на судове уметника, чија је земља, па и они сами, била ван подозрења да је под теретом прошлости. Али тачно тако, и још с већим успехом, могао сам се обратити за подршку великим европским уметницима. И као што је само по себи јасно – руским. Сви су они, при kraју свога земаљског пута, када им се указала могућност да упореде свет у какав су ступили са оним из каквог одлазе,

осећали зебњу због карактера промена, коју нису могли да пређу-те. И сви су они, па и највећи међу њима, окусили снисходљиво неразумевање средине, која се према њима односила као према чудацима. Некада је те нове и опасне реалије, које су гурале свет у вулгарно опростачење, било могуће објаснити далтонизмом друштвеног виђења њихових протагониста, одсуством способности да се виде нијансе боја и боје саме, сада у својој сили и агресивности они више и не скривају своје праве циљеве: нема више ни црног ни белог, ни добра ни зла, него постоји и вреди само и једино – приватно власништво. Ми и они имамо различит вид – „нечисто срце не може видети Пречистога”.

Пре педесет година Фокнер је пишеву дужност видео у томе да помогне човеку да издржи. Он је писца саветовао да „избаци из своје радионице све, осим старих идеала људског срца – љубави, части, милосрђа и гордости, саосећаја и жртвености, чије одсуство сакати и убија књижевност”. Гарднер је поредио нову уметност са слоном, који гази дете, док се уметник у то исто време концентрише на длачицу у слоновој сурли. „Аутентична уметност је морална”, тврдио је Гарднер, „она тежи да живот побољша а не да га унизи.” Русија је имала патријархални Север, а ни Америка није прошла без патријархалног Југа: патријархалност, то није гробље него ризница. Код Фиццералда има занимљива примедба: „Наш Југ, а посебно тропи, тамо се сазрева рано, али ни Французима ни Шпанцима није никад падало на памет да својим девојкама од 16–17 година допусте слободу.” По тим речима изреченим пре седамдесетак година, може се закључити колико се далеко одмакло стазом морала, а боље рећи, колико се сишло с ње, и у тропима и у поларним крајевима.

Све велико, дубоко, талентовано у књижевности свакога народа по своме моралноме избору било је неизбежно конзервативно и схватало је питања морала као питање сопствене части. Литература је у свакоме народу желела своме народу добро. Зар није чудно, да се морају напомињати тако баналне истине? Али та баналност претворила се у нешто апстрактно, у пракси је више нема. У Русији – нарочито. И то у нас, где је књижевност све доскора била заступницом народа чак и у питањима свакодневног живота, схватајући праведност као истину и лепоту, а безакоње као лаж и гадост против које се мора борити. У мрачним временима безбожне власти књижевност је као помоћ гоњеној Цркви, грејала и штитила у народу жижак наде и чувала му душу да се не загади. Из књига су звонила звона и звучала обредна звонца, у њима није замирао епски хук жвота, као органски део уметничке азбуке звучале су Христове заповести и с таквом лепотом

разливали се сунчеви заласци по родној груди, да је плакала и ликовала од усхићења читаочева душа: Он јест... Литература није била слепа и уочавала је наступање новога зла, али да се одрекне од добра за њу је то значило исто као да се у молитви одриче од Бога... Моћнија, смртоноснија и бескомпромиснија од идеолошке агресије, не наилазећи на за себе праве границе и препреке, оружала се и узимала мања агресија на пољу вредности и морала – и одједном, изненада, као и у случају идеологије, њена војска однела је победу.

И прогнаше савест и чистоту из сопственог дома као презре-
но ропче.

И огласи свемогући и вазљубљени сизерен самога краља
нови морални закон: више бездушности и насиља!

И похиташе вазали да испуне његове наредбе по свим градо-
вима и селима...

И трон самога Цара Таме с небивалим почастима би прене-
сен у Москву...

И у истој линији требало би продужити: и паде књижев-
ност... Али она није пала коначно. Компрадори су је одгурнули
без икаквог поштовања, као старицу која никоме и ничему више
не треба, осим да достење своје дане који су јој до смрти оста-
ли. Появиле су се нове форме разговора са човеком, динамичне,
лаконске, без уметничког „жвалављења”, за које није требало ни
талента, ни љубави, па чак ни елементарног поштовања према
човеку, које су увлачиле у своје турбине и токове моћним силом
магнета. Већ угаслим очима Пушкин на самрти прешао је погле-
дом редове књига своје библиотеке и изустио „Праштајте, дру-
гари!” Он је одлазио, а они остајали. Они су били важнији чак
и од њега, Пушкина, јер је он њима био у служби и у тој служби
задобио величину.

А шта се десило с књижевношћу у нашем тренутку? Или је
мање великана, или се под жрвићем цивилизације духовни врхо-
ви најлакше сатиру у прах? Или, у ствари, и нема ничег вечног
под сунцем, нема ни у моралу, нема ни у духовности, нема ни у
уметности? Никад се с нечим таквим нећу помирити, али нешто
што је јаче и умније од мене говори ми да је то могуће. И до-
шаптава најнеприличнију реч – мутација. Духовна мутација, за
којом може следити и физичка, слично као што бајкалски рачићи
у близини комбината за целулозу мутирају у нешто безоблично,
тј. губе своје обличје. Књижевност никад није била поравната –
било је у њој и неизрецивих висина и красота, а знала је да буде
и забавна беспосличарка или да узме улогу вулгаризоване идеје.
Али сва она другоразредна, по мајсторству и значају, заузимала је

и друго место, без обзира на све своје амбиције и претензије. А ето сад, оно најниже, однеговано, дорасло и сазрело до грубости и агресивности, прешло је све границе и подухватило се да по-тисне све што је од вредности и пљуне на њега, прогласивши тај свој поступак малтене својим уставним правом. То је постало могуће, јер је сваком нискошћу постало прожето и читаво друштво.

Велики Инквизитор поново се показао у праву. У *Легенди* Достојевског он је деловао у XV веку а пред њим су биле хиљаде и хиљаде неуких људи, којима је било доволно само хлеба и игара, и то је умањивало вредност његове победе. Сада он наступа ка своме тријумфу уз сарадњу хиљада и хиљада са факултетским дипломама у цепу, а који на интелектуалном нивоу дају душу опет за оно исто, а сад само под мало друкчијим именом – за брзу храну и шоу програме. Последњих петнаест година у Русији потврдиле су да „едукација”, уз то још лишена корена и декоративна по свом карактеру, ни за длаку не надвисује најгрђе дивљаштво.

Па шта онда ми желимо, па шта рачунамо? Ми којима није дано да буду победници. Све чешће нашу санту, на којој чезнемо за сигурном обалом, прелије талас, све се више круни наш крхки бродић и све више с њега отпадају његове крхотине као леденице, и нестају у безданој дубини. С прекоокеанских бродова, који пролазе мимо, блистајући задовољством и весељем кликћу нам и довикују, да се и ми узвремо на њихову палубу и постанемо исти као и они. Ми одбијамо. Сунце заслепљује до вртоглавице, до привићења, а нама се указује да је наша санта – нови ковчег, на коме је овога пута сабрано ради спасења не више оно тварно, него Творцем засејана зрна невидљивих плодова, и да мора негде бити планина Аарат, која ће се узвисити над потопском бујицом. И ми све упирено и упирено погледом у далеки хоризонт нећемо ли је тамо угледати. Мора негде бити та обала, иначе, чега ради би нам биле поверене све ове ризнице с њиховим бесцен благом!*

Избор и превод с руског
Драгомир *M. Давидовић*

* Говор на додели Солжењицинове награде у Москви, 2000. године. Преведено из књиге *У пошрази за обалом*, Москва 2008.

ЖЕЉКО МИЛАНОВИЋ

ТРЕЗВЕЊАЦИ У ПИЈАНОЈ БАЛКАНСКОЈ ИСТОРИЈИ

Разговор са Мирком Демићем

Жељко Милановић: *Просјор Вашег посљедњег романа Трезвењаци на пијаној лађи настапајују многобројни писци, понајвише српски и хрватски. Како да разумемо њихову бројност: као неизбежност у односима двaju народа или су односи међу народима неизбежности у њиховом сајваралацијиву?*

Мирко Демић: Њихова бројност потхрањује утешу да је судбина јунака, а посредно и самог писца, тек једна од многих; да не представља усамљени инцидент, већ континуитет, упркос утику дисkontинуитета сваких, па и српско-хрватских односа. Доказ да је увек било, као и да ће увек бити, оних којима је тесно у властитој кожи, националном одређењу, који су знатижељни и гладни другог и других, ма колико им то штетило или доносило користи. Бројност с/х примера долази и због међусобне распострањености, измешаности и упућености једних на друге, као и незбјежности међусобних релација. Зато сам *Трезвењаке*, не без цинизма и злурадости, „жанровски“ крстио *српско-хрватским романом*, како бих читаоца упозорио да се ради о „запаљивом материјалу“, како бих му сугерисао да је реч о сложеном односу, препуном љубави и мржње, љубоморе и зависти, симпатија и антипатија, успона и падова, суза и крви... Другим речима, да буде спреман на све. Доиста, између Срба и Хрвата дешава се читав један роман, како би се некад говорило кад би остајали без адекватног описа или дефиниције неразмрсивих веза међу партнерима. А у склопу тог епохалног романа, као незнатна епизода, уткана је лична прича мог јунака.

Главни јунак романа Трезвењаци на пијаној лађи верује да свака фабула доводи до браћоубисава. Може ли се тврдити сујројно: да једино браћоубисаво доводи до фабуле. Да ли је, после свих искустава прозе и расправа, и даље могућа фабула?

Нажалост, или на срећу, спадам међу оне писце који још верују како њихови читаоци нису слепци да би их неко водио под

руку и препричавао оно што види. Јер, забога, наше координате су чином рођења већ у велико задате. Уображавам да мој читалац иде упоредо са мном, са мојом књигом, да водимо дијалог, слажемо се и оспоравамо, чудимо се и дивимо оном на шта наилазимо, тугујемо и делимо усхићење због тога, п(р)оверавамо се и заводимо – чак и напоредо – ћутимо. Макар испао наиван, верујем да мој читалац не спада у оне рибе које се могу опсенити тек тако склепаним мамцем, које не реагују на свако забацивање удице.

Ваш роман не дозвољава себи да склизне до примисли о сојственој друштвеној условљености иако се бави друштвено-оптерећујућом темом.

Трезвењаци су замишљени као провокативан роман, провокативан, пре свега, спрам предрасуда које прате овако сложену тему. Да је то тачно, потврђују и поједине реакције, пре свега политичка, односно идеолошка читања, дискувалификације и дејнунцијације аутора, где се, предвидљиво и опскурно, меша пишчев став са ставом његовог јунака, па се писац квалификује као припадник руралне интелигенције Срба из Хрватске који су се некад „гротескно играли самосталне државе”, све до оних који су изричити да роман „ради” на обнови „нове југословенске идеје” у Срба. Пишући роман, мене су интересовале последице, како кажете, друштвено-оптерећујуће теме, какви су српско-хрватски односи или њихов изостанак. Последице, пре свега, на појединца. А, као што је познато, књижевност има ту привилегију или условност да је интересује, пре свега, појединач, његови страхови и наде, туге и озарења, комплекси наслеђа и наследни комплекси.

Каква је рецепција романа Трезвењаци на пијаној лађи у Хрватској?

Засад је нема, нити јој се надам. Хрватске посленике културе још увек више интересује рецепција њихових дела у Србији, односно у Београду, што је, дабоме, наслеђена „болест” из претходне, заједничке државе. Хендикеп моје књиге крије се и у чињеници што би сваки говор о њој повлачио и помињање теме „Срба из Хрватске”, која је свима мрска, јер је саткана од самих стереотипа – а један од основних мотива писања *Трезвењака* био је борба против тих и таквих стереотипа.

Јунак који јуђује од Београда ка Зајређу са собом носи књиџу Витолда Гомбровича. Защо једино Гомбрович може да издржи овај кружни јуђ који би могао да сијоји или раздвоји нас и њих?

Помен Гомбровича, дабоме, није случајан. Њега мој јунак призива, држећу ту књигу као талисман, попут бродоломника који се хвата за преостали комад олупине. Блиска му је Гомбровичева борба са *пољацтвом* у себи, његов бруталан и болан обрачун са својим националним наслеђем, прихватајући га само као простор слободе, а не као јарам и отежавајућу околност. Признаћете, то мом јунаку, Србину из Хрватске, није спасоносно решење у оквиру велике српско-хрватске приче, али му се, дављенику којем и сламка отвара преспективе, Гомбровичев вапај чини утешним. Гомбрович је само једна од бројних илустрација оног *међутијим* – тог митског простора о којем мој јунак снева, како би се одбранио од насртљивости и *нас и њих*.

Ваше ћоризне књиџе често ђосежу за документима или за књижевним текстовима. Да ли је то ђосезање схваћено као знак незаустављивог дијалога са историјом и књижевношћу, поуздана поетика?

Сваки текст је једна од безброј еманација стварности, а књижевни – поготово. Своје место, људско и списатељско, схватам као део континуитета, па је отуда разумљиво непрестано запо-девање дијалога са нашим, како националним, тако и светским духовним наслеђем, али не жмурим на оно што долази. У том дијалогу, наравно, искрсавају бројна питања, опонирања, преба-цивања, као и никад и до краја задовољавајући одговори. Дијалог са наслеђем представља меру самосвести, па и, ако хоћете, схва-тања незнатности (али, зато не и – неодговорности) своје улоге и свог времена у укупности културе којој припадам.

Када говоримо о ђоријовећкама из књиџе Молски акорди, на- меће ми се Албахаријево мицљење да је целокућна људска исто-рија једна дугачка расправа о границима: границима тела, границима ума, границима нације. Молски акорди као да ђроширују Албахаријево мицљење ка ђиђањима границе између светог и профаног, родољуба и издајника, безакоња и ђравде, сељака и господина, сиварног и текста...

Сваки наш покрет и мисао суочава се са својим границама. Чак и кад једне бришемо или ширимо – ми исцртавамо нове. Све док живимо, оне не могу да буду трајно фиксиране и унапред затворене. Штавише, границе „раде“ и после смрти јединке, заједнице, нације, културе... Њихова бројност зависи од моћи перцепције; оне служе како би нас терале да их искушавамо, да проверавамо њихову оправданост, тестирамо њихову отпорност, испитујемо њихову бесмисленост. Границе су изазов и за оне који их бране и за оне који их оспоравају. Зато се граничне ситуације умнажају како наше неповерење у постојеће стање расте, како се сумњашири, како се питања множе. На граничним подручјима се интензивније и брже живи, али зато чешће и драматичније умире.

Све Ваше књиће обележава праћање за новом формом, које се показује веома продуктивним. Како тицац долази до нове форме: истражујући исцрљености жанра, интензивирањем његових недовољно искоришћених могућности или некако другачије?

Парадоксално, до нових форми се долази управо онда када се оне ултимативно не траже, када нису своја сврха. Уз то, све-обухватан и темељан приступ материјалу отвара могућност нових форми. Пресудно је и унутрашње незадовољство једном оствареним и достигнутим обликом, та глад за недосегнутим, и непоколебљива вера да постоји конструкција довољно моћна да остане неокрњена и неупитана, упркос несавршености елемената од којих је саздана.

Добићник сије „Андићеве награде“ за збирку првоизвода као Молски акорди, али сије и веома критични према нарадама.

Нисам противник институције награђивања, јер је она један, но не и једини начин валоризације књижевних дела, али сам против њихове вулгаризације. Обично награде носе имена великих стваралаца, у намери, верујем, да им се, тако, изрази захвалност за оно што су нам намрли. Међутим, упркос добрим намерама, често се догоди да нетранспарентан начин додељивања награде и неутемељеност дела која се награђују – раде баш против имена које желимо да сачувамо од заборава. Није необично да се награђују остварења која немају никаквог дослуха са поетичким начелима дела писца по коме награда носи име. У таквим околностима сам увек на страни оног ко није у позицији да се брани.

Додељена Вам је и најрада „Дејан Медаковић” за роман Трезвењаци на пијаној лађи. У којој мери су Трезвењаци у поетичком дослуху са сиваралацом Дејана Медаковића?

Дослух *Трезвењака* са Медаковићевим делом видим у више равни. Пре свега, његово магистрално дело *Ефемерис* доноси, између осталог, и сведочанство о животу и политичком ангажману једног дела Срба у Хрватској. А породица Медаковић је, сама по себи, симбол тог дела нашег народа: урбаног, грађанског, политички просвећеног и образованог. Такође, Дејан Медаковић се, поред других тема и преокупација, читавог свог живота устрајно бавио трагањем за сведочанствима постојања периферних Срба; од Сентандреје и Хиландара, преко Беча и Загреба, све до Трста. Не заборављам ни његову поезију и прозу, у којима је неуморно промиšљао и проживљавао ту страшну и, истовремено, чудесну причу о Србима са периферије.

Неки од, сада већ многобројних, критичара Ваше прозе, преизложају у њој постмодерносит. Колико се Вама чини да има исхине у томе?

Неоспорно је да се моји први списатељски кораци временски поклапају са почетком стагнације постмодернистичког ентузијазма и појава жестоког оспоравања његових досега. А реакције на доминирајући тренд или осећање, чест је случај, умногоме су ретроградне и конзервативне, те ретко кад донесу дела вредна дугог сећања. Свакако да су полемике вођене тим поводом између скептика и заговорника постмодернизма (којег Михаил Епштејн с правом назива „зрелом самосвештљу осакаћене културе“) оставиле трага на моја схватања литературе. То се најексплицитније види у првој књизи, *Јабуке Хесперида*, у којој сам покушао да демонстрирам све што сам научио, усвојио и младалачки безобзирно оспоравао. Постмодернизам је мојој генерацији отворио до тад незамислив простор креативне слободе и право на најсмелије игре духа, али нас и опоменуо – ако смо то желели да видимо – да свака слобода има своје границе, уколико не желимо да пренебрегнемо обавезу интелектуалне одговорности пред собом и својим временом и не дотакнемо бесловесност која убија читаоца. Дакле, настојао сам да се окористим позитивним досезима постмодернизма, чинећи све да не склизнем у празнословље његове негације, тражећи сопствени пут – чак и по цену да га никад не нађем.

Како бисите представили јући пређен од дела Апокрифи о Фуртули, Ђилибар, мед, оскоруша, Слуге хировитог лучноноше

до збирке притоведака Молски акорди и романа Трезвењаци на пијаној лађи? Шта се у међувремену променило а шта је осијало истио у Вашој поетици?

Бауљање од књиге до књиге не видим као прецизно испланиран пут. Поготово у њему не назирим дубљу логику. Моје књиге су тек кардиограми опсесија, сведочанства борбе са сопственим утварама, комплексима и страховима, али и вапај упућен другим људима, позив на разумевање, потреба за разменом и дељењем најинтимнијих трептала и дрхтавица. Књиге су позиви за помоћ и, истовремено, спремност да се другима помогне у изазову којег називамо – живот. Са годинама и књигама повећао се број читалаца, већи медијски интерес (ако то није обично љубопитство), али је остала стрепња и несигурност у све чега се дотакнем, вечна сумња над смислом свега, па и самог писања, као и трајно нездадоство оним што је до сад урађено, верујући да је могло прецизније и боље, вештије и јасније.

Критичари су Вам замерали на ненаметљивости. Како гледате на ову врсну замерку? Шта у српској књижевности предсавља ненаметљивост, а шта наметљивост? Може ли наметљивост да постане поетичка категорија?

Наметљивост или ненаметљивост је ствар карактера. Једнотавно, нисам од оних који су фасцинирани својим даром, те одатле црпе потребу да људе око себе замарају његовом изузетношћу. Не запиткујем критичаре шта мисле о мојим књигама, не зивкам чланове жирија и не питам их за јуначко здравље, не подсећам новинаре како би био ред да ме интервјуишу, не приређујем себи портрете, округле столове, зборнике, не цимам преводиоце, не контактирам издавачке куће, не нудим промоције својих књига... Верујем и знам да у овој земљи још увек има оних који професионално раде свој посао, који разликују квалитет и вредност од онога што то није. Зато се још увек радујем сваком чланку и критици, ма како интонирана била, сваком позиву на књижевно вече и контакту са читаоцима, одазивам се сваком разговору и догађају који промовише слободни дух, креативност и размену добре енергије. Мислим да је то доволјно.

Може ли књижевност проблематизовањем зла, било оно схваћено као планетарни тренд скарабејства или граница која нас прати у сваком најгору, да постане удаљена од ангажованости?

Већ су мудрији од нас констатовали како је смрт, односно – зло, у ствари, једина тема књижевности. А чим је једина, подразумева се да Живот, самом заокупљеношћу њоме, настоји да је самери, прозре законитости које га чине тако моћним, да се покуша разумети, а у крајњој инстанци и – победити. Мислим да је то довольна и, дугорочно, једина могућа мисија књижевности. Чини ми је да сваки други ангажман, а то нас учи целокупна историја литературе, води ка њеној злоупотреби и деградацији.

Шта чини кочиони систем српске књижевности? Кome предсјоји већи (не)усјех – климактеричној књижевности или хедонистичком неореализму?

„Кочиони систем” сваке, па и српске књижевности, чини свако улагавање конјуктури свог времена, повлађивање модама, такозваном читалачком и медијском укусу, трошењу креативних снага у упрошћеном противљењу претходницима и неинвентивним негацијама дојучерашњих мода и трендова, називала та појава себе неореализмом или некако другачије. „Климатична књижевност” је пре социолошки феномен који увећава постојећи хаос и несналажење, никако и опасност по витални део живе литературе.

Већ осам година стје главни уредник часописа Кораци. Колико писцу доноси или односи уређивање књижевног часописа?

Уређивање часописа у нашим условима доноси искуство богојато парадоксима. Са једне стране, среће се са великим бројем даровитих, вредних и креативних и у сваком смислу занимљивих људи. Са друге, доноси им сусрете за гомилом скрибомана, упорних, амбициозних а недаровитих људи, бескрајно сужетних и самољубивих, са крајње искривљеном сликом свог рада и уметничке (не)остварености. Све то писцу у уредничком шињелу може да донесе инспиративне подстицаје, али и да му појача згађеност над литературом, у коју је, као и сви, ушао са не малим бројем идеалистичких предрасуда, па и претензија.

Шта за Вас представљају идеалистичке предрасуде и претензије писца који улази у њоје књижевности? Кад писац може да напусти њоје књижевности?

Обично млад човек превише очекује од књижевности, јер је и он, као и наше генерације, одгојен на романтичарском поимању

улоге књижевности у друштву. Нажалост или на срећу, ствари су се из корена промениле. Књижевност има мизерну улогу у животима обичног човека, што сваког од нас не спречава да нам она буде једини смисао живота. Са годинама схвати да се од књижевности увек мање добије у односу од оног шта се у њу улаже и уноси. Схвата и то да су њен некадашњи значај преузели медији. Свеједно, не чуде ме млади људи у предворју књижевности; њихова наивност је очекивана и, често, симпатична, али сам згранут понашањем неких старијих колега које још увек верују у брак између политike и књижевности, па се представљају као стручњаци за све и свашта, интелектуалци опште праксе и мрежије свакој чорби. Танка је граница између политички ангажоване и политикантске књижевности. Свако је доживљава на другачији начин, свако је оправдава другим аргументима. Зато управо они који су изашли ван граница књижевности горљиво тврде како су у самом њеном срцу, и како су позвани да је бране.

Недавно сије објавили књигу Под отровним плаштом. Шта нам доноси ова књига есеја? У којој мери се она може разумети као координанини сијем Ваше Џоелике?

То је књига садржана од одабраних текстова насталих у последњих десет година, а писаних на маргини мојих „прозних настојања“. У њима ће виспрен читалац лако наћи везу са оним са чим сам се бавио у прози, јер су то текстови настали као последица мојих страсних читања, искреног дивљења и усхићења над делима литерарних узора, али и инвентар мојих залагања и неслагања, детекција застрањења и изневеравања књижевности и писца унутар ње. Дакле, на једној страни су покушаји разумевања појединих сегмената или нивоа у делима писаца до којих држим, са којима сам у поетичком и интелектуалном дослуху, док на другој стоје указ(ив)ања на појаве и идеје које се провлаче кроз наш такозвани књижевни живот, а које прете да девалвирају још увек свету идеју литературе. Верујем да ова књига попуњава белине између мојих прозних остварења, појашњава (по)етичке постулате неких од њих, али и, бар се надам, потврђује колико је књижевност моја страст.

БАСАРИНЕ ИСТОРИОГРАФСКЕ БАХАНАЛИЈЕ

Светислав Басара, *Почетак буне проплив дахија. Сошија, „Дерета”*, Београд 2010

– „Ви господине Ђосићу, о мом оцу пишете будалаштине... И све остало што пишете, то је којешта. И не знам зашто се тиме бавите. Јер народ коме је мој отац био војвода више не постоји”, рекла је Добрици Ђосићу Радмила, кћер Живојина Мишића. Сличну примедбу дала му је и друга војводина кћер.

– „Да, госпођо. То није ваш отац. То је мој Живојин Мишић”, одговорио јој је писац.

Историјску личност и догађаје у историјском роману на различите начине сагледавају писац, књижевни критичар, читаоци и историци, у наведеном случају и потомци.

Повест у књижевним делима, и код нас и у свету, учестала је појава о којој су написана бројна дела. Не само књижевни критичари, већ и историографи, бавили су се питањем историје и књижевности. Наведимо само три примера, романе Лава Николајевића Толстоја,¹ Томаса Мана,² код нас Добрице Ђосића.³

У овом раду позабавићу се питањем познавања прошлости свог народа и коришћења историјских чињеница или „поигравања са историјом” Светислава Басаре у његовом најновијем роману-сотији.

Сошија, роман, пасквила

Пре Басаре, сотију као квалификатив за своје дело, од наших књижевника, користио је Борислав Пекић, *Како упокојити вампира. Сошија*,

¹ В. Шкловски, *Грађа и стил у Толстојевом „Рату и миру”*, Београд 1978.

² Андреј Митровић, *Историјско у „Чаробном бређу” Томаса Мана*, Београд 1977.

³ Писац и историја. Зборник радова о Добрици Ђосићу, Трстеник-Београд 2005.

Лондон 1971/2 (1977). Роман је посвећен најтежем периоду немачке повести – нацизму и Другом светском рату, како Пекић каже у предговору – времену несреће и катастрофе Немачке. Писац, „наиме, верује у данас толико исмевано начело, по коме дужност приповедача није да обара или ствара митове, него да исприча причу”.

Глез фон Хорстенау, политичар, војник и дипломата, иначе пристојан господин, у својим мемоарима није могао а да се, после свега што се десило током Другог светског рата, не упита: „Зашто смо појели сва говна једног страшног рата?” И поред оваквог признања, као и безброј њему сличних, Пекић је у свом роману писао одмерено и разложно, не сежући за погрдним речима ни за најокорелије нацисте и злочинце до тада свету непознате. По томе се, понајвише, Пекићева сотија разликује од Басарине.

Основна дилема аутора и читалаца јесте – да ли ово дело улази у књижевни род сотије или романа. По мишљењу аутора реч је и о једном и о другом. Реч сотија исписана је само у наслову књиге, док је реч роман употребљена три пута у *Post scriptum*-у („да у структури романа постоји...”, „у одељку романа посвећеном мрачном периоду после петог октобра 2000”, „да стилски уједначим роман”, стр. 337, 338). Из недоречених пишчевих мисли извео би се закључак да је реч, очигледно, о роману-сотији или, једноставније, о лакридијашком роману. Књижевни критичари и теоретичари књижевности позабавиће се овим питањем и, надам се, дати стручан одговор. Тема, стил, начин исказа и све остало што чини саставни део овог књижевног остварења упућује нас на закључак да је реч о политичком памфлету или пасквили, термину који је коришћен и у времену радње овог дела.⁴ Аутор је на неубичајени начин приказао време 19. и 20. столећа, док се за крај „романа” може рећи да је чиста пасквила. Ово дело нема радњу, нема причу, нема кохезиону целину. Догађаји којим је започет роман и његов крај нису повезани оном нити која би морала да чини окосницу приповедања.

И сам аутор је свестан овог недостатка, али тек пошто су му пријатељи, који су читали рукопис, скренули пажњу на ту чињеницу.

⁴ Пасквила је „погрдан или подругљив текст, груба сатира, клеветнички спис”. Пасквиле су политички, пре свега страначки, памфлети. Прве пасквиле појавиле су се у Србији у првој половини 19. века, за владавине кнеза Милоша и, све су, углавном, биле уперене против њега и његовог начина владања, као и против лица која су му била привржена. Године 1838. написана је пасквила у којој је критикован енглески конзул Лојд Цорц Хоћес, зато што је пружао подршку српском кнезу. Она је изазвала буру негодовања страних дипломатских представника у Србији, посебно београдског везира, који је дао предлог да се пасквилант „обеси на месту срамног њеног преступленија, био Турчин или Србин”. Пасквиле као вид династијске и страначке борбе коришћене су и касније, а један од добрих примера је „Демон Србије” Љубомира Јовановића. Видети, Радош Љушић, *Прво намесништво (1839–1840)*, Београд 1995, 124–126.

У *Post scriptum*-у, који представља боље странице ове књиге, аутор пише – „да у структури романа постоји неколико мањих тектонских поремећаја“. Басара прескаче време од Другог устанка до Балканских ратова и Првог светског рата („зјали велика раселина“), са мноштвом запостављених тема, па чак и цео Други светски рат, који „још увек није завршен“ (с. 337). Али, о њему, обећава ново дело.

Оно по чemu ова књига не би могла да се сврста у романе, а сасвим се уклапа у пасквиле политиканског жанра, јесте њен стил. Свесни су тога и аутор и његови добронамерни критичари који су запазили „профанацију стила“ (с. 338). „Будући да држим до мишљења искусних читалаца, а моји пријатељи то јесу, био сам наумио да поsegнем у фундус већ помало отрцаних, али још увек сасвим употребљивих књижевних поступака, да сишлски уједначим роман и да јаруђе у комибицији затпраћам наслагама псеудоисторијског шута“ (с. 338). Свестан, ако то јесте, оваквих мањкавости, сваки озбиљнији писац би дорадио свој рукопис, али Басара, или није хтео, или није имао времена, или му није допустила мржња на „јунаке нашећ доба“ и журба да посао обави што пре. „Немогуће је – нека читаоци то сами замисле и просуде – користити исти полуфантастични стил пишући о Карађорђу и – рецимо – Гојиславу Лојаници“ (Војислав Коштуница, с. 339). Овим признањем, аутор недвосмислено признаје да стил писања прилагођава личностима, односно склоностима које гаји према њима. Из тога би произилазило да је о вожду писао књижевније, а о председнику некњижевније. Али, ни то није тачно.

Мржња је путоводилац српског памфлетисте, а „профанација стила“ уздигнута је до неслуђених висина. Он мрзи и Карађорђа и Коштуницу, првог мање, другог неизмерно. У овом памфлету нема позитивне личности, уз ретке изузетке (цар Фрања Јосиф и Ненад Чанак), сви су негативци: Карађорђе, кнез Милош, краљ Петар, Драгутин Димитријевић Апис, Милован Ђилас, Добрица Ђосић, Велимир Илић, Војислав Коштуница, Борис Тадић и многи други.

Ово је редак „историјски роман“ који има напомене, чак 32! Има их и Пекићев поменути роман, али оне имају сасвим другачију функцију. Напомене су код Басаре бесмислене и потпуно сувишне, јер не објашњавају радњу основног текста, те су могле да нађу простор у основном тексту, чиме не би нимало нарушиле нарацију и онако пуну учествалих прескакања догађаја, удаљавања од започете приче или томе слично. Напомене су још један речит сведок да је ово пасквила, а не роман. Кад помиње Милорада Пекмешчића (Екмечића) и његову необјављену студију, он из ње наводи податак да је султан Махмуд II наредио да се зашиљи 1.800.000 кочева и на њих набију одрасли мушкарци Београдског пашалука и „једном за свагда реши српско питање“ (с. 157). Књижевник је, у стилу историка, у напомени бр. 12

дао следеће објашњење: „Овај податак доста говори о фикционалној и тенденциозној методологији српске историографије”. На стр. 162. у напомени бр. 13 наводи моје дело, које никада нисам написао: *Проблем прекограницчких територија у доба владавине кнеза Милоша*, Београд, Завод за уџбенике, 1981. Овакви се примери не могу наћи ни у једном историјском роману, овде је реч, без икакве сумње, о обрачуну са оним српским интелектуалцима, у овом случају историчарима, који мисле другачије од Басаре и чије се идеје њему ни мало не допадају. И, уместо да се осврне на њихова објављена и свима доступна дела, он посеже за ненаписаним, необјављеним и самим тим публици непознатим радовима, уверен да ће на тај начин лакше пласирати своје идеје.

Непознавање историјских извора и литературе

Пишчеве имагинације засноване на познавању извора и литературе најчешће нису спорне, и несагласне времену и друштвеној стварности епохе о којој пише, док пишчеве имагинације настале као израз непознавања историјске грађе и литературе о повести сопственог народа неспорно су спорне, јер обилују произвољним и паушалним погледима, нетачним и извитопереним чињеницама и закључцима. Овој другој категорији припада Басарина књига.

Иво Андрић је пре одласка у уобичајене шетње Калемегданом редовно посећивао библиотеку Одељења за Историју Филозофског факултета и ту читao њему неопходна историографска дела. Какав је био зналац прошлости свога народа није потребно ни наглашавати. У истој библиотеци пронашао сам књигу грађе из које потиче један докуменат на основу којег је написао приповетку *За логоровања*. Докле је сезало његово знање повести прве половине 19. века, којем периоду је посвећено и Басарино дело, и на који начин је приповедао о том добу и догађајима, није, такође, потребан посебан осврт. Кад је повесница у питању, Андрићево знање је неспорно, Басарино знање је спорно.

Басара је тачно запазио једну особину Срба – „несхватљиву потребу за преувеличавањем догађаја” (с. 170). Она краси и њега и тешко је рећи где су границе оваквог поимања прошлости и садашњости сопственог народа, како код оних писаца који уздижу или руже карактерне црте свог национа. Ако Симу Лазића Лукина или Јована Деретића можемо узети за пример првих, Светислава Басару можемо узети за представника других тумача српске повести. Ради се, очигледно, о људима слабих знања, лошег познавања прошлости, чије се границе измишља-тина, ипак, лако могу сагледати и објаснити.

Басара пише да су Срби опчињени измишљеним појавама, али то запажање њему би понајвише пристајало. Из његових магловитих

маштарија провејава дух збуњивања читалаца, посебно оних који слабије познају прошлост свог народа.

Историјски извори послужили су као потка многим писцима за настанак историјских романа, а као пример може да послужи *Травничка хроника* Иве Андрића. Басара, за разлику од Андрића, доброг знаља извора и литературе, не зна те стога и није могао искористи *литературу* посвећену проблему о којем пише!

Валтер Скот нас уверава да писац историјског романа „не сме написати ништа што није у складу са обичајима датог времена”, а Меккинли Кантор, бавећи се историјским романом дошао је до уверења да писац „и сам мора бити експерт за историју, прворазредни познавалац старина...”⁵

Књижевна дела настала уз помоћ историографије „њезин су дужник”, пише Бошко Петровић, један од успелијих писаца историјских романа. „Зар није историјска наука та која приповедачима тек и даје могућност да причају своју историјску причу; зар би је другаче могли? Зар они то не само што показују, него још и чињенице, које су ескамотирани од историка, самовласно изврђу”, наставља писац *Певача*?⁶ Неџад Ибришимовић, писац историјских романа који обрађују Босански пашалук прве половине 19. века, пише: „Наравно да настојим свим силама да не погријешим, наравно да настојим да ми је историјски подatak тачан, али сав остали простор остављам себи и својој имагинацији.”⁷

До којих граница се могу историјске чињенице извртати? Да ли се извртавањем тих чињеница ствара погрешна представа о времену које у свом књижевном делу писац одсликава? Какве поруке шаљу таква дела?

Да ли она збуњују читаоце, најважније је питање? Оно што знамо о времену о којем пише Басара и оно што је он написао о том добу и људима, два су сасвим супротстављена света, две су „истине”, два су погледа, два су непомирљива схватања. Басара гони читаоца на скоро свакој страни књиге да постави себи оваква питања.

Када се појавио роман Светлане Велмар Јанковић *Бездно* јавили су ми се многи познаваоци да ме упитају за мемоаре кнеза Михаила, које никада није написао. Велмар Јанковић је уверљиво започела роман дневником кнеза Михаила, те су скоро сви помислили да је тај документ послужио писцу да напише роман. Једва сам појединце успео да убедим да кнез Михаило није оставио за собом никакав мемоарски спис.

Руски научник и романописац, Јуриј Тињанов, коме је иста историјска грађа послужила и као писцу и као научнику, каже да „онде где

⁵ Иво Славнић, *Историјски роман – дефиниције и дилеме*, Историјски роман, Зборник радова, Београд–Сарајево 1992–1996, 216, 219.

⁶ Бошко Петровић, *Сећања на историјски роман*, Историјски роман, 19.

⁷ Неџад Ибришимовић, *Историја као стпорија*, Историјски роман, 49.

се завршава документ ту ја почињем”.⁸ На исти начин поступао је Иво Андрић, посебно у приповеци *За логоровања*, чија се радња дешава у време Првог устанка и која је написана на основу познатог историјског документа, са крајем који је чиста пишчева имагинација.⁹

Свако даље бављење овим проблемом удаљило би нас од Басариног дела, оно је књижевној критици добро познато, те се враћамо његовом познавању и коришћењу историјских збивања у његовом роману. Наша пажња биће усредсређена на указивање пропуста учињених из непознавања повести Србије и српског народа 19. и 20. века.

Дахије и Први српски устанак

Дахије су омиљена Басарина тема; ставио их је у позајмљени наслов књиге, преузет из Вишињићеве песме, те су стога они његове главне личности. Он започиње роман са турским дахијама, а довршава га са српским дахијама. Срби су одгајани у „духу патриотске мржње према дахијама”, али писца не занима који су узроци те мржње, којој неосновано припадаје епитет „патриотске”, иако се зна да је време њихове узурпације власти било краткотрајно. Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Мехмед Фочић-ага „нису били дахије”, већ су дахије, против којих је подигнут Први српски устанак, били Ибрага, Мусага, Мујага и Авдага, што је пуха измишљотина (с. 171, 174). И, да наведемо једно од првих пишчевих слабих познавања историјских догађаја и личности: Сали-ага је брат Кучук Алије, а не Аганлије, како Басара тврди (с. 151).

Иако је на питање новинара *Преса*, да ли данас постоје дахије, одговорио: „Не, нема данас дахија”, неспорно је из његовог излагања да су то Милован Ђилас, Добрица Ђосић, Слободан Милошевић и Војислав Коштуница. Да је тако говори његова последња реченица у овом одговору, да се „европејци” понашају као кабадахије, из чега следи да се националисти понашају као дахије, а њихови најбољи представници су поменуте четири личности.¹⁰

Први српски устанак и војд Карађорђе су две појаве пројекте и у повести и у Басарином делу, и недвојиве су. Карађорђе је био, велики изазов и за историографе и за књижевнике. Пошто у овој критици не анализирамо радове историографа, навешћемо само имена оних који су оставили неко вредније дело о Карађорђу: Лазар Арсенијевић Баталака,

⁸ Тања Поповић, *Јуриј Тињанов и штапања историјској романи*, Историјски роман, 239, 241.

⁹ Радош Љуштић, *Дрина, а поред ње логори*, Књижевне новине, бр. 850/1, 15. октобар–1. новембар 1992.

¹⁰ „Карлеушин ударац у јаја младотурске чаршије”, *Press*, 24. октобар 2010 (Интервјуисао Раде Станић).

Константин Ненадовић, Миленко Вукићевић, Владимир Ђоровић, Владимира Гофман, Драгослав Страњаковић, Гојко Ћесница, Радош Љушић. Карађорђе је био омиљена тема и у књижевности: Пера Тодоровић (*Смрт Карађорђева*, 1892/3), Стојан Живадиновић (*Карађорђе*, 1930), Душан Баранин (*Карађорђе*), Велимир Живојиновић Масука (*Карађорђев повратак*, 1986)...

Нововековну историју Србије започиње тврђом да „...око 1790, Србија је нестварни пашалук” (с. 6). Калуђер Авакум није нико други до Бекри-Халил Караџа, који се покрстио и замонашио (с. 191). Оваквом измишљотином обешчастио је мученичку смрт светитеља.

У време Последњег аустријско-турског рата, у Босни није било аустријске војске већ је тамо ратовао босански фрајкор, те српски хајдуци нису могли да ступају у војску аустријског ћесара (с. 27). Карађорђе није долазио у Ужице у време овог рата, већ се тукао са Ломигором код Пожеге (с. 31).

Описујући избор вожда у Орашцу, писац тежиште ставља на Станоја Главаша и кнеза Теодосија Марићевића, док о Карађорђу – „није било ни помена” (с. 90). Потом, заборавивши шта је написао, приповеда како устаници, ипак, бирају Карађорђа за вожда, а он је свој избор огласио пушком и пиштољем и „прецизним хицима у чело побио осморицу главара” (с. 93)?! Од оваквих и сличних неистина и недоумица кипти Басарина књига.

„Крајем деветнаестог века, у књизи *Die serbische revolution* Леополд Ранке је изнео смелу тезу” о томе да је Станоје Главаш предводио Србију уместо Карађорђа, она би била ослобођена тек 1954. године (с. 94). Без обзира на неоправдану слободу поигравања повешћу, аuthor не зна да је Ранке ово дело објавио 1829, и да је умро 1886. године, па стога и не може бити речи о њеном публиковању крајем 19. века, како неосновано пише Басара! „У истој књизи, на страницама 324, 325 и 326, које су волшебно изостале из свих следећих издања, Ранке аргументовано оповргава теорију о постојању завере *Нeroђених Историографа*, оглашавајући је плодом колективне маште, не одбацујући, међутим, могућност да је све то скупа заправо била Карађорђева и Вукова ујдурма” (с. 94).

Ранкеова књига објављена је на немачком први пут 1829, а на српском 1864, потом 1879. године, проширено под насловом *Србија и Турска у 19. веку*. Преводећи прво издање *Српске револуције*, Стојан Новаковић се 1864. године суочио са цензором: „Неке оцене о унутрашњој радњи кнеза Милоша (највише о поступању према приватним правима) нису се свиделе тадашњој цензури. Тражено је од мене да их или променим или објашњењима сузбијем”, на шта није пристао, те је први превод Ранкеове *Српске револуције* скраћен тако што је објављен само до до-гађаја из 1813. године. Дакле, владавина кнеза Милоша је изостављена, а нису, како каже писац пасквиле, три странице „волшебно изостале”.

Сви остали преводи и издања, почев од наредног, из 1892. године, до последњег, из 2004. године, објављени су у целини, без изостатка иједне речи.

Зашто је писац пасквиле посегао за овом и њој сличним лажима, јер овде, очигледно, није реч о приповедачевој фикцији? Ево његовог објашњења, које улази у ред срамних пишчевих реминесценција о људима и догађајима из времена Првог устанка. „Сви расположиви документи о Шундама и Џикама завршили су се у подрумима *Тајноћ архива Србије*, у коме се, између осталог, чувају странице 324, 325. и 326. Ранкеове *Српске револуције, спискови турских жена и деце побијених у масовним ћоковима почињеним по освајању вароши*, имена непоћудних кнезова, бимбаша и буљубаша, и многе друге ствари које се, сагласно мишљењу *Нeroђених историографа*, нису уклапале у китњасти рам херојске повести Првог устанка” (подвлачења су ауторова, болдирана Р. Љ., с. 111). Нешто касније Басара оптужује *Нeroђене историографе*, а то се могло односити само на Стојана Новаковића, преводиоца овог дела, да је почупао те странице „стидљивијих заметака *ећничког чишћења*” (подв. Р. Љ. с. 164). Тако је наш врли књижевник заменио спискове побијених турских жена и деце и неподобних српских старешина (а то се могло десити у зиму 1806/7. године) са догађајима из Другог устанка и делом прве владавине кнеза Милоша, односно временом од 1814. до 1829. године. Колико такво познавање повести и изведена замешательства могу да допринесу књижевном штиву историјске садржине, нека савако суди за себе. Али, осећам се обавезним да додам да је пасквилант желео да догађаје из Првог српског устанка, пошто-пото, повеже са данашњим светским виђењем Срба, крвопија, освајача, ратника и злочинаца.

Опис опсаде и ослобађања Београда је потпуно супротан стварним догађајима. Басара зна какво је било ослобођење будућег главног града Србије само захваљујући *штескотима* које су Аустријанци поставили у Земуну, да би осматрали српска зверства. Како је који устаник освајао које сокаче, тако му је надевао своје име. Турци су, иначе, пружали жесток отпор, достојан хвале, уверени да тиме спречавају српску ордију да настави покрет „право на Цариград” (с. 114)! Покољ у Београду су Срби начинили ради освете, јер су Турци побили „тридесетак Срба, углавном лоших бораца, кесација и кавгација, који су ионако заслуживали смрт” (с. 116). Порушили су 273 цамије, оставивши само Бајракли-цамију. Само топом из Топчидера, какву је он силину поседовао, срушено је 47 витких цамија. Устаници су, потом, насиљно многе муслимане превели у „златно православље”. У време освајања београдске тврђаве, које је уследило после освајања вароши, Карађорђе, пише Басара, нишани топом „на Батал-цамију” (с. 128), заборавивши да је неколико страница раније нагласио да су устаници сачували само једну цамију – Бајракли! А да

је ова радња вожда немогућа и да писац не познаје географију града у којем живи, довољно је рећи да се Батал-џамија налазила негде код Ташмајданског парка, из чега би се извео закључак, по Басари, да вождов топ пуца унаграг, у правцу Ташмајдана, а не унапред, у правцу Београдске тврђаве!

Пљачке, нереди и богаћење устаника у Београду данима није престајало. „Већ крајем децембра, кнезови и војводе почињу да се утапају у раскош; њихове жене, до јуче ушљиве, данас доведене из убогих збегова и забачених села, сутрадан већ ходају Београдом накинђурене нискама дуката и дебелим златним ланцима” (с. 117). Освајањем Београда Срби су показали низ лоших особина. Ево како Басара о томе пише: „Докопали се гецовани турских пара, па побеснели горе од Турака. По цео дан се свађају која ће улица по коме добити име... Сад и улице крштавају” (с. 125). Да ли је оваквом писању потребан коментар?

После освајања Београда у Србији Београдског пашлука више није било Турака, те је следећа тврђња пасквиланта неоснована: „и сада су Србљи Турцима владали помоћу страшила” (с. 122). Злостављање Турака је омиљена тема Басаре – њих Срби псују, пљују и терају да једу „људски и сточни измет” (с. 128). Ово се може наћи само код Басаре, и никде више!

Потпуно је измишљено Басарино казивање да Турци опседају српске градове 1807. године, јер таквог похода турске војске уопште није било (с. 141). Он пише о градовима под турском управом у Србији после 1807. године, када више Турака није било у Србији, па самим тиме ни њихове управе у њима (с. 131).

Јадни Турци, шта су све морали претрпети од Срба. Поигравање следећом чињеницом представља врхунац цинизма, злобе и покварењаштва. Из опсађене Лознице 1813. године Молер је писао устаницима писма својом крвљу, о чему су оставили податке савременици, које нико до сада није оспорио. На тај подвиг Басара је одговорио несхватљивим кривотворењем за нормалне људе. Његовог главног јунака, Узун Гвоздена, Карађорђе је хитно позвао да се врати из Ужица у Београд, и ево на који начин: „Писмо је било написано арапским словима на српском, бледуњавом крвљу писара, неког заробљеног и рањеног Турчина” (с. 130)! Да ли је овоме потребан коментар, када се зна, да ће Басара само две странице касније, истаћи како је вожд штитио Турке (с. 132).

Претходно blaćeњe вожда није задовољило пасквиланта, на мети се нашао и српски језик. Неразвијен српски језик има само 1.100 речи те је стога „Карађорђе био присиљен да наређења, указе и историју пише ханџаром на кожама Турака и устаника. – Јер су само мртви безусловно следили његове науме, и само је мртвима могао веровати” (с. 168). Невиђени светски зликовац, тај Басарин Карађорђе!

Да промаши цео век, за аутора је нормално и уобичајено. Он пише: „Било је то по први пут у току пет стотина и шест година, још од вакта гази-Орхана и оснивања Османског царства...” (с. 127). Османско царство је основао, самим тим и династију – Осман, а не Орхан (око 1234–око 1362), који је био његов наследник. Одузимањем од 1807. 506. година, добија се 1291, када Царство није основано, што знају и деца у основној школи.

Није реч о незнанију, већ о шарлатанству, када пасквилант пише да је Доситеј Обрадовић основао Велику школу (с. 131)! Иако није навео време, на основу његовог писања њено отварање пада у 1807. годину. У основној школи се учи да је Велику школу основао 1808. године Иван Југовић. Измишљена је и мисија у Букурешту Доситеја Обрадовића, којем вожд саветује: „немој ноћу шврљати по Букурешту, јер су влашке курве опасне...” (с. 137).

Незналица тврди да је Наполеон „огњем и мачем разорио окамењени феудални систем и поставио темељ Нове Европе” (с. 138). У Француској је феудални систем разорен 1789. године, и у томе Наполеон није учествовао, он игра значајнију улогу тек пошто је Револуција завршена 1799. године, када постаје конзул! Не штеди пасквилант ни Французе, те пише: „Наполеон се, прочитавши Куран, одушевио ’величином његове моралне сile’, најозбиљније носио мишљу да Француску и Французе преведе у ислам и да на торањ кatedрале Нотр Дам истакне полумесец и звезду, а онда му Шампани долази с предлозима некаквог српског побуњеника, који са раздаљине од 1.000 миља базди на ракију и бели лук и који би да врати крст на Аја Софију.” Потом Наполеон забрањује сваку сарадњу са Србима. „Та ароганција и несмреност, како ћемо видети, коштаће Наполеона престоља и живота” (с. 139–140)! На крају, Басара нам открива зашто Наполеон и Карађорђе нису могли да успоставе добре односе: „Осим тога, ту је и комплекс: Бонапарта је висок 152 сантиметра, а Црни Ђорђе читав 201. Наполеон понајвише због тога неће да чује за српског Вожда” (с. 167). Да ли је на овакве глупости потребно давати читаоцима коментар?

Басара не познаје ни елементарне чињенице, како из српске тако и из балканске историје. Он тврди да се Први устанак налазио пред пропашћу 1807. године. И додаје: „Непромишљене побуне у Србији и Грчкој не само да нису постигле циљ – ослобођење од отоманске доминације – него су болеснику са Босфора на веома чудан начин продужиле живот” (с. 145). Читалац ће помислiti да су обе побуне избиле у исто време, азна се да је Грчки устанак каснио читавих 17 година.

Незнанje о пореклу српске заставе Басара је изнео у низу наступа у тв-емисијама, новинским чланцима, па и у овом роману-пасквили. Он пише „о црвено-бело-плавој крпи”, односно застави Првог устанка (с. 147). Нешто касније наводи да је Обрен носио стег са „златним крстом на пурпурном пољу – којим је замењена привремена русофилска црвено-плаво-бела тробојка” (с. 150). Тробојку је Србија прво добила

Сретењским уставом (1835): црвена-бела-угаситочеликаста (плава) и, потом, крајем 1835. године ферманом са новим распоредом боја, коначним: црвена-плава-бела. Употпуњимо ову слику Басариним казивањем из једне тв емисије. Он је тада изјавио да је, у време Првог српског устанка, једна пијана српска делегација боравила код Руса у Влашкој и тамо је видела, такође код пијаних Руса, тробојку, и донела је у Србију. Будући да су били пијани, они су је изокренули, те је тако од руског распореда боја: бела-црвена-плава, настала српска: плава-црвена-бела! Замислите амбасадора једне земље који не зна како је настала застава његове државе!

Вожд је „будући ромејски автократор” (с. 105, 109). А Циганка Мејра је родоначелник будућих „српских обавештајних и контраобавештајних служби”, а истицала се и тиме што је вожду гледала у талог кафене шоље (с. 105). Тиме не престају глупости исписане уз име славног предводника српског устанка, повремено ће га помињати и касније. На реду је његов наследник.

Кнез Милош

Како би се Басара провео да данас књаз Милош влада Србијом? Такве је, Јего Сијатељство, бацало на мацке, испребијало по туру, па у подобију са батинама и делом, бијени данима нису могли нормално да седе, што није далеко од истине, али није позната појава коју поседује Басарин јунак, неки Тодор, који је, поред свега, „течно говорио на дупе” (с. 103).

Пишчев главни јунак, Узун Гвозден, родоначелник Авакумовића, умро је 1877. године, пошто га је болест толико опхрвала и свела на четири килограма. Он је, претходно, доживео шлог, године 1857., „после јавног батинања које му је уприличио Јего Сијатељство, књаз Милош Обреновић” (с. 153). Басара је у једној реченици изнео више неистина, проистеклих из незнაња и брзине писања, а не зато што се хтео поигравати повесницом. Кнез Милош, одн. Јего Сијатељство, абдицирао је 1839. године и дошао поново на престо 1858. избором на Светоандрејској скупштини, али је ступио на тле Србије тек почетком 1859. Као Јего Сијатељство, одн. владар, он 1857. године није могао никога туђи и да је хтео, јер је те године владар у Сербији био вождов син кнез Александар и, што је још битније, што писац не зна, од 1835. године, после Милетине буне, чиновници нису добијали батине, чак ни од Јего Сијатељства. Ничим обуздана и неконтролисана машта пасквиланта не стаје ни ту, већ унук Узун Гвоздена шаље писмо кнезу Милошу и прети му да ће му погубити сина Михаила 29. маја 1868. године! Видовити Србин!

Манира произвољног писања Басара се држао до kraja своје књиге. Он каже да је кнез Милош „доста често – што званично што незванично

– долазио у Стамбол”. Кнез Милош је само једном посетио Цариград, 1835. године, и својом посетом постигао значајан државнички успех, те стога ружење *Нерођених историографа* (Михаила Гавриловића и Радоша Љушића) да су „испреди свакакве бајке” је неистина, као што је неистина и да је кнез време проводио по бурдељима и да се трудио да уради више за себе него за Књажевство.

Писац београдског везира нетачно ословљава као „великог везира” (с. 161).

Кнез Милош преноси престоницу из Београда у Крагујевац после убиства Карађорђа (1817, стр. 172/3). Само незналица тако нешто може да напише, потпуна незналица историје сопственог народа. Престоница Србије била је, за владавине кнеза Милоша, Црнућа, па Крагујевац од 1818, а Београд тек од 1839, први пут и коначно од 1841. године. Незамисливо је тако непознавање историје свог народа и државе једног писца и амбасадора.

Чувено Вуково писмо кнезу Милошу, којим је критиковао његову владавину, ставља у 1839, а писано је 1832. године (с. 83).

Потребна је несхватаљиво чудесна машта да би читалац разумео пишчево имагинирање сопствене историје и њено произвольно тумачење. Хартија код Срба, по Басари, служи искључиво у две сврхе, као цигар-папир и за прављење фишека, односно метака за пушке. Хатишериф, којим је Србија стекла независност, послужио је за прављене фишеке за дуван и барут (с. 77, 78, 80, 262, 264). Примерак једне од две копија Хатишерифа чува се у Народном музеју (с. 80). Постоји у Архиву Србије више копија Хатишерифа из 1829, 1830. и 1833. године, а ниједан у Народном музеју. Оригинал ниједног од поменутих Хатишерифа није сачуван и, не зато што су га Срби дивљаци уништили правећи од њега фишеке за дуван и метке, већ зато што су однети током Првог светског рата и вероватно се чувају у неком од архива у Будимпешти.

У категорију Басариног незнაња спада и то да је књаз Милош одлучио да се „имају усталити презимена и од Преобразења Господњег 1835. па убудуће презивати по оцу” (с. 102). Званично се презимена устаљују од средине 19. века, док су нека, у знатно мањем броју, била устаљена и пре овог столећа!

Србија, у кнез Милошево доба и касније, била је позната по узгоју и извозу свиња, као једном од важнијих привредних делатности. И са том чињеницом писац се поиграо на један гнусобан начин. Др Вајсмилер, који је дошао у Кнежевину на позив кнеза Милоша, произвео је „нову врсту агресивних свиња месождера”. Једнога дана оне су измакле контроли и провалиле обор и упале у један девојачки манастир и направиле први поколј (с. 193/4). Да би се свиње побиле, употребљена је српска пољска артиљерија.

По Басариним сазнањима књаз Милош је боловао од трипера те га је лечила Циганка Бегза, која је својим магијама имала да зарази

„аустроугарског престолонаследника”, али се уместо њега „разболео кнезевић Милан, и убрзо после тога умро” (с. 210). И у игрању са повешћу недопустиво је приписати младићу и престолонаследнику Србије, Милану, да је боловао од трипера. Иначе, он није умро ни као књажевић од трипера већ јектике, и то као кнез Србије, са краткотрајном владавином од 26 дана.

Од Јего Сијатељства, књаза Милоша, Басара се растао још једним нетачним податаком. Он тврди да је „Милош, по милости Божјој и воли народа књаз Сербије” (с. 182). Историографија одавно зна, и свако ко би о томе хтео да се обавести, да се тако титулисао његов син Михаило за време друге владавине (1860–1868), а затим и сви остали српски владари. То не зна само Басара, књижевник и бивши амбасадор.

*

Басара је поштедео читалачку публику својих незнაња и самомрежње сопствене повести и народа и државе једног дужег периода, од кнеза Милоша до Анексије Босне и Херцеговине. Успут, начинио је још неколико пропуста, пре него што се растао са 19. столећем.

Јован Стерија Поповић (1806–1856) је „основач Лицеја и књажеског позорија”, што је пуха измишљотина (с. 186). У Београд је дошао пошто је у Крагујевцу престало са радом позориште Јоакима Вуjiћа и био основан Лицеј (1838), а умро је пре него је отворено Народно позориште у Београду.

Вук Каракић је одавно омиљена Басарина тема. Он пише да је прву верзију *Речника* урадио у Крагујевцу, али су му рукопис прве верзије укради кнезеви злобници. За слово Ђ није знао до 1930, вероватно је штампарска грешка, па би требало 1830. Познато је да је *Речник* настао у Бечу, уз подршку Копитара. Осим што је изумитељ националне азбуке згрнуо „велико богатство” (с. 206), доживео је да му Карађорђе, уместо да га скрати за главу, пребио само ногу (с. 207). Због прихватања Вукове азбуке шта све неће задесити Србе, између осталог и то да ће бити „још неписменијим” (с. 216/7). Ако је и од Басаре, превише је произвољности (нпр. сакаћење) и мржње на Вука и његово дело.

Први светски рат, Трећи и Четврти српски устанак

Прешавши на догађаје из 20. столећа, Басара као да жали што у време Анексионе кризе није почeo Први светски рат (с. 238).

Већ у време Првог устанка писац и његови јунаци предвиђају догађај који ће се десити 28. јуна 1914. године. Из измишљене књиге *Иницијеле*, реис-ефендија (министар спољних послова Турске) навео је аустројском посланику Троти низ страница „о будућим српским

непочинствима, о невиђеној свирепости тог рода... /који ће/ почети да убијају своје, српске краљеве и поглаваре” (с. 135).

По сарајевском историографу Аднану Ђурчићу, „Принцип је убојица несрпског имена” и „незрели српски терориста” (с. 278).

Аписову осионост писац уздиже до стања неподношљивости, који сме Пашићу, председнику владе, да скреше: „Куш” и „Ђути док ја говорим” (с. 282). Апис не мари ни аустро-угарског цара. Док седи у Пашићевој фотељи (*sic!*) диктира писмо „каракушљивом караконџули, Фрањи Јосифу”, у коме га обавештава да ће доћи у Беч „јашући на Поћореку и да ћу те разапети коњ’ма на репове” (с. 289).

Срби се спремају да подигну устанак против Срба, што ће се обистинити 1941, а поновити 2008. године. Тада је др Гојислав Лојаница „намеравао да у метежу насталом после проглашења независности Косова спроведе унутарнационално етничко чишћење и хумано пресељење становништва” (с. 295). Потом се позабавио биографијом најомиљеније личности, негдашњег свог партијског шефа – Војислава Коштунице. Басара га проглашава вођом Четвртог српског устанка. Њему, на крају ове пасквиле, припадаје још две омиљене личности – Добрицу Ђосићу и Миловану Ђиласа. Њих представљају као идеологе послератне опозиције и заговорнике јалових дискусија „о нужности демократизације”, слуђивању будућих бунтовника, сарадницима Државне безбедности и томе слично (с. 300, 301).

Како и прилики једном пасквиланту, који нема осмишљену причу, већ скаче са теме на тему, тако и овај пут, враћа се на заборављени Трећи српски устанак, чији је предводник Слободан Милошевић. „Овог пута не против неке од империја, него против светске реалности” (с. 304).

Људи које Басара уште не подноси, нити покушава да то сакрије, стрпава их, без икаквог реда, у завршетак ове пасквиле. Тако се у књизи помињу фишкал Ратко Марковић, интимус Владета Јанкељевић (Јанковић), Борис Папић (Тадић), јунак наших дана Владимир Илић Лењир (Веља Илић) и, неизбежан двојац „сеоских учитеља Антоније Шунда и Ђорђе Џика” (Слободан Антонић и Ђорђе Вукадиновић), које је Коштуница „преконоћ довео на Филозофски факултет” (с. 202). И само једна омиљена личност – Ненад Чанак (с. 318).

Др Лојаницу оптужује: за раскол у Демократској странци, за „кофер крат немачким маркама” примљен као мито, да ноћи „проводи у стању хибернације”, да је за монархију „под условом да он буде краљ Србије, Босне, Црне Горе и Брда, Жаркова и Железника и свих других српских земаља” (с. 309, 321). Смисао оптужби је исувише прозиран, пошто би се Лојаница, предводник српских националиста, задовољио тек са обновом Ромејског царства, вождовом основном ослободилачком и експанзионистичком мишљу. Нико, колико ми је познато, до Басаре, није јавно оптужио Коштуницу за примање мита, а да се већина предводника ДОС-а, које пасквилант и не помиње, враћала из Будимпеште са коферима пуним новца,

одавно је јавна тајна. Да је немогуће постављати професоре на Филозофски факултет, на начин на који пише пасквилант, такође је добро познато, те овакво казивање је неуверљиво и узроковано мржњом испољеном више пута у полемикама са поменутим личностима.

Тврђу да се Милошевићев режим сам срушио, негира на наредним странама пишући дословно да „никада заправо, није срушен” (с. 313, 315). И, нормално је, да ће овакво приповедање изазвати чуђење код читалаца, јер неће знати да ли је тај злогласни режим срушен или није срушен. Првом тврђњом он је желео да умањи Коштуничино учешће у том рушењу, а када је Коштуница постао председник државе и владе, досетио се да га још једном може подврги руглу тиме што ће написати да је он продужио постојање истог режима, не схвативши да је тиме упао у контрадикцију. Оваква неусклађеност мисли одлика је несигурних, брзоплетих и пијаних приповедача, а Басара је њихов најбољи представник.

Трагикомично је његово „приповедање” о Милошевићевом хапшењу. У акцију је укључио Генералштаб, аеродром у Батајници, ловце и бомбардере, а од Руске Федерације стигло је „десетак омањих атомских бомби”, које у ствари и нису биле атомске бомбе већ макете, као знак руске подвале Србима (с. 317). Трећи од савремених дахија, Милошевић, скончao је у Хагу и само захваљујући томе, духу времена и кемалистичкој политици Турске, његова одсечена и усољена глава није стигла у Стамбол. У томе би се он разликовао од турских дахија, којима су Срби, за сваки случај, одсекли главе. Аганлијину је, као што је познато, однео Дунав.

Аутор се поново враћа четвртом дахији, Коштуници и његовој странци, оптужујући их на најгрубљи могући начин. Ниво оптужбе је испод коректне пасквиле, стога преносимо само један њен део. „На сајтовима милитантних огранака ДСС-а објављују се спискови угледних Јевреја и вегетаријанаца; ударне тројке најекстремнијих фракција ДСС-а током Великог поста обилазе кафане и пребијају све који безбожно једу месо. Национални терор не јењава ни у периодима мрса. Исте те тројке сада обилазе ресторане и премлађују оне који не једу месо” (с. 323). Ђинђић је оцрњен као издајник, те је на влади пао предлог да се Коштуници „за почетак забију клинци под нокте”, да би, на послетку, измислио за њега нову казну, напуштајући основну замисао о одсецању главе и слању у Стамбол. Саопштио ју је два пута, први пут стављајући је у уста Ђинђића, други пут Тадића – „да увуче Лојаници фитиль у дупе, да га извуче кроз уста и да га запали” (с. 328). Пасквилант иде даље у оцрњивању Коштунице, јер и њему баћушке маршали даривају мале атомске бомбе, али у Москви се, ипак, неко досетио, да Србима не би требало „давати бојеву муницију” како не би изазвали „нуклеарни рат између две велесиле” (с. 329).

Проблем Косова је неодвојив од Коштунице, којег успешно изигравају политичари са Косова тиме што му шаљу телеграм у којем пише – „Априлилили” (с. 332)!

Басара страхује да Коштуница, четврти српски дахија, не подигне устанак и у томе успе и одсече главу председнику Папићу и усвојену пошаље у Стамбол (с. 333).

Сеча глава, набијање на колац и етничко чишћење

Узун Гвозден, главни јунак, тврди да је Први устанак избио „да се не бисмо побили међу собом” (с. 94). Турско безакоње, насиље и бешашће нису ни једном речи поменути, те ће се сваки читалац упитати, зашто су се Срби дизали на устанак када су уживали највише благостање које се може пружити једном народу. Да све баш није тако, види се по кажњавању Турака и Срба и начину извршења казни.

Једна од уобичајених казни јесте набијање на колац, на начин на који се то приказује у тв-серији Црни Груја. Њу прати појава одсецања глава, тако учестала и скоро на свим страницама књиге, од њеног почетка до краја. Врхунац ове појаве јесте да су Срби, чак више пута, „сами себи поодсецали главе” и „полагали их пред ноге бегова” (с. 67, 141).

Нису Срби секли само турске и своје главе, већ и свињске. У време ослобађања Београда, устаници су односили у турске махале печене свињске главе „и у сласт јели пред очима згранутих Турака. Због тих свињских глава неколико је обесних шаљивчина остало без својих. Такве ствари Карађорђе није подносио” (с. 132).

Одсечене српске главе, као сердара Пачваре, по вождовом наређењу и обичајима који су владали у Совјету, „су се доносиле на тањир, али Авдејев (други руски секретар) је помислио да ће је послужити за јело” (с. 142). Истог руског секретара Карађорђе гађа флашом, „а онда се машио за сабљу, у намери да му одсече главу...” (с. 143). И о Родофиникуну је изнео безброј неистина, с циљем да обезвреди сарадњу устаника са Русијом. Он њихове сусрете карикира на недопустив начин. „Карађорђе је госта сачекао седећи на високој позлаћеној столици, посебно за ту прилику купљеној у Земуну, а Родофиникуну је био намењен ниски и климави троножац донет из воденице Вилимана Радића” (с. 148/9). Карађорђева скромност не може се ничим довести у питање, чак ни оваквим Басариним пасквилантским описом, а колико је поштовање Родофиникунин уживао као представник Русије добро је познато, иако он лично није многима био симпатичан.

Јунак пасквиланта, господар Узун Гвозден, саветује Карађорђа: „Кад склопиш мир с Турцима, можеш сербез повести рат за ослобођење Срба од Срба-угурсуза. Не вреди ти ништа да им сечеш главе. На место одсечених, изникну им по три нове, додуше, на другим телима, али са истом поквареном памећу” (с. 147). Чувени доктор Вајсмилер прославио се и као први лекар који се заносио идејом трансплантирање људских органа. А шта би,

код Басаре, могло да добије предност у односу на пресађивање људских глава? И ко би био најпогоднији за такав медицински подухат у 19. веку до Гвоздена, у време његове болести. „Сада предлашем да неком сдравом момку одсечете глафу, а ја ћу ту глафу заштићи на место Квосденове”, обећава доктор оперативни захват који нико до данас није покушао да оствари (с. 196). На такав медицински захват Гвозденов праунук не пристаје и тиме онемогућава Србе да изведу и данас незамисливу трансплантију.

Протеривање Турака у Првом устанку је за њега „етничко чишћење“ (с. 96). Басара нескривено оптужује да „...Вожд, задржава право да безразложно мори Турке“ (с. 97).

Поигравање са главом кнеза Михаила врхунац је Басариног цинизма према једном српском владару. Њему је, изгледа, жао што је кнез Михаило само убијен и што је његово тело сахрањено са главом. Његов јунак Гвозден налаже свом унуку да раскопа гроб кнеза Михаила, да му одсече главу и „пошаље је султану у Стамбол“! Ко би други до Турчина спречио Марка у извршењу наређења, јер „турски конзул у Београду, с гнушањем је одбио тај предлог“ (с. 156, напом. бр. 11).

Ни Јевреји нису боље прошли од Турака. У *Winer Zeitung*-у објављен је текст „о набијању дорђолских Сафарда на колац... Ранке је написао неколико пасуса о томе у *Српској револуцији*, али те су странице доцније истргнуте“ (с. 173). Кнез Милош није био супров према Јеврејима, једино што им је забранио јесте да не раде када и Срби, у време српских народних празника, те је и ово пишчева измишљотина.

Народ се више плашио Карађорђа него дахија. Како и не би, када Басара тврди да је Карађорђе, повратком у Србију (1817) намеравао да, „лично, својом руком, побије све који су били недостојни слободе, ублажи диктатуру и конштитуцијом ограничи своју власт“ (с. 160). Ово нема благе везе с мозгом и улази у ред будалаштина какве се срећу тако ретко у литератури. Како очекивати од човека који ће својом руком побити толико људи, а потом ће ублажити диктатуру кнеза Милоша (који је у том тренутку владар Србије) и потом донети устав! Блажене памети је сваки читалац који ове речи пасквиљанта може да схвати. А као доказ могућности остварења ове замисли, Басара узима пример вождовог погубљења брата Маринка (не зна за његово име), да би и пасквилу до-вршио тврђњом да се у тајном метафизичком грбу Србије „и дан данас клати тело Карађорђевог брата“ (с. 107, 109, 343).

Само његов јунак, Гвозден, иако смањен и ништаван, има ретку срећу да умре међу Србима у кревету. Али њему, на самрти, долази вожд „са верном копијом одсечене главе на рамену“ (с. 218). И све тако, сцена до сцене о српском одсецању глава, док Турцима не досади, па поруче Србима: „Одсечене главе више не примамо“ (с. 198)!

И поред поменуте опомене из Стамбала, Басара, још једном, ставља у перо Апису, који пише Фрањи Јосифу, да ће му „одсећи главу,

добро је усолити и послати је у Стамбол” (с. 289). Тада Апис, непослушни зликовац, којем нико није могао stati на пут.

И, на послетку, Басара жали што Милошевићу није глава одсечена и усољена послата у Стамбол.

Аустирија и Аустријо-Угарска, Српско војводство

Каквих знања и каквог образовања је наш писац средњошколац, речит је сведок његово непознавање и бркање назива држава и територија. Нимало похвално за бившег амбасадора једне земље.

Чувени мајор Митеерер (тачно је Митесер) саветује Карађорђа да управљање државом повери Србима из „Српског Војводства”, које још није било успостављено, и тек ће бити – 1849. године (с. 199). Илија Новокрштени, „родом из Српског војводства” постављен је за управника београдске полиције (1806). „А царица Марија Терезија је донела указ којим је Вукова азбука озакоњена као званично писмо Војводства српског”! Колико неистине и непознавања повести у једној реченици! Марија Терезија је владала од 1740. до 1780, а Војводство српско је постојало од 1849. до 1860. године, а да и не помињемо време настанка и озакоњења Вукове азбуке и његову годину рођења.

Не може се подвести под поигравањем историјом и књижевном фикцијом, већ њеним непознавањем историјских чињеница, називи држава и придеви из њих изведені. Тако Басара пише: „аустроугарска опсада Београда 1789” (с. 111), „аустроугарски телескоп” из Земуна прати забивања у Београду и у време Првог устанка и у време владавине кнеза Милоша (с. 173). И када наставља да пише о повести током прве половине 19. века, и даље употребљава нетачан назив државе северно од Саве и Дунава – „Србљи из Аустроугарске” (с. 186).

Басара брука и Андрића и чувени роман *Травничка хроника*, када пише, користећи се тим делом, да је мајор Митеерер водио преговоре о „присаједињењу Србије Аустроугарској монархији”. Потом је поменујо једном нетачно име ове државе (с. 198), а већ на следећој 199. страни сетио се исправаног назива монархије – Аустрија. И све тако до краја књиге, читава збрка назива ове државе: Срби испод Саве и Дунава попреко су гледали на „Србе из аустроугарског Српског Војводства” (с. 200).

Хабзбуршку монархију назива 1909. године Светим Римским Царством, Фрању Јосифа „поглаварем светог Римског Царства” (с. 231, 235, 248, 256, 258). Добро је познато, али писац то не зна, да је њега срушио Наполеон 1806. године. Међутим, сигуран је, да је цар Фрањо Јосиф, „благ и праведан”, за разлику од свих поменутих српских владара и председника (с. 258)!

Кнез Метерних је „аустроугарски министар спољних послова” (с. 177), а већ на следећој страни пише да се држава тог министра зове „Аустрија”, и има свог „аустријског престолонаследника” (с. 178). Кнез Милош планира „убиство аустроугарског престолонаследника” (с. 202, 223). Овако се појмови аустријски и аустро-угарски пишу само при пијанству или помућеној памети.

Аустро-Угарска је настала 1867, и то је њен званичан назив до краја њеног постојања – 1918. године.¹¹

Идеја ослобођења

Неспорне су чињенице у историографији да су поједини, најчешће мањи народи, али и већи, као Руси, пролазили кроз разне периоде своје повести, као што су самостални државни развој, робовање освајачима и, што је за нас у овом случају важно, периоде ослобађања. Татарско ропство руског народа један је од тежих периода повести Русије и та чињеница никада није оспоравана. Из најновије историје наводимо пример немачког освајања Француске и француски покрет отпора у Другом светском рату. Ни то нико до сада није оспоравао. Таквих и сличних примера има безброј и непотребно их је наводити, али овом приликом изузимам наше суседе, који су заједно са Србима провели у вековном ропству под Османским царством: Мађари, Хрвати, Албанци, Грци, Румуни и Бугари. Само је немачки повесник Холм Зундхаузен, пишући о историји Србије 19. и 20. века, поставио питање шта је то „страна владавина”? Иако није дао конкретан одговор на ово питање, неспорна је чињеница да је целокупан његов текст о овом периоду српске повести написан сасвим другачије од Леополда Ранкеа, у духу туркофилства, у последње време толико модерном и у Турској и на Балкану. Зундхаузен је свео вековно робовање Турцима на синтагму „турски јарам”, користећи је увек под наводницама, као да ропства и није било!¹² Историографије балканских народа, наводим пример бугарске, нису прихватиле овакав начин приказивања сопствене повести.

¹¹ У *Правојпису српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 1994, с. 337, погрешно се пише Аустроугарска, треба Аустро-Угарска, јер је реч о званичном називу државе које се мора поштовати.

¹² Холм Зундхаузен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Београд 2008, 40 и даље. Види критику Зундхаузенове књиге – Радош Јушић, „Историографија ‘одира’, србофобије и југофилије”, *Историја 20. века*, бр. 1, Београд 2010, 213–248. Слично Зундхаузену, Лазар Вркатић пише: „Турска није била држава која би своје поданике етнички прогонила, а о неком претераном економском израбљивању тешко да може бити речи... Ништа од набројаног не указује на потребу за устанком”, мислећи на Први српски устанак (*Појам и биће српске нације*, Нови Сад 2009, 82).

У *Историји Бугарске*, бугарски историчари ово време називају „дубок мрак ропства”.¹³

Национализам је историјска појава кроз коју су прошли скоро сви народи, и западни и источни, од 18. века до данас, до глобалистичке епохе „ратничког миротворства” (Марија Тодорова). Национализам и ослободилачка идеја било ког народа су иста појава, само другачије схватана и интерпретирана од историка источних и западних историографија. И, ми, нисмо никакав изузетак на Балкану, осим у томе што у погледу оваквог поимања повести и садашњег времена Срби Србима више замерају, пребацују или исказују нетрпеливост него што то чине балкански народи српском народу. У blaћењу сопственог народа и његове повеснице Басари припада угледно место.

Басара не прихвата Ранкеове идеје, иако га радо користи, већ идеје Холма Зундхаузена и Лазара Вркатића. Следи више карактеристичних примера. „Вожд је, надахнут Провиђењем, имао идеју потпуног изгона Турака из Европе, и поновно васпостављање Ромејског царства, кога би чиниле ослобођене Греција, Антиохија, Тракија, Бугарија, Сервија, Каравлашка и Албанија. – На трону обновљене Византије, Карађорђе је видeo себе као автократира” (с. 98). Срби, по Карађорђу, требало би да буду „стожер будућег обновљеног Ромејског царства” (с. 118). Вожд, ипак, колико историографија зна о њему и његовим намерама и замислима, није био толико видовит, нити су његове идеје биле толико далекосежне. Сасвим је сигурно да се није заносио мишљу да може пртерати Турке из Европе, да може обновити Византију (чак не постоји документат да је ишта знао о њеном постојању), док о положају автократора није могло ни бити речи. Само опредељење за титулу вожд, а не кнез, краљ или цар, довољно говори о његовим владалачким погледима и намерама.

Ниподаштавање Првог устанка и његових учесника исказао је следећом тврђњом – да је „...већина главара од устанка очекивала профит, а не трошак” (с. 106).

Срби, ослободивши Београд (1806), оснивају Магистрат коме председава Младен Миловановић, а Илија Новокрштени, „родом из Српског војводства” (основано тек 1849. године!) постављен је за управника полиције. Падом Београда оснива се и Правитељствујушчи совјет, што је пук измишљотина, као и то да су раније поменуте две личности обављале наведене функције.

Иако о времену после кнеза Милоша скоро да и не пише, износи један чудан и неприхватљив, а сасвим нетачан став: „Четрдесет и пет година, колико им је одређено да владају, опустошиће Србију више него Турци за четиристо педесет, колико је њима одређено” (с. 147). Овде године и време нису битни, већ резултати владавине, а они су били сасвим

¹³ Београд 2008, 121.

супротни од писања писца. Он жељи тиме да компромитује идеју ослобођења, да увећа значај турске владавине над Србима и умањи значај њиховог самосталног постојања. Овакви се ставови не могу наћи ни у турском историографији!

Српску револуцију, због вождог братоубиства, назива и тумачи као „тужно знамење свих будућих српских братоубилачким револуција” (с. 152).

Српске мегаломанске идеје нису само усмерене према морима и Стамболу, већ и преко Дунава, у правцу Влашке. Београдском паши Абдурахману (1821–1829) неосновано даје титулу великог везира, чиме показује елементарно незнაње. Неуморан у измишљању српских неподопштина, Басара приповеда о кнезу Милошу у стилу великосветског коцкара, који убеђује Абдурахмана „да су извесна огромна пространства у Влашкој у ствари део Србије” (с. 161/2). Тај део пасковиле преузео је од мене и моје непостојеће књиге, о чему ће бити речи касније. Добро је познато, свима осим писцу, да је реч о феудалним поседима, тзв. мошијама, које је поседовао српски владар у Влашкој и у тој земљи био један од највећих феудалаца, трећи по величини имања, те стога не може бити ни речи о било каквој територијалној претензији Србије према Влашкој. Приписивати такве освајачке тежње српском владару, а да оне нису заиста постојале, и ставити их у перо једног историчара прозваног именом и презименом, и навођењем дела које никада није написано нити објављено, спада у ред памфлета најниже врсте.

Идеја ослобођења и уједињења Срба добија поново на значају када Басара приказује време Анексионе кризе и Првог светског рата. Он пише да се Срби спремају за освајање Беча и Солуна (с. 261). Срби су неуморни и незајажљиви за сопственим и туђим територијама, основни је Басарин мотив. Оваквих оптужби на целокупну ослободилачку радњу српске државе и народа нема ни код Зундхаузена, којег у туркофилству знатно надмашује.

Нерођени историографи

Под овом синтагмом Басара подразумева скоро све историографе који су се бавили Српском револуцијом и 19. веком. Он најчешће користи синтагму неодређено и ретко је усмерава према неком повеснику. Историографи се јављају у функцији актера будућих радњи, неке врсте гатара, који проричу шта ће се десити у будућности, или дају савете и упутства учесницима догађаја, „улепшавају збитија”, пишу у „скомарчним ћитапима и дисертацијама”, испредају „свакакве бајке”, „преправљају чињенице, дописују и бришу” у Архиву САНУ (с. 143, 151, 159, 207). Они, чак, добијају и ореол завереника, који говоре јунацима

Првог устанка „да неодложно крену у ослободилачки рат”. Следећи упутства *Нeroђених исτориографа* (Басара ову синтагму увек исписује италиком), „који су већ написали и печатали уџбенике”, учесници Првог устанка и њихови потомци ће „освојити све српске земље и пробити Сербији излаз на четири мора” (с. 45).

Када Басара конкретно мисли на неког од *Нeroђених исτориографа*? Ево тих примера. „Због тога су се педесетак година касније *Историографи* свирепо осветили Главашу” (с. 91). Ово се може односити само ма Милана Ђ. Милићевића, особе која је сакупила казивања учесника Првог српског устанка. Басара за њега не користи појам „Нeroђени”, али само у овом случају, иако се зна да је Милићевић рођен 1831. године. На 157. страници помиње необјављену студију академика Милорада Пекмешчића, мислећи, очигледно, на Милорада Екмечића.

Не осећам се нимало поласканим тиме што сам себе препознао под *Нeroђеним исτориографима* пишчевом тврђњом да је кнез Милош „мудром политиком и дипломатским лукавством урадио неупоредиво више за ослобођење Србије, не излажући при том народ погибији и ратним страдањима” (с. 158). Себе и Михаила Гавриловића сам могао препознати када пасквилант пише о посетама (*sic!*) Стамболу, о чему је било речи. Помиње ме изриком на стр. 162. у напомени бр. 13 да сам написао дело *Проблем прекограничних територија у доба владавине Милоша Обреновића*, Београд, Завод за уџбенике, 1981, и под наводнице даје један бледуњави цитат. Нити сам то дело написао, нити га у Заводу за уџбенике печатао, нити су моје речи које је ставио под наводнице. Још једна алузија односи се на мене, када пише о Лојаничиним боравцима у Марићевића јарузи. Тада су се *Нeroђени исτориоографи* „коначно родили, позавршавали школе, одбрањили докторате и стали да бесомучно пишу трактате о Првом и Другом устанку” (с. 303). Овим поштовањем, завршеном школом и докторатом, чиме се пасквилант не може похвалити, стекао сам првенство међу *Нeroђеним исτориографима*. Годи такво признање чак и од Басаре, средњошколца, коме много више приличи наведена синтагма о „бесомучном писању”.

У другом делу књиге, када радњу преноси у Бајину Башту и на Дрину, Басара се позива на једног историографа поименце Алимпија Тешића. Нимало није тешко погодити да се ради о Гојку Тешићу, историчару књижевности, којег од стр. 228 на даље учестало помиње. Занимљиво је да истог не стрпава у категорију *Нeroђених исτориоографа*, као да је тиме жеleo да сви знају на кога заиста мисли, уз велики труд грубог нарушувања његове научне акрибије. Басара, као и у случају Љушића, наводи ненаписано дело Алимпија (Гојка) Тешића, *Историја Соколске нахије и Бајине Бање*. О њему још пише да је „јективав историограф”, што више говори о пасквиланту него о историји књижевности (с. 263).

Напослетку помиње још сарајевског историографа Аднана Ђурчића (с. 276), беззначајно и маргинално, да би оклеветао Гаврила Принципа.

Брзина и некњижевно писање

Да је Басара бесомучан брзописац читаоци ће се много пута уверити. Ево неколико примера. Поп Радош помиње се на 51. страници, потом, иста та личност, као поп Радоје, од наредне стране па надаље. Брзина писања омела га је у једначавању текста.

Ако је могуће да се у једном „роману” једна држава назива Османско и Отоманско царство, да ли је исправно да се некада пише великим а некада малим почетним словом? Услед брзине писања читалац ће наићи на Кнежевина и Књажество и малим и великим словом, Српско Војводство и Српско војводство, Матија и Матеја Ненадовић, и „министарство спољних послова Србије”, са малим почетним словом.

Учени Басара пише на немачком, погрешно: „links, recht, links gecht”, заборавивши слово „s” иза друге речи (с. 224). И тако даље, бесомучно погрешно.

Басарин стил и језик у овом „роману” наликују памфлетском изразу и уопште нису књижевни. Наводим више таквих примера.

Њему је непознаница када су се усталила презимена у Србији и тим поводом пише да је, у време док је постојало златно доба племенског братства Авакумовић, „живео неки Тодор који је течно говорио на дупе” (с. 103).

Син господара Гвоздена, пита оца: „Јеси ли ми донео одсечену турску главу, отац”? Помиловавши га по глави, отац одговора сину: „Једи говна”! (с. 125). Када праунук не пристаје да доктор Вајсмилер изврши трансплантију Узун Гвозденове главе, он каже: „Прадеда је рекао да му не пада на памет да мења главу, и поручио вам да једете говна”! Праунук ће још једном бити вулгаран, преносећи поново речи прадеде доктору Вајсмилеру: „Радите како сам вам наредио и једите говна” (с. 208). По трећи пут ће газда Гвозден, сада лично, одбрусити доктору Вајсмилеру: „Једи говна” (с. 212)!

У преговорима са Турцима писац помиње Станоја Главаша, који је „искочио пред њих и повикао: ’Бу’. Изасланици су, сви до једног, помрли од страха” (с. 134).

Доситеј није одмах сахрањен, све док није почeo „да смрдуцка” (с. 188). А сви добро знају, осим пасквиланта, какво је поштовање уживао Доситеј од стране вожда и устаника! Чему такво blaћeњe?

Басара неке личности назива „...креатурама направљеним ’гладним курцем’” (с. 199). Колико је ово писање књижевно, нека читаоци сами просуђујују.

Следећи пример представља врхунац пасквилантове вулгарности, незабележен ни у средњовеквним сотијама. Апис одлази у WC. „Мало потом, из тоалета су се зачули звуци пражњења прева, потмуле ерупције, језиво стењање и громогласни прдежи” (с. 287).

Стил Басарин често није ни на нивоу добрe пасквиле. „Као некада Карађорђе и Милош, и Милошевић све одлуке доноси сам. И јао оном ко им се успротиви” (с. 313).

Нека читаоци сами просуде колико мржње избија из наредних пасквилантских речи и у којој меру су оне некњижевне. Зоран Ђинђић каже: „Ако настави да смета, повући ћемо му фитиль кроз дупе, извући га на уста, онда га запалити, и Лојаницу употребити као свеђу на прослави прве годишњице Петог октобра” (с. 321).

Историјски роман и Басарино дело

О историјском роману и његовом односу према историји било је речи на почетку. Овим питањем завршавам и своје виђење Басарине књиге, с посебним освртом колико је историјски роман битан у изградњи историјске свести једног народа. Каква ће она бити и до каквог степена ће се развити умногоме зависи од пишчевог виђења историјских догађаја, презентације, избора и форме саопштавања. Предраг Палајес-тра пише да „пример Добрице Ђосића најбоље показује да је модерни српски историјски роман више ојачао историјско осећање и историјску свест српског народа него национална историјска наука”.¹⁴ А Никола Ковач истиче његову тежњу ка „вишем поретку слободе и смисла” и додаје: „Зато праву историју, њен људски смисао и њен критички дух, налазимо у роману више и боље него у било ком историографском дјелу или политичком документу.”¹⁵ Да ли је то случај са овом Басарином књигом? Да ли је Басара тако наступио пишући *Дахије* и да ли се уопште заносио таквим или сасвим другачијим идејама?

Конкретним примерима показаћу његове намере и циљ који је жељео да оствари. „...Срби једноставно, ни по цену живота, нису желели да се култивишу и да уреде језик.” Такви Срби, они који живе јужно од Саве и Дунава, испољавали су према сународницима северно од поменутих

¹⁴ „Обнова историјског романа”, *Историјски роман*, 91.

¹⁵ „Искуства историје и роман”, *Историјски роман*, 223. Славко Леовац сматра да је за писца историјског романа битно „одуховљење и осмишљавање историјских факата” и да такво дело мора да буде „уметнички убедљиво”, „Историографија и роман”, *Историјски роман*, 68, 74. „Као што је писао Лукач у својој студији о историјском роману, није у питању да ли су сви детаљи о прошlostи истинити, него је важније питање да ли те подробности потврђују аутентичност једне епохе”, Дејвид А. Норис, „Историја и дискурс у романима Иве Андрића и Милоша Црњанског”, *Историјски роман*, 153.

река „источњачку завист према бОљима од себе и мржњу према слободи” (с. 200). У српској мржњи према слободи Басара види све недаће свог народа. Срби у време Првог устанка нису имали слободу, успоставили су „још гору него турску тиранију”, неку врсту деспотије, будући да је Карађорђе на паланачке барјаке „подизао главе одметнутих бимбаша”. И, као учени историограф, писац је спустио следеће објашњење у напомени бр. 19: „Строго узев, у том смислу се до дана данашњег ништа није променило... Уместо самоослобођења, током XIX и XX века Срби су се ослобађали од мноштва спољних непријатеља, али никада нису успели да ослободе сами себе” (с. 201). Тужни роб неслободе – Светислав Басара.

Он не штеди ни садашње Министарство иностраних послова, које повезује чак са спољном политиком кнеза Милоша, који је, поред извоза свиња, ставио као приоритет своје спољне политике „и убиство аустроугарског престолонаследника. Овај други је и дан данас високо на листи српског министарства иностраних послова” (с. 202). Боже, благи!

Не само о свом роду, већ и о својој држави Басара мисли исто и тврди „... да је још мање оних који сањају о ослобођењу свих Срба” (с. 221), а Србија је земља у којој су „на снази настрани католички закони” (с. 222).

Једна наредба обавештајне службе Хабзбуршке монархије из 1902. године поуздано сведочи о циљу који је Басара хтео да постигне овом књигом. Ево извода из ње: „У периодима мира (уосталом ретким) урођену агресивност испољавају у међусобним покољима и истребљењима. Да није рата, одавно би нестали са лица света. По мом скромном мишљењу, најбоља стратегија борбе против Срба била би – одложити ратне операције и препустити их самоуништењу. Мада многи показатељи указују да – суочени са самоистребљењем – они увек нађу начин да преконоћ изазову неки рат” (с. 227). Потом, следи, а шта би друго, до српско кличање, више пута, „На Беч” (с. 230, 232)! У време анексионе кризе (1909), краљ, војвода Степановић и Аксентије Дрља стоје на Дрини „погледа смело упртих у Беч” (с. 238). И, да би српску експанзионистичку моћ потпуно приказао, користи се историографом Алимпијем Тешићем и његовим тобожњим писањем, како је приспело време „повести српску војску у победоносни поход на Беч и Стамбол” (с. 257).

„Ви не губите веру. Биће још ратова”, говори комитски војвода Аксентије Дрља, који је „толико очврснуо у сировим биткама да се на крају претворио у дрво” (с. 267, 273).

Ако би Басарин ангажовани лакрдијашки роман требало да утиче на преобликовање српске историјске свести, онда би морао да буде бар мало убедљивији, поузданији и циничан у оној мери у којој читаоци

неће посумњати у његове лоше намере. А оне су толико уочљиве и због тога што се аутор и није трудио да их обликује на начин којим су се служили писци историјских романа.

Судећи по писању Светислава Басаре – све је *негативно* у историји Срба. Он се потрудио да и то, у последње време усталено негативно мишљење, својим писањем учини још негативнијим, доводећи појаве и личности и њихово понашање и рад до апсурда. Осим Фрање Јосифа и Ненада Чанка у књизи нема позитивних личности! Стога се може рећи да се Басара није поигравао историјом свог народа, он је њу на недопустив начин злоупотребио.

Радош ЉУШИЋ

ВРТОГЛАВИЦА ПАРАДОКСА КАО ТРАЈНА ОЗНАКА ИДЕНТИТЕТА

Мирко Демић, *Трезвењаци на шијаној лађи*, „Агора”, Зрењанин 2010

Нови роман Мирка Демића изнова потврђује његово – трајно за сада, а верујемо и убудуће – опредељење да форма књижевног дела омогућава разумевање битних значења текста. Док је Демићева претходна књига, збирка приповедака *Молски акорди*, тематизовала полисемичност границе у кругу (де)сакрализације, његов нови роман у својих 29 поглавља креће се између прошлости и садашњости идентитета нас/њих а да притом ниједан од идентитета није заустављен у својој вечној истости, датости непроменљивој од памтивека. Као и кад је реч о књизи *Молски акорди*, изнова се може говорити о граници као најважнијем мотиву дела, али и о националном као свеприсутном мотиву који се проблематизује.

Путовање главног јунака романа (средовечног професора историје са литерарним амбицијама расутим у сопственој брљивости) од Београда до Загреба траје не само у себи, већ и у историји која бележи да су Београд и Загреб некада били Алба Булгарица и Аграм. Путовање возом од Београда до Загреба тако постаје путовање кроз историјско трајање ова два града којима нешто од заједничког почетка остаје инхерентно и данас па зато и могу да се врате својим старим именима. *Алба Булгарица* и *Аграм*, наслови првог и последњег поглавља романа, измењиве су тачке на вртешци поистовећивања и увећавања разлика између народа. Прво поглавље романа смењује *Fridericus*, док последњем претходи поглавље *Милош од Чрнје*. На тај начин, иако иза криптонима,

Мирољуб Крлежа и Милош Црњански представљају се као променљиве парадигме хрватског и српског писца. *Они*, треће поглавље, налази се на почетку пута, док је *Ми*, треће поглавље пре краја романа, на његовом завршетку. Почетку пута у Београду припадају „они”, завршетак пута у Загребу интересују „ми”, а све зато да би се потврдило како се у идентитет неизбежно уписује Други.

У средишту романа налази се поглавље *Граница*. Бежећи од своје једноставне дефиниције краја сопственог и почетка Другог, граница постаје средишња тачка романа али и историје двају народа, пресудна линија раздавања и спајања, лимб почетка и краја. У метафори вртешке којом би се могла представити структура романа, граница је осовина без које би била немогућа машинерија неразмрсивости појединачних судбина његових јунака, како оних пореклом из живота, тако и оних којима је порекло у књижевности, подједнако стварних у животу главног јунака.

Пут од Београда до границе и од границе до Загреба обележен је називима железничких станица који у јунаку-приповедачу иницирају размишљања о сложености српско-хрватских односа али, и размишљања о месту тих односа у његовом животу. Читаоцу, као и јунаку романа, упућенијем у историју књижевности, називи железничких постаја и наводи на почетку сваког поглавља стварају асоцијације бурно-складних, мирнодопско-ратних и разједињујуће-уједињујућих односа Београда и Загреба, како оних књижевних тако и оних некњижевних. У односима двају народа је немалу улогу играла и трећа страна, судећи по занимљивом тумачењу убиства у Оријент-експресу из чувеног романа Агате Кристи које нуде путници Демићевог романа. Наиме, после заједничке српско-хрватске деконструкције стереотипа о Балкану као мрачном простору на коме је једини очекивани сценарио убиство у возу, инспектор Поаро бива препознат као јунак који је пореклом из престонице Европске уније и који долази да разреши убиство инспирисано негде другде али не и на Балкану. Старцу у купеу, једном од јунака Демићевог романа, дело Агате Кристи није познато, али му је позната могућност да сви буду криви и да нико не буде крив!

Парадоксални односи двају градова са почетка и краја пута сагледани су из умножених перспектива професора историје и његовог брата писца и бившег часника који га можда чека у Загребу, путника у возу, Црњанског и Крлеже, Филипа Латиновића и Саве Шумановића, као и подужег низа писаца којима није било могуће да не размишљају о односима Срба и Хрвата.

Свако од поглавља романа почиње стиховима или одломком прозе стваралаца са обе стране границе. Завидно интертекстуално богатство романа у потпуности је оправдано јер свако национално посеже за текстом као својим оправдањем. Поред уоквиравања избором некадашњих

имена Београда и Загреба, Демићев роман је уоквирен и речима браће Мицић, Љубомира и Бранка Ве Пољанског, од којих је први напустио Загреб а други Београд. Паралелизам навода на почетку сваког од поглавља додатно уоквирује три почетна и три завршна поглавља, а у пажљивијој анализи и сва остала. Браћа Мицић, Јаков Игњатовић и Петар Прерадовић, Милош Црњански и Мирослав Крлежа само су замењива лица и наличја судбинских покушаја прихватања и одбацивања националног у себи.

Концентрични кругови романа у чијем средишту је граница варирају теме замишљених разговара између приповедача и Ане, његове љубави, биографија припадања и одбацивања припадности стваралаца какви су замишљени Филип или недовољно стварни Сава Шумановић, односа Загреба и Београда, путовања којег чини ноћ, путници и сећање. Јасна линија пута привлачи путопис као жанр у коме би се укотвило Демићево приповедање, али свет његове прозе обухвата географију која је претежно књижевна, мање историјска, а физичка једино да би прерасла у симболичност Паноније. Ако је средњовековни путописац у свом погледу имао искључиво места која трансцендирају у свето, Демићев приповедач свето и не помишља да досегне. (Де)сакрализација, можда и на пресудан начин присутна у Демићевој збирци приповедака *Молски акорди*, сада је усмерена ка недосегнутом и непризнатом националном јунака који признаје да граница стечена рођењем увек иде са њим, да је граница он сам.

Демићев роман редефинише жанр у коме се само првидно зауставља и представља дело које се може одредити као путописни роман историје књижевности једног фрагментарног простора. Самодефиниран као „српско-хрватски роман”, насловљен и организован у фигурама противречности, роман *Трезвењаци на Ђијаној лађи* говори о односима Срба и Хрвата, Загреба и Београда, заборављеном српско-хрватском или хрватско-српском језику, књижевности и књижевницима двају народа и, првенствено, о главном јунаку коме идентитет остаје непоуздан у крећању, али не и у лектири коју носи са собом. Док су јунакова размишљања о српским и хрватским писцима ствар поуздано-оптерећујућег сећања, у његовим рукама је књига о Витолду Гомбровићу, односно спасоносна Гомбровичева мисао да бављење националним не сме да буде лишено свести да је реч о другоразредној теми. За јунака је ово једина чврста грађа способна да премости српско-хрватску провалију која све пројждире.

Путовањем јунак стиже до мисли о противречностима сопственог живота и живота његових непрекидно надолазећих асоцијација о Крлежи и брату у Загребу као нереализованих официра, са једне стране, о Црњанском и себи као професорима историје, са друге стране. Перспективе главног јунака и јунака књижевно-уметничке историографије се мешају тако да можемо с правом питати ко путује, коме у сусрет и

одакле путује? Не долази ли Крлежа у Београд и не враћа ли се Црњански у Загреб? Да ли путује брат и да ли чека главни јунак? Да ли се уопште путује у Демићевом роману?

Поред оригинално фингираног путописа кроз историју српско-хрватске књижевности, Демићев роман је и проницљива анализа књижевног стваралаштва Крлеже и Црњанског у коме су речи „међутим” и „путујем” препознате као кључне. „Међутим” и „путујем” са почетка романа завршавају у реченици: „Путујем у Међутим!”, да би парадокс могао да остане трајно одређење живота између Београда и Загреба а захваљујући сећању на Гомбровичево искуство и другде где национално формира свет и његову слику.

У фрагментарном роману без фабуле (свака фабула доводи до братобиства, мисао је главног јунака), у бесконачности репетиције парадокса као фигуре која на најбољи начин описује свако национално, Мирко Демић је створио роман који није наклоњен једностраним тумачењима нас или њих већ једино отворености мисли за све што је испуњено противречностима. Колебљива увереност главног јунака да смо рођени у сенци парадокса и да тако треба и да умремо, може се преобразити у уверење да је светлост коју доноси парадокс суштинска за разумевање и нас и њих.

Жељко МИЛАНОВИЋ

АНА НА ХОРИЗОНТУ ПАТЊЕ

Мирко Демић, *Трезвењаци на јијаној лађи*, „Агора”, Зрењанин 2010

*Ал збиља, плаках сувише! Сваки је месец окрућан,
Свако је сунце горко, душу раздиру зоре:
Љута ме љубав оћи мртвилом и сијута.
О, нека тијури ми ћрсне! Нек ме прођута море!*

Артур Рембо, *Пијани брод*

Литерарни депо Мирка Демића скрива писање као израз љубавне тајне испољене у амбиваленцији фикцијских интервенција; *међутим*, из друге руке обелодањују се муке стварања уметности и зависност тог чина од протагониста љубави. Наративне паралеле љубави у Демићевим књигама основни су елементи читања, а да би то било без остатка неопходно је укључити фигуре вољења с близке дистанце, али и удаљених култура. Путовање је изабрани хронотоп, посебно повратак изгнаника на

Итаку. Разлиставање носталгије и утрошка времена у другом амбијенту, коме смо морали да се прилагођавамо, поправљиво нас мења. Остају две недосегнутости – недостижни завичај и вечна корона љубави. Између те две константе је обиље есејистичких елаборација уграђених у темеље романа *Трезвењаци на йијаној лађи*, од којих су наглашене: књижевне громаде и ини писци с обе стране привлачних екстеријера и ентеријера Србије и Хрватске, српско-хрватска питања и одговори у чворовима историјских и литературних магли, путање рата и мржње укњижене у списатељско искуство, логика кривих и невиних, колективна јадовања и појединачна „распевавања над тим јао”, двојници и имитације њихових сличности и разлика и, као важно, али не и последње, привидна непомирљивост библијске браће.

МЕТАФИЗИКА НОСТАЛГИЈЕ

Изабравши путовање возом на једној фикцијској и стварно осетљивој релацији, аутор је романеско ткиво поделио на приповедне етапе и наративна стајалишта, означивши их топонимима копненог и воденог пута. Реторичност изабраног наслова, *Трезвењаци на йијаној лађи*, симболички повезује сликаре и писце који беже из „породичних тамница” и после луталачких похода поново се враћају (најчешће као нежење), посрђују, страдају и вакрсавају у фикцијским световима. На „пијани брод” (Le bateau ivre) укрцавамо се и пре Рембоа, а идентификација путника брода без посаде и нас је обављена да бисмо, путовањем до обновљеног згаришта завичаја и афирмацијом невиности живота, стварањем спасавали љубав и себе. Опсесија завичајем и враћање њему је израз трагања за сопственим идентитетом. Завичајни возни ред је оставио Киш наследницима писања да путују разгрђући сећања на делиријуме безумља и каснија помирења. Чежња и носталгичност украсавају наше животе и повезују нас са вечитим спевом о повратку, а Демић оваплоћује у свом роману Одисеја и нове трагове прошлог по којима ходимо. Исту причу налазимо и у Кундерином роману *Незнање*: брисање прошлости није могуће, она се оживљава и сада, као и у књижевној традицији. У Кундериној и Демићевој варијацији патња је исход сваком изгону. „Што је Одисеј више чезнуо, то је више заборављао. Јер, носталгија не потиче рад сјећања, не буди успомене, сама је себи довољна и властитом осјећају, будући да је посве предана патњи” (Кундера, *Незнање*).

Препознавања после одсуства, ефекте одсуства и разговори са братом ван узвишених расправа, лицитирају ауторске преокупације живота изван (вольеног и истовремено мрског) завичаја. Сличне мотиве разрађивали су и други савремени писци. Кундера о свом боравку у Француској каже: „Тих двадесет година у Француској део су мог

живота, тамо сам постао светски познати писац, ја сам један *сјецифичан* Француз и нећу да се вратим у Чешку.” Само је једном посетио Праг после повратка демократије, тада су му нудили важан положај у области културе.¹ Кундера неће да се врати, али враћа свог јунака, који се среће са братом и при сусрету осећа нелагоду због братовљеве забринутости за иметак који ће бити доведен у питање, јер је све другачије распоређено – у уверењу да се одсутни никада неће вратити. Упечатљив је дијалог два брата, две личности, једног који је остао у Прагу и другог који је изабрао добровољни егзил. „Тај вал разњежености натјера га да каже: „Зaborави ту причу око куће. Слушај, стварно, будимо прагматични, не занима ме посједовати овдје нешто. Моји проблеми нису овдје.”² Нешто за успомену, нешто нематеријално мотивише и путовања Кундериног Јосифа и Демићевог јунака Павла, с тим што Павлу предстоји расправа о наслеђу.

Језиком Итаке то би била чежња за вољеним просторима и мирисима среће, беле кафе или љубичица, финесе су бројне. Ако се путује ноћу и ако у пртљаг „укрцавамо фабулу” – онда је ноћ метафора за пут ка сећању, подједнако колективном и индивидуалном, а фабула мимезис „тамо нечијег” искуства. Писци не желе и не могу да нас убеде да је било каква сличност са стварношћу *комедијанић случај*. Где се сусрећу Одисеј (ожењени нежења) и Демићев јунак (вечити младожења)? На линији носталгије, јер је Одисеј утемељитељ носталгије, како каже Кундера, а друга спојница је страст уживања са нестварним или одсутним женама, после којих се мушкарци увек враћају кући. „У освите старогрчке културе рођена је *Одисеја*, спјев утемељитељ носталгије. Нагласимо и то: Одисеј, највећи пустолов свих времена, истодобно је и највећи носталгичар. Отишао је (без посебног задовољства) у Тројански рат у којему је провео десет година. Потом се пожурио вратити на родну Италију, но божје сплетке продужиле су му путовање испрва за три године испуњене најневјерјатнијим догађајима, потом још за седам година што их је, као талац и љубавник, провео код божице Калипсо, која га од силне љубави није пуштала с отока.”³ Позајмљујући од зачетника носталгије адресу завичајне чежње, исповедањем у првом лицу, аутор нас припрема за путовање под колективном сенком претходних ратова и последњег међу њима. Изостанак братске љубави и нелагодност сусрета, доминантних емоција током путовања, су примарни сијеи чије кулисе штите метафоре љубави и жеља за бегом од једне ка некој другој Ани, оваплоћеној у бићу посебне естетике и поетичких захтева.

¹ *Киш је патио више од Кундере*. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/Kish-je-patio-vishe-od-Kundere.lt.html>

² Милан Кундера, *Незнанье*, „Меандар”, Загреб 2008. Роман је писан на француском језику, превела га је Ванда Микшић.

³ Исто, стр. 8

ЉУБАВ КАО ПОЕТИЧКИ КЉУЧ

Путописни сензибилитет у роману *Трезвењаци на ћијаној лађи* противе у сложенијим наративним распоредима, из понуђених алтернатива преферира се интерпретација љубави према стварању или стваралаштво љубави. Но, морамо издвојити тачке у координатном систему Демићевог романа. „Ја и Ана, брат – Петар Бранитељ и ја – Павле Рушитељ, Срби и Хрвати – три су колосека, а у сваком од њих двије напоредо постављене шине које се узајамно прате а не додирују. До катастрофе долази онда када се шине једна другој недопустиво приближе, као и онда кад се разиђу више од прописане ширине.“⁴ Ауторска оптика преломила је однос главне фигуре према вољеној жени. На моменте не знамо да ли путује и Ана или путује само мисао о њој. Какав је она цензор нараторових промишљања, је ли она мера и хоризонт главног лица и његове патње? Какав је Агин естетски оквир из кога види свет и своју љубав? Довољно измакнута са места догађаја, али и присутна под маском – ауторским лукавством одлично изабрана позиција – она својом самосвојношћу и памећу представља фаталност новог доба. Јунак се заварава да је оставља, заправо је остављен, мада му је у том измицању блиска као изванредан саговорник у литерарним дилемама.

Фигурина од слонове кости, прерушена у Кинеза, оставља видљиве трагове своје одсутности у метафизици постојања, али кад год додирање слути потпuno предавање – она исклизне, несазнатљива до краја. Андрићевим левитацијама у причама *Жена од слонове кости* и *Јелена жсена које нема* није одолео ни Мирко Демић. Није ли и на Павловом путовању Ана позиционирана као и Андрићева јунакиња: „Тако ме у замасима који обезнађују носи та васионска љуљашка од једне савршене среће до друге, од Јелениног и мог присуства до нестанка и нас и свега са нама у срећи општег постојања. И ни на једној тачки тога бескрајног лука нема застајања ни за тренутак, јер се увек или пењемо или спуштамо.“⁵ Меандри Демићевих опсена Аном разноврсни су током пловидбе Панонским морем, а ауторски сензибилитет истиче секвенце попут ове: „Ана, Ана и само – Ана. Све друго је узимање ваздуха, предах и хватање залета да би се мислило све оно што стоји иза њезиног имена, што га окружује и скрива. Све друго су обични меандри, незнане притоке једног великог сновићења.“⁶ Како је главни женски лик ушетао у роман и у нараторов живот? Спојени су случајно током јавног демонстрирања, уверени да ће свако добити оно за шта је ускраћен. „Она је била љута што не живи боље, а ја што живим неповратно лоше. Једно

⁴ Мирко Демић, *Трезвењаци на ћијаној лађи*, „Агора”, Зрењанин 2010, стр. 174.

⁵ Иво Андрић, *Јелена жсена које нема, На ћујобању*, „Светлост”/ „Младост”, Сарајево/Загреб 1977.

⁶ *Трезвењаци на ћијаној лађи*, стр. 208.

смо другом пришли из сажаљења. Била је искрено дирнута мојом невеселом судбином, као и околношћу да и међу нама, избеглицама, има оних који су против режима, док је мене оживљавала веселост тих очајних и непоколебљивих људи, попут ње, пуних духа и енергије. Моме се цинизму допала њена вера.” Ова приповедна енергија била би довољна за један релаксирани ток и срећан исход љубавне приче у плашту сиро-ве колективне историје, братске мржње и страдања. Стартне различитости су одличан мотив за приближавање и љубавно упаривање. Али, кад су њихова књижевна интересовања изазвала суревњивост и подстакла такмичење у рингу компетентијег зналца и тумача, умањиле су се шансе вечитог нежење да свије „породичну тамницу”. Анино знање о Шумановићу и његовом лудилу, о париским данима Раствка Петровића, о браћи Мицићи, као и свезнање о предестинирању догађаја, производило је утисак да је гвоздена дама неухватљива.

На другој страни, неминовност телесности у израженим сексуалним разменама између Ане и пишчевог фаворита компликовале су њихов љубавни случај. Релевантност књижевне стваралачке потенције црпи се у љубави, оној која подстиче и не омета. Аутор се бави контекстом стварних и књижевних сликарa. Ова тема подвукла се под темпих препун тешке историјске прашине и прекрила доказе о мотивима стварања. У разрешавање овог стваралачко-љубавног клупка укључили смо Епштејнову *Филозофију тела*: „Природно је и укрштање привлачности: мушкарца-креативца привлачи обична жена, зато што је у њој органска пуноћа другог пола, коју он само интуитивно наслућује у себи. У њој и кроз њу дубље докчује тајну свог женственог изласка пред Творца. Исто тако креативна жена налази у грубом занатлији органско оваплоћење и развитак *мушкиог* заметка своје душе. Он је за њу физички оно што би она могла и желела да буде у идеалу свог позива и заната.”⁷

Мирко Демић је окренут „јеленологији” као новој хуманистичкој дисциплини: његову Ану тумачимо на таласу херменеутике поменуте „науке”, а да бисмо се разабрали истаћи ћемо предмет ове науке, „Јеленологија је прва самостална наука о јединственом створењу, које за-дивљује тиме што јесте, а не оним што је постало или могло да буде.”⁸ Упућеност у уметничку продукцију наводи нас на обалу мора књига где су смештене књижевне радионице, испред сваке стоји име неке жене, оне су оваплоћења стваралачке имагинације, никада се не могу потрошити, у недрима носе прозрачност наде и спасења, будне лепотице које држе жезла милости и надахнућа. Ана је фирма Демићеве „сопствене собе”, у претходним књижевним искушавањима личила је на Лилит,

⁷ Михаил Епштејн, *Еротика стваралаштва*, у: *Филозофија тела, „Геопоетика”* Београд 2009, стр. 237–239.

⁸ *Јеленологија*, у: *Филозофија тела*, стр. 247–255.

Евину јабуку, Марију Магдалену, неку посну чедницу, или пожељну распуну. Завештања свих тих жена наследила је Ана, а да би то питкије савладали и разумели у белетристичком жанру, посежемо за чињеница-ма текста у коме се развија љубавни однос Ане и Павла.

Претходне премисе упућују на закључак да је ана(логија) аналогна поменутој јеленологији. Ово није херменеутичко умишљање, центрирамо га око исказа путујућег јунака: „Стресам се због тога што увиђам како се *анујем*, постајући Анина слика и прилика”. Двострукост емоција прати Павла при сваком евоцирању Анине љубави, никад исто, непрекидно затезање и опуштање, а крајњи исход – нераскидиво повезани, док год се броје нови издаци књижевних порода. Кренувши на пут носталгије писања испраћен је мишљу о њој. „Ана од које одлазим, од чијег погледа као да бежим, већ ме годинама дави својим загрљајима и немим заринањима на заједнички живот. Пасје ми служи и угађа не би ли ме приволела за своју идеју, не знајући да ме тиме само одгурује од себе и повећава мој презир и охолост, та ортопедска помагала сваког нежење.” Нема бољих доказа од ових Демићевих литерарних чињеница које се односе на мукотрпност ношења идеје о новом рукопису, његовом настајању, везаности током обликовања, одустајнима и издржљивости, до „женидбе” и рађања текстова. Писање као узвиšени феномен живота је последица Ероса у нама, а настала књига најпоузданiji заборав на смрт. Ана је на страни писања, она је рука пишчевог ума. Егзистенцијални и поетички кључ стварања држе Свешишњи и Ана. Она је спона између трошности и вечите енергије која претаче речи и размешта их учинком писања. Она је *Anučka Pavlova*.

ЕРОСЕМИОТИКА НЕОБИЧНОГ ПАРТНЕРСТВА

Динамици наратолошких конструкција у роману *Трезвењаци на ћијаној лађи* више доприносе сијеји љубави и еротских односа, него силемија историјских страхота и регистар учињених људских пошасти на свакој постаји путовања. Рат је мушка активност која у сећању преплављује Павлово бесано „дugo путовање у ноћ”, евоцирано као жеља за брисањем претходног животног талога. Као непризнати Други троши се у патњи и еротизује је, могућу верзију објашњава Јулија Кристева на следећи начин: „Патња је први и последњи покушај субјекта да афирмише своју ‘властитост’ која је најближа угроженом биолошком јединству и нарцизму стављеном на пробу”.⁹ Стрепња изазива привићења, над јунаковим тунелом ходају душе литерарних патника. Умоболних има и у овом роману, нису потрошени у претходној молској акордацији штимера Демића. Толико присуство записа о реторици списатељских и уметничких лудила

⁹ Јулија Кристева, *Црно сунце, „Светови”*, Нови Сад 1994.

не привлачи Ану, она то и отворено приговара. Стога је Ана избављење у том тексту, Павле је, као и његови двојници, дописивач путописа по Хипербореји, снежним врховима Урала, Арапата, по Панонији, Галицији, Русији. Пенетрација у текстове зачиње нове, отуда и секс са Аном, јер у општењу са њом добија књижевност. Интерпретативни кључ преузели смо од писца. „Моја се љубав претаче у овај путопис, писање по путу, описивање путовања кога не видим и пута којег би желио да не гледам. Ана је једини извор мојих путописа и писопута. Она ме повлачи кроз калјугу највулгарнијих ријечи и ужива у мом осунчаним батргању. Зато бјежим тако да не утечем.“ Лепљиве нијансе љубавне опчињености Ани-ном недокучивошћу, уживање у речима које се данас ретко изговарају, а поправиле би живући пропадљиви свет. „Нико ми се у мом вијеку није толико увикао под кожу, у сваки капилар, као што је то учинила – Ана. У *сітварносити* ме понекад и напусти, али ме чека у сну, са пруженом руком и лицем на коме истовремено *чишам* и подршку и прекор, и радост и лутњу. И тако, преко читаве ноћи, њено лице свијетли попут бакље, упркос свему.“ Жеља за писањем је темељ љубави према Ани.

Разбацане еротеме¹⁰ у функцији су разбијања пута текста, оптерећеног тешким бременом српско-хрватске „гусарске галије“. Границе између чулних односа и наговештаја култивисаних призора љубави могу се на-зрети унутар примарне приче; распоређене су одмерено, али их тумачи-мо као опсесивно стање зависности. Полна енергија између Павла и Ане постоји, троши се, а њен траг Павле контроверзно исказује. Упадљиво је да њиховом сексуалном чину претходи неко полемичко „гушање које нас неким чудом скоро увек одведе до загрљаја у кревет“. Дозирano је и сећање на оргазам: „Срећом, оргазам је неподложен меморији. Сем упеча-тљивих техничких куриозитета који воде до њега – он остаје неухватљив и необухватан, као и сам живот. У сексу, као и у животу, највећа сладостра-шћа сам досезао у тренуцима кад је неко други уживао у мени, у мом постојању.“ Амбиваленција главног лица је преносива и на друге. Пише-ва уобразиља игра се и раздвајањем Ане на две различите жене, његов ју-нак бежи, тражећи одмор од напорног доказивања оној захтевнијој и узви-шено активној. „Она *друга*, саткана више од болесног сна и похотне жеље него од стварности, измиче ми као да ме се гади, која пристаје само оним женама које знају о каквом мушкарцу је реч чим га погледају. Довољно су самосвесне да не дозволе да буду увучене у туђе игре, већ саме бирају и освајају бруталношћу тореадора и надменошћу непобедивих.“ Контра-дикторност љубавних односа компликује се новом емоцијом, узлазну ли-нију вољења прекида увођење феномена љубоморе. Наговештај о Другој (Другом) ремети баланс и обогаћује енергију љубавне фабултивности.

¹⁰ „Еротема“ је термин конструкт, извео га је Михаил Епштајн као структурно-тематску јединицу, следећи логику Лотмановог приступа уметности. Више у: *Филозофији тела*, стр. 116.

„Створои сам тог женског фантома у самоодбрани од коначности која се била надвила нада мном. Из страха да се не сведем на једно, па ако хоћете и – да се не сведем на једну жену и тиме се додатно оградим од света.” Еротски литерарни профит усмерава ка оној списатељској љубомори која гледа на ранг листу уметничких стваралаца. Због несигурности, депреције и мртвила меланхолије сумња се у сопствено књижевно послање. „Узалуд је подсећам како се љубомора увек позивала на поштење, морал, а, у ствари, импулс добија од пуког себичлука, односно од несигурности у себе, своје снаге, квалитете и способности.”¹¹ Формулисање љубави и литерарно лицитирање речи о њој испуњава, али те речи не могу ослободити љубав из чауре зачећа, а потом и иза бедема које невољно постављамо. Опчињеност драгом не гарантује срећу, напротив, дражи списатељску осетљивост и компромитује стваралачку колебљивост.

Епштејн би неопходност укључивања љубомора у књижевни сикже образложио тезом да се ризница љубави брзо исцрпи, па „љубомора омогућава да у сикже улази неупоредиво више ликова него љубав сама по себи”. У *Трезвењацима на йијаној лађи* љубомора је на вишем нивоу промиšљања, обједињава два колосека приче о мржњи и љубави. „Она везује љубав и мржњу у један чвор и не дозвољава им да победе једна другу, него победу сваке претвара у њен властити пораз. Побеђује једино Љубомора, као чиста енергија свих цепања и узајамних дејстава.” Није ли то довољна мотивација за све суревњивости, братске разделбе и ратове? Љубавни рат има најповољније исходе. Бежећи од Анине љубоморе Павле се правда препознатљивом сентенцом: „Ана као да никад није волела мене, већ моју фасцинацију њоме... Ана је онај лук који ме је одалео, без нишањења и без мете, тако да још увек летим, избачен и вођен њеном вољом. Све док се не стрмоглавим.” Право на дописивање написаног даје нам за право да верујемо – док се аутор не стрмоглави у изазове нових текстова.

Трезвењаци на йијаној лађи су још једно дело приложено књижевности зла, али и књижевности љубави. „Књижевност, као и врлина, не напредује у атмосфери у којој демон истовремено није препознат као да постоји по себи и као драматска нужност потребна писцу.”¹²

Мила МЕДИГОВИЋ СТЕФАНОВИЋ

¹¹ *Трезвењаци на йијаној лађи*, стр. 69.

¹² Ги Скарпета, *Повратак барока, „Светови”*, Нови Сад 2003, стр. 267.

ГЛЕДАЊЕ У КУЋНО НЕБО

Миро Вуксановић, *Читање штаванице*, „Evro-Giunti”, Београд 2010

Збирка десет кратких приповедака Мира Вуксановића *Читање штаванице* добила је наслов по истоименој приповетки, четвртој по реду из збирке. Метафора из наслова се распростира по приповеткама као дословна карактеристика приповедања. Повезујући два различита ентиитета, наслов нас асоцира на приповедање које је саткано од сећања и медитације, од непосредног учествовања у догађајима, али и догађајима и личностима који су путем приче дошли до приповедача, на основу чега се свет рекреира, уобличава и у исто време се, приповедним језиком пре свега, појављује у својој аутентичности. Метафорични исказ је доминантна одлика оваквог приповедања која приповедача скрива исприповеданим светом, конструкцијама и речима које је време обременило значењем, док се у низу прича читаоцу јасно оцртава и приповедачев лик. Приповедање се наставља од приче до приче по мотивима и асоцијацијама, у оба смера, тако да наизглед засебне, добијају своју заокруженост у низу. Свака следећа се наставља на претходну по одређеном мотиву и реферише на раније исприповедано. Преплитање мотива из приповедака омогућава њихово повезивање и преплитање („С плоче на плочу, као што реч хоће с приче у причу”), и нуди једну посебну иронијску компоненту.

Збирка се отвара приповеткама које доносе атмосферу, амбијент *горског* краја, дух и говор исприповеданог света. То су приповетке *Стополовача*, *Прича на каменој йолици*, *Зуква се суши*, насловна *Читање штаванице*, *Човек седи пред кућом*, *Последња реч*, *Онамо где су били извори*, *Шума ми се свећи и Саучеџиће*. Све оне преносе дух прозе која носи митологију свога порекла, са свесно индивидуалним пишчевим уобличавањем. Приповетка која је позајмила наслов читавој збирци, *Читање штаванице*, метафором дефинише карактер приповедања које је пред нама и дословним значењем говори о самоћи која је окренута читању и сећању, гледању у *кућно небо*, како каже писац („У чуду, више себе, у прслинама на плафону, у различитим слојевима креча, гледа како се формирао женски лик: нос оштар, мало прћаст, врх горње усне, сенка која му се претворила у дугу и праву косу, преко ушију, мали заладак под оштром брадом. Одједном је све разумео – лежи на кревету где је издахнула његова мати и види на таваници место куда је њена душа прошла и дигла се горе, високо”, *Читање штаванице*). Пред читаоцем искрсава свет, кроз метафоре, поређења, речи које носе време, људе и атмосферу која је те прозне елементе вековима уобличавала.

Приповедач је у могућности да приповеда, без евентуалне замерке да је његова улога као приповедача несигурна. Јер *мит је говор који*

је одабрала историја, како каже Барт. Приче о анонимним људским судбинама где је принцип по којем се гради прича приповедање, а не распоређивање или слагање, има магијску компоненту („Сад си на лазини, још мало. Одмах ћу ти рећи да је лазина пропланак, затрављен, да понеко каже и лаз, а понегде зборе – лази и лаза, с оштром акцентом на првом слогу, али су почетна три слова увек иста. А оно још мало хоће само овде, у причи да потраје. Знам, јер сам горски. Лечим се речима”, *Шума ми се свећи*). Уз снажне метафоре и деперсонализовани исказ, аутор враћа магију приповедања у краткој форми („Лукијанов отац, смркан у сећањима, полако је венуо, постајао вејка”, *Пећао носијаја*). Слика природе, у причама Мира Вуксановића, пре свега је везана за човека и његову карактеризацију. Блиско везан са горским начином живота, са митологијом, анимизам је везан за народе који су у дослуху са природом, нераздвојни. *Шума ми се свећи*, приповетка је која нам најупечатљивије говори о том односу: „О свему као што сам умео, али сад више немам куд, пригнат уза зид, али је женски језик тачно рекао, само до краја није речено да сам с годинама, има их чудо и чудевеније, остао да гледам казну како ми се шума свети за све што смо јој учинили, за све што смо је с паса у пас палили, секли, стурали, тестерали, крчили, за све што се не може набројити, да гледам, овако немотањ, како се шума враћа, опкољава, надолази са сваке стране, гушћа но икад, као што је била некад, пре доласка мојег аскурђела и других аскурђела, сколетава кућу, не да отворити врата, обесна као и свак у освети...”

Доносећи целокупну митологију приповедањем, писац нам доноси читав један свет, рекреиран и отет од заборава, на прелазу од једног света ка другом. Откривајући нам свет кроз језик, кроз локализме, архаизме, локални облик реченице, он доноси трагику света који нестаје („Пала је иџара давно. Нема зида и локвица. Дигла се гора као што увек најгушћа буде онамо где је била кућа”, *Онамо где су били извори*) Сви ови елементи служе деперсонализацији улоге приповедача, истицању и рекреирању бића и атмосфере исприповеданог, док карактеристичан детаљ у краткој форми, у којој ништа није од превасходног значаја и ништа није беззначајно, оживљава ликове и атмосферу аутентично, иако се служи одређеном врстом онеобичавања израза („Прича не подноси оно што је тачно. Њој је нужна необика”, *Зуква се суши*). Приповетка *Саучешће*, у којој се приповедањем о човеку који је прешао стопом, говори са фином иронијом и о времену у којем живимо, на тему саучешћа које открива људе у ишчашеном времену, речима које добијају легитимитет у човеку који је везао три века („Још би приповедач на-глабао да није зазвонио телефон и брат му јавио да је умро Петар Лазара Стеванова Поповић. На смрти је проклео, у камен затукао, свакога ко саучешће издалека ’пошље на овој људској јевтиноћи’”). Следе

приповетке *Како је несташао Маршин*, која се асоцијативно наставља на претходну по мотиву и *Мучење воде*, која следи одређене карактеристике јунака претходне приповетке, а за њима долазе приповетке које се директно односе на процес писања и приповедања, школовања и академског живота. Ове последње приповетке доносе трећим лицем дистанцу од догађаја и поигравање приповедача са првим лицем, које жели од њега учествовање у исприповеданим догађајима. *Уради сам, Ожиљак, Бежање речи, Уазбучена мајка, Дечији мир, Веруша, Исушивање баре и Пећао носијаја* су приповетке које се надовезују по одређеном мотиву – мотиву који као елемент у структури парадигматски повезује асоцијативним низом приповедачеву перцепцију, дајући посебну аутентичност исприповеданом.

На крају низа приповедака, двадесета по реду, налази се приповетка *Несташање наслова*. Као завршна приповетка, она има сама по себи посебно место; на њену посебност нас упућује и њена структура, значајно другачија у односу на остале приповетке. Карактер ове приповетке-поговора, има одлике манифеста, говори о писању, о актуелном стању у књижевности, реченицом која не крије аутора („Сме ли овако зарозана реченица, одвише густа и одвише провидна – у исти мах – бити нешто су чим жели њен смисилац да се показује или ће пак сутра, прекосутра, било кад, касније, видети да у њој нема досетљивости, мирноће, отмености, циничности, провокације и сличних појава, одн. Да свега реченог има у пригушењу, под присмотром која не оставља трагове...?”), опет се поигравајући приповедним перспективама од трећег лица јединине, преко првог лица, до првог лица множине, а све то у облику низа питања, која своју интерпункцијску легитимацију добијају на крају. Сублимирајући низ питања под једно, истовремено говори о интенцијама свог приповедања („Као што се преноси свака порука од које никоме не може бити ни горе ни боље, ако се не рачуна два-три сата писања и неколико минута нечијег читања, довде, до завршног знака питања?”). Тада извесни програмски карактер ове приповетке аутора ставља у први ред и упућује на претходне приповетке. Такође, и овде израз са собом носи метафоричну слику, али како је њено приповедање аутопоетског карактера, метафора не служи мимикији и деперсонализацији приповедачке позиције, него откривању интенција приповедања.

Збирка *Чијање паванице* користи различите елементе у свом приповедачком дискурсу. Сви ти елементи, зароњени дубоко у ткиво текста, не саплићу причу у њеном току, него дају извесну ширину линеарности приповедања. Метафорика израза, аутентичност, трагички моменти, иронијски потенцијал реченице, ефекти су овакве прозе Мира Вуксановића.

Ненад СТАНОЈЕВИЋ

ПОВРАТАК У ЗАВИЧАЈ И У СЕБЕ

Никола Вујчић, *Докле ћој глед дојиџре*, Српско културно друштво „Просвјета”,
Загреб 2010

*Пуне су ми очи и уситна.
Сај ћој сај, слој ћој слој, шталоже се успомене.
Коме ћу све ово исјирчати?*

Никола Вујчић, *Дани, IV*

У намери да се препозна семантичка конотација наслова најновије песничке књиге Николе Вујчића (р. 1956) *Докле ћој глед дојиџре* цитираћу стихове из његове песме *Додир*: „Тако су и моје руке испружене, увек / празне, да ухвате и подигну / то, што цури, што је / неухватљиво, што се може само / гледати”, као и почетни стихови песме *У разговору*: „Речи су прозори. Док он прича / ја гледам – баш то”, који су скупа умрежени у издвојени мото ове импресије. Не треба заборавити ни атрибут бескраја који наслов носи у себи.

Песников статус у урбаним условима у метрополису јасно илуструју његови стихови. На пример, осећај минорности и разједињености у песми *У соби*: „Као да је уплашена, у њој се тишина / помутила. Тешка од речи, од шкрипе / дотрајалих врата, од уљеза. Шири / своје углове, а мене уситњава, да станем / у зрнце прашине”, као и двојност и изгубљеност у песми *На улици*: „Ова локва воде је огледало ... Преполовила ме је. Пона сам у њеној дубини, / пола у нади, да не потонем. // Пона даљине је њено, / а пола моје”. Свакако да је доминантно и нездовољство тренутним, могућим, понуђеним, постигнутим, и чиме све не: „Више волим кретање / него срастање са местом. / Више волим срастање са местом / него ово, где сам стигао” (песма *Слово разлике*).

Следеће Вујчићеве реченице-стихови („Слушај како приањају речи / за ту даљину у нама / и присвајају је” – песма *Лице месета*; „Неко ме зове. / Одјек ме односи и тако / мерим даљину. Далеко, / докле поглед допиџре” – песма *Молићва*) предвиделе су повратак у завичај да би се песник могао загледати у себе, у свој пр(а)ви лик. Да би пронашао своје прабиће и свој живот, који одавно није на његовим (и нашим) леђима. Зато песник даје приоритет небу као насушном састојку сваког погледа, али и аутентичном знаку препознавања („Свуда око мене је небо. / Свако има своје небо. / Ја своје носим” – песма *Небо и земља*). Песник уочи одласка у себе, ипак заплашен („увећава се страх како се приближавам” – песма *Месето*), меланхолично исписује песму-минијатуру *Жеља*: „Спојио сам две празнине; из два празна длана, / пресуо сам их у једну жељу. // Е, да видиш, колико је суза стало / у ову врелу посуду!”

Необичан је доживљај света завичаја приликом повратка у своје координате. Навикили смо, у сличним примерима, да се са извесном сетом доживљава и доћарава завичај који је, као и обично, прво песник оставио, привремено или трајно, свеједно. Затим, често се у стиховима испровоцираним повратком у свој родни крај, дешавало да одједном заискри оно ружно, напуштено, запуштено, урушено, жално, а у контрасту са оним упамћеним из детињства и/или младости. Песник Вујчић има сасвим другачији приступ. Свакако да има временом девастираних пејзажа и предмета, као и осећаја самоће (песма *Сусрећ* о пању који је „повисок, накосо подрезан, поцрнео, већ, / у траву зарастао“), међутим, у средишним циклусима ове књиге свет завичаја је зачудно жив, бујан, плодотворан, благодатан, што песника наводи на питање како да продужи век трајања тим сликовитим призорима („Како све ово, што расте – сачувати“ – песма *Лејп*), да би даље дао себи за право да асоцира и са мотивом пролазности („Растећи, све / ближи су смрти“ – песма *Лејње йојодне*). Чак и елементи тзв. мртве природе оживљавају у сусрету са песником и постају сведоци и трагови бившег живота, времена и уопште трајања („Облуци су ми личили / на плодове које је време окаменило. На поиспадале зубе. Можда, / највише, на нечије избезумљене, исколачене очи“ – песма *Пућ*). Сем тога, чуди и богатство биљног света, раније не толико присутног у Вујчићевим песмама посвећених родном месту и дому. Повратак у детињство и завичај може се доживети и као повратак основним и исконским сликама и као покушај њиховог именовања и распознавања, те отуда у Вујчићевим песмама и наслаге архетипског, јер, све и почива на вечним елементима (земља, ватра, вода, ваздух), који су значајно присутни у књизи пред нама.

Међутим, очито да циљ песниковог повратка у завичај јесте зарад откривања свог правог идентитета, и појединачног и колективног („Колико погледом понесеш / толико ћеш имати“ – песма *Јаковљев бунар*; „Отиснут, тако у даљину / носим све што имам“ – песма *Пућ*; „Тек кад сам се пробудио схватио сам / да све опстаје захваљујући сећању“ – песма *Буђење*; „зајутимо, / да из речи ништа не процури. / Да у њима, тек зашушти, то / далеко, сасушено сећање / од кога смо саздани“ – песма *Лице месета*). Колико год да песник своју песму пребојава дешператним емоцијама и бојама, треба рећи да су оне заједничке за оба песникова станишта, у међувремену претворена у симболе као што су даљина и празнина („... примакла ми се даљина. / Даљина је и одакле сам отишао. Даљина је прозирни зид“ – песма *Пућ*; „Даљине се чешу, / једна другу гледајући“ – песма *Месет*). Парадигму песниковог доживљаја родног крајолика можемо препознати у поменутој песми *Јаковљев бунар*, који у религијском контексту означава дистинкцију између тренутног и вечноног, уочљиву у Исусовом савету непознатој Самарјанки: „сваки који пије од

ове воде опет ће ожеднети; а који пије од воде коју ћу му ја дати неће ожеднети довека, него вода коју ћу му дати постаће у њему извор воде која тече у живот вечни”, али означава и насушност завичаја и његов значај за даљи живот сваког појединца.

У истом контексту треба сагледавати и заоштрено питање идентитета, јер *Докле пољед дођире* читавом Вујчићевом књигом доминира контраст, иначе и раније омиљена песниковска стилска фигура. И то контраст живота и смрти, између видљивог и невидљивог („Буди ме будан, који је све ово / створио, да из једног сна пређем / у други” – песма *Hoћu, VI*). Контраст дана и ноћи („месец је потонуо у / таласима облака, светлосна пена га дави као камен / бачен у воду” – песма *Dani, I*; „светлост је сасекла дан. Соба је сад / дубока пећина у којој проналазим остатке / прошлости” – песма *Hoћu, I*). Контраст мрака и месечине („Посребрује месечина, / поцрњује ноћ” – песма *Hoћu, IV*). Контраст старе и нове куће, старе и нове даљине и празнице. Дилема (не)повратка у завичај и себе. Контраст и Хамлетовог – бити ил не бити. Из ових цитата је очито да све може бити део контраста, и то на различитим половима, не само соба, ноћ, огледало, него и песников (и наш) живот или тренутак.

Дакле, између ових вечно противречних појмова и половова, као и у ранијем Вујчићевом песништву, између самих ознака и означених, можемо претпоставити, саветује нас песник, постојање мањих или већих размака односно пукотина, довољних да удоме (читај – сачувавају) и неснађеног и знатижељног појединца. У циклусу *Hoћu* песник Вујчић покушава да их детерминише, мада је „статус између” и раније вешто објашњавао. На пример, „Тај размақ, мали, који / раздваја – бар гледајући да га сачувам. / Тако сам се нагнуо, да ми се учинило, да сам се / и сам сакрио у своју сенку” ... Погледај унутра, / можеш ме видети, кроз ту пукотину, / како ме оштри зрак светлости пресеца”. Песник се не задовољава само упознавањем „света између” већ, као што поручује у песми *Небо*, жели, по Бретоновом наравоученију, да досегне и оно иза: „Пуне су ми очи даљине. // Кад гледам, виђено ми се испречи / као зид. / Али, ја волим то иза, / то плаво, које ће ускоро, бити црно.”

И у овој Вујчићевој песничкој књизи лако је уочити присуство кључних и доминантних речи. На почетку су то „речи”, које су давно за песника – све. Од њих је све постало, како пише у библијским записима. Оне су и даље песников круцијални циљ, што уочавамо у песми *Из дејашњићства*: „у тежњи да постанем реч”. У наставку књиге, на основу до сада цитираних стихова очигледно је да превласт преузима психодоминанта „даљина”, која је у извесној мери супституисала раније учесталу Вујчићеву „празнину”. Тачније, празнина је прерасла у даљину, чији је и покретач и садржај управо празнина. Нисмо ли, данас и овде, сви ми – празни и удаљени. Нису ли то наши национални усуди и удеси, који

варирају из века у век. Нису ли то наше „живе ране” које дugo трају. Није ли то наш црни петак.

Треба истаћи да Вујчићева (и наша – понављам) даљина није само географска ознака или симбол, нити је то даљина неба и земље, као параметара бескраја и недостига, већ је то и она уочљива удаљеност и отуђеност између људи и унутар њихових страхова, али и између речи, између ствари, и у оквирима нашег живота. Затим, ни величина даљине није у сразмери у односу на њену полазну линију. Чешће је она неочекивано огромна и изнад минорних појава и предмета, а посебно између усамљених и из себе исељених појединача („Погледом мерим само даљину ... оoooo! вичем, и ослушкујем докле то допира” у песми *Пут*).

Ипак, на основу Вујчићевих „погледа” који „далеко допиру” уочава се једна значајна димензија његовог песништва. Наиме, што је песник Вујчић све загледанији у своју прошлост у лицу завичаја и у своју садашњост у лицу изгубљености, то је његов стих бивао све ослобођенији, као и сам песник. Песник је превладао своју друштвену и историјску ситуацију тако што ју је све више постајао свестан и кроз реалан и подношљив критички став у виду празнина и даљина. Песник је, на тај начин односно извесним помаком изван простора и времена и истовременим повратком у завичај, остварио не само и повратак у себе, него је успео и да стихове претвори у реализацију његове властите слободе (Сартр).

Још једну разлику, у односу на раније Вујчићево песништво, могли смо запазити, а то је ранија песникова навика да почне од обичних и свакодневних и свима нама податних предмета и појава, а утисак је, да у његовој најновијој песничкој заједници ипак су ти извори нешто продубљенији по свом значењу, и много животнији, нарочито када је реч о песмама из завичаја. Затим, полазишта Вујчићевих стихова су спремнија за поређења и зачудна преобраћања, као и за њихово семантичко неочекивано и непредвидиво преосмишљавање. То је омогућило много већу специфичну тежину и сликовито-значењске дomete Вујчићевих стихова. Сем тога, садржајна конзистенција, која је красила и раније Вујчићеве песничке књиге, у оваквим оквирима, омогућила је стиховима и значењима, које носе у себи, веће екскурзије и амплитуде, чешће додире и асоцијације. У таквим условима и нешто разбокоренији песнички језик, са значајно чешћим сликама, мање згуснут и редукован, проговорио је на прави начин, не лишавајући читаоце на викле на бројне песникове поруке и савете. Штавише, њихов је пријем још пријемчивији, јер су Вујчићеве умрежене реченице у књизи *Докле ћој следе дојире* више лирске, мекане, нежне, једном речју чистије односно прочишћеније.

Одлика ове Вујчићеве књиге која се мора поменути јесте и њена сама организација и структура. Заправо, реч је о педесет и три песме

распоређене у седам циклуса једноставно означених римским бројевима. Песник се трудио, зарад компактности садржаја књиге, да циклусе семантички продужава односно прелива, као што то чини и са песмама унутар циклуса. О томе сведоче и следећи примери: циклус *V* се завршава песмом *Traž* чије су прве речи – „моје станиште”, а последње – „чува блатњаве отиске мојих стопа”, док прва песма циклуса *VI* почиње, већ прозваном реченицом – „соба је сад / дубока пећина у којој проналазим остатке прошлости”; исти је случај и са осталим „прелазима” из циклуса у циклус, из песме у песму, из слике у слику. И на крају овог приказа заиста сам принуђен рећи да песник Никола Вујчић припада оним песницима који има шта да каже и што је још важније уме како да то „исприча, пуних очију и уста”.

Александар Б. ЛАКОВИЋ

ЛЕКСИЧКО БОГАТСТВО У НОВОМ АНУШИЋЕВОМ РОМАНУ

Анђелко Анушић, *Прозор ошворен на висибабу и кукурец*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево 2010

Новим романом, трећим по реду, *Прозор ошворен на висибабу и кукурец*, Анђелко Анушић потврђује се као плодотворан и изразито рјечольубив стваралац чије дјело изискује комплекснији и свеобухватнији приступ. Овај аутор, врсни пјесник, претходно је објавио два романа: *Силазак Сина у сан* и *Адресар изђубљених души*.

Роман *Прозор ошворен на висибабу и кукурец*, како и наслов сугерише, писан је уз учесталу употребу стилских средстава пренесеног значења. Аутор употребљава неке од омиљених поступака античког говорништва (метафора, алузија, алегорија, иронија, пародија, реторичко питање, паралелизам, сарказам) којима овај роман чини богатијим и изазовнијим за књижевно-језичке анализе.

Анушић користи и неке од одлика постмодернистичког писања које је обиљежило књижевност друге половине 20. вијека: наводи стварне и измишљене изворе (документе); преплиће историјске чињенице са фикцијом; мистификује догађаје; дијахроно описује српски усуд и страдања која се, као какав стилски паралелизам, понављају више пут у истом вијеку. У завршници овог романа, аутор преузима одломак из романа *Повраћак у шуђину* Бранка Летића који се, као калем на младој воћки, ткивом и соковима, спаја и постаје саставни дио единственог

штива. Наратор појашњава смисао овог поступка: „А и роман је о моме завичају, његовим људима и језику!” (стр. 157).

Приповједачки језик у Анушићевом роману *Прозор оīворен на висибабу и кукуреk* одликује експресивност, метафоричност и поетичност израза. У овој књизи су уткане и суптилне форме пјесничког стила: стихови, тужбалице, клетве, пос코чице, поетска проза. Нпр. афористички терцет (стр. 103): „Босни треба име друго / Јер ниједан странац дugo / Ту не иде бос!” / Или дистих из усменог предања (стр. 34): „Ја не пјевам што ја јада немам / већ ја пјевам да јаде растјерам.”

Од свих језичких нивоа, у Анушићевом роману је најбогатији и најаутентичнији лексички ниво. Ерудиција и инвенција задивљују читаоца којег опчини ријеч: волшебна, аутентична, анахрона, архаична, иновативна, вишезначна... Анушић гради нове ријечи (деривате, сложенице) којима приодаје ново значење; призива и оживљава заборављене ријечи – одбачене ријечи и оне којих се, безразложно и непромишљено, одричемо; оваплођује језик ријечима којима се, поред основне, комуникационске функције, приодођаје и алхемијска, херметичка моћ да исказује спознају, доживаљај, опажање.

Карактер овог романа се заснива и на географском и друштвено-историјском контексту у који је смјештена радња. Садашњост и страдања крајем 20. вијека, повезују се са дogaђajima и усудом српског народа током Првог и Другог свјетског рата. Наратор, такође, прави поређења са записима из периода Млетачке Републике. Амбијент и поднебље, несумњиво, одређују значење и ток фабуле. Тако, нпр. опис повода за Први свјетски рат (сарајевски атентат, убиство Франца Фердинанда) и представљање односа тадашњих муслимана према сарајевским Србима почетком 20. вијека, кореспондира са међународним односима с краја прошлог вијека. Паралелизам историјских дешавања и пишчева фикција у континуитету се преплићу и сугеришу поистовијећивање садашње радње са дogađajima из прошлости.

У Анушићевом роману *Прозор оīворен на висибабу и кукуреk* веома је богат ономастички корпус. Топоними, ојконими, антропоними и хидроними говоре сами за себе и указују на суштину порука које аутор преноси. Имена насеља у Анушићевом роману луцидно упућују на погорелачку, прогнаничку и страдалничку српску судбину: Топуско, Глина, Сисак, Брчко, Јасеновац, Џазин, Кладуша... Такође, о судбини главних јунака одлучују „миротворци” чији карактер осликају имена земаља њиховог поријекла (стварни и пародијски – измишљени): Космет, Турска, Ирак, Шумава, Аграмија, Дагузија, Мунгузија, Туцичкова, Убирасца. О селу Ануше (Висибабе) и острву (Кукуреково), у којима се, по казни, нашао главни јунак и приповједач Саво Стијеља, довољно говоре имена која су дала карактер садржају и кумовала наслову романа.

Значењски слој фабуле у овом роману се препознаје и на основу бираних антропонима и контекста у којем се налазе, а који одређује

њихов карактер. Најизразитији антропоними су: Саво Стијеља, Стојан Јанковић, Небојша Селак, Тодо Грмуша, Тадија Анушић, Марко Краљевић, Милош Обилић, Војни Граничар, Петар Поповић Пеција, Гаврило Принцип, Саво Mrкаљ, Вук Карадић, Јосип Броз Тито (руководио „Компартијом”), Мирослав Крлежа (становао у згради у којој је станововао и „један од усташких главешина током Другог свјетског рата”), Љубан Једнак (једини преживјели од усташког поколја Срба у цркви у Глини 1941), Нада Шакић („усташкиња, супруга Динка Шакића, заповједника логора Јасеновац”), Алојзије Степинац („Брозов пријатељ”)...

Као и у претходним књигама (прозним и пјесничким), тако и у овом Анушићевом роману – као каква парадигма књижевног сагледавања човјека, свијета, родољубља – судбина главног јунака Саве Стијеље, и цијelog народа, одређена је (и омеђена) нашим епским хидронимима: хладном Уном, јасеновачки крвавом Савом, кривом Дрином.

Такође, ономастички корпус у роману *Прозор остворен на висиbabu и кукуреk* чине и надимци, као једна од три антропонимске јединице која у српском језичком систему има посебан значај јер говори о карактеру личности (у овом случају главних и споредних ликова). Надимци, и те како, откривају један слој значења у интеракцији јунака овог романа. Најизраженији надимци су: Птицокрадица (који је и Миман, Траван, Мимо, Травун, Травица, Геган, Гего, Биљан, Билько, Бильур); Рајко (који је и Радова, Рашо, Рале, Радумил, Рашица); надимци Саве Mrкаља су: Жујан, Кракан, Вепар, Чирак, Латин, Шпијун, Салоња, Јероња...

Судбина главног јунака Саве Стијеље је апсурдна, безизлазна, лавиринтска. Као у *Процесу* Франца Кафке, у овом роману се суди и пре-суђује без крвице и без права на жалбу (нарушено је једно од основних начела правичности: право на другостепеност поступка). Главни јунак је крив самим тим што је рођен у пограничном подручју; његову крвицу не треба доказивати већ га треба строже осудити или му бар отежати бивствовање.

Судбину српског народа, Анушић представља кроз лик крајишког погорелца, прогнаника и повратника кога тек, након повратка, за-деси мукотрпни пролазак кроз административне катакомбе доказивања идентитета, након чега слиједи пресуда и издржавање казне. Једна од порука овог романа је садржана у реторичким питањима: „Зар мој брањеник може бити крив само зато што је као старосједилац, најприје прогнан са свога божијег биљега, а онда, на волшебан начин, нестао и из матичних и административних књига?... Зар ћемо жртву кажњавати и због њених вапијућих ријечи? Зар ћемо јој одузети и то њено посљедње оружје? Зар ћемо јој одузети и оно што је од ње још једино остало – ријечи?”

Дуализам српског језика, културе и вјере у овом роману представљен је и двојаком употребом старог гласа „јат”. Наизмјенично се смјењују ијекавска и екавска варијанта, што указује на стилску маркираност, али (поред мишљења да је то богатство језика) то указује и на некомпактност српског националног бића. Непостојање јединствености у артикулацији истог гласа, на извјестан начин, указује на национално нејединство које је, такође, представљено у роману *Прозор о੦ворен на висибабу и кукурек*.

У аутопоетичким рефлексијама Анушић, веома виспreno, промишља о писању и ишчитавању. „По једна страница на обданицу. Немој више. Видећеш и зашто. И немој ми је враћати. Не треба ми више. Дај је другима. Нека је дописују. Као што ћеш и ти.” (стр. 24). Такође, аутор сугерише читаоцу: „Острвски читалац лако мора да препозна свој, овом аутору посуђен реверзибилни електрицитет, који треба да га заслепи, а не да га озари и просвјетљује.” (стр. 187).

На крају овог штурог размишљања о језику у роману *Прозор о੦ворен на висибабу и кукурек* Анђелка Анушића, додајмо и то да је ово покушај препознавања семантике и мелодије ријечи (првенствено име-ница), без детаљнијег анализирања фабуле и композиције. Нека аутору овог текста буде опроштено што га је „посуђени реверзибилни електрицитет”, првенствено, усмјерио на лексички ниво књижевног језика. Увјерени смо да ће, врснији језикозналци и књижевни тумачи, писати о другим нивоима језика и књижевног стила у овом роману који заслужује више читања, пажње и простора у нашој књижевној башти, за коју бисмо, ћопићевски, могли рећи да је, почесто, „сљезове боје”.

Злаїко ЈУРИЋ

ЛИРСКА ТРИЛОГИЈА

Милош Петковић, *Три*, Фестивал књижевности Think Tank Town, Лесковац 2010

Када се неко као млад песник јави модерним песничким гласом који одликује савремени а не за прве песничке кораке махом уобичајени романтичарски сензибилитет, елиптичан и растрзан субјекатски израз umesto римованих и евфоничних „правоугаоника”, лирско ослушкивање себе и света umesto патетичних излива љубавних емоција, онда се са сигурношћу може тврдити да је у питању прави песнички таленат а не пример почетничког стиховања.

Управо је то била песничка ситуација Милоша Петковића (1972) који се 1993. године појавио са *Излејом*, својим више него убедљивим првенцем. Након *Излеја*, међутим, уследиће зачуђујућа продукцијска тишина која ће бити окончана тек након десет година *Једносоставним љисмом*, да би 2007. песник објавио и своју трећу књигу, *Без великих речи*. Све три сабране су у једноставном и непретенциозном наслову, и представљају прву књигу у недавно покренутом издању Фестивала књижевности у Лесковцу.

Сагледана из перспективе нових корица у којима се појавила, Петковићеву поезију одликује поетички континуитет, посебно са аспекта њених формалних, језичко-стилских особина, док се, међутим, у семантичком погледу и у погледу конституисања песничке структуре може приметити одређена развојност и иновативност у свакој наредној књизи. Последица ових одлика јесте како препознатљивост Петковићевог поетског дискурса, тако и ширење песничког искуства.

*

Већ у *Излеју* онај наглашени план језичког израза јавља се као упечатљива Петковићева песничка особеношт. У питању је један више суспругнут него раздрешен песнички израз, фрагментаран и растрзан у својој основи, што и одговара сензибилитету модерног субјекта. Претежно усмерена ка унутрашњем простору и облицима самоспознаје, ова поезија иако зна да проговори и профетским тоном првенствено је поезија меланхолије и резигнације чак, иза које се осим изворне песничке природе оглашава и његова повесна позадина.

Језички израз у *Излеју* не осцилира и слободно се може тврдити да је резултат једне јединствене, целовите поетичке свести. Од почетка до краја и синтаксички и ритмички и по тону, песнички језик бива уравнотежен и комплементаран оном смишљеном плану Петковићевих стихова. Но, када је у питању смишљени план, онда се може приметити да ова поезија није од оних комуникативнијих. Углавном фрагментарна и семантички више недовршена него заокружена, Петковићева лирика не иде логиком саопштавања већ најпре сугерирања и наговештава значења. За модерну поезију су свет, субјект у њему и смишљено одавно изгубили на целовитом идентитету. Отуда песнички поступак на изражайном нивоу мора пратити такво разумевање света фрагментарним, суспругнутим, нелинеарним лирским изразом. Покаткад Петковић ублажава своју недореченост и најчитљивије ће управо зазвучати у својим аутопоетичким стиховима који функционишу као путокази и смернице свог основног стваралачког наума.

Излеј је структурисан из три циклуса: *Сенке, Тихе лавине* и *После љада*. Док је први окренут субјекатском самопонирању и поунутрашњењу,

немиметичкој перцепцији света, други и трећи циклус више се окрећу неким митским и аутопоетичким просторима. У *Сенкама* чита се поезија једног отварања према свету, али врло специфичног отварања, јер се оно одвија не кроз његово непорециво прихватање већ кроз процес унутрашњих, интуитивних доживљаја и увида који се преливају тамо негде у спољашњост, изазивајући у њему промене. Ово је поезија која нуди типично лирску моћ стапања са светом, али исто тако и отклона од вулгарне конкретности, где субјект тежи духовном самопонирању и етеричном ширењу (*Намера; Кружење*). У тој функцији могу се читати како суптилна симболика листа и књиге, тако и последице једног духовног, трансцендирајућег прегнућа Петковићевог лирског субјекта заснованог на нестабилним обрисима света који га окружује (*Промена*).

Једни повлашћени оријентир који се стабилније намеће у овом циклусу јесте *соба*, али она за Петковићевог субјекта нема важност неког реалног простора већ је пре опредмећење његових духовних и душевних гибања. Она постаје онај простор у коме се по зидовима пројектују унутрашње субјекатске спознаје чиме соба престаје бити соба, и прераста у важну протејски променљиву координату света. Соба је простор трансцендирања, границе стварног ишчезавају као и било какви реални односи, сам субјект постаје „неограничен својим поседом”, што се одражава како на чисто лирском превазилажењу сваке материјалности, тако и на повременом духовном искуству историје, рецимо кроз доживљај „фресака мртвих апостола из магле у хору”. Отуда нестабилност конкретног света осим разлога који почива у субјекатском лирском искуству, почива и на ненаметљивој, али евидентно присутој друштвено-историјској позадини. То је још једна, а можда и прва „стварност” која постаје лажна за субјекта, чиме његов идентитет неминовно губи на својој целовитости а добија на померању ка интровертној перспективи и емоционалној растрзаности. Можда се баш у стиховима: „Кулисе иза којих се скривах су спаљене / Мапе којима ходах фалсификоване // ... Сада сваке / ноћи са сенкама истресам песак из јастучница”, најпластичније оцртава управо анксиозност субјекта у историји, тада актуелној, и данас не тако давно прошлој.

Као и свака поезија која тежи чистој лирици, и поезија Милоша Петковића не поседује тежњу ка предметним оријентирима. Она прозире стварност као свет привидне реалности, те своју реалност сама гради. Отуда у њој спој и лирских и митотворачких нота. Чак и ако се појави нека опипљива предметност она је ту само у фигуративној функцији, најчешће симболичкој, или пак у функцији онога што би Т. С. Елиот именовао „објективним корелативом” за уметничку емоцију. Тако се у другом циклусу, *Тиха лавина*, нижу стихови који нуде митопоетске ситуације, градећи притом један егзистенцијални распон од анђеоских до демонских асоцијација. Чак се може рећи да превладава

негативни интензитет, док је субјекатска позиција ближа једном мрачнијем искуству.

Код Петковића стихови ништа конкретно не говоре, али и без те експлицитности присутне ситуације функционишу као објективни корелативи за страх, зебњу, немир, коју ће подупирати синтаксичка исцепканост и елиптичност. Алузивно се конституише емоционално стање субјекта као одговор на актуелни повесни тренутак, или пак као последица једне вечно кружеће људске судбине: „Имао сам сан: Да кружим Непрестано”. Све ове поетске ситуације варирају у себи митску причу која се креће од парадоксалних решења (*Обала сам*), до катализмичних визија: „После пада велике зграде нема трагова прошлог / живота... Земља се земљом / храни Непозната лица ходе ливадом траже бисере / испод пепела: Последњи окот отворених школьки” (*После пада велике зграде*). Уопште, има нечег апокалиптичног у Петковићевом *Излеју*. Његов субјект као да је сведок амбијента и атмосфере након катализме. Симболичност у тим стиховима има шире упућујуће значење, и на оно актуелно повесно, али и на оно архетипско. Ову паралелу и није тако тешко успоставити јер страдање у сваком трагичном добу увек представља и оживљавање такве архетипске ситуације. Отуда свака таква поезија обично и поседује семантичко рачвање у два правца од којих сваки понаособ има своју тежину, док њихова симболичка кореспонденција доприноси усложњавању и нијансирању лирског говора.

И у трећем циклусу, *После пада*, јављају се дијаболични мотиви попут „краља са црвеним очима” или „одвратног анђела”, с тим да се они овде осим историјских алузија (*Легенда*) јављају и као тематизација уметничког преображаја. По први пут се у овом циклусу препознајући уводи проблем самог стварања и свест о песничком поступку. Иначе и у овим песмама варирају оне кључне одлике Петковићеве поезије као поезије унутрашњег гласа, расутих песничких слика и увида који бивају повезани једном специфичном лирски-растрзаном контемплацијом и емоцијом. У њој нема повишеног тона и звонких речи, већ готово непрестано пратимо једну поетску стишаност која неретко делује као самоговор, без жеље да досегне до конкретног саговорника.

Конотативност субјекатског обраћања у Петковићевој поезији, како у *Излеју* тако и у наредним књигама, потпуно је разобручена и то стиховима дарује ону игравост и лирску узбудљивост. Стихови се могу читати као самообраћање, као обраћање неком имагинарном саговорнику из самог лирског света, или, пак, имплицитном читаоцу наднетом над песму саму. Од тога се и разликују реализације метафоре које варирају од емоционалних и егзистенцијалних квалитета до аутопоетичких импликација. Иако *Излеј* представља једну поетички кохерентну књигу, говор њених белина, њено ћутање, утишаност, можда није увек и песников циљ. У аутопоетичкој *Песми*, на пример, аутор проблематизује своју

стваралачку позицију призывајући ситуацију једне птице: „Птичја радост је велика када се угледа мирисно / зрневље”. Битно у овој песми је, међутим, оно завршно признање Петковићевог субјекта да трага управо за „фрулом испуњеном мрвицама”. У овој „птичјој” метафоризацији ефектно је садржан аутопоетички сев који је, парадоксално, пре свест о ономе што недостаје и чему се нада, него што упућује на природу свога поступка. У том завршном одговору имплицитно је садржана чежња за спонтаном радошћу као оном емоцијом коју песник никако не успева да изрази, а која се у модерној лирици, још од Бодлера, више и не доживљава као примарна песничка емоција. *Излеј* је књига која далеко више од радости нуди тиху меланхолију индивидуе (у историји).

Можда је леп пример и песма *У њему*, која кроз смисаону двослојност алудира и на емоцију једне љубавне ситуације („Како дивно плачеш док вадим језгро из ораха”), али истовремено том плану даље метафорички придајући и сугестивно пулсирање аутопоетичких конотација: „Премало речи имам за срећан край У недрима / скривам заметак Неслућену могућност / обнављања // Мој говор траје / У њему сам закључан”.

И како се *Излеј* приближава своме крају тако је све учествалија ова Петковићева сентенциозност и аутопоетичност. У тим стиховима песник гради једну линију лирског парадокса која своју смисаону и језичку улогу тражи не само у контексту ове књиге, већ и читаве Петковићеве трилогије: „Ђутим Све што не смем да заборавим / Причам Све чега се не сећам”. Видеће се да ће овакви стихови представљати важнију поетичку спону јер ће их песник у својим будућим песмама често наводити као мото. Аутоцитатним освртањем на одабране тачке свога поетског мишљења Петковић, показаће се, настоји да песнички опус представи кохерентнијим ткивом, односно да пружи сугестију о једном аутентичном, постојаном лирском гласу који се непрестано одвија.

У *Једноставном јисму*,¹ другој својој песничкој књизи, Петковић исписује стихове у духу особене лирске рефлексивности која своје извориште налази у самопонирању и нежној, суптилној имагинацији. Усмерен ка одгонетању узајамног односа света и себе, његов поетски простор испуњен је унутарњим визијама и благим, неухватљивим и тек отшкринутим спознајама. За њу би се могло тврдити да је управо аутопоетичка линија певања она која је обележава, да је певање о певању можда њен доминантнији *рефрен*. У песми *Довољно*, на пример,

¹ О *Једноставном јисму* већ смо писали у приказу *Сазревање јесме*, објављеном у *Лејпциг Майци српске* (година 180, књига 474, св. 3, септембар 2004, стр. 368–371; види и: Ђорђе Деспић, *Стирални праћови*, „Повеља”, Краљево 2005), и из тог текста за ову прилику преузели смо и донекле модификовали одређене делове.

присутни су стихови који у форми фингираног, суптилног дијалога лирског гласа са сопственим песничким бићем, заправо, објављују понирање у унутарње просторе самог песничког чина. Они представљају леп пример развојности поетског *путовања*, откривајући притом, у сажетом и метафоричком виду сложена емоционална стања која прожимају стваралачког субјекта: од егзалтираног одвајања од емпириске стварности и улажења у ванвременску димезију, преко интуитивног путовања песничким духом кроз сопствено време и простор, до емоционалне спознаје крајњих метафизичких консеквенција песничког чина по само биће лирског субјекта.

Код Петковића се, dakле, може говорити о оној поетичкој линији која у себи садржи наносе тихе опседнутости певањем као стваралачким чином. Поред јасног и препознатљивог тона меланхолије, који карактерише читаву збирку, повремено се могу уочити чак и замеци трагичног поимања песничког позивања. Далеко од монденско-друштвене „функције“ поезије, његови стихови у тим моментима метафоришу искрен, присан однос према поезији, према песничком чину као оној врсти сублимиране комуникације преко које песник и одржава овај свет смисленим, иако и тада зна да провејава потиштеност, па и спознаја сопствене узалудности: „Поруке у боци, углавном, / Стижу прекасно. // Помислиш“ (*Вече*).

Такође, у Петковићевим стиховима може се препознати и један вид лирског промишљања јемпиријског статуса, односно позиције коју песник заузима у друштву (*Круг је проширења тачка*). У први план овде је истакнута она врста амбивалентности која је некако неодвојива од основе сваког песника: профаног непрепознавања и тривијалног слепила („слепац“), с једне, и носиоца суштина и сублимираног виђења („анђео“), с друге стране. Ту су уочљиви наноси аутопоетичког схватања поезије као о нежној и неухватљивој супстанци властитог бића, ванвременске надмоћности „вилиног коњица“, али и свест о неразумевању и „страх, / од различитости“. Ови стихови директно упућују на истрајност и аутентичност певања, будући да сопствену децентрирану структурираност претпостављају и даље владајућем логоцентризму заједнице. Из тог друштвено изопштеног статуса песника и поезије, и расте потреба за комуникацијом, за разјасницама, за „једноставним писмом“ које ће, сва је прилика, духовну, сензибилну, и још по коју „различитост“ још више нагласити.

У једној другој песми (*Колебљива је песма*), лирски говор и структура поиграва се са самом песмом, са стваралачким чином и процесом. Она управо више говори ћутањем, белинама својим, посредно упућујући на постмодерно схватање песничког језика као недовољног, несавршеног средства уметничког изражавања. Ђутање, dakле, или боље, „срицање“, као одговор на немогућност стварања апсолутне поезије у смислу

аутентичног уписивања лирског бића у текст песме. Стихови не само да су „узани” за трансфер емоција или поимања света и поезије, већ су и нестабилни, претећи попут „висећег моста”, и представљају стваралачки ризик, ризик за песничко и онтолошко биће у нагињању ка свом испуњењу. У тој фигуративној исказанију интуитивној спознаји стваралачког чина, иманентна драма песничког стварања бива тим већа јер лирски субјект ипак тежи дисциплини, лирској концентрацији и савршености.

Песма *Медуза* функционише као метафоризација у којој се појаве из референцијалног света доводе у везу са доживљајем стваралачког процеса унутар лирског субјекта. И сама структура песме отуда је повинована животном ритму преузете референце, „медузе”. Нема континуитета песничког израза, линеарности, већ је на делу фрагментарност лирског говора, при чему сама структура песме смишљана и емоционално подржава, можда је боље рећи *оионаца*, пулсирајуће кретање медузе, и ти електични тирзаји тек су згодно пронађени објективни корелативи за песнички дрхтај, за стваралачки ерос који обузима унутарњи свет лирског субјекта.

Поезија *Једноставног писма* је формално, сензацијама и мисаоно фрагментарна, али је атмосфером, флуидним духом и отвореношћу, нedorшененошћу гласа постојана и кохерентна, убедљива и складна. Дата у форми једног нарочитог унущарњег лирског дијалога, ово је поезија финог лиризма изабране издвојености, субјекатског самоослушавања испуњеног меланхолијом и лирском сензибилношћу. Из овакве поетичке изведености тек друге песничке књиге стоји једна зрела и изграђена лирска концентрација.

У трећој Петковићевој књизи, *Без великих речи*, и даље је присутан онај особен унутрашњи глас, оно субјекатско самопонирање и самоиспитивање, и препуштање лирској контемплацији. Заправо, рекли бисмо да се у њој до kraja уобличио песнички солипсизам који се више или мање јасно оцртавао и у прве две књиге. И даље се препознатљиво негује окренутост ка тишини, склоност ка интуитивним увидима и расутом поетском говору. Но, на плану језичког израза приметна је промена у правцу веће сажетости, стихови постају још сведенији и чини се да језгронитост достиже свој врхунац. Притом, Петковићева песма сада поприма једну специфичну структуру. На првом mestу, осим што њени стихови мало тога саопштавају а далеко више онеобичавају, песма постаје више загонетка него јасна и прецизна, разумљива formulација, што и јесте једна од важних одлика модерне лирике. Песничке слике бивају све расутије а говор исцепканији, чиме се наглашава евидентно стваралачко игнорисање целовитости. Песма изразитије одриче од заокружености смисла и структуре, она нема целовито, компактно значење исказано линеарно развијеним говором, већ је понајпре сложен збир међусобно разноврсних слика, ситуација, емоција, увида, сентенцији.

Иако је одавно већ део модерног лирског израза, таква структура изразите је провокативна за савременог читаоца, али и прави облик за артикулацију модерног субјекатског немира и растрзаности. Везе између поједињих семантичких планова, елемената једне такве песме, танке су готово до непрепознавања, при чему симболика добија широко упућивачко значење од једва приметних међусобних односа, до оних неухватљивих. Песма постаје више стваралачка игра расутих слика, изненађујућих асоцијација, свемогућа у релацијама, а не нешто што подразумева традиционални трансфер смисла.

Ако кажемо да у овој последњој фази Петковићеве поезије препознајемо поезију покрета, шта под тим подразумевамо? Не мислимо на покрет који би се односио на најфреkvентније мотиве, или на нешто што би у тематском смислу експлицитно окупирало песника. Другу врсту покрета имамо у виду, покрет у самој структури песме, у самом лирском поступку. Сваки нови поетски исказ готово увек представља и нову песничку слику, нов мотив или сентенцу која изненађује и преображава дотада обликовану линију песме. Стога су стихови готово увек дати у непрестаном покрету те врсте и расутој песничкој организацији: песничка концентрација тежи стваралачкој деконструкцији традиционалне структуре. Из тако конципираног песничког поступка непрестано се развија неочекивана и фрагментирана перцепција света која је тешко докучива, али и која се истовремено намеће као својеврсни аксиом. Отуда свака песма представља малу фигуру поезије покрета која тежи, заправо, стваралачкој игри ослобођеној од предвидивости било које врсте: „Чигра, игра, играч, све си”. У песмама са аутопоетичким сигналима Петковић свесно рачуна са читаоцем и тумачем, и у тим моментима, не без ироније и парадокса, аутор наслућује да се у композиционој брзини и смишавајућој покретљивости и неухватљивости крије потенцијални читалачки немир, посебно код оних који од песме очекују „једноставније писмо”. Управо таква композициона динамика представља можда и највећи изазов за читалачки сензибилитет и концентрацију.

Поетички концепт књиге *Без великих речи* можда ће се најприближније дефинисати ако се опише као поезија *шока свести* у којој се слободно рађају и нижу слике, мисли, ситуације, емоције. У том погледу ова књига наставља ону мисију самоослушавања из *Излећа* и *Једноставног писма*, али то чини на један уметнички радикалнији начин. Песма делује као један спонтани *графоGRAM* душевног и духовног живота песничког субјекта и то „без великих речи”, односно без великих тематизација које се од поезије могу очекивати. Отуда песме у овој Петковићевој књизи немају наслова јер не постоји тежња ка било каквој тематизацији или конкретизацији. Лирски говор и песничка имагинација крајње су флуидни, намерно нестабилни, лелујави, и у једном стваралачком и духовном смислу ослобођени од притиска рационализације.

Песма као да жели што непосредније да сведочи о одређеном одсечку из живота, и за њу је потребна једна специфична лирска концентрација која из трена у трен прати субјекатски доживљај света. Петковић пре-досећа да ће без одређених аутопоетичких трагова овако обликована и доживљена поезија бити тешко докучива, и отуда поједине песме шаљу јасније сигнале о лирски синхронизованом односу који постоји између песме и живота. Тако ће после алузивног упућивања на једну љубавну ситуацију субјект у духу разбијања једне заблуде увидети: „А песник мисли, / *поезија више не йосћој*“. Као да сваки трен и сегмент живота, и искрувеног и психичког и духовног, постаје равноправан материјал за изградњу песме.

Више него у претходним књигама *Без великих речи* изразито негује поезију недореченог и фрагментарног. Неухватљивост значења и говор белина постају суштинска особеност Петковићевих песама, и један уоби-чајени приступ заснован на трагању за исказаним смислом свакако би ову поезију дефинисао као херметичну. Такав закључак, међутим, и не би био погрешан. Заснована на нелинеарном песничком говору и структури, на изразу пуном парадокса („Вир умирује површину воде“) и реторичких обрта („Свако има некога кога нема“), аутоцитатним знацима и путоказима, загонетном и тек наслућеном смислу, синтаксичној изломљености и логичкој недовршености („Ситница, провоцирам зрење. / Нестао, коме је свеједно.“), ова поезија збиља одаје утисак семантичке затворености и неприступачности. Ако је свака песма одређени вид транспоновања искуства и одсликања стварности, онда оне које теже кохерентнијем смислу иду заправо ка идеализовању. У постмодерној епохи посебно, иако се већ од зачетака модерне лирике и Бодлера, Рембоа и Малармеа то може запазити, свака кохеренција смисла и света бива доведена у пи-тање. Сходно широј филозофији епохе ни Петковић не тежи целини већ фрагменту, те самим тим не идеализује већ особеним поступком изобли-чава стварност, залажући се тако за ново песничко виђење иако не гаји наду да ће бити схваћен: „Учим те језику, / да би умакао / и створио нови Ред / који ће путници намерници / заобилазити као напуштену цркву“.

Можда се у овим аутопоетичким стиховима може препознати по-задина уметничког концепта који је садржан у распону од иновативног поетског дискурса до очекиваног неразумевања таквог наума. Па ипак, чини се да је покоја песма могла прерasti у нешто више од пуког збира фрагмената и растрзаности, и да су се цитирни стихови у форми мота могли функционалније и ефектније надоградити. Уместо да добију на новој контекстуалној вредности у виду асоцијативног ширења или продубљивања, они овако могу деловати више као призывање прошлог песничког гласа без сврсисходнијег уплива. Аутоцитатност добија на значају тек уколико поспешује поетички саморазговор, а то би под-разумевало даље поетско развијање цитата, али и једно рецепцијски

прихватљивије њихово проблематизовање. Отуда се чини да већа доза смисаоне одређености не би нарушила аутентичност поетике, напротив, само би је још убедљивије приближила читаоцу.

На крају – да се и ми мало поиграмо – ако се повежу прве и последње речи ове књиге добиће се стих који лако кореспондира са Петковићевом поезијом, и на стваралачком, али и на читалачком плану: „Оловком можеш писати колебање, непрестано”.

*

Досадашњи песнички опус Милоша Петковића у савременој српској поезији представља један од оних примера у којима је основа поетике садржана у складном односу између језичког израза и мисаono-емоционалних садржаја. Језик, и свест о њему, његова формална организација и на нивоу стиха и синтаксе, али и на нивоу песничке структуре, у овој поезији функционално се прожима са другим њеним пресудним лирским и естетским особеностима: меланхоличном емоцијом, аутопоетичким увидима, мисаоном фрагментарношћу... Отуда се може рећи да Петковићева поезија још од свог убедљивог првенца, *Излећа* (1993), па до данас у поетичком смислу истрајава, али да се истовремено и развија и усмерава према новим просторима песничког искуства.

Тако се у једном језичко-поетичком оквиру могу препознати три фазе стварања које међусобно кореспондирају, али у којима одређени поетски елементи бивају израженији од осталих. Ова постојаност може се пратити од стихова из *Излећа*, који понајпре тематизују субјекатска духовна и душевна гибања, затим преко оних из *Једностиљавног писма* (2003) који не напуштајући субјекатско самопонирање наглашено теже и лирској рефлексији, односно аутопоетичком промишљању, па до стихова који у последњој песничкој књизи, *Без великих речи* (2007), језгровитост и значење песничког израза доводе до врхунца, до саме рецепцијске ивице, чак и до испитивања граница песничке структуре.

Ни у једној од ових фаза песник неће одустати од свог препознатљивог језичког сажимања, меланхоличног и утишаног тона, од говора белина. Ово је поезија која и сама концентрисана у поступку, тражи пажљивог и усредређеног читаоца, неоптерећеног превазиђеним императивима „јасне и чисте” поетске комуникативности, и који је отворен и сензибилиан за разне врсте поетичких игара и ослобођену лирску асоцијативност.

Управо својим последњим песмама Милош Петковић је, рекло би се, свој узбудљиви стваралачки концепт консеквентно привео крају и тиме, надамо се, наговестио скори и нови поетички циклус.

Борђе ДЕСПИЋ

ЦИТАТНОСТ И „СТВАРАЛАЧКИ ПЛАГИЈАТ“ ИЛИ ИСКУШЕЊА ПАРОДИЈЕ

Драгана Белеслијин, *Стеријине пародије – искушења (пост)модерних читања*, Службени гласник 2009

Проучавање пародије уопште, или књижевних дела с пародијском доминантом, неминовно доводи до суочења с најшире схваћеним феноменом књижевне маргине. Маргинализација извесних жанрова, идеолошка неподобност или, колоквијално речено, „несхваћеност“ одређених аутора у неком времену, производи читаву паралелну књижевну историју: корпус недочитаних или неадекватно прочитаних књижевних дела, иза кулиса званичне историје литературе. Таква занемарена или неадекватно интерпретирана дела понекад можемо пронаћи и у опусу класика, какав је у српској књижевности комедиограф Јован Стерија Поповић.

Студију *Стеријине пародије – искушења (пост)модерних читања* одликује савремени приступ и одважност ауторке да се упусти у анализу и превредновање заборављених, интригантних Стеријиних пародија, чији књижевни значај у традиционалном кључу није могао да буде препознат.

Драгана Белеслијин посвећује прво поглавље своје студије теоријским одређењима пародије. Улазећи у простор без јасног теоријског консензуса, ауторка, у виду неизбежне дигресије, даје исцрпан преглед схватања (и вредновања) пародије као специфичног жанра. Недовољно чврсто одређена, пародија се неизбежно третира као један од подразумевајућих књижевно-теоријских појмова, о чијем садржају, међутим, не постоји чврст консензус, што показују бројне несагласности у дефинисању њене природе. Границе између пародије и сродних књижевних врста (бурлеска, травестија, пастиш, сатира) прилично су флуидне, а критеријуми дефинисања разнородни и не могу се свести на рецепцију, нити на субверзиван однос према пародијском предлошку, иако неминовно обухватају наведене карактеристике. Како ауторка закључује, остаје нејасно да ли је пародија стилско средство, (књижевни) метод, жанр, тип цитатности... Управо овакакав увод наговештава евидентну проблематичност расположиве теоријске апаратуре, чиме су одређене и неке тешкоће проучавања овог, не само литерарног феномена.

Управо искушења постмодерног читања, која су назначена поднасловом, усмеравају ауторку у потреби да изнова открије савременом читаоцу недовољно позната и, у књижевној критици, олако отписана Стеријина пародијска дела изразитог постмодерног потенцијала. Ауторка се не задржава само на, свакако најзначајнијем, *Роману без романа*, већ проучава и још доследније занемарено Стеријино дело – *Судбину једног разума*, настојећи да се фокусира на карактеристичне пародијске

поступке. У досадашњој секундарној литератури *Судбина једног разума* окарактерисана је као памфлет (Милисавац) и као прерада Коцебуовог *Хиперборејског мајара* (Живковић). Истовремено, превиђа се могућност, коју ауторка врло доследно аргументује, да поменута комедија, заправо, представља критику актуелних књижевних појава Стеријиног времена. Иако не постоји критичка сагласност о Стеријином приступу фактографији у поменутом делу, односно о начину обликовања ликова, извесна је неразумљивост *Судбине* изван литерарног и биографског контекста. Специфичности ове комедије доприноси и чињеница да је на мењена уском кругу читалаца, чија упућеност у Стеријину полемику са Миланом Спасићем омогућује декодирање многобројних цитата у тексту и препознавање монтаже као пародијског поступка. Управо цитатност, као изразито модерно својство Стеријиног текста, често је била неадекватно интерпретирана. *Судбина једног разума* свакако се не може у потпуности разумети изван полемичког контекста којим је мотивисана. Међутим, Драгана Белеслијин не своди интерпретацију ове комедије на пуки позитивистички, биографски приступ, преовлађујући у критичким текстовима о поменутој комедији до сада. Ауторка савременом апаратуrom третира удео фактографије у *Судбини једног разума*, препознајући *фактиоцијаш*, као доминантан модел цитирања – уношење елемената стварности у структуру дела. Тако фрагменти Стеријине полемике са Спасићем, цитати уџбеничких и новинских текстова, постајуprotoцирати пародијске игре у поменутој комедији.

Један од спорних детаља у вези са *Судбином једног разума* је и предговор, у којем Стерија истиче да је дело оригинално, иако, без много напора, читаоци могу препознати интертекстуалне референце на Коцебуовог *Хиперборејског мајара*. Драгиша Живковић сматра да је Стерија у Коцебуовом делу могао да пронађе сагласност са својом одбојношћу према вуковском концепту романтизма. Једна од димензија критичког неразумевања, због које је било очекивано схватити *Судбину* као плагијат, очитује се и у занемаривању чињенице да се садржај одређених појмова мења кроз време. Ауторка у том контексту цитира Мирона Флашара, који указује на Стеријино схватавање појма мимезис, потпуно у духу епохе, као подражавање узорга, угледања на одређене изворнике и преузимања грађе из афирмисаних делâ. Флашаров термин *стиваралачки ћлађијаш* одражава наведени креативни однос према практици преузимања и подражавања.

Забавни календари Винка Лозића такође задобијају пажњу у (пост) модерним читањима Драгане Белеслијин. Травестирање је у овом делу један од начина на који Стерија приказује своје савременике, обичаје и прилике, пре свега тренд писања календара, књижевне конвенције ове врсте периодике и алманаха с дидактичким, просветитељским литерарним садржајем.

Ауторка наводи мрежу пародијских релација које *Роман без романа* у споставља према делима светске и српске литературе, добро илуструјући комплексну цитатност овог дела и сложену интертекстуалну мрежу која га карактерише. У *Роману* Драгана Белеслијин препознаје две доминантне врсте цитатности: илустративну (културна традиција схваћена као корпус вредан опонашања) и илуминативну (преузети цитати су само повод за стварање сопствених значења).

У епилогу ауторка сагледава улогу Стеријиних пародија у контексту његовог опуса, али и у контексту српске књижевности, запажајући да *Роман без романа, Судбина једног разума и Забавни календари Винка Лозића* нису постигли основну функцију – превредновање пародираних дела и садржаја. Наведени пародијски текстови остали су маргинализовани, у духу књижевне политике временა која су уследила и несклоности српске књижевне јавности да посвети више пажње текстовима усмереним на преиспитивање традиције. Драгана Белеслијин наводи низ поступака који Стерију повезују са постмодернистичком књижевном парадигмом, као значајног антиципатора постмодерне прозе, вишеструко интригантног и недочитаног аутора. Ова студија свакако представља допринос том читању, из нове перспективе и новом апаратуrom.

Maja РОГАЧ

ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈА РОДНИХ МАТРИЦА

Викторија Кромбхолц, *Плес џиџи*; Чарна Поповић, *Аутооканибализам*; Јана Растворац, *Исечак 8*; Марија Цветковић, *Алоџариймије*, Едиција *Прва књиџа Мајиџе српске*, Нови Сад 2010

Четири младе ауторке Едиције *Прва књиџа Мајиџе српске* сасвим заслужено су се уписале у ову престижну библиотеку, која је објавила и поетске првенце данас познатих списатељица као што су: Јасна Мелвингер, Тања Крагујевић, Јудита Шалго, Мирјана Стефановић, Милица Мићић, Љубица Арсић, Јасна Мањулов, Дубравка Ђурић, Мирјана Новаковић, Гордана Ђилас, Дивна Вуксановић и многе друге, али и запажене књижевноисторијске и критичке радове Зорице Несторовић, Владиславе Гордић, Нине Ивановић, Адријане Лубурић и др. Заједнички именитељ песничких збирки Марије Цветковић (*Алоџариймије*) и Чарне Поповић (*Аутооканибализам*) и поетско-прозне књиге Јане Растворац (*Исечак 8*), јесу: велика заступљеност модерних, родно освешћених тематско-мотивских склопова, жанровски укрштаји и игривост језика,

као и примена књижевнотеоријског и књижевноисторијског знања, и коначно, укупног знања и информисаности примереног њиховим годинама.

На почетку књиге *Аућоканибализам* Чарне Поповић читамо посвету: „За мазохисте”. Збирку чине циклуси: *Најбоље ницића, Иду дани, Херменеутица* и *Овај циклус нема оштрих зуба*. Од награђених списатељица, Чарна Поповић најближа је искуствима неоавангардне лирике, што се очituје у спационистичким (*Херменеутица, Аћокалиса данас*) и графичким поигравањима (*У сваком фићоку ћи, Час анајомије*), те непрекидној замени смислова и аутореференцијалним доскочицама. У песми *Кад се ћисци договарају* читамо стихове: „Правим ћонове остацима / картона, / скаја / и ко зна чега / још / (ћри за ћрош!)”, којима песникиња комбинује цитат из бајке са двоструком перспективом лирског субјекта и његовом хетеротопијском позицијом која му омогућује да прати „договор писаца”, иронично констатујући: „Када се писци договарају, тада се ћути!”; упоредо с личним планом и ја-говором („Ено ме у Кини”), песма добија колажни карактер. Већ циклус *Иду дани* дужином стихова као да оправдава извесну монотонију наслова. Чине га седам песама: *Дан ћрви, Дан други* итд, које одликује апсурдни и метатекстуални карактер, који монотонију само потвртава: „Данас сам се молила / чак и богу у кога не верујем / да се вратиш // Не зато што ми недостајеш / Већ зато што ми се уопште више не пише / о теби”. Песма *Тако је обавезна ова необавеза* остаће у истом тону, док су остале песме циклуса *Херменеутица* у знаку синтезе поступака из два претходна циклуса, али и веће заступљености родне дихотомије: позиције свесно одабраног мушкиог субјекта (*Мић о зубу забијеном у бицикл, Намрџићен, ђојусиљиви щамар*), па чак и теме физичког злостављања и насиља, у којој се, из насиљникове перспективе, улога жртве своди на мазохистичко уживање у болу: „Јуче су јој шамари недостајали / јер је нису подсећали / да је ту, да постоји.”

Најдужи и тематски најкомплекснији је циклус *Овај циклус нема оштрих зуба*, који третира мушки-женски однос (*Аућоканибализам, Антидијећа, У сваком фићоку ћи, У наручју времена*) са родним варијацијама, па ће тако у песми *Цин у ћициами* и имплицитно у песми *Када ће ћојадела или ћројаднећи или си фриѓидан* лирски субјект поново бити мушки рода. Овај циклус обрађује и савремене друштвене проблеме – *Може бићи само један (МБС1)*. Контраст између садржинског и формалног чиниоца песме очituје се у *Најдужкој ћесми* и *Још дужкој ћесми*, од којих прва има четири, а друга три стиха. Пародијско превредновање стихова Владимира Мајаковског доноси песма *Сан Мајаковскоћ*, која почиње стиховима: „Нежни! Ви љубав стављате на виолину!” Међутим, већ се у наредном стиху прибегава шокантном решењу: „Лежали смо сво троје у кревету / Он Она Ја”. Песма даље развија мотив комбиноване

хетеросексуалне и хомосексуалне љубави кроз специфични љубавни троугао, те дестабилизује вредности традиционалне лирске песме (у овом случају поеме *Облак у Јантаронама*).

Међутим, дискурс дестабилизације родних улога најдаље иде у песми *Антидијета*, својеврсне симулације еротског канибализма, о којем пише и Дубравка Ораић Толић у тексту посвећеном хрватском пост-постмодернизму, а поводом романа *Божанска ћаја* Славенке Дракулић. Песникиња ће духовито, метафорички и врло упечатљивим сценама заснованим на принципу визуелних подударања између органског и нутриционистичког развитији слику канибализма као врхунца љубавне пожуде. Томе доприносе реализоване метафоре о сласти и фразе испољавања наклоности: *сладак си, појецију ће* итд. Фрагментарношћу, која указује на лагану дегустацију, истиче се освајање партнерајвог тела као процес који траје: „У недељу / сендвич са кечапом од твоје крви, / пршутом од твојих ребара, / маргарином са твоје коже...” Истовремено, контекстуализација у стереотипним оквирима исхране (именице *доручак, ручак, вечера*) и фразе везане за кулинарске или нутриционистичке савете („Вечеру / никад не прескачимо / иако кажу да није здраво“) доприносе интензитету онеобичавања који ова подужа песма добро одржава до последњих стихова. На самом крају, помињањем доручка, као и употребом презента у првом лицу множине, пародира се стил кухињских рецепата, затвара се круг антидијете. Нова замена улога одиграва се у песми *Аутоканибализам*, која се завршава стиховима: „Мислио си да ћу да те исмевам / А то је била нека врста аутоканибализма / Варио си самога себе / Јер си мене већ одавно сварио“. Тако се фраза *не могу да га сварим*, претвара у свој антипод, у осећање симпатије и љубави према вољеној особи, али се истовремено гротескно изврће кроз подтекстуални потенцијал заснован опет на језичком идиому *јесићи се*, са значењем „нервирати се, понашати се према себи аутодеструктивно“. Тиме се преиспитивање љубавног односа додатно усложњава.

У знаку анатомског преиспитивања и пребројавања органа, те праћења мена женских тела и улоге жене јесте и збирка песама *Алогаритмије* Марије Цветковић. Књигу карактеришу ненасловљеност песама и центрираност стихова које указују на визуелну поезију или на поигравање премештањем органа и удова песме-организма са једног места на друго. Тежња за симетријом смењује се са процесуалношћу у којој се тренутак уобличавања идентитета непрекидно пролонгира у корист времена садашњег на којем се инсистира. Оно што евентуално указује на затвореност, довршеност у себи самој, јесте рима, којој је песникиња доследна од прве до последње пееме. Алогични карактер очитује се већ у првој песми: „После Великог развода / Брачних вода / Иsekla је све главе са / Слике особе мога оца / На сликама где смо / Нас четворо / четири слике, / А једна глава / Рупа / и / тело.“ Породични односи се проблематизују мотивом *Великоћ*

развода (који је писан великим почетним словом као важан историјски догађај, а значај му је појачан епитетом *Велики*), као и мапирањем односа родитеља и деце, па и самих родитеља, из којих као да се наслућује породична траума. Наредна песма иронијски се поиграва са мајчином свеобавештеношћу и покушајем да контролише живот кћерке: „Исповраћа / Серију питања / Директиву ко Озна /.” Средишњи део збирке обележиће потрага за идентитетом кроз самопотврђивање и интроспекцију, у њој доминирају епитети којима се љубавна игра трансформише с једне стране у борбу, а с друге у перформативни чин: „Испеца ми усну зубима / На образу круг угриза – / Дечији сат / Занатски обради.”

Песникиња трага и за родним идентитетом, не налазећи не само стабилне категорије у које би се ужљебила, констатујући: „Нисам жена? / (не знам шта сам, / Ако нисам човек)”, већ ни могућност остварења у прихватљивим друштвеним категоријама: „Ниси мој човек / Па нека / Ја сам разнела свог човека / У безброй комадића / Дуга прича.” Ова песма завршава у настасијевићевској неукорењености субјекта услед пресецања гране породичног стабла: „Одсечена / Ничија жена / Ни предак / Ни потомак.”

Девастирајући однос са породицом пројектује се и на партнера у средишњем делу збирке, а могућност заснивања порода, коју уводи песма *Званични планови...*, у којој долази до идентификације мушкарца са дететом вреле главе, такође је проблематизована. Склад искључује болна спознаја: „Ово не може да буде то / Од овог се трокира / Неравна вожња / лоша риба / оката дрхтуља.” После неколико песама у којима се формира лик сина, лирски субјект се идентификује са њим: „Дечак сам / ко ти / син / Дечак сам / И ти сам / Успављујем се овим.”

Зачудо, ова својеврсна наративна целина, каквом доживљавам књигу *Алогаријтмије*, завршава се не најеним, него наслутљивим складом и стрепњом пред пријатном неизвесношћу, пред непознатим: „Дођи ће / Чисто добро и ново / Незнано постаје познат простор.” У њој ће се песничко биће инфантализовати до субјекта у дечјој игри, док се од партнера тражи заштита и утеха: „Дрво си које је хлад / И које греје увек / Од сад.”

Књига *Исечак 8* Јане Растегорац у знаку је испитивања нешто друкчијег идентитета. Ова ауторка кроз поетско-прозно колебање, које једнако сугестивно третира теме животних циклуса, рачунајући са снажном иронијом, те андрогиним сликама удвојеног бића које доживљава болну располовућеност, најпре по порођају, а потом чином раздавања мушких и женских принципа, указује на полиморфни карактер у којем се гласови смењују, а биље оживљава, али не поступком персонификације, већ једном готово подразумеваном обрнутом метаморфозом, која од људи ствара исечке и створове чију суштину није лако одредити. Исакова мајка рађа орашић, плод, биће склопљено у тачку.

Дијалог се отвара већ у првом поглављу, кроз беседу унутрашњег гласа, који може симболизовати подсвест, али и мушки принцип у жени, неодвојиви део њеног бића. Сама нараторка иронично констатује: „Рекло би се да сам управо тих дана била необично опседнута проналажењем мушких и женских принципа у свим стварима око себе, чиме су се, уосталом, многи у историји већ занимали.“ Исаков глас се убрзо дефинише јасно и успоставља низ релација са околином, пре свега са чамцијиним кћерима. Овде налазимо усложњавање почетне библијско-митске матрице многобројним конотацијама које подразумева и сам посао чамције (превозник душа на други свет или проналазач изгубљеног или одбаченог детета), затим симболика броја три и изузетност најмлађе сестре. Следећи у низу сусрета које Исак остварује је разговор са психијатром, у којем се изузетност очитује као мана, а најављује психоза хермафродита. Његово цепање на Орашчића и Орашчицу усложниће гласове, али и одредити Орашчићеву прву смрт. Истовремено, долази до маестралне игре приповедачким поступцима, чиме се и жанровска дестабилизација наставља, кроз римејкове реалистичког приповедачког проседеа (техника сказа у поглављу *Код Алрауне*), пародирање обрасца житија (или прецизније аутобиографског дискурса), те посланицу Властелинума Мира. На крају, и сам се Исак трансформисао, преобукао у облик пужа, задржавајући тако андрогини карактер, и задовољавајући потребу за заокруженошћу, целином и симетријом. Књига *Исечак 8*, која и броји осам поглавља, испитује животне циклусе бића, његове недоумице, страхове од губљења идентитета и потрагу за њим која се оконачава на необичан начин. Параболична представа биљке, која, опет, не нужно, као једно од читања имплицира и тумачење у еколошком кључу, као форсирање зеленог идентитета, доћарава се најпре кроз сукоб са људским облицима и њиховим обличјима из перспективе наратора биљно-животињске провенијенције. Библијско-митолошки, бајковни, па чак и фолклорни миље подтексти су ове надахнуте књиге, која се с једнаким правом може назвати и романом и прозном књигом у ширем смислу, али и поетском прозом. И њен идентитет је релативизован, а многогласје и дестабилизација родних матрица само су последица унапред одређених планова више силе на коју појединач не може утицати.

Дестабилизација родних категорија једна је од тема књиге *Плес по жици* Викторије Кромбхолц. Студија, настала на основу магистарског рада, бави се романима Тони Морисон, црне америчке списатељице, добитнице Нобелове награде за књижевност. Ауторка се усредређује на тематизацију дискриминације црне жене из најмање две позиције: расне (кроз дихотомију бела раса/црна раса) и родне (кроз дискутабилни однос између Афроамериканца и Афроамериканке у којем је жена често обесправљена услед потребе црног мушкарца да докаже свој

маскулинитет, нарушен у робовласничком поретку). Углавном остајући у дometима родне критике и њене надоградње постколонијалним и имагошким читањима, ауторка инсистира на идеолошкој димензији литературе, па тако прозу Тони Морисон посматра у оквирима романа с тезом, који често подразумева преношење порука једне боркиње за права црних жена и верно приказивање њихових потлачености, али, изузев у неколико наврата, помало занемарује теоријске и књижевноисторијске претпоставке романа, посебно наратоловске теме (глас, перспектива итд.). Периодизација романа Тони Морисон своди се на констатацију да је роман *Цез* постмодернистички, без додатних објашњења самог периода, његове везе са родним студијама и без покушаја да и остале романсне ситуира у одговарајући књижевноисторијски контекст. Ипак, вредност ове студије као иницијалне у смислу указивања на могућности истраживања паралелне женске и расне (евентуално националне) потлачености, те подстрека за књижевно проучавање положаја жена у српској патријархалној средини или компаратистичких тема, остаје неоспорна. Она још једном потврђује да родним студијама у домаћој науци о књижевности највише пажње посвећују управо англисти/англисткиње.

Родна преиспитивања, дисхармонични односи женског или слабог субјекта са друштвеном средином и његова унутрашња превирања тематска су исходишта овогодишње Едиције *Прва књига Мајище српске*. У сагласју са књижевним и теоријским мејнстримом или хипермодерним обрасцима, овогодишњи наслови и њихове ауторке на репрезентативан начин у области поезије, прозе и теорије, указују на огроман креативни потенцијал који је заслужено охрабрен већ на самом свом почетку.

Драгана БЕЛЕСЛИЈИН

ПОГЛЕД ИЗ УГЛА СТРАНЦА

Мари Ндије, *Врачара*, „Агора”, Зрењанин 2009

Роман *Врачара*, први роман ове значајне француске књижевнице објављен на српском, ексклузивна је прилика да се читаоци упознају с њеним делом. Добитница престижне Гонкурове награде за 2009. годину (за роман *Три моћне жене*) уводи нас на један специфичан и, пре свега, аутентичан начин у свет женског писма, као и женског света уопште. Попазишина тачка њене оригиналности је заправо повратак традиционалним женским проблемима, као што су породица, деца и свакодневни живот, али на један веома атрактиван и, пре свега, стилски занимљив начин.

Лиси је врачара. Моћи које она поседује, додуше у веома слабом интензитету, преносе се по женској линији у њеној породици већ генерацијама. На самој ивици реалности испричана је смешна, у исто време и жалосна прича о врачари која је осрамоћена и изложена проблематичном, некласификованим, мешању идентитета, док се њене моћи у опадању током романа подударају са опадањем моћи и воље за живот уопште. Специфичан стил Мари Ндије заправо је конгломерат веома реалистичних дескрипција и фикзије, понекад налик сну. Међутим, заvodљивост њеног стила лежи управо у једноставном, концизном писању са бајковитим елеменатима, којим успева да формулише чувени проблем отуђености појединца у данашњем свету.

Роман почиње иницијацијом њених кћери, близнакиња тинејџерки Мод и Лиз, тј. увођењем у вештине врачања. Иницијација се показује успелом када им из очију потекну сузе помешане са крвљу. Овај симболични акт умногоме је типично женски. Један од занимљивих аспеката је алузија на менструални циклус у наступајућем тинејџерском периоду, као показатељ зрелости. Иако се Лисине кћери чине као површне и неинтересоване за управо стечене моћи, током романа показују се као много моћније чаробнице од своје мајке, а моћи ће употребити како би, на крају, отишле од ње узвеши облик врана и отиснувши се у небо.

Већ на самом почетку, поентира се Лисина аутсајдерска позиција у односу на породицу и на заједницу, живот у предграђу, чији је репрезент нездовољна и наметљива комшиница Изабел. Лисин однос са мужем показује се као такође, неуспео и натегнут. Свесна његовог осећања одбојности према њој, она оправдано страхује да ће се одбојност пренети и на Мод и Лиз, једном када схвати да су наследиле њене моћи. Проблем да оствари комуникацију са сопственом породицом, наиме, није јединствен у њеном случају. Дисфункционални породични односи паралелно су дати у слици Изабеле и њеног сина, Стива, а потом Изабеле и њеног мужа, који се у роману појављује само као бледа фигура која промиче у кући преко пута. Дисфункционалност породице и неуспела родитељска улога прожима готово све протагонисте романа. Пјероова примарна породица, мајка и сестра и новостечени однос при његовом повратку кући показује се као готово потпуно бизаран. Раздвојеност Лисиних родитеља, које она узалудно, и на крају сасвим погрешно, покушава поново да споји, резултоваће претварањем оца у пужа од стране мајке. Прича господина Матена, госта у Пјероовом и Лисином дому, и његов доживљај сопственог сина као какве животиње, које се гади и која га избезумљује и плаши у исто време, као и погрешна перцепција дететових година (четири уместо дванаест), јесте коначна кулминација готово бизарне отуђености и неуспешности родитељства, институције породице уопште.

Чини се да Лиси, у очајној потреби да поново споји своје родитеље, који су чинили складну и савршену визију партнерства у њеним очима,

покушава да закрпи све неуспехе сопственог живота. У грозничавој потрази за мужем који ју је напустио и однео сав новац њеног оца да би се спасао дугова, она се отискује на путовање налик сну, које започиње у Паризу, потом наставља у Пјeroовом родном градићу, а завршава у још једној таквој провинцији, где вођена својим визијама, налази одбеног мужа у окриљу нове породице, прихвативши туђе троје деце. Поражена овим сусретом, а већ изгубивши кћери, које су је напустиле у облику врана, лута без циља и среће своју комшиницу Изабел, која је у међувремену постала власник некаквог new age духовног образовног центра за младе жене. Изабел јој нуди посао предавача у својој школи, међутим и то се врло брзо неславно завршава, јер Лиси бива ухапшена као преварант и шарлатан. Тако се, на самом крају романа, она, изгубљена, осрамоћена, напуштена и сама, сусреће са новом породицом свог бившег мужа и својом негдашњом свекрвом, која јој поставља питање какви су јој планови за ово лето, а које осликава сав ужас њеног стања.

Мотив врачаре само је претекст за било коју врсту ексклузије у друштву. Лиси и њене бледе моћи, на крају, само представљају жену коју неуспешно покушава да избалансира све лабаве релације у животу, да се оствари и функционише као мајка, ћерка, супруга, другарица и жена. Но, као и већина обичних жена, услед пуцања свих веза, у неком периоду живота, она остаје, сама, непотребна и неиспуњена.

Бранислава ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ

ЛАУРА БАРНА, рођена 1964. у Јазову код Сенте. Пише прозу. Објављене књиге: *Протоповир*, 2003; *Невоље гостодина Т. или сутјерен*, 2006; *Црно ћело*, 2007; *Моја посledња главобоња*, 2008; *Четири елемента*, 2009; *Санаћоријум под белим*, 2009; *Црно ћело*, 2010.

ДРАГАНА БЕЛЕСЛИЈИН, рођена 1975. у Новом Саду. Пише критичке и књижевноисторијске текстове. Бави се истраживањем српске књижевности XIX и XX века. Објављене књиге: *Стиеријине пародије – искушења (пост)модерног читања*, 2009; *Дан, контекст, брзина већра*, 2010. Приредила је књигу изабраних песама Тање Крагујевић, Ружа, одисја, 2010.

БРАНИСЛАВА ВАСИЋ РАКОЧЕВИЋ, рођена 1977. у Новом Саду. Пише есеје и критике, објављује у периодици.

НИКОЛА ВУЈЧИЋ, рођен 1956. у Великој Градуси код Сиска, Хрватска. Пише поезију и преводи с руског. Књиге песама: *Тајанствени стјрелац*, 1980; *Нови прилози за аутобиографију*, 1983; *Дисање*, 1988; *Чистилиште*, 1994; *Кад сам био мали*, 1995; *Препознавање*, 2002; *Звук шишине* (избор), 2008; *Расути звук*, 2009; *Докле појед дојире*, 2010. Приредио више књига и антологија.

ЈЕЛЕНА ЈУРЂЕВНА ГУСКОВА (ЕЛЕНА ЈОРЂЕВНА ГУСКОВА), рођена 1949. у Москви. Доктор је историјских наука, бави се приликама на Балкану током друге половине XX века, општој неслози у вишенационалним државама, међудржавним односима, спољном политиком Русије према Балкану итд. Редовни је члан Руске академије наука, инострани члан САНУ и члан Сената Републике Српске. Руководилац је Центра за изучавање савремене балканске кризе Института за славистику Руске академије наука. Године 1972. је завршила Историјски факултет Московског државног универзитета на Катедри за историју Јужних и Западних Словена. На истом факултету је 1980. магистрирала, а 1990. године и одбранила докторску дисертацију о друштвено-политичким

организацијама и самоуправном систему СФРЈ. Код на су јој преведена дела: *Историја југословенске кризе (1990–2000)*, 1–2, 2003; *Руски митоворци на Балкану*, 2007.

ДРАГОМИР М. ДАВИДОВИЋ, рођен 1944. у селу Врби код Гацка, БиХ. Дипломирао на Електротехничком факултету, а докторирао на Природно-математичком факултету у Београду дисертацијом „Енергија интеракције измене у атомским системима са слабо везаним електроном“. Пише научне радове из теоријске и примењене физике и преводи чланке филозофско-политичког садржаја. У коауторству је објавио две књиге: *Есеји из физике*, 1991; *Обновимо физику*, 1997.

МИРКО ДЕМИЋ, рођен 1964. у Горњем Класнићу код Глине, Хрватска. Пише прозу. Објављене књиге прозе: *Јабуке Хесперида*, 1990; *Сламка у носу*, 1996; *Ћилибар, мед, оскоруша*, 2001; *Апокрифи о Фурштули*, 2003; *Служе хировитош лучоноче*, 2006; *Молски акорди*, 2008; *Трезвењац на тијаној лађи*, 2010. Публицистика и есеји: *Слађење горчином*, 2008; *Под оштровним плацом*, 2010. Приредио више књига.

ЂОРЂЕ ДЕСПИЋ, рођен 1968. у Ужицу. Пише књижевну критику и огледе. Објављене књиге: *Аксиолошки изазови*, 2000; *Спирални трајови – критике и есеји о српском јесници*, 2005; *Порекло јесме – поштенијај интертекстуалност у јоезији Миодрага Павловића*, 2008.

ЈОВАН ДУНЂИН, рођен 1926. у Футогу код Новог Сада. Пише поезију, критику и есеје. Књиге песама: *Друга јесма*, 1971; *Ближе ведром сну*, 1974; *На северним висинама*, 1975; *Заједнички живот*, 1977; *Пресека*, 1980; *Постојиџе*, 1982; *Јутарњи огледи*, 1987; *Треће лице*, 1988; *Последиџе вайре*, 1992; *Заједно смо сами*, 1995; *Поједеј кроз реч*, 1995; *Себи другом*, 1998; *Бездан јосао*, 1999; *Свој са сенком*, 2000; *Изабране српанице* (избор), 2001; *Присај и прстен*, 2003; *Утон*, 2003; *Градиво*, 2004; *Померање ћаса*, 2005; *Придојло време*, 2006; *Описци и белине* (изабране и нове песме), 2007; *Тишина се ћита*, 2007; *Измирна равница*, 2008; *Ноћни дневник*, 2008; *У шамнилу јесме*, 2009; *Две природе*, 2010. Књига есеја: *Призиви – белешке читаоца*, 2002.

ВЛАДЕТА ЈЕРОТИЋ, рођен 1924. у Београду. Психијатар, пише студије, огледе и есеје, преводи с немачког, академик. Главна дела: *Личност младог наркомана*, 1974; *Психоанализа и култура*, 1974; *Болести и стварање*, 1976; *Између ауторитета и слободе*, 1980; *Неуротичне појаве наше времена*, 1981; *Дарови наших рођака I, II, III, IV*, 1984, 1993, 1999, 2002; *Неуроза као изазов*, 1984; *Психодинамика и психотерапија неуроза* (коаутор М. Поповић), 1984; *Човек и његов идентитет*, 1988;

Јунђ између Исћока и Запада, 1990; Мистичка смиња, визије и болести, 1992; Путовање у оба смера, 1992; Како замишљам да бих разговарао са владиком Николајем Велимировићем, 1993; Разговори са православним духовницима, 1994; Психолошко и религиозно биће човека, 1994; Вера и нација, 1995; Само дела љубави осмијају, 1996; Посете, одломци, 1996; Старо и ново у хришћанству, 1996; Учење светог Јована Лестивичника и наше време, 1996; Учење светог Исака Сирине и наше време, 1997; Духовни разговори, 1997; Хришћанство и психолошки проблеми човека, 1997; Свети Марко Подвижник и други огледи, 1998; Светозар Самуровић – сликарство, 1998; Индивидуализација и/или обожење, 1998; Моја путовања – Европа и Европљани, 1999; Изабрани огледи, 2000; 50 година и 50 одговора из хришћанске психотерапеутске практике, 2000; Мудри као змије и безазлени као голубови, 2000; Повраћак очима, 2000; Србија и Срби – између изазова и одговора, 2001; Божанска и људска мудрост у Давидовим Псалмима, 2001; Најлепши есеје Владеје Јерођића, 2002; Приближавање Богу, 2002; Сабрана дела Владеје Јерођића, 2002–2010; Путовања, записи, сећања: 1951–2001, 2003; Старе и нове мрвице из православних српских манастира: 1979–2000, 2003; Нова година и одговори из хришћанско-психотерапеутске практике, 2003; Постојаности Владеје Јерођића: постојбина душе, одбрана живота, адресе времена (разговарао М. Јевтић), 2004; Хришћанство и његове претпоставке: Лао-Це – начела Таоа, 2004; Прикази и претпоруке – религија, филозофија, књижевност, 2006; Савремености руске религиозне философије, 2006; Недремано Божије око у чудима природе, 2008; Сећања, 2008; Есеји – психолошка и религијске теме, 2009; Узредна размишљања, 2009; Новосадски разговори, 2010; Препознати Христоса, 2010.

ЈОВАН (ПУРИЋ), рођен 1965. у Мијачима код Ваљева. На крштењу добио име Младен. Студирао је теологију у Београду и Петрограду, где је 1996. одбранио научни рад из области византологије. У чин јеромонаха рукоположен је 1995, а у чин протосинђела 1999. године. У трон Острошких игумана уведен је 2001. године, и постављен за настојатеља манастира Острог. За викарног епископа диоклијског изабран је 2004. године, а 2009. је одбранио докторску дисертацију „Философија васпитања у делу Светог Јована Златоустог“ на Филозофском факултету у Источном Сарајеву. Од 2010. је ванредни професор на Високој школи – Академији Српске Православне Цркве за уметности и консервацију. Објавио стотине студија и чланака и приредио више књига и антологија. Објављене књиге: *Лестивица шајноводственог путовања*, 2004; *Осироџики источник*, 2004; *Глас пасхија из Осирађа*, 2006; *Глас у пустинији*, 2006; *Света служба – изабране беседе, 1–3* (*Глас у пустинији*, Извод у пустинији, Пустинјак), 2007; *Руковећи из богословља*, 2007; *Словесна служба осироџика*, 2009; *Богословске основе педагоџије св. Јована*

Златоустоћ, 2009; *Философија васиљаша у делу Св. Јована Златоустог*, 2009; *Богослужење и васиљаше по св. Јовану Златоустом*, 2009; *Философија васиљаша Св. Јована Златоустог – увод у богословље Св. Јована Златоустог*, 2010; *Људско лице Божа*, 2010.

ЗЛАТКО ЈУРИЋ, рођен 1972. у Котор Вароши, БиХ. Пише поезију и књижевну критику. Књиге песама: *Тамјануџа и дјевичњак*, 1997; *Божја несвесност*, 2003; *Вратна вртова*, 2008.

ЗОРАН КОВАЧЕВИЋ, рођен 1935. у Попинцима у Срему. Лекар, академик, области истраживања и рада су му медицинска биохемија, целуларна биоенергетика, метаболизам и др. Од 2002. је председник Огранка САНУ у Новом Саду. Пише студије, монографије и уџбенике. Објављене књиге: *Оксидација глутамина у митохондријама нормалних и малигних ткива* (докторска дисертација), 1971; *Молекуларна организација и функција митохондрија*, 1979; *Еволуциони и функционални аспекти малигне алтерације ћелије*, 1992; *Практична биохемија и молекуларна биологија*, 1995; *Биохемија и молекуларна биологија*, 1999; *Ентропија и биоенергија*, 2001; *Малигне неојазме – генетски или етически феномен*, 2006.

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ, рођен 1932. у Ђали код Новог Кнежевца. Историчар, ужа специјалност српско-хрватски односи и историја Срба и Хрвата у Хрватској у XIX и XX веку, академик. Објављене књиге: *Хрватско-угарска најодоба 1868. године*, 1969; *Историја српске штампе у Угарској 1791–1914*, 1980; *Историја српског народа* (група аутора, књ. V, том 2: *Од првој устанка до Берлинског конгреса 1804–1878*), 1981; *Историја српског народа* (група аутора, књ. VI, том 1: *Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918*), 1983; *Српско-хрватски односи и југословенска идеја 1860–1873*, 1983; *Српско-хрватски односи и југословенска идеја у другој половини XIX века*, 1988; *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, 1991; *Из историје Срба и српско-хрватских односа*, 1994; *Срби и Хрвати – узроци сукоба*, 1997; *Геноцидом до Велике Хрватске*, 1998; *Знаменији Срби о Хрватима*, 1999; *Бискуј Широмајер у светлу нових извора*, 2002; *Из прошлости Срема, Бачке и Банате*, 2003; *Бискуј Широмајер – Хрват, великохрват или Југословен*, 2006; *Јаша Томић – политички љубитељ (1856–1922)*, 2006; *Дисије о генези геноцида над Србима у НДХ*, 2009; *Кнез Милош Обреновић и Ђакова буна*, 2009.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију, есеје, студије и књижевну критику. Књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Повраћак у Хиландар*, 1996; *Дрво слејог ѡаврана*, 1997; *Док нам кров трошићава*, 1999; *Ко да нам врати лицата усити изгубљена* (избор),

2004. Студије: *Од штотема до сродника: митолошки свет Словена у српској књижевности*, 2000; *Хиландарски пуштийиси*, 2002; *Токови ван штокова – аутентични песнички постшији у савременој српској поезији*, 2004; *Језикотворци – хонгоризам у српској поезији*, 2006; *Дневник речи – есеји и прикази српске песничке продукције 2006–2007*, 2008.

РАДОШ ЉУШИЋ, рођен 1949. у Истоку код Пећи. Историчар, бави се историјом српског народа XIX и XX века. Гл. дела: *Кнегевина Србија 1833–1839*, 1986; *Лицеј (1838–1863)*, 1988; *Вук Караџић о Српској револуцији*, 1990; *Програми и стапашићи српских политичких странака до 1918* (коаутор В. Костић), 1991; *Тумачења Српске револуције у историографији XIX и XX века*, 1992; *Вожд Карађорђе I–II*, 1993, 1995; *Књига о Начертању. Национални и државни програм Кнегевине Србије (1844)*, 1993; *Милан Обреновић – војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, 1995; *Прво намесништво (1839–1840)*, 1996; *Књешиња Љубица*, 1997; *Обреновићи и њихов родослов*, 1998; *Љубави српских владара и политичара*, 2000; *Атанаско Михаиловић – црногорски кнез, судија и дештишаш*, 2000; *Историја српске државности II. Србија и Црна Гора – нововековне српске државе*, 2001; *Карађорђевићи*, 2001; *Српске династије* (коаутор А. Веселиновић), 2001; *Анажована историографија*, 2004; *Владе Србије 1805–2005* (група аутора), 2005; *Љубави српских владара и политичара*, 2006; *Оријентални новинар, европски политичар Димитрије Давидовић (1789–1838)*, 2006; *Српска државност 19. века*, 2008.

БОЖИДАР МАНДИЋ, рођен 1952. у Новом Саду. Пише поезију, приповетке, романе и есеје. Књиге песама: *Речи из шуме*, 1982; *Анонимни послед*, 1983; *Обично пре поодне*, 1985; *Док испарава јутро*, 1986; *На чијој су струни*, 1989; *Намере*, 1990; *Предах*, 1994; *Ја сам ја*, 1995; *Нейравда*, 2004. Књиге прозе: *Породица бистрих пошока*, 1989; *Тајне паукове мреже*, 1990; *За тебе све*, 1991; *Приче из природе*, 1998; *Праскозорје*, 2000; *Једносјавне планине*, 2003; *Найукла кућа*, 2005; *Пластични ум*, 2006; *Плави мај*, 2007; *Нови кројачи*, 2007; *Театар о театру*, 2008.

МИЛА МЕДИГОВИЋ СТЕФАНОВИЋ, рођена 1948. у Подгорици, Црна Гора. Бави се културном историографијом и библиографијом, пише есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *Невесића у свадбеном кругу*, 1995; *Библиотека у Краљевицу (1866–2004)*, 2005.

КРИСТОФ МЕКЕЛ (CRISTOPH MECKEL), рођен 1935. у Берлину, Немачка. Живи у родном граду и Фрајбургу. Песник, прозаист и ликовни уметник (студирао графику). Објавио је стотињак наслова. Неке од познатијих песничких збирки су: *Nebelhörner*, 1959; *Wildnisse*, 1962; *Bei*

Lebzeiten zu singen, 1967; *Wen es angeht*, 1974; *Souterrain*, 1984; *Hundert Gedichte*, 1988; *Zähne*, 2000; *Blut im Schuh*, 2001; *Seele des Messers*, 2006; *Gottgewimmer*, 2010. Објавио је и више књига приповедака и романа. Добитник угледних награда, као што су Рилкеова, Траклова, Шилеров прстен. Члан је Академије за језик и песништво у Дармштату. Године 2006. примио је међународну књижевну награду Новог Сада, а потом је објављен један избор његових песама у преводу Златка Красног *To je bila ljubav, anđele moj*, 2007. (С. Т.)

ЖЕЉКО МИЛАНОВИЋ, рођен 1975. у Крагујевцу. Бави се историјом јужнословенских књижевности XIX и XX века и савременом српском књижевношћу, пише поезију, студије, огледе и књижевну критику. Књига песама: *Трагање у неизрециво*, 2000. Монографије: *Advocatus diaboli*, 2005; *Од слика о друѓоме ка Јоаници – сиваралаџиво Драгутина Ј. Илића*, 2009.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме и књижевну критику. Од 2005. године је главни и одговорни уредник *Летописа*. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар*. Желудац, 1983; *Земљојис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Тојло*, хладно, 1990; *Хоћи*, 1993; *Везници*, 1995; *Прилози*, 2002; *Поштајник*, 2007; *Светишилник*, 2010. Роман: *Анђели умиру*, 1998. Драме: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Истрица је у шоку, зар не?*, 2000; *Видиш ли свице на небу?*, 2006. Студије: *Легитимација за бескућнике. Српска неоавангардна поезија – поетички иденитиitet и разлике*, 1996; *Лирска аура Јована Ђучића*, 2009. Главни је уредник *Српске енциклопедије*, 1, 2010.

ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, рођен 1935. у Косору код Подгорице, Црна Гора. Лингвиста, објавио је око 300 радова у којима се највише бавио испитивањем српских дијалеката и више књига од којих су најзначајније: *О говору Змијања*, 1973; *Говор Баније и Кордуна*, 1978; *Школа немуштић језика*, 1996; *Сумрак српске чирилице*, 2005. Као научни редактор приредио је књиге: *Јован Кашић, Трагом Вукове речи*, 1987; *Речник бачких Буњеваца*, 1990; *Именослов бачких Буњеваца*, 1994; *Павле Ивић, Целокупна дела* (четири тома), 1994–1998, Александар Белић, *Изабрана дела* (два тома), 1999; *Речник српских говора Војводине*, 1–9, 2000–2009.

ВАЛЕНТИН ГРИГОРИЈЕВИЧ РАСПУТИН (ВАЛЕНТИН ГРИГОРЬЕВИЧ РАСПУТИН), рођен 1937. у сеоцету Уст-Уда у Иркутској области у југоисточној Русији. Године 1959. завршио је историјско-филозофски факултет Иркутског универзитета. Радио је као новинар у Иркутску и Краснојарску. Прву приповетку *Зaborавио сам да питаам*

Љецику... објавио је 1961. године. Прво шире признање донеле су му повести *Новац за Марију*, 1967, а затим *Последњи тиренуци*, 1970. У часопису *Наши савременик* објавио је 1974. повест *Живи и памти* – која се сматра једним од најбољих дела руске послератне прозе. Трагичној судбини села у време „научно-техничке револуције“ посветио је роман *Опроштај са Матјором*. Пише и чланке о савременој ситуацији у Русији, који су заштитено социјалног карактера и пуни бола и бриге за судбину Русије и руског народа. Награђен је многим наградама. Радови су му многоје превођени на разне језике, па доста и на српски, и донели су му светско признање.

МАЈА РОГАЧ, рођена 1973. у Новом Саду. Пише студије, есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *Фигуралност/фигуративност у шекспировима Момчила Насићијевића*, 2008; *Историја, искудологија, фама – студија о прози Светислава Басаре*, 2010.

СЛАВКО СТАМЕНИЋ, рођен 1961. у Краљеву. Пише прозу и књижевну критику. Књиге прича: *Свила*, 1989; *Sanctus*, 1996; *Тело у цркви*, 2002; *Смешенија*, 2006.

НЕНАД СТАНОЈЕВИЋ, рођен 1982. у Сремској Митровици. Бави се српском књижевношћу XX века, пише огледе и књижевну критику, објављује у периодици.

ОБРАД СТАНОЈЕВИЋ, рођен 1934. у Мустапићу код Пожаревца. Правник, пише студије, монографије и уџбенике. Објављене књиге: *Зајам и каматна – историјска и упоредноправна студија*, 1966; *Латински за правнике*, 1970; *Gaius noster – прилог историји римске правне науке*, 1976; *Историја политичких и правних институција I – Стари исток и Грчка*, 1979; *Римско право*, 1986; *Основи реторике и беседништва*, 1993; *Ars rhetorica – вештина беседништва*, 2002; *Основни правни иститути*, 2008; *Савремени правни системи*, 2010.

РАДЕ ТАНАСИЈЕВИЋ, рођен 1962. у Дражевцу код Обреновца. Пише поезију. Књиге песама: *Поштар*, 2000; *Кифлице с маком* (за децу), 2001; *Зимске јесме*, 2004; *У земаљској слави и сјају*, 2006; *Климатске промене*, 2009.

СТЕВАН ТОНТИЋ, рођен 1946. у Грановцима код Санског Моста, БиХ. Пише поезију, прозу и есеје, преводи с немачког. Књиге песама: *Наука о души и друге веселе приче*, 1970; *Тајна прејиска*, 1976; *Наше горе вук*, 1976; *Хулум и њосвеђујем*, 1977; *Црна је майи недеља*, 1983; *Тајна прејиска и друге јесме*, 1985; *Праћ*, 1986; *Ринћ*, 1987; *Изабране*

ћјесме, 1988; Сарајевски рукоћис, 1993; Лирика (избор), 1995; *Мој ћасам/Mein Psalm*, 1997; Олујно јаћио (избор), 2000; *Sonntag in Berlin*, 2000; Благослов изгњанствија, 2001; Сарајевски рукоћис – 33 изабране ћјесме/*Handschrift aus Sarajevo – 33 ausgewählte Gedichte*, 2005; Свећио и ћроклећио, 2009; Аћео ми бану кроз решетке (избор), 2010. Роман: *Твоје срце, зеко*, 1998. Књига есеја: *Im Auftrag des Wortes – Texte aus dem Exil*, 2004. Саставио више песничких антологија. Године 2009. су му изашла *Изабрана дјела*, 1–4.

МИЛЕНКО ФРЖОВИЋ, рођен 1954. у Сињу код Сплита, Хрватска. Живи и ради у Новом Саду као слободни уметник, песник и сликар. Књиге песама: *Дан и ноћ*, 1978; *Песма великоћ срца*, 1981; *Стазе*, 1988; *Дошао сам из непознатих лећих крајева*, 1991; *Кружсечи око сунца*, 2003; *Бесилажно буђење – 365 и још једна хаику ћесма*, 2005; *Чудесна лојтића*, 2006; *Поема о Русији*, 2007; *Доручак ћод ласитама – леје љубавне ћесме*, 2008; *Чују се и цврчак и шицина – 108 хаику ћесама*, 2009.

НЕЋО ШИПОВАЦ (Мостар, 1938 – Београд, 2010). Писао поезију, прозу, есеје, путописе, студије и књижевну критику, био академик. Књиге песама: *Писма Богородици и дјеци*, 1995; *Балада о унуку и води*, 2005. Књиге приповедака: *Урне*, 1970; *Сами*, 1974; *Трај*, 1975; *Јућро велике наде*, 1978; *Шумске свадбе* (за децу), 1982; *Срећа* (за децу), 1983. Романи: *Мрена*, 1982; *Пролеће на јуђу 1941*, 1983; *Љећо на гори 1941*, 1987; *Бискујов дневник 1941*, 1988; *Смрић у Ватишкану*, 1995; „*Јеврејка Бехара*“ – сарајевска леђенда, 2007. Есеји, путописи, студије и монографије: *Записи о земљи*, 1977; *Књиџа Ђуђника из даљине*, 1986; *Херцеговина које има и нема*, 1996; *Духовна ћитоћографија Републике Српске*, 1998; *Рад 1992–1995. Преиспитивање*, 1998; *Христос у Херцеговини*, 2000; *Невесиње славно*, 2003; *Поклоници вожда Кађорђа*, 2004; *Принц од Херцеговине – проћа Раде Вукмановић*, 2006; *Тајне и сирахови Иве Андрића*, 2007; *Иво Андрић у Херцеговини (овде нам је добро, Господине)*, 2009; *Перо Зубац у завичају поезије*, 2009; *Шиповци у Херцеговини и свијету 1400–2010*, 2010.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ